

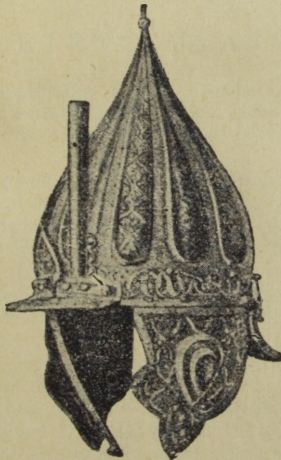
8/219

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS
FEJLESZTÉSÉRE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
HADTÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI:
GYALÓKAY JENŐ
R. TAG

1940. ÉVFOLYAM.

A GRÓF VIGYÁZÓ SÁNDOR- ÉS FERENC-VAGYON
JÖVEDELMÉNEK FELHASZNÁLÁSÁVAL
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
BUDAPEST, 1940.

T A R T A L O M.

<i>Ajtay Endre</i> : A m. kir. 5. honvéd lovashadosztály a dobronoutzi ütközetben (1915 június 25.)	46
<i>Banfi Florio dr.</i> : Gianfrancesco Aldobrandini magyarországi hadivállalatai (III. és bef. közl.)	145
<i>Bialoskurski Odón lovag</i> : Alexejev, Evert, Bruszilov és az 1916-i nagy orosz hadisikerek.	60
<i>Borbély Andor dr.</i> : Katonai térképezésünk kialakulása.	228
<i>Gyalókey Jenő</i> : A boroszlói hadjárat 1474-ben.	1
<i>Lončarević—Syposs Nándor</i> : Tüzérségünk Belgrád bevételénél, 1915 októberében.	201
<i>Markó Árpád</i> : A magyar véderő eszméje Gróf Zrinyi Miklós munkáiban.	20
” ” Hadik András főstrázsamester működése az első sziléziai háborúban (1741—42).	157

H A D T Ö R T É N E L M I O K M Á N Y T Á R.

Adatok a XVIII. század végének török hadseregéről. (Közli: Rédvay István dr.)	124
Dessewffy Dénes 1866-i naplója. (Közli: Dessewffy Sándor dr.)	87
Memoiren über Bems Feldzug in Siebenbürgen und im Banate, von Ludvig Hauk.	234

H A D T Ö R T É N E L M I I R O D A L O M.

<i>Angyal Dávid</i> : Die Regierung Franz Josefs I. in den Jahren des ungarischen Freiheitskampfes. (Ism. Gyalókey Jenő.)	238
<i>Bachó László</i> : Gyöngyös 1918—19-ben, a forradalmak alatt. (Ism. Ajtay Endre.)	252
<i>Bánlaky József</i> : A magyar nemzet hadtörténelme. XII. és XIII. rész. (Ism. Markó Árpád.)	135, 245
<i>Bodnár István</i> : Béri Balogh Ádám. (Ism. M. Á.)	134
<i>Bollettino dell'Istituto Storico e di Cultura dell'Arma del Genio.</i> (Ism. Gyalókey Jenő.)	257
<i>Dorombay József és Reé László</i> : A magyar gyalogság. (Ism. Á. B.)	132
<i>Garay Lajos</i> : A pécsi m. kir. honvéd hadapródiskola története. (Ism. Seléndy Andor.)	248
<i>Jánossy Dénes</i> : Die ungarische Emigration und der Krieg im Orient. (Ism. Markó Árpád.)	242
<i>Magyar Könyvészet</i> , 1936. (Ism. Seléndy Andor.)	158
<i>Magyar Művelődéstörténet</i> I. és II. kötet. (Ism. Ajtay Endre.)	128
<i>Magyar vitézi tettek gyűjteménye.</i> (Ism. Rédvay István dr.)	136
<i>Montù Carlo</i> : Storia dell'Artiglieria Italiana, VI. kötet. (Ism. Gyalókey Jenő.)	255
<i>Nyakas János</i> : Sorsdöntő száz nap 1849-ben. (Ism. Markó Árpád.)	254
<i>Suhay Imre</i> : Hadviselés és hadvezetés. (Ism. Németh Lajos.)	247
<i>Vasváry Edmund</i> : Lincoln's Hungarian Heroes. (Ism. Danubianus.)	159

A boroszlói hadjárat 1474-ben.*

„Régi dal, régi dal, régi dicsőségről“. Így kezdi Mátyást elsírató énekét a hegedős, Jókainak „Dózsa György“ című szomorújátékában. Majd hozzáteszi, hogy bárha még a virág se hervadt el a nagy király sírján, a dicsőség máris elköltözött a szép magyar földről.

Való igaz, mert a Mátyás korai halálát követő zuhanás-szerű hanyatlásban nem csak az igazság semmisült meg, ahogyan a példabeszéd mondja, hanem vele együtt odalett Magyarországnak akkoriban általánosan elismert hatalma és tekintélye is.

Mindkettőt legnagyobb részben fegyverrel alapozta meg Mátyás, mert az a 32 év, amelynek során a magyar trónon ült, úgyszólván szakadatlan harcok között folyt le. Uralkodásának nem volt egyetlen békés éve se, mert minden oldalról vagy ellenséges indulatú, vagy legjobb esetben is megbízhatatlan, de mindenkor prédára éhes szomszédok környezték országát. Szüntelenül résen kellett állania, hogy — a szükség parancsszava szerint — hol itt, hol ott lecsaphasson rájuk.

Érthető tehát, hogy a nagy király hadviselése, az ő korától kezdve napjainkig, laikusok és szakemberek hosszú sorát foglalkoztatta. De mindamelllett ma se mondhatjuk, hogy Mátyás hadakozásának szorosánvett katonai történetét alaposan ismerjük. Már pedig csakis az egyes háborúk és hadjáratok, csaták és várostromok feltétlenül pontos ismerete tenné lehetővé, hogy hű képet rajzoljunk a király katonai és szorosabbanvéve hadvezéri egyéniségéről, stratégiai és taktikai általános alapelveiről.

Sajnos, egyetlen egykorú, vagy közelegykorú író se tájékoztat eléggé behatóan ezen a téren. Főként azért nem, mert egyikük se volt katoná, tehát nem is vizsgálhatta az eseményeket katonaszemmel. Ezek a régibb és újabb krónikások észrevettek és le is írtak bizonyos külsőségeket, de odáig már nem jutottak, hogy a mögöttük rejlő okokra is rávilágíthattak volna.

* Mátyás király születésének 500-ik évfordulójára.

Így hát Mátyás hadviselésének eredményét jól látjuk, de a végső sikerhez vivő hosszú útnak sok érdekes és fontos részlete mindenkorra homályban maradt. Ennek bizonyítékául talán elég annyit említeni, hogy a 52 évig tartott háborús világnak — a kenyérmezeit kivéve — nincs egyetlen olyan csatája, vagy ütközete se, amelyet bár csak megközelítő pontossággal is térképre rögzíthetnénk.

Ennélfogva a helyzet az, hogy — jóllehet leírásaikban sok a túlzás — Hunyadi János harcait Mátyáséinál jobban ismerjük s több-kevesebb valószínűséggel bizonyos fokig rekonstruálhatjuk őket. Igaz, hogy merőben más volt kettőjük hadviselése, amint hogy más volt az apa és a fiú hadvezéri egyénisége is. Ez már felületes szemléletre is nyomban kitűnik.

Hunyadi János, az utolsó kereszties lovag, a keresztény hitért lelkesülő középkori katonának legnemesebb típusa.¹ Mátyás azonban, bárha uralkodásának első évtizedében jobbra atyjának nyomdokán haladt, sokkal világiasabb gondolkozású volt. Az ő eszmekörében már nem annyira a kereszténység, mint inkább Magyarország védelme jut homlokterbe. De ebben is nagyon óvatosnak és számítonak mutatkozott. akkor is, amidőn a nyugati politika még nem terelte el figyelmének javarészét, a teljesen soha el nem hanyagolt déli harcterről.

Mátyás egyáltalán nem kockáztatott a török ellen olyan vakmerő, a Balkán-félsziget mélyébe hatoló hadjáratot, mint például Hunyadi János 1443-, 1444- és 1448-i támadása volt. Olyan csatákra, amelyeket ő vívott, egyszer se került a sor Mátyás uralkodása alatt. Ugyanis, az 1463-i és az 1464-i hadjárat súlypontja a várharcra esett: nyílt mezőben nem volt nagyobb összecsapás. Az 1475-ben tervezett nagy támadóhadjárat se valósult meg, mert — az időközben megváltozott helyzet következtében — 1476 legelején ez is váróvívássá, Szabács ostromává zsugorodott össze.

Az osztrák földön lefolyt háborúskodások is jobbra várostromok, egy kivétellel nagyobb csaták nélkül.

A hosszúranyúlt cseh háború itt-ott adott volna alkalmat sorsdöntő keményebb küzdelemre is, de ezelől mindkét fél kitért. És mégis ez a háború az, amelynek alapján Mátyás kiváló hadvezető tehetségére, józan ítélő és számító képességére lehet következtetnünk. Nem rajta múlt, hogy a hadjáratoknak ez a sorozata végül is csak félsikerrel zárult s hogy nagyobb részében inkább a „kis-“, mint a „nagy-háború“ képét mutatta.

¹ Csánki *Dezso*: Szabács megvétele. (*Hadtörténelmi Közlemények*: 1888. évf. 360. l.)

Kétségtelen, hogy a hadvezetésben is felülmúlta nyugati ellenségeit, s az is bizonyos, hogy katonai téren nem csupán a maga országában, hanem külföldön is nagy tekintélye volt.²

Mindamellett, a hiteles és szakszerű adatoknak már említett hiánya miatt, nehéz feladat Mátyás hadjárataiból, érdekes részletekben is bővelkedő tárgyat kikeresni. A választás ezúttal az 1474-i boroszlói hadjáratra esett, mint jellemző — de jól jegyezzük meg — ritka kivételes példájára annak, hogy néhanapján, aránylag csekély erővel, nagy harcok nélkül is, térdre lehet kényszeríteni az ellenség sokkal nagyobb, de jóval silányabb és rosszabbul vezetett hadseregét.

Az előzményekről talán elég annyit tudnunk, hogy a lengyeleknek a magyar Felvidékre történt 1473-i betörése után, béketárgyalás kezdődött. Ennek az lett az eredménye, hogy 1474 februáriusának második felében, Kázmér lengyel király úgynevezett „örök békét”, fia — Ulászló cseh király — pedig háromévi fegyverszünetet kötött Mátyással. De a kibékülés nem volt őszinte, mert a két király már a következő hónap első felében III. Frigyes római-német császárral szövetkezett Mátyás ellen, azzal a szándékkal, hogy nem csak Morvaországtól és Sziléziától, hanem még a magyar tróntól is megfossza. Az ürügy az a koholt hír volt, hogy a magyar király szabad utat akar engedni a törököknek, a maga országán át Ausztriába.

A szövetségesek abban állapodtak meg, hogy Szilézia elfoglalásával kezdik a háborút. Ámde Mátyás semmiképen se akarta ellenállás nélkül átengedni ezt a tartományt. Ezért, mielőtt megtudta mi készül ellene, tüstént odaindult, noha ugyanakkor a törökök is újból garázdálkodtak a mai Szlavóniában.

Augusztus 8. és 10. között Olmützben, 23-án Oppelnben,³ 31-én pedig Neissében volt.⁴

Nagobbára idegen zsoldosokból szervezett hadának erejét a legkisebb becslés 6 ezer, a legszélsőbb 14 ezer főben állapítja meg.⁵ Pontos adataink errevonatkozólag nincsenek: nem mondhatjuk meg tehát azt se, mi volt az egyes fegyvernemek arányszáma s hogy hány magyar vonult a királlyal Sziléziába.

² *Bartolomeo Maraschi* castelloi püspök írja 1485 őszén IV. Sixtus pápának: „Hic est rex indefessi animi, Martialis totus, nihil nisi bellicum cogitans et sine verbis faciens...”. (*Marczali: A magyar történet kútfőinek kézikönyve.* 279. l.)

³ *Wertner: Magyar hadjáratok a XV. század második felében. (Had-tört. Közl. 1912. évf. 221. l.)*

⁴ *Caro: Geschichte Polens. V. k. 1. r. 394. l.*

⁵ *Tóth Zoltán: Mátyás király idegen zsoldosserege. 164. l.*

A császár támadásából semmi se lett, de annál nagyobb erővel készült a leszámolásra a lengyel és a cseh király. Természetesen a dajkamesék körébe kell útalnunk azokat a tudósításokat, amelyek azt akarják elhitetni, hogy a lengyel hadsereg 70—160 ezer főből állott volna.⁶ Általános becslés szerint. Kázmér király 60 ezer embert mozgósított.⁷ De még ez a szám is nagyon túlzottnak látszik, ha valóban fegyverfogható, jólfegyelmezett hadseregre gondolunk. Ellenben elhihetjük, ha feltesszük — már pedig joggal tehetjük fel — hogy a lengyel had legnagyobb része háborús mesterségben alig jártas, lazafegyelmű felkelőkből tevődött össze.⁸

A sereg egyharmada lovas volt: de nem csupa lengyel, mert volt közötté meglehetősen nagyszámú litván és tatár is.⁹ A szekerek számát 5 ezerre becsülték az egykorúak.

Meg kell azonban említeniünk, hogy egy elfogulatlan tudósítás szerint. Kázmér királynak legfeljebb 10 ezer, Mátyáséhoz hasonlítható lovasa volt.¹⁰ Ebből tehát az következik, hogy a lengyel sereg lovasságának többi része — mint azt a történetek igazolják — csak fölösleges élésfogyasztó s a harcban inkább bajszerző, mint hasznothajtó elem lehetett.

A nagyobbára gyalogos cseh hadsereg, állítólag, 20 ezer főre rúgott.¹¹

A lengyel király tűzértséget is hozott magával¹² s valószínű, hogy Ulászló se kelt ágyúk vagy más hadigépek nélkül útra.

Sajnos, erre a boroszlói hadjáratra is vonatkozik az, amit előbb Mátyás király háborúiról általánosságban mondtunk,

⁶ *Caro*: i. m. V. 1. r. 595. l.

⁷ „Alle kamen sie und trugen überhin, daß die Polen bei sechzig tausend Man hatten, und bei fünf tausend Wagen“. (*Eschenloer*: Geschichte der Stadt Breslau und Denkwürdigkeiten seiner Zeit. II. 506. l.)

...exercitum suum Lithuanis et Thartaris illum augmentibus, ad sexaginta millia pugnatorum aestimatum, in terris hostiles permouit“. (*Dlugoss*: Hist. Polonica. II. 517. l.)

„In exercitu Poloniae Regis, Poloni, Lithuani, Tarthari erant, quorum omnium numerus ad sexaginta millia hominum explebat...“ (*Dubravius*: Historia Bohemica. 795. l.)

Caro (i. h.) nem látja túlzottnak ezt a számot: ellenben *Grünhagen* (Geschichte Schlesiens. I. 552. l.) „talán túlzott“-nak mondja.

⁸ *Caro*: i. m. V. 1. 594 l.

⁹ *Eschenloer*: i. h.

Dlugoss: i. h.

Dubravius: i. h.

¹⁰ *Tóth Zoltán*: Mátyás király idegen zsoldoserege. 169. l.

¹¹ „(Vladislaus) circiter viginti millia Bohemorum, majore ex parte peditum adducerat“. (*Dubravius*: i. h.)

Eschenloer csak 15 ezerről tud (I. m. II. 508. l.)

¹² *Eschenloer*: i. m. II. 507. l.

vagyis, hogy nem tudunk róla annyit, amennyit tudnunk kellene. Az események szemtanúja és legfőbb krónikása — Eschenloer Péter boroszlói tanácsjegyző — nem volt katona. Elhagyott sok olyan, bizonyára ismert, de neki fontosnak nem látszó részletet, ami most nagyon érdekelné ennek a kornak hadtörténetkutatóját. Más egykorúak is foglalkoztak ezzel a tárggyal, még pedig számosan, de szorosánvett katonai szempontból alig tudnak valamivel többet Eschenloernél.

Mint már említettük, kétségkívül Mátyás volt a számban sokkal gyöngébbik fél. Ennél fogva a támadást nem kockáztatta meg; de viszont meg akarta tartani Sziléziát, miért is ezt a tartományt rendezte be hadműveleteinek alapjául. Egyelőre azon volt, hogy ellenfeleit megelőzve, minél hamarabb odaérjen. Ebben nem is gátolta senki és semmi, mert útközben nem volt az ellenségnek olyan támaszpontja, amely a király haladását hátráltatta volna.

Mátyás maga is meg volt győződve feladatának súlyos voltáról s ezért az utolsó pillanatban békét ajánlott a lengyel királynak. Ámde Kázmér azt válaszolta, hogy erről majd Boroszlóban beszélhetnek.¹³ Füstbement tehát a békés kibontakozás utolsó reménye.

Ezzel kapcsolatosan talán felbukkanhat az a kérdés is, hogy nem volt-e Mátyás túlságosan vakmerő, hogy egyszerre két ellenfél hadával is harcrakelt? Eleinte valóban vakmerőségnek látszhatott, mindaddig, amíg a király meg nem győződött róla, hogy milyen ellenséggel akadt dolga. Mihelyt ezt felismerte, seregének számbeli gyöngesége ellenére is, tüstént ő lett a helyzet ura.

Azt, hogy mind maga Mátyás jobban értett a hadvezetéshez a két szövetkezett királynál és vezéreiknél, valamint azt is, hogy zsoldoshada sokkal különb volt akár a lengyel, akár a cseh seregnél, a külföldi történetírás is nyíltan elismeri.¹⁴

*

*   *   *

A király, mihelyt Sziléziába érkezett, erős kézzel avatkozott az ottani zavaros állapotokba. Hatalmába kerítette mindazokat a városokat, várakat és kastélyokat, amelyeknek urai — a személy- és vagyonbiztonságot aláásva — az egész környéken csak rablást űztek. Egyes rablófészek kifüstölésekor attól se riadt vissza, hogy egynehány fosztogató haramiát elrettentő például felkötessen.¹⁵

¹³ *Eschenloer*: i. m. II. 505. l.

¹⁴ *Krones*: *Handbuch der Geschichte Österreichs*. II. 451. 452. l.

Huber: *Geschichte Österreichs*. III. 222. 229. l.

¹⁵ *Grünhagen*: i. m. I. 531. l.

Sziléziából elég gyorsan kapott 600 lovast; Morvaországból már sokkal lassabban 1000 lovast és ugyanannyi gyalogost. Ezekkel és magával hozott hadának nagy részével, egyelőre Neisse környékén vonult fel, várva a helyzet tisztulását. Loebel Menyhértet 400 lovassal Briegbe, Dohna Ábrahámot hatszázzal Oppelnbe irányította; Grottkaubá pedig 200 lovast küldött.¹⁶

Maga Mátyás, mindössze 500 lovassal, szeptember 19-én Boroszlóba érkezett.¹⁷ Ha Eschenloer nem téved, ebben az időben egész hadereje nem volt több 3500 lovasnál és 3000 gyalogosnál.¹⁸ Valószínű, hogy ágyút vagy más hadigépet nem hozott magával, hanem a hatalmában levő városok tűzérére támaszkodott.

A Boroszlóba szánt többi csapatok csak október 2-án vonultak be oda, de nem az Odera balpartjára épült megerősített várost szállották meg, mert ennek védelmét a polgárságra bízta Mátyás. A király hadai az akkor „Neustadt” nevű jobbparti külvárosban ütöttek tanyát.¹⁹

Mátyás itt valóságos mentsvárrá alakította át a Szent Vince-kolostort és Szent Mihály templomát, azonkívül pedig sövénnyel és árokkal is körülvelt ezertagú szekérvárat készíttetett.²⁰

Ez a nagy munka naponta 500—600 embert foglalkoztatott, 3 hétig.²¹ Idő volt reá bőven, mert a lomhánmozgó lengyel sereg még messze járt, a cseh király hadának pedig hírét se lehetett hallani.

Kázmér király hadseregének augusztus közepétől fogva kellett volna Czenstochowától keletre, Mstów közelében összeverődnie.²² De a fölötte lassú gyülekezést különféle gátló körülmények is zavarták. Készülődés közben érkezett az a riasztó hír, hogy a tatárok Podoliába törtek s Kamienecet, Halicsot, Glinianyot és Dunajówt elfoglalták. Sok férfit és nőt hurcoltak magukkal, hogy a keleti rabszolgapiacokon eladhassák őket. Egy másik hír a törököknek Moldvaország ellen irányuló s közvetve Lengyelországot is fenyegető mozgolódásáról számolt be.²³

¹⁶ *Eschenloer*: i. m. II. 504. l.

¹⁷ *Wertner*: i. m. 221. l.

¹⁸ *I. m.* 505. l.

¹⁹ *U. o.*

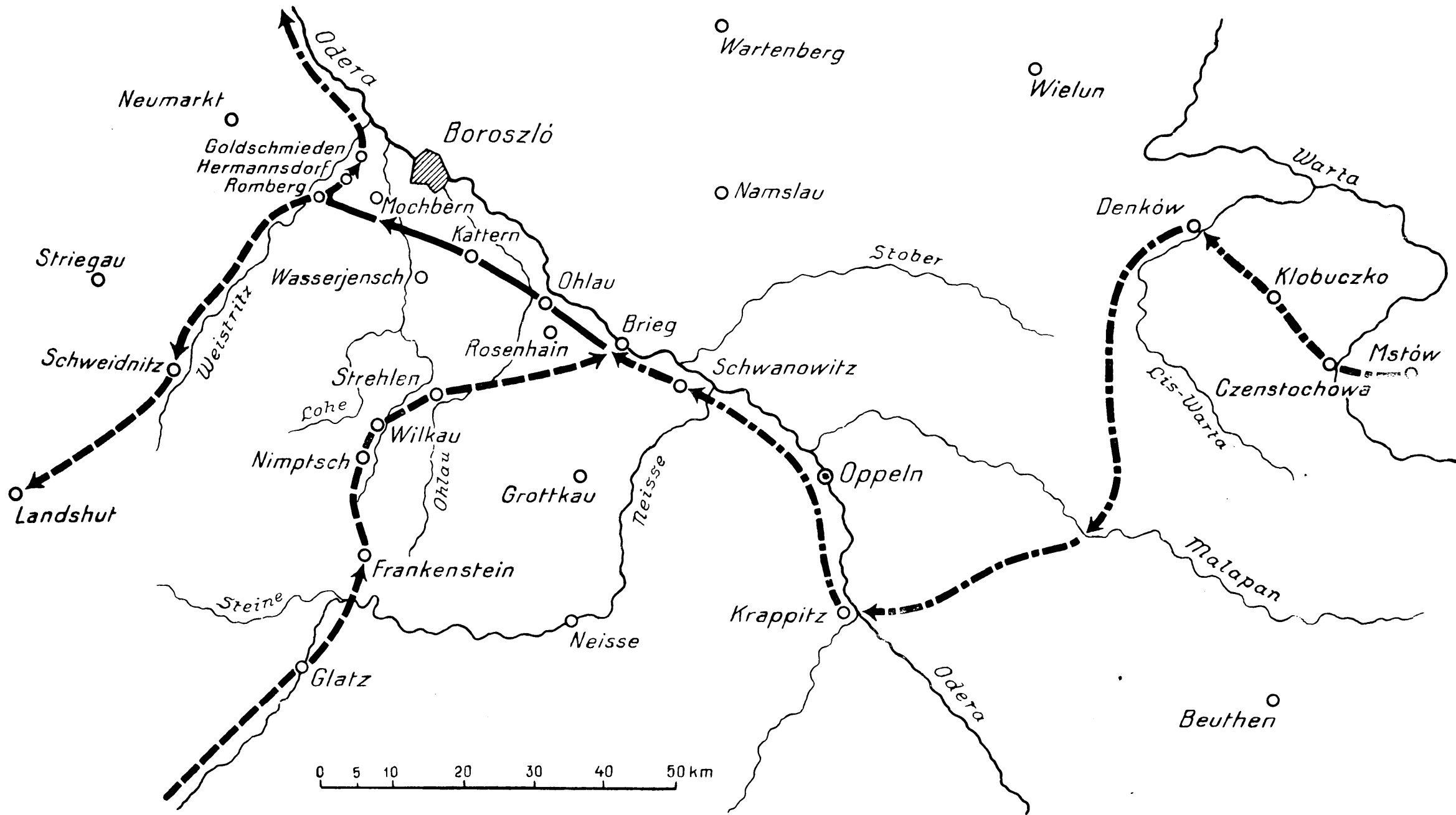
²⁰ *U. o.* 506. l.

Tóth Zoltán: i. m. 167. l. A szerző itt *Pol* egyik adatára támaszkodik, mely szerint a városi tanács már 1471-ben, vagyis a lengyel támadástól való első féltében, kitaroztatta az említett kolostort.

²¹ *Eschenloer*: i. m. II. 506. l.

²² *Dlugoss*: i. m. II. 516. l.

²³ *Caro*: i. m. V. 1. 594. l.

1. Vázlat.

Még nagyobb baj volt a hadseregben megnyilvánult egyenletlenség. A konzervatív katolikus uraknak sehogyse tetszett, hogy a „a prágai eretnekek“ támogatására kellett fegyvert ragadniok, s ráadásul a királlyal is viszályba keveredtek, hangosan követelve a törvény szerint nekik járó „donativum“ kifizetését.²⁴

A sok húzavona következtében, a lengyel hadsereg csak szeptember 26-án érte el Szilézia határát.²⁵ Ez a határ akkor az Oderával nagyjában párhuzamosan, s tőle 50—70 kilométernyire keletre húzódott.

Kázmér király eleinte északnyugati irányban haladt, Klobuczknó át a Lis-Warta folyó melletti Denkówig.²⁶ Azt lehetett volna hinni, hogy onnan egyenesen Boroszló felé fordul: ámde nem így történt. Denkównál irányt változtatott s délnyugatra kanyarodva, Oppelntől délre — Krappitznál — kelt át az Oderán s ezzel a hadjárat voltaképeni színhelyére jutott, azonban messze a támadásra kiszemelt Boroszlótól.²⁷

Ennek a feltűnő iránycserének két okát gyaníthatjuk. Az egyik az lehetett, hogy a lengyel király eléje akart menni a cseh hadseregnek, hogy még Mátyás beavatkozása előtt egyesülhessen vele. A másik lehetséges feltevés az, hogy mivel Mátyás alkalmasint megszállatta az Odera fontosabb átkelőit Oppeln és Boroszló között, ellenállás nélkül nem lehetett volna átköltöztetni a lengyel hadakat a folyamon.

A krappitzi átkelés, híd hiányában, gázlón történt s a kis vízállás ellenére is nehéz és hosszadalmas volt. Állítólag három napig tartott s különösen az ágyúk és a szekerek átszállításával gyűlt meg a baj. A Krakóból idevonszolt öreg ágyú úgy beheragadt az iszapba, hogy többé ki se bírták húzni belőle.²⁸

A lengyelek, amíg idáig jutottak, a maguk határa és Krappitz között mindenütt raboltak, pusztítottak és gvujtogattak: nem gondolva meg, hogy ha netalán errefelé kell majd hazatérniök, a letarolt és kifosztott vidéken se hajlékot, se enivalót nem találnak.²⁹

A hadműveleti vonal Krappitztól Boroszlóig az Odera balpartján, részben sík, részben hullámos térszínen halad át. Számottevő természetes akadály sehol sincs. Ellenben nagyon fontos, hogy az úttól nyugatra, Krappitz és Oppeln, vala-

²⁴ *U. o.* 595. l.

²⁵ *Dlugoss:* i. m. II. 517. l.

²⁶ *U. o.*

²⁷ l. vázlat. Nem tudjuk, milyen hosszú volt a XV. században az út Krappitz és Boroszló között. Toronyirányában mérve 98 kilométer.

²⁸ *Eschenloer:* i. m. II. 507. l.

²⁹ *Grünhagen:* i. m. I. 533. l.

mint Oppeln, Brieg és Grottkau között, még ezelőtt 25 évvel is, jókora erdőség állott. Ez a XV. században alkalmasint nagyobb lehetett s így Mátyás csapatainak jó leshelyül szolgálhatott.³⁰

Mesterséges akadályként három kulcsosváros: Oppeln, Brieg és Ohlau állotta a lengyelek útját. Ezeket nem volt szabad mellőzniök, nehogy megszakítsák az anyaországgal való összeköttetésüket. De, mert egyiknek se volt erős őrsége, elegendő lett volna egy-egy kisebb seregrészt hagyni előttük, a derékhaddal pedig Boroszló felé kellett volna sietniök. Ott azután két lehetőséggel számolhattak. Vagy kicsalják Mátyást a városból és döntő csatára kényszerítik, vagy pedig Boroszlóba zárják s gyorsított, tehát erőszakos támadással igyekeznek a várost és védőit hatalmukba keríteni.

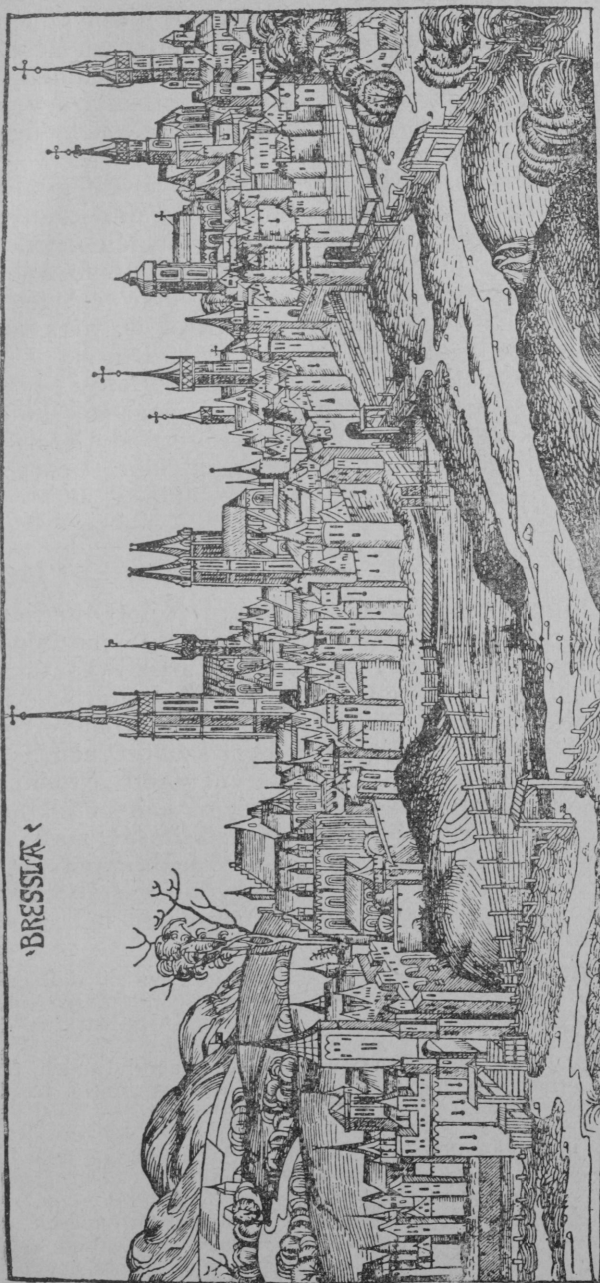
Megbízható feljegyzések hiányában ma már nem dönthető el, hogy volt-e Rytwianski János lengyel fővezérnek ilyen, vagy másféle határozott hadműveleti terve. Csak arról tudunk, hogy a nagylengyelországi és a kislengyelországi urak ellenkező nézetek voltak a követendő eljárás dolgában. Az előbbieket ugyanis nem látták tanácsosnak, hogy az egész hadsereg délfelől támadja Boroszlót, mert Mátyás ebben az esetben kitérhet kelet vagy észak felé s lengyel földön tölti ki a bosszúját. A kislengyelországi urak ezzel szemben a csupán délfelől történő támadás gondolatát pártolták. A király is ezt a tervet fogadta el. Hogy a valóságban miként alakult és módosult, azt később halljuk meg.

A rosszulvezetett és végül is csúfos kudarcba fulladt hadjárat azt bizonyítja, hogy Rytwianski sehogyan volt alkalmas arra az állásra, amelyet betöltött. Ezt később a lengyelek is jól látták, de a balsikert nem írták csupán a fővezér tehetetlen voltának számlájára, hanem azt rebesgették, hogy magyar pénz bírta a hadjárat lagymatag vezetésére.³¹

Mátyás a lengyelekkel szemben ahhoz az eljáráshoz folyamodott, amelyet már árpádházi királyaink is sikeresen alkalmaztak. Tudniillik letaroltatta nem csupán Boroszló környékét, hanem — amennyire lehetett — jókora sávban az Odera balpartját is, Oppeln irányában. Ezzel megakadályozta azt, hogy az ellenség akár a menetvonalon, akár annak közelében harácsolts éléssel láthassa el csapatait. Majd, a hadjárat későbbi során, meggátolta azt is, hogy a Lengyelországból érkező pótszállítmányok elérhessék a hadsereget. Megparancsolta továbbá a király, hogy a falusiak hagyják el házaikat s minden ingóságukkal hurcolkodjanak a városok

³⁰ Azt, hogy Oppelntől délre erdőség volt, Eschenloer is említi. (I. m. II. 308. l.)

³¹ *Dlugoss*: i. m. II. 518. l.

Boroszló a XV. században. (Schedel: „Cronicon Mundi“ c. művéből, 1495.)

védőfalai mögé.³² Középkori hadjáratról lévén szó, nem szabad megütköznünk, ha azt olvassuk, hogy nemcsak ennek a szigorú parancsnak végrehajtása közben, hanem más alkalmakkor is, súlyos kihágások egész sorozatára vetemedtek Mátyás katonái.³³ Ez az akkori hadviselésnek úgyszólván rendes velejárója volt.

Boroszló védőserege nagyobbára városi gyalogságból, kevés lovasságból, és számosabb, de inkább könnyebbfajta tűzérségből tevődött össze. Mátyás Oppelen kívül tőle telhetőleg megrakta őrséggel Brieget és Ohlaut, továbbá Grottkaut s a lengyelek menetvonalától már eléggé távoleső Schweidnitzet, Striegaut és Neumarktot is, arra az esetre, ha az ellenség — akár a cseh, akár a lengyel — Szilézia nyugati felére akarná vetni magát. Ennyi kikülönítés folytán természetesen, hogy Boroszlóban nem sok katona maradt Mátyás keze alatt. Eschenloer feljegyzése szerint mindössze 600 gyalogos és 100 lovas; de egyelőre nem is kellett több.³⁴

*

*   *

Az Oppeln és Boroszló között lezajlott hadjárat igen különös dolog: várakra vagy városokra támaszkodó lovas-harcok hosszú sorozata volt. Mátyás fürgé csapatai — mint Thuróczy írja — darazsak módjára,³⁵ szakadatlan kirohanásokkal, rajtaiütésekkel zaklatták a közelükben elvonuló és táborozó, de ilyen hadviseléshez nem szokott, nem is nagyon harcias ellenséget.³⁶ Mindez nem úgynevezett „egyéni akciók“ rendszertelen összevisszaságát mutatja, hanem jól átgondolt tervről tanúskodik, amelynek végrehajtását maga Mátyás szabályozta és irányította. A lassan tovalőmpölygő lengyel hadsereg minden kulcsosváros vagy várkastély alatt megállapodott, de elfoglalásukat kellő nyomaték nélkül próbálta

³² „Matthias lisse ausrufen durch alle die Slesien, daß das Bauer-volk ir Vieh, Futter, Getreide und Habe in die Stäte füren solten, oder er wolte es selber nemen und darzu an Leib und Gute strafen.“ (*Eschenloer*: i. m. II. 509. l.)

³³ „Alles namen dise Heerleute, was sie überal funden, Vihe, Getreide, plünderten, schlugen die Kasten auf in dem ganzen Lande, grausamer denn die Feinde.“ (*U. o.* 505. l.)

³⁴ I. m. II. 509. l.

³⁵ „Equidem et milites ejus, de castris, velut vespae quaedam egredientes, Polonos... interficiebant et captivabant.“ („*Chronica Hungarorum*“). — *Schwandtner*: *Script. Rer. Hung.* I. 478. l.)

³⁶ „Rex numero inferior, a callido ingenio opem exposcit, incautum semper hostem aggreditur, non collatis signis, non indicto pugnae die res agitur, non aeneatores signa dare jubet; modo noctu, modo interdiu, modo sereno spurcidove tempore ex improviso manum cum hoste conferit;“ (*Bonfini*: Dec. IV. Lib. III.)

meg. Oppeln közelében is sokáig vesztegelt, de ezt a jól megerősített várost már csak azért se keríthette hatalmába, mert több silány ágyúja lövöldözés közben elhasadt.³⁷

Ez a megokolatlan lassúság és hiábavaló ácsorgás lett a lengyel sereg kudarcának legfőbb oka, mert a magávalhozott élés hamarosan elfogyott. A menetvonalon, vagy közelében, nem tudott betevő falatot találni; ennél fogva a harácsoló különítményeket messzire kellett küldeni. Ezek azonban vajmi gyakran csapdába jutottak s vagy egyáltalán nem, vagy megüzedelve, de az utóbbi esetben mindig üres kézzel tértek vissza. Különösképen semmit se olvasunk róla, hogy a lengyel hadakkal jött tatár lovasság, akár csak egyszer is, sikerrel avatkozott volna ezekbe a kikerülhetetlen csetepatékba: pedig éppen az ilyen portyázóharc volt az igazi kenvere.

Sajnálunk kell, hogy ezeknek a másfél hónapig tartott „aprólékharcoknak” helyét, pontos dátumát, részleteit és résztvevőit alig-alig örökítették meg az egykorú krónikások. Olvassuk, hogy Oppeln, Brieg és Ohlau alatt nagy veszteségük volt a lengyeleknek: azt is olvassuk, hogy a városok tornvai és tömlőcei egyre jobban megteltek foglyokkal, de ennél többet az ottani harcokról nem tudunk.

Pedig kétségtelen, hogy a vitézségnek, ügyességnek és csalafintaságnak számos példájával gazdagíthatták volna hadtörténelmünket. Így hát az Oppeln és Ohlau közötti eseményekből csupán a rosenhaini epizódra hivatkozhatunk. Az ottani malmokban megszállott, állítólag mindössze 50 főnyi magyar ellen — szintén állítólag — 1000 lengyel vonult harcba. De a magyarok nem hagyták magukat: vitézül ellenállottak, miközben 200 lengyelt megöltek. Erre a többi kereket oldott, a kis magyar csapat pedig baj nélkül bevonult Ohlauba.³⁸ Talán nem kell különösebben bizonyítgatni, hogy itt a számok körül alighanem hiba lesz.

Nagy esatára seholye került a sor, mert ezelől kitértek Mátyás vezérei. Az egész hadjárat egyetlen igazi találkozóharc a Schwanowitznél folyt le, október 12-én.³⁹ Azonban a nagyon felületes leírásokból ennek részleteit se lehet megállapítanunk.

Úgy látszik, hogy Mátyás a szorongatott Oppeln megsegítésére küldte Hag Ferencet és Tunkel Györgyöt 1000–1000 lovassal. De a lengyel sereg már elindult onnan, sőt a Neisse-folyót is elhagyta már. Az előcsapatokat litvánok

³⁷ „Die Polen schossen in die Stat mit iren Büchsen, die gar zuspungen.“ (*Eschenloer*: i. m. II. 507. l.)

³⁸ *Eschenloer*: i. m. II. 509. l.

³⁹ Ez a dátum azt bizonyítja, hogy a lengyelek 16 nap alatt jutottak el a sziléziai határtól Schwanowitzig.

és tatárok alkották, a derékhad a rendes szekérvárral követte őket.

Amennyire a hiányos adatokból sejthető, Hag és Tunkel lovasai hajnalszürkületkor váratlanul bukkantak a lengyelek előcsapataira és takarmányszerzőire. Meg is szalasztották őket. De a vigyázatlan üldözés közben a derékhad szekérvarába ütközve, elakadtak. Szerencséjükre a lengyelek nem merészkedtek ki biztos fedezékükből s így a mieink nagyobb baj nélkül szabadulhattak a kellemetlen helyzetből.

Eschenloer értesülése szerint, vagy ötven lovas jutott fogolyként az ellenség kezébe, köztük a fiatal Pernstein Ulrich, továbbá Haugwitz Péter és Horváti Pál. A halottak száma nem volt több húsznál.⁴⁰ Ellenben Dlugoss és Dubravius 1000 főnyi veszteségről tud.⁴¹

A schwanowitzi siker — bárba várt hatása elmaradt — túlságosan felesigázta Kázmér király reményeit s a világgá-kürtölt diadalhírek már Mátyás teljes legyőzetéséről szólotak. A lengyel király most már annyival is inkább bízott a végső sikerben, mert a cseh hadsereg valahára mégis közeledett. De még az annyira várt egyesülés előtt, nagy kárt vallottak a lengyelek.

Ugyanis Czenstochowa felől közeledő, eleséggel és téli ruhaneművel megrakott 600 szekerüket, Oppeln védőcsapatai október 18-án, a várostól délre megrohanták. A mítsem gyanító kísérőhadat részben levágták, részben elfogták. Csak a leghátul levőknek sikerült az erdőbe futniok. Az oppelniek minden elvihetőt magukkal vittek, az el nem szállítható holmit pedig felgyújtották. Azután Briegbe vonultak, folytonosan zaklatva az ellenség hátát.⁴²

Időközben a szintén állandóan nyugtalanított csehek, Glatzon és Frankensteinon át, Strehlenig jutottak, majd október 23-án⁴³ vagy 24-én,⁴⁴ némelyek szerint Ohlaunál,⁴⁵ mások szerint már Briegnél,⁴⁶ találkoztak a lengyelekkel.⁴⁷

Akkorára azonban siralmas állapotba jutottak Kázmér király hadai. Immár négy hete járták az útát Szilázia határa

⁴⁰ *Eschenloer*: i. m. II. 507. l.

⁴¹ *Dlugoss*: i. m. II. 518. l.

Dubravius: i. m. 794. l.

⁴² *Eschenloer*: i. m. II. 508. l.

⁴³ *Caro*: i. m. V. 1. r. 598. l.

Dlugoss: i. m. II. 519. l.

⁴⁴ *Eschenloer*: i. m. II. 508. l.

⁴⁵ *Dlugoss*: i. h.

⁴⁶ *Eschenloer*: i. h.

⁴⁷ *Tóth Zoltán* megállapítása szerint, Ulászló serege a megalakulás kezdetén lovas volt, csak később, a cseh felkelők csatlakozása juttatta többségre a gyalogosokat. (I. m. 169. l.)

és a csehekkel való egyesülés helye között, anélkül, hogy Máttyást tönkretrethették volna. Sőt ellenkezőleg, ők fogytak napról-napra, a végetnemérő portyázóharcban, a rossz idő és az éhség okozta kimerülés, valamint a mindegyre sűrűbben jelentkező kórságok, főként a pestis és a vérhas következtében.

Azt lehetett volna hinni, hogy a csehek jövetele mégis csak előbbre lendíti a kátyuba jutott hadjáratot s végre komoly kísérlet is történik Máttyás leküzdésére. De nem történt semmi, mert a szövetségesek helyzete mindegyre rosszabbra fordult, még kevésbbé akadván harapnivaló, mint eddig. A hadsereg meg sokasodása tehát inkább baj volt, mint előny. Az ellátás teljesen esődöt mondott. Az egyre fokozódó hidegben elgémberedett katonák — más hiányában — rendes körülmények között ehetetlen nyers zöldségen tengődtek. Érthető, hogy egyre többen dültek ki máris megritkult soraikból.

De a csehekkel való egyesülés előtt, az Oppeln alatt esett káron kívül, más csalódás is érte a lengyeleket. Úgyanis. Wielun közelében éléssel, ruhával és mindenféle felszereléssel megrakott sok száz szekér állott készen, hogy Boroszló alá induljon. Kiderítetlen oknál fogva, ez a szállítmány ki se mozdult a helyéből.⁴⁸ Ez még válságosabbá tette a koplaló szövetségesek sorsát, mert a csehek ennivalója is mihamar elfogyott. Königgraetz felől közeledő 200 eleséges szekerűket, melyhez sok kereskedőnek áruval megrakott szekere is csatlakozott, Hag Ferenc Nimptsch közelében megrohanta és mindenestül hatalmába kerítette. Mire a Wilkaunál várakozó cseh csapat megtudta, hogy mi történt, Hag már régen elvonult zsákmányával Schweidnitz felé.⁴⁹

A schwanowitzi harc óta a lengyel hadak egyetlen sikere — ha ugyan annak lehet mondani — a kleinölsi várkastély⁵⁰ elfoglalása volt. Ezt a boroszlóiak jól megszállották és fel is szerelték. Két hordó puskaport, negyven szakállast és sok nyilat küldöttek oda; de a gyáva védőcsapat a lengyelek közeledtére ellenállás nélkül megadta magát.⁵¹

*

* *

⁴⁸ *Caro*: i. m. V. 1. r. 400. l.

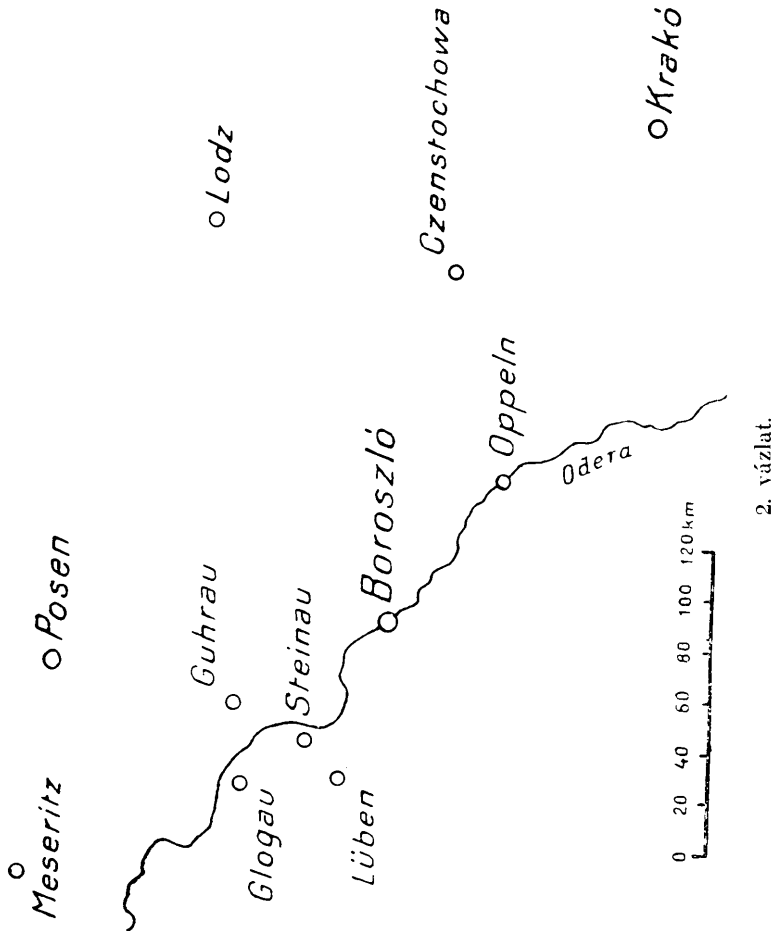
⁴⁹ *Eschenloer*: i. m. II. 314. l.

Grünhagen: i. m. I. 335. l.

⁵⁰ Briegtől 14 kilométernyire nyugatra.

⁵¹ "... die feigen Bösewichter darauf ergaben sich den Polen, die das stark besetzten, und aller Zeug war verloren". (*Eschenloer*: i. m. II. 309. l.)

A szövetségesek csak egyesülésük után tudták meg Mátyásnak már néhány nappal azelőtt végrehajtott sakkhúzását. Tudniillik Henrik glogauai és Frigyes liegnitzi herceg 1000—1000 gyalogossal Boroszlóba érkezett, a király támogatására. Mátyás a városban nem tudta őket alkalmazni, s

ezért — még 1000 lovast adva hozzájuk — október 21-én az egész különítményt Lengyelország megrohanására küldötte, Zápolyai István vezetése alatt.

Zápolyai, Glogaun áthaladva,⁵² október 28-án elfoglalta Meseritzet s azután — mindenütt kegyetlenül rabolva és

⁵² 2. vázlat.

pusztítva — Posenig portyázott s ennek külvárosát is felgyújtatta.⁵³ Sőt Bonfini tudni véli, hogy egy vakmerő magyar lovascsapat Krakó közelében is megfordult.⁵⁴ A merész támadásról érkezett, talán túlzott rémhírek, sehogyansem voltak alkalmasak arra, hogy az ellenség vezetőinek harcikedvét fokozzák, s így a kellő megtorlás is elmaradt.⁵⁵

Mátyás kémei azt jelentették ugyan, hogy október 27-én vagy 28-án általános támadás indul Boroszló ellen, de ez a hír se bizonyult valóznak. A király, természetesen, minden eshetőségre felkészülve várta az ellenséget anélkül, hogy megijedt volna tőle. Annál jobban szepegett Boroszló polgársága s mint krónikása írja: „Es war das Volk alles zu Weibern geworden.“⁵⁶

Mátyás 40 ernyőságyút⁵⁷ állított fel az ellenség fogadására s megparancsolta, hogy a városiak minden ott található puskával és szakállással álljanak ki a gátra. Jött is valami 400 puskás és vagy 1000 gyalogos,⁵⁸ ezeket Mátyás maga állította fel a kellő helyre s útasítással is személyesen látta el őket, hogy a várható támadás esetén hogyan viselkedjenek.

De mindössze annyi történt, hogy a tunyánmozgó lengyel-cseh hadsereg október 28-án megindult, azonban csakhamar meg is állapodott, Boroszlótól körülbelül 17 kilométernyire délre, Wasserjentsch és az Ohlau-patak között.⁵⁹ Háromnapos veszteglés után elhagyta ezt az állást és valamivel feljebb, Kattern közelében szállott táborba. Ezekből az erélytelen, tétovázó mozdulatokból alig lehet valami komolyabb támadótervre következtetni. Nem is volt már se Kázmérnak, se Ulászlónak ilyen szándéka. Ez különben a földrajzi viszonyokból is kitűnik. Már hallottuk, hogy Mátyás megerősített tábora az Odera jobbpartján volt; a lengyelek és a csehek azonban állandóan a balparton tartózkodtak s

⁵³ *Thuróczi*: i. m. (*Schwaundtner*: i. k. I. 479. l.)

Dubravius: i. m. 794. l.

Caro: i. m. V. 1. r. 402. l.

Grünhagen: i. m. I. 555. l.

⁵⁴ I. h.

⁵⁵ Ez a lengyelországi betörés az a „diversio“, amelyet Zrinyi Miklós is dicsér „Mátyás király életéről való elmékedések“ című munkájában. (*Markó Árpád*: Gróf Zrinyi Miklós prózai munkái. 245. l.)

⁵⁶ *Eschenloer*: i. m. II. 511. l.

⁵⁷ „Tarrasbüchse“ (Eschenloer szerint: „Tarrisbüchse“) vagy „Schirmbüchse“. Már a huszita háborúban használatos, rendszerint könnyebbajtájú várágyú, amelyre, a mostani acélpajzshoz hasonlóan, erős deszkából készült „ernyő“ volt szerelve.

⁵⁸ „... gute Leute, die doch liber in der Stat weren bliben“. (*Eschenloer*: i. m. II. 511. l.)

⁵⁹ Nem fogadható el *Caro* állítása, mely szerint a szövetségesek hadserege az Odera és az Ohlau-patak közötti szűk és alkalmatlan területen vonult volna fel. (I. m. V. 1. r. 400. l.)

így támadás esetén előbb a balparti városrészek ellenállását kellett volna megtörniök s csak azután fordulhattak volna a magyar tábor ellen. Mivel az őszi esőzéstől időközben megáradt a folyam, a támadással kapcsolatos átkelés fölötté kockázatos próbálkozás lett volna.

A szövetségeseknek Katternnél se volt maradásuk, mert Mátyás csapatai éjjel-nappal kirohanásokkal, rajtaütésekkel zaklatták meg nem erősített és hanyagul őrzött táborukat.⁶⁰ Felkerekedtek tehát s november 1-én vagy 2-án Boroszló alatt elvonulva, Romberg, Hermannsdorf és Goldschmieden vonalában, háttal a Weistriz folyócskának, új állást foglaltak.⁶¹

Elvonulás közben az ellenség egy része, állítólag 5000 lovas és 10.000 gyalogos, 3—4 kilométernyire megközelítette Boroszlót; úgy látszott, mintha ki akarták volna csalni Mátyást a városból. De a király nem mozdult, ellenben elsütötte a követő bombardákat és az ernyőságyúkat, a védővonalhoz közel merészkedett kisebb lengyel vagy cseh csapatokra. Eschenloer feljegyezte, hogy két ilyen mázsányi súlyú kőgolyó az ellenség egyik — úgy látszik zártabb — csapatára hullott, sok embert és lovat megölt.⁶²

Különben, a támadásként beharangozott helycserének, a szövetséges hadak útjába esett falvak adták meg leginkább az árát, mert ezeket egytől-együk felgyújtották.⁶³

A lengyeleket és a cseheket új állásukban is nagy kiábrándulás érte, mert se közel, se távol nem találtak enni-valót az Odera balpartján. A jobbpartra pedig ezúttal se merészkedtek.

Boroszlóban ezalatt tűrhető volt az állapot, bárha az ottani katonaság időközben 4000 lovasra és 6000 gyalogosra szaporodott. Az ellátással nem volt baj, mert Mátyás hará-

⁶⁰ „Rarus igitur dies intercessit, quo non eruptio ex urbe in Polonos fieret, quorum castra non fossa, non vallo, nec diligentibus vigiliis munita erant...“ (*Dubravius*: i. m. 794. l.) Téved tehát *Ranzano*, amikor ezt írja: „Constituerant Poloni, duobus in locis castra, fossa valloque, ac fortium virorum firmata praesidio“. („*Epitome Rerum Hungaricarum*.“ — *Schwandtner*: i. k. I. 671. 672. ll.)

A lengyel hadak fegyelmetlen voltát honfitársuk, *Dlugoss*, se titkolja: „*Exercitus Polonicus sine vlla disciplina viuens...*“ (I. m. II. 520. l.)

⁶¹ *Caro*: i. m. V. 1. r. 405. l.

⁶² *Eschenloer*: i. m. II. 512. l.

⁶³ U. o. 515. l.

A szövetségesek október 27-én végrehajtott, majd 30-án megismételt rohamáról (*R. Horváth*: Magyar Hadikronika, I. 518. l.) az egykorúak mitse tudnak. Ugyanigy nem helytálló *Krones* állítása se (I. m. II. 451., 452. l.) mely szerint Kázmér és Ulászló ostromolta volna Boroszlót. Még ostromzárról se lehet szó, mert Mátyás útja csak azon az oldalon nem volt szabad, ahol a szövetségesek éppen állottak, vagyis eleinte dél, majd végül nyugat felé.

csoló különítményei a jobbparton — tehát le nem tarolt területen — elegendő élést találtak. Ellenben a falvakból odaözönlött népség között, veszedelmes kórságok kezdtek mutatkozni s ennek következtében sokan elpusztultak.⁶⁴

A zsoldfizetés körül is mutatkoztak bajok és akadályok,⁶⁵ de Máttyás vasmarokkal tartotta féken a szenvedélyeket s így a helyzet nem is fajulhatott el.

A király az eddigi portyázóharcoknak kezdettől fogva központi irányítója volt s továbbra is ugyanolyan tevékenynek bizonyult. Az Oppelnben és Briegben felszabadult csapatokkal megerősítette Neumarkt és Schweidnitz őrségét, azonkívül pedig ezentúl is éppenúgy zaklatta és fogyasztotta kirohanásaival az ellenséget, mint eddig. A lengyelek és a csehek helyzete most már mindinkább katasztrófához kezdett hasonlítani.⁶⁶

Más megoldás hiányában, Kázmér és Ulászló végül is kénytelen volt alkudozásba bocsátkozni az eddig fennhéjázóan lenézett, bokorból ugrott magyar királlyal. Az eredmény végül a december 8-án aláírt és 1477 május 25-ig szóló fegyverszüneti egyezmény lett, amelynek alapján Máttyás továbbra is megtartotta Morvaországot és Sziléziát.

A voltaképeni hadjáratnak már jóval korábban vége szakadt, mert november 19-ére az ellenség teljesen eltakarodott Boroszló alól. De még mielőtt útrakelt volna — állítólag gyujtogatás folytán — tűz támadt a táborban, s gyorsan továbbharapódzva többszáz szekeret elhamvasztott.⁶⁷ Sőt úgy hírllett, hogy sok ember és ló is odaégett.

A lengyelek Lübenen és Guhraun,⁶⁸ a csehek Landshuton át tértek haza: „mit schönen Ehren, als die Maid aus dem Sündenhause.“

Kázmér király hadait elvonulásuk után is üldözte a balsors. Steinau közelében akarván az Oderán átkelni, alkalmas gázlót szemeltek ki, s biztonság okáért karókkal is megjelölték. Ámde a lengyelek, fosztogatásain felbőszült környékbeli halászsok, észrevétlenül eltávolították a karókat, úgy, hogy a lengyel sereg csak vaktában vágott neki a folyamnak s át-gázolás közben sok embere a vízbe fulladt.⁶⁹

⁶⁴ „Umb S. Michaelis Tag erhobe sich ein gross plotz Sterben, da die grosse Kälte kame.“ (*Eschenloer*: i. m. II. 510. l.)

⁶⁵ U. o. 515. l.

⁶⁶ A lengyel *Długoss* állítása szerint, a bomladozás már a csehek csatlakozásakor megkezdődött: „ab eo tempore, quo se Bohemico coniunxit (polonicus exercitus).“ I. m. II. 521. l.

⁶⁷ Se *Eschenloer* (i. m. II. 519. l.) se *Długoss* (i. h.), se *Palacky* (*Geschichte Böhmens*, V. k. 1. r. 122. l.) nem tud gyujtogatásról.

⁶⁸ 2. vázlat.

⁶⁹ *Grünhagen*: i. m. I. 556. l.

Így végződött ez a nagy garral beharangozott hadjárat, véres csaták nélkül, s mégis a lengyelek és a csehek teljes megalázásával.

* * *

Az 1474-i „boroszlói táborozás“ fordulópont a cseh hadjáratok történetében. Mátyásnak eddig állandóan támadó szándéka volt, s legfőbb célként Prága elfoglalása s vele együtt egész Csehország meghódítása lebegett előtte.

De 1474-ben nem látunk támadó tervet. A király feladata most már csak Szilézia védelme volt, igaz hogy aktív, sőt azt mondhatjuk: legaktívabb formában. Prága megvétele egyszer s mindenkorra letűnt a napirendről.

Stratégiai szempontból vizsgálva a történeteket, megállapíthatjuk, hogy Mátyás király helyzete kezdettől fogva kedvező lett volna, ha van hozzá kellő ereje, hogy teljes mértékben kihasználja a „belső vonal“ nyújtotta nagy előnyt. Ugyanis, két ellenfelének hadserege a hadjárat első felében nagyon távol volt egymástól; hiszen a csehek még a lengyelek schwanowitzi sikerekor is, 12-napi járóföldre voltak az egyesülés helyétől. Lett volna tehát elég idő, hogy Mátyás külön-külön végezzen támadóival. Előbb az erősebbre, vagyis a lengyelre, azután pedig a gyöngébbre, Ulászló cseh hadára kellett volna vetnie magát.

Ismételjük: sehogyanse hihető, hogy Kázmér király 60.000 főnyi (egyharmadában lovas) *igazi harcossal* jött volna Sziléziába. Ámde Mátyásnak, a várak nem nélkülözhető őrségét leszámítva, nem maradt akkora ereje, hogy a sorsdöntő nagy csatát meg lehetett volna kockáztatnia. Még akkor se, ha feltesszük (s ez látszik valószínűnek), hogy a lengyel hadseregben nem volt több 20.000 valóban fegyverfogható katonánál. Így tehát Mátyásnak az előbbieken vázolt módszerhez kellett folyamodnia, amely lassacskán megőrlte az ellenséget, anélkül, hogy a maga részéről sokat kockáztatott volna. Kimondhatjuk, hogy ezt az eljárást, a kiéheztetés és a kifárasztás keverékét, nagyon jól elialálta, s a viszonyoknak megfelelő legügyesebb módon alkalmazta is.

Természetes, hogy minden esetre alkalmas kaptafát nem lehetett faragni belőle. mert bizonyos, hogy a lengyelek és a csehek ellen olyan jól bevált taktika, a törökök ellen nem lett volna hatásos.

Anélkül, hogy Mátyás nagy katonai érdemeit csorbítani akarnók. meg kell mondanunk, hogy alig lehet elképzelni gyámoltalanabbul vezetett hadjáratot, ennél a most vázolt „boroszlói táborozásnál.“ A lengyel hadsereg tevékenysége Schwanowitzig alig volt más, mint igen vontatott menet. Ezt, Boroszló közelében, tétlen ácsorgás s három hiábavaló állás-

változtatás követte. A megkésett cseh hadsereg, a már korábban említett okoknál fogva, inkább siettette, mintsem késleltette a csúnya kudarcot.

El kell ismernünk, hogy Mátyás állandó zsoldoscsapatai — vezér és harcos egyaránt — kitűnően állották meg ezt a kemény próbát. A szüntelen éberséget, gyors mozgást, ügyességet és ravaszságot követelő „aprólékharcot” — mint az eredmény tanúsítja — mesteri módon vívták, s ha nem is nyíltott alkalmuk, hogy nagyszabású csatában bizonyítsák hasznavehető voltukat, megszerezték uruknak, királyuknak a diadal pálmaágát. Csupán a magyar haderő többi elemeivel, nem lehetett volna így végigharcolni ezt a hadjáratot.

Meddő kísérlet volna, ha válaszolni akarnánk arra a nagy kérdésre, hogy mi lett volna az állandó (zsoldos) hadsereg fejlődésének legközelebbi foka, és hogy a magyar haderő többi összetevőjével válllvetve, hosszabb időre is meggátolhatta volna-e a Török-birodalom terjeszkedését?

Csak annyi bizonyos, hogy mindenütt derekasan megállotta a helyét, s ezzel ki is vívta az élethez való jogát. Az is kétségtelen, hogy Magyarország katonai erejének katasztrófászerű hanyatlása, éppen Mátyás korai halálával kezdődött; akkor, amidőn a nagy királynak századokra szánt jeles alkotását, vétkes meggondolatlansággal robbantották szét azok, akik maguk se túrték a vitézi élet legfőbb követelményét, a szigorú fegyelmet. Lerombolták tehát annak legerősebb várát, az állandó hadsereget, s ezzel útát nyitottak a katonai téren beállott bomlás további folyamatának is.

Már Zrinyi Miklós fején találta a szeget, mondván, hogy a fegyelem a magyarok állandó gyöngéje. A XV. század legvégére is ráillett ez a mondása: „Mi magyarok bizony már azt se tudjuk, micsoda a disciplina, mi az oka? az hogy megholt Mátyás király.”⁷⁰

Gyalókey Jenő.

---

⁷⁰ *Markó:* i. k. 260. l.

A magyar véderő eszméje gróf Zrinyi Miklós munkáiban.

Négy évvel ezelőtt, 1936 szeptember 2-án országos ünnepségek keretében áldoztunk azoknak a magyar és idegen hősök emlékének, akik Budavár visszafoglalásával megindították az ország felszabadítását a több mint 150 évig tartott török járom alól. Megemlékeztünk a pápa, a bécsi pápai követ áldozatkész fáradozásáról, a német és más nemzetiségű külföldi csapatok minden tisztelet megérdemlő vitézségéről és természetesen elsősorban a felszabadításban résztvevő magyar hősökről. De nagyon kevés szó esett egy olyan kimagasló magyar katonáról és emberről, akinek érdemeiről és jelentőségéről éppen a törökök végleges kiűzetésével kapcsolatban, sohasem szabad megfeledkeznünk, bár Budavár visszavételét már nem élhette meg s akkor már több mint 20 éve porladt őseinek családi sírboltjában. Gróf Zrinyi Miklósrá gondolok. Nem a szigetvári vértanúra, hanem dédunokájára, akinek alakja a magyar történet szomorú XVII. századában magasan emelkedik az ország sorsát akkor intéző vezérférfiak fölé. Ha Zrinyi Miklós nem születik, akkor a hosszú hadakozásokban kimerült, és háromfelé szakadt ország belpolitikai és vallásharcaiban széjjelbontott lakossága fásultan beletörődve sorsába, Béctől, koronás királyától és környezétől sem támogatva hanyatlik lassú pusztulása felé.

Nem kisebb ember, mint Esterházy Miklós nádor állapította ezt meg 1641 április közepén Lippay György püspök-kancellárhoz írt levelében „... olyan elmékedéseket is hallottam, hogy az erdélyiekként az egész az a föld hódoljon be az töröknek, mivel el vannak mindenestől hagyatva s maguk elégtelenek az oltalomra s féltő, ha látják az erőt és veszedelmet közelébb hozzájuk, — mi efféle is nem menjenek, az kereszténységnek megbecsülhetetlen kárával. Ennek az országnak is az szomszéd provinciákkal együtt utolsó ruinájára, kit az ő idejében mind eltávoztathattunk vala csak kevés dolgokkal is. De az praevisió és a tempestiva provisió minálunk nem szokás.” A török még hosszú ideig űlt volna Magyarországot legtermékenyebb országrészeiben s csak jóval később hagyja el a tönkretett, kifosztott országot, amikor a

hódolt terület a török birodalom belső bomlása következtében önmagától kicsúszik kezéből. A nyugati nagyhatalmak, elsősorban pedig a Habsburgházbeli uralkodók, mint a német-római birodalom császárai is számoltak volna azzal a helyzettel, hogy a magyar ügy elveszett, a nyugati kereszténység keleti határa a Lajta folyónál kezdődik, tehát ennek a vonalnak megvédése az egyedüli és legfontosabb feladat.

A mohácsi katasztrófát követő harcok első időszaka, a végbéli vitéz várharok hőskora, a XVII. század elején véget ért. Az 1606-ban kötött zsitvatoroki béke világosan megmutatta azt, hogy a magyar nemzet életének és érdekeinek útja elvált az uralkodóház nyugateurópai és dynasztikus politikájának útjától. A német-római birodalom akkori helyzetéből és összetételéből önként adódott, hogy II. és III. Ferdinánd, végül I. Lipót császárok és királyok politikájuk súlypontját nem Magyarországra vetették, mert figyelmüket a nyugati események kötötték le. Azt nem állíthatjuk, hogy a töröknek európai hódítása, főleg Magyarország nagy része feletti uralma, nem fájt a nyugati keresztény hatalmaknak és nem akarták volna ezt a kellemetlen szomszédot Európából végleg kiszorítani. De nem tudták megérteni és megérezni a török uralom alatt közvetlenül és legtöbbször szenvedő Magyarország fájdalmát s ezért nem ismerték fel, hogy a törökök kiűzésére a leghatásosabb és leggyorsabb eszköz az lesz, ha Magyarországnak a király fennhatósága alatt álló részét hathatósan megsegítik és lehetővé teszik erre a célra egy önálló magyar nemzeti hadsereg megalakulását. Nagyon jól jellemzi egy újabbkori osztrák-német történetíró, Lorenz Reinhold, a közös uralkodó helyzetét és felfogását ebben az időben: „... ist die regelmässige Residenz des Apostolischen Königs ausser Landes geblieben. Er selbst fühlte sich gar nicht in erster Linie als Repräsentant Ungarns, Aussenpolitik und Kriegführung aber waren nicht dem Reichstag, sondern seinem Rate vorbehalten. Für diesen aber lag das Ungarland gewöhnlich weitab von den Bewegungen der europäischen Mitte, wie ein toter Flussarm, der nur bei hochgehender Flut wieder Berührung mit dem strömenden Element gewinnt.“ Ilyen körülmények között nem csodálkozhatunk azon, hogy az ország lakosságának nagy része kezdett lassan beletörődni a viszonyoktól rákényszerített helyzetbe, hiszen látta, hogy a bécsi kormánytól nem sokat várhat. Sőt a bécsi segítségnek sok árnyoldala is volt. A magyar végvárakban elhelyezett császári szoldos katonaság majdnem éppen annyira zsarolta a népet mint a török, úgy hogy a szegény dunántúli vagy délfelvidéki magyar sokszor maga sem tudta, hogy ki a nagyobb ellensége, az adóját behajtó török, vagy

a fizetlenség miatt szintén a magyar községeket zsaroló idegen nemzetiségű császári zsoldos.

Az akkori gondolkodó és cselekvő magyarok között voltak, akik érezték és tudták azt, hogy a török kiűzésére a legalkalmasabb eszköz a rendes magyar hadsereg felállítása lenne. Különösen Esterházy Miklós nádor fáradozott ebben, de a törökök kiverésének minden más szempontot félretelől, egyetemenlegesen nemzeti feladatát legelőször Zrinyi Miklós fogalmazta meg és kiáltotta világgá, a magyar katonai szakirodalomban páratlanul álló klasszikus írásaiban. Rövid életének második felében egész egyéniségét ennek az eszmének szolgálatába állította. Kezében karddal és tollal, elméjében szilárd meggyőződéssel és határozott okos tervekkel, szívében soha sem lankadó lelkesedéssel és tűzzel csak egy eszméért, egy szent célért küzdött — a magyar nemzet felszabadításáért. Maga kárán tapasztalta a bécsi udvar nemtörődöm-ségét, honfitársainak közönyös fásultságát, katonai feljebbvalóinak, vezértársainak gáncsoskodását, rosszakaratát. Jól tudta, hogy mit várhat a nyugati keresztény hatalmak segítségétől. Elsősorban a bécsi Udvari Haditanácstól, s mind-ezeknek egybevetésével jutott arra a meggyőződésre, hogy a nemzet megújítását, talpraállítását csak a nemzettől várhatja és követelheti. Gondolatmenetét, véderő tervét legrövidebben és legtiszábban az „Áfium“-ból kiragadott e néhány mondatával jellemezhetem. „Ha okvetlen bizodalmat nem találunk csak a mezítelen reménységben, szükséges, hogy oltalmat nézzünk magunknak embérségében és vigyázásunkban Isten után“ ... „gondolom, hogy itt mondja valaki: mind igaz ez, de mi magunktól elégtelenek vagyunk magunk oltalmára. Úgy vagyom az, meg kell vallanunk, a török erejéhez képest mi csak nyomorultak vagyunk.“ ... „de ha a kénytelenség, szükség, fatalis necessitas megorvosolta görögökben szívüknek lágyságát, sőt tunyaságát (a kis görög csapat hősiek küzdelmére gondol. Xerxes perzsa király hatalmas seregének megverésénél), miért minékünk is, lévén szintén abban az elkerülhetetlen veszélyben ügyünk, nem csinál egy férfiú gondolkodást szívünkben, hogy vagy megoltalmazzuk magunkat vitézi módra, vagy haljunk meg“ ... „mert én nem látok egy szomszédot is, sem egy idegen nemzetet is, aki a mi kedvünkért örömet szerencséltesse a maga békességes voltát a mi veszedelmünkkel“ ... „Fegyver, fegyver, fegyver kívántatik és jó vitézi resolutio, ezenkívül én semmit sem tudok, sem mondok“ ... „ha kérdés kit kívánok oltalmamra, azt mondom, a magyart kívánom. Miért? azért mert ez a legalkalmasabb, legerősebb, leggyorsabb és ha akarja, legvitézebb nemzetség“ ... „csak jobbítsuk meg magunkat, szabjunk más rendet dolgainknak, tegyük régi he-

lyére és méltóságára militarem disciplinam, — egy nemzetnél sem vagyunk alább valók és ha kevesen vagyunk is, nem oly kevesen azért, hogy a török ebekkel meg ne bánassuk, hogy ily semminek tartottak minket.“

Zrinyi nem volt fellegekben járó, légvárakat építő ember. Amikor ő egy magyar véderőrendszer megalkotásával foglalkozott, nem gondolt rögtönzésekre, felületes, csak ideig-óráig használható bandériumok, felkelő csapatok hadbaszólítására. Rendes, reguláris katonaságot szeretett volna a magyar nemzet fiaiból összeállítani, olyan hadsereget, amely nemcsak képzettségében, katonai értékében, hanem felszerelésében és külső megjelenésében is teljesen egyenrangú legyen a birodalmi hadsereg csapataival.

Mielőtt véderőrendszerének ismertetését megkezdeném, vázolniom kell röviden a XVII. század közepén a török-magyar kérdés szempontjából számbajöhető birodalmi csapatok általános szervezetét és a magyar királyság és a hódoltság területtel határos végek katonai helyzetét.

Az állandó, hívatásos hadsereg a XVI. században és a XVII. század első felében, Európaszerte még ismeretlen fogalom volt. Voltak ugyan mindenütt olyan csapatalakulatok, zsoldos csapatok, amelyek a katonai szolgálatot, a háborúskodást élethivatásnak tekintették, de ezek is csak alkalm szerint állottak össze különböző nemzetiségekből. Ha valahol már nem volt rájuk szükség, tovább vándoroltak és olyan hadvezér zsoldjába szegődtek, akinek éppen szüksége volt rájuk. Egy-egy ország védelme nem nyugodott valamilyen jól megfontolt és az ország emberi és anyagi erejéhez szabott véderőrendszer szilárd alapjain. Ha katonaságra volt szükség, akkor az uralkodók parancsára, vagy hadvezéreik intézkedésére, toboroztak meghatározott célra és időre gyalogos és lovas seregeket. Mihelyt nem volt rájuk szükség, elbocsátották őket. Sőt több évig tartó háború alatt az is előfordult, hogy összel feloszlatták, tavasszal újból összehozták a háború folytatására szükséges haderőt. Mindaddig, amíg a háborúk kisebb keretek között folytak s rövidebb ideig tartottak, ez a rendszer bevált. De az újkor kezdetén kitört háborúk hova-tovább mindig nagyobb kiterjedésűekké váltak, Európának mindig több és több országát foglalkoztatták, úgy hogy az uralkodóknak szakadatlanul szükségük volt, kisebb-nagyobb haderőre. Azok az országok, amelyeknek területén dynasztikus, örökösödési, vallásháborúk folytak, nem érezték az állandó hadsereg hiányát, mert a háborús korszakot rövidebb-hosszabb béke korszaka követte, amikor katonaságra nem volt szükség. De Magyarországon és az osztrák örökös tartományok keleti részein, más volt a helyzet. Az ozmán birodalomnak Magyarországon

való tényleges állapota óta, ezeken a területeken a nyugateurópai helyzettel teljesen eltérő állapot alakult ki. Sem háború, sem béke nem volt. A török megszálló haderő kénye-kedve szerint zsarolt, sőt ha a bécsi udvar békét is kötött a törökkel, ez sem biztosította a nyugalmat, mert rendszeren csak azt kötötték ki, hogy nagyobb hadműveleteket és ágyúkkal való harcot egyik fél sem kezd. A háború, szűkebb keretek közt, állandóan folyt a törökök és a végvári katonaság közt. Mivel pedig ezek a harcok végeredményben mindig magyar területen dúltak, akár a török, akár a király csapatai kezdtek ilyen aprólékharcot, a pusztítás mindig a magyart sújtotta.

A Habsburg-birodalom vezetőinek, elsősorban a magyar királynak lett volna kötelessége a magyar nemzetet mindentől megóvni oly módon, hogy Magyarországnak a töröktől veszélyeztetett területén, állandó, rendszeren fizetett és ellátott hadsereget tart fenn, különösen pedig az akkori hadviselésben nagy szerepet játszó várakat, főleg pedig a végvárakat, védelemre és kitörésekre egyképpen alkalmas várórséggel őrizteti. Mindehhez elsősorban pénz kellett. Wallhausen János, annak a kornak egyik képzett katonatudósa, 1615-ben Oppenheimben „Kriegskunst zu Fuß” című munkájában az Udvari Haditanács elégtelen intézkedéseiről és a magyarországi véderőre szánt összegek célszerűtlen felhasználásáról ezt írja: „Nun gib ich's einem jeden zu bedenken, ob man nicht in Ungarn mit demselbigen Geld, so alle Jahr Ungarn mit solcher Unordnung und Dissolution hat verzehret, hätte können Jahr aus, Jahr ein, — Continue Winter und Sommer 60.000 zu Fuß und 20.000 zu Pferd mit den schweren Unkosten, so nur in sechs Monaten jedes Jahr aufgangen, erhalten... Und wäre wohl zu wünschen, daß solche Kriegs-Disciplin möchte in Ungarn angefangen und gehalten werden, daß Jahr aus, Jahr ein, zwölf, sechzehn oder zwanzig Regimenten möchten gehalten werden continue Winter und Sommer, ich sollte verhoffen, es würde solche Disciplina nicht allein allen Kriegsleuten, sondern auch allen christlichen Potentaten nützlich und dienstlich sein.“ De az Udvari Haditanács erre a döntő jelentőségű intézkedésre nem tudta magát elhatározni.

Pedig a Rendek az ország védelmi költségeinek fedezését szintén Igezsívesekben a királyra bízták volna, sőt az 1650-és '58-ik évi országgyűlés törvénycikkei, a császártól ígértékét is szerezték, hogy a védelem költségeit a Magyarországgal szomszédos örökös tartományoktól és a Német Birodalomból is megszerzi. A tulajdonképeni hadiadót Magyarországra kivetették, sőt az országgyűlés néha még külön adókat is szavazott meg. Mindez együttevve sem volt eléggé bő forrás, mert az ország elszegényedett, területe összeszorult.

A külföldi hozzájárulás épúgy elmaradt, mint az itthoni adó-
jövedelem. De a végvári főkapitányságokat továbbra is fenn
kellett tartani. Összesen több mint 80 várban, mintegy 15.000
— 1650 óta csak 12.000 — ember látta el az országvédelem
terhes szolgálatát. De az Udvari Haditanács még ezt a kato-
naságot sem tudta rendesen fizetni s vége-hossza nem volt
a fizetetlen katonaság zsarolásainak. Ezek még a nemesi
kiváltságokkal sem törődve, a király nevében harácsoltak és
sarcolták a várak tövében és azok oltalma alatt tengődő
községeket.

Zrinyi Miklós előtt — mint említettem, — egy másik
nagy magyar, Esterházy Miklós nádor fáradozott leginkább
azon, hogy a rendszeres magyar katonaságot talpraállítsa.
Segítségére volt fáradozásaiban Lippay kancellár is, de a
pénz hiánya miatt ők sem tudtak sokat elérni. Hajnal István,
az 1642. évi meghiusult országgyűlés okmánytárához írt be-
vezetésében, igen szemléltető, összefoglaló kepet nyújt Ester-
házy sokszor meddő fáradozásáról. Hogy a reá bízott had-
fogadás milyen eredménnyel járt, arra egy jellemző példát
említ. 1641 július 17-én a király, az 1000 lovasra szükséges
pénzt egyenesen a nádor kezéihez úaltatta ki s elrendelte
másik 1000 lovas fogadását is. A pénz folyósítása azonban
késett. Közben a török békés hajlandóságot mutatott, mire
az uralkodó a 2000 lovas fogadását lerendelte. Újabb török
támadás hírére gyorsan újból elrendelte a lovasok tobor-
zását, de csak 500 lovasnak, kéthavi fizetésére elég pénz
jutott végeredményben Esterházy kezéihez. A többi pénzt
a király a főuraktól remélte összegyűjteni. Szomorúan jel-
lemző a magyar honvédelem és a királyi hatalom akkori
helyzetére, hogy az ország védelmére szükséges összegeket
az Udvari Haditanács csupán a főurak és főpapok áldozat-
készségétől remélhette. A Bécsben e tárgyban folytatott
tanácskozások alatt a magyar urak nagyon jól érezték, hogy
az ország védelmének ilyen kapkodva és ötletszerűen való
megszervezése teljesen eredménytelen, s azért mindig többen
voltak közöttük, akik egyedüli megoldásnak az állandó ma-
gyar hadsereg felállítását tartották. Jellemző erre Lósy Imre
primás indultat közbeszólása egy, 1642 június közepén le-
folyt tanácskozáson: „...rendes hadsereget kellene állítani
Wallenstein módjára és könyörögni Ófelségének, intéztesse
úgy a birodalom ügyeit, hogy romlásba ne döntsék Magyar-
országot.“

Esterházy nádor részletes tervezetet is dolgozott ki az
állandó hadsereg felállításáról, de süket füleknek beszélt.
A bécsi udvar idegenkedett az állandó magyar haderő meg-
teremtésétől, legfeljebb az esetenként meghirdetendő felkelé-
sekbe egyezett bele, de csakis a Fátarán innen, azaz attól

nyugatra eső területeken. A többi megyékben ezt nem tartotta tanácsosnak, az erdélyi események miatt. Az örökletes bizalmatlanság nemcsak Esterházy véderőtervét hiúsította meg, hanem ez volt az oka annak is, hogy Zrinyi Miklós sem tudta a magyar védelem kérdését magyar nemzeti szempontok szerint megszervezve megoldani.

Az állandó hadsereg gondolata a birodalmi hadseregben ugyan már I. Miksa és II. Rudolf császár terveiben is felbukkant, de csak a 30 éves háború folyamán, Wallenstein alatt; azután különösen III. Ferdinánd 1649-ik évi rendeletével kelt valósággal életre. Montecuccoli továbbfejlesztette az állandó hadsereg gondolatát s 1659-ben már 35 gyalogezred állott az Udvari Haditanács rendelkezésére.

Ha figyelembe vesszük azonban, hogy ez a csapatlétszám alig lehetett elég ahhoz, hogy a Német-Római Birodalom feje, a császár, egyúttal magyar király, hadat viselhessen Európa nyugati hadszínterein, akkor megérthetjük, hogy ebből vajmi keveset használhattak fel Magyarország védelmére. A helyzet tehát az volt, hogy a magyarországi várak magukra hagyatva tengődtek és verekedtek a közelükben portyázó török katonasággal, a magyar főurak, főpapok toborzott miliciáinak támogatásával. Ha pedig nagyobb török betörés, vagy hadjárat veszélye fenyegette az országot, akkor külön állítottak fel egy haderőt, vagy az örökös tartományok keleti részein, vagy Magyarország nyugati, északi szegélyén s az Udvari Haditanács előre megbeszélte haditerve szerint indították meg a hadműveleteket.

Magyarországon, főleg pedig a közvetlenül veszélyeztetett Dunántúl déli felén és a horvát határszélen, ilyen körülmények között kialakult egy egészen különleges véderőrendszer, amelynek támaszpontjai a főurak várkastélyai voltak. Minden főúr a maga költségén tartott kastélyaiban rendszeres zsoldos lovasságot és hajdúságot. Az uradalmának különböző pontjain lévő kisebb kastélyok, gazdasági központok egyúttal egy-egy védelmi egységet alkottak, amelyek szoros kapcsolatban állottak egymással. Az uraság tisztartója, gazdatisztje, egyúttal a kis védelmi körzet katonai vezetője is volt. Valamennyien pedig szervesen illeszkedtek a várúrtól megszervezett védelmi rendszerbe, amelynek központja a várúr jól megerősített vára volt. Legjellegzetesebben látjuk ezt a véderőrendszert éppen a Zrinyi-család birtokain megszervezve. Központja, Zrinyi György — Miklós édesapja — korában Csáktornya volt. Miklós is itt telepedett le, fivére Péter pedig a horvátországi ozalji várban. Szomszédjai, a Batthyány, Nádasdy, Erdődy, Keglevich, Draskovich grófok, hasonló módon alkották meg védelmi szervezeteiket. Ha pedig arról volt szó, hogy erősebb török betörés miatt

nagyobb erővel kellett hadat viselni, akkor összevonták a várak őrségeit és a várúr, vagy a tőle megbízott, végvári verekedésekben járatos vezér alatt indultak a török ellen. Vagy egyedül, vagy a szomszédos főuraktól küldött csapatokkal összhangban. Csakis ezzel az önvédelmi szervezettel tudták Zrinyi Miklós és hűséges fegyvertársai az egyensúlyt a Dunától, úgy ahogy, fenntartani és a török dúlásokat megakadályozni. De ez a véderőrendszer, ez az elsősorban még támadásában is védekező jellegű hadviselési mód, sohasem lett volna elég ahhoz, hogy a törököt az országból teljesen kiverje és hogy egy állandó magyar nemzeti hadsereget pótolhasson.

Pedig Magyarországon az állandó hadsereg gondolatának történeti múltja is volt. Az Árpádházi királyok, az Anjouk két nagy magyar királyának állandó nemzeti hadserege után, I. Mátyás király alatt olyan magyar hadsereg lépett Európa hadtörténetének színpadára, amelyre a magyar nemzet valóban büszke lehetett. A gyenge Jagello-királyok alatt ez a szép magyar nemzeti hadsereg fokozatosan romlott, a magyar véderő eszméje, a magyar nemzet egyetemes hadviselési kötelezettségének és a katonai hivatás magasabbrendű eszméjének tudata a lelkekben kezdett elhalványulni. A mohácsi síkon hosszú időre lehanyatlott az önálló magyar nemzeti hadsereg zászlaja. Azután a kettős királyság, a belső egyenetlenség, a széthúzás részekre bontotta nemcsak az ország területét, hanem a nemzet lelki egységét is. Amikor pedig a török széles éket vert Magyarország közepébe, elválasztotta a nyugati és északi királyi Magyarországot a keleti erdélyi fejedelemségtől. Ezzel hosszú időre megakadályozta az egységes magyar nemzeti hadsereg megszületését. Ennek a király hűségén élő csonka Magyarország fizette meg az árát. Az erdélyi fejedelmek nemzeti seregei az ő céljait kérték, nem egyszer a törökkel szövetségben, viseltek hadat: ezek tehát a királyi Magyarország számára számításba nem jöhettek. Ha tehát egy magyar nemzeti hadsereg a török hódoltság idejében létrejött, akkor annak csakis a lecsökkenett nyugati és északi magyar területen kellett összeállni. A magyar hadsereg megszervezésére feltétlenül csak olyan magyar fővezér lehetett alkalmas, aki egyrészt a magyar Rendeik, az ország bizalmát bírja, képzett, tapasztalt katona s akiben az udvar sem lát ellenséget. Mindezeket a tulajdonságokat abban az időben csak egy emberben találhatjuk meg, gróf Zrinyi Miklósban. A magyar nemzet tragikumuma, hogy ezt az igazságot Bécsben nem ismerték fel, és hogy Zrinyit korai halála megakadályozta nagy életművének befejezésében.

A Grácban, Nagyszombatban töltött tanulóévek és egy olaszországi útazás után, csáktornyai várában telepedett le s udvartartását szinte fejedelmi módon rendezte be, mint azt Löffius Jakab hollandi tudós útleírásából ismerjük. A várkastély egyik legértékesebb terme Zrinyi könyvtárszobája volt, polcain olaszországi útazásáról magával hozott latin klasszikusok és kortársai legnevezetesebb hadtudományi, politikai és költői műveinek gazdag sorozatával. De Zrinyi lelke e fényes és művelt környezetben sem puhult el. Bármennyi lelki felüdülést is okozott neki kedvelt íróinak műveiben való elmélyülés, valódi életeleme a harc. közelebről a török uralom korlátozása, visszaszorítása volt. 1637 óta, amikor 17 éves korában a gyámság alól felszabadult, gyakran vezetett portyázásokat a török rablóbandák ellen. Ezekben a harcokban fejlődött — kezdetben kisebb keretek között — hadvezérré s itt szerezte azokat a tapasztalatokat, amelyekre későbbi seregszervezési és hadvezéri terveit építhette. Katonai rátermettségének híre hamar eljutott Bécsbe. Az Udvari Haditanács 1645-ban, egy magyar-horvát dandár élén, Magyarország északnyugati vidékére rendelte, hogy a Pucheim altábornagy vezette császári seregben I. Rákóczi György ellen vonuljon. Életében először és utoljára volt Zrinyi kénytelen ekkor, a magyar belpolitika tragikus helyzete következtében, az ónodi ütközetben 1644-ben magyar vérei ellen harcolni. Résztvett azután Wrangel svéd hadvezér hadainak Morvaországból való kiűzésében. Ferdinánd király 1646 január 26-án Zrinyit tábornokká (Ober-Feld-Wachtmeister) nevezte ki. Mint lelkiismeretes ember, ekkor kezdett behatóan foglalkozni a hadvezetés és a hadseregszervezés elméleti kérdéseivel. Belátta azt, hogy a hadviseléshez rendes, fegyelmezett és begyakorolt hadsereg kell. Ennek tisztjei — „tisztviselői“ mint írásaiiban őket nevezi — tanult, képzett emberek legyenek. Mivel pedig még a császári hadseregnek sem voltak abban az időben rendes szolgálati és gyakorlati szabályzatai, csupán egy-egy hadvezér foglalta össze tapasztalatait útasítások alakjában: külföldi mintákat keresett és azok után írta, részben fordította és kivonatolta a hadseregszervezés és vezetés kérdéseivel foglalkozó első munkáit. Ezekben az években, 1646—1660-ig, azonban Zrinyi elméjében még nem alakult ki teljesen az önálló magyar nemzeti hadsereg képe. Ez az eszme gondolatvilágában csak akkor kezdett határozottabb alakot öltetni, amikor már belátta az Udvari Haditanácsal, főleg pedig Montecuccolival való meddő vitái után, hogy a magyar nemzet élet-halálharcában magára hagyatva, senkitől sem várhat segítséget.

Hadvezéri életének ebből az első időszakából származó hadtudományi és szervezési iratai, mégpedig a „Vitéz Had-

nagy" gyűjtőnév alá foglalt katonafilozófiai remek megfigyelései és tanácsai (1640—1657-ig gyűjtögette ezeket) és a „Tábori Kis Tracta“ (1646 és 1651 között írta), a hadviselés és szervezés általános — mondjuk közép- és nyugateurópai jellegű — gondolkörében mozognak. A Tábori Kis Tracta előtanulmánya és kiegészítéseként Zrinyi zamatos magyarsággal kivonatolta, két hadtörténeti munkának azokat a részeit, amelyeket a magyar katonaság számára szükségesnek és okulásra méltónak talált. Az egyik: „Ötödik Károly császár idejében a militiáról irt tractatusból való extraktus minden rendekre nézve...“ A másik: „Schwendy Lázár militiájáról irt tractátusnak Extraktusa minden rendekre nézve.“ Ez a két munka, a Tábori Kis Tractával együtt, a magyar hadszervezés és a magyar katonaelet minden vonatkozására kiterjedő útmutató, a későbbi korok szolgálati szabályzatainak értékes magyar előfutárja.

Zrinyi ezekben a munkákban nem egy újonnan felállítandó magyar hadsereg dolgaival foglalkozik, hanem egy már kész, illetve felállított hadsereg — valószínűleg a birodalmi nagy hadseregre gondolt — keretén belül, a magyar katonaság szervezési kérdéseivel. Zrinyi ebben az írásában még nem a törököt tartja ellenségének, hanem csak általánosságban beszél ellenségről. Munkáinak célja tehát akkor még csak az volt, hogy a birodalmi hadsereg szerves részét alkotó magyar katonaság tisztjei, az europaszerte bevált hadvezetési szabályokat és a Zrinyi ítélete szerint a magyarországi viszonyokra illő szervezési alapelveket magyar nyelven ismerjék meg. Ezzel kortársainak lomha és közönyös, a műveltséget fitymáló felfogását is akarta orvosolni. „Vitéz Hadnagy“ című munkájának egyik helyén olvassuk ezt a bölcs mondását: „Bánom, hogy minékünk magyaroknak egy bolond példabeszédünk vagyon az ellen, hogy nem jó papírosból hadakozni. De mennyire igazsága legyen ennek a mondásnak, lássa meg az, aki okos.“

Zrinyi e tartalmas hadseregszervezési és vezetési tervei azonban új színt és fényt kaptak akkor, amikor hadvezéri pályájának második felében, az 1650-es évek végétől kezdve, már nemcsak azon fáradozott, hogy a magyar katonaság a nyugateurópai szervezési és harcászati elvekhez igazodó reguláris katonaság legyen, hanem azon is, hogy az, önálló és csakis Magyarország felszabadítására használható magyar nemzeti hadsereg legyen. A magyar véderő eszméjének ilyen határozott nemzeti irányba való fejlődését Zrinyinél könnyen megértjük, ha röviden megismerjük hadvezéri pályafutását, az ország politikájában való jelentős szerepét és mindazokat a sérelmeket, mellőzéseket és meg nem érdemelt kudarcokat, amelyek őt 1650 és 64 között érték.

1647-ben Kanizsa alatt széjjelverte az ellene felvonuló Ali pasa sokkal erősebb seregét. Mint horvát bán, muraközi és légrádi főkapitány, a déli végek ellenállását kétszeres erővel és buzgalommal szervezte. Országgyűléseken lelkesen hirdette a felszabadítás gondolatát. De éppen ez a célja volt akkor még a legkevésbé megvalósítható, mert minden fáradozása hajótörést szenvedett a bécsi udvar és a Haditanács nyugat felé irányuló politikájának akadályai között. Az 1606-ban kötött zsitvatoroki békét 1648-ban erősítették meg újabb 22 esztendőre, mert a Habsburg-ház német-római birodalmi nagyhatalmi politikája szükségessé tette azt, hogy keleti határain béke legyen. Valahányszor Zrinyi és hűséges fegyvertársai a törökre ütöttek, jött a rosszaló íntés Bécsből. A törökök kiűzése Magyarországból, az akkori nyugati külpolitika állapotában, a bécsi udvarnak nem volt sürgős. Mivel látta a bécsi kormány nemtörődömségét, ő sem vette figyelembe a tiltó parancsokat. Tovább hadakozott a magyar területre betörő és prédáló török csapatokkal. Amikor pedig a török Erdélybe tört és Váradot is elfoglalta, Zrinyi a Mura szögében, a törökhódoltságba beszögelő területen, 1661-ben egy várat építtetett, amit Új-Zrinyi várnak nevezett.

A bécsi Udvari Haditanács a törökök erdélyi győzelmének hírére Montecuccoli gróf tábornagyot küldte Kemény János fejedelem megsegítésére. De a császári fővezér dolga végezetlenül 1661 őszén tért vissza, mert abban a meggyőződésben, hogy zsold és élelem híján szűkölködő seregével a szász városokba befészkelte törököt amúgysem tudná kiverni, nem bocsátkozott döntő csatába. Az országos felzúdulásra Montecuccoli hosszú röpiratban bizonyította hadviselésének helyes voltát és a kudarcot a magyar katonaság és vezetőinek alkalmatlanságával akarta megokolni. Zrinyi névtelen válaszában éles és erélyes hangon utasította vissza Montecuccoli vádaskodását. A kettőjük között már régóta — főleg a hadvezetés elvi kérdéseiben — fennálló ellentét, azután nyíltan is kifejezésre jutott.

Ugyancsak 1650 és 60 között érte Zrinyit életének egyik legnagyobb csalódása. A Pálffy Pál nádor halálával megüresedett nádori székre kétségkívül ő volt a legalkalmasabb. Az ország többsége, politikai és felekezeti különbség nélkül őt szerette volna a magyar állami ügyek élén látni. De éppen határozott hazafias pártállása, befolyása, nagy tekintélye voltak az okai annak, hogy a király környezetében Zrinyi ellenségei jutottak szóhoz. A király választása 1655-ben nem reá, hanem a sokkal tehetségtelebbről Wesselényi Miklórra esett. Másik nagy csalódása akkor érte, amikor kénytelen volt belátni, hogy az az erdélyi fejedelem, **II. Rákóczi György**, akit ő rendkívül nagyrabecsült, sőt a Habsburg-ház kihalása

esetén mint nemzeti királyt szívesen látott volna Magyarország trónján, könnyelmű kalandba vezette erdélyi seregét. A szerencsétlen lengyel háború nemcsak Rákóczi vesztét, hanem Erdély pusztulását is okozta. Ekkor ült le Zrinyi csaktornyai íróasztalához, és szívének minden keserűségét kiöntötte, „Török Áfium ellen való orvosság“ című leggyönyörűbb munkájában: „Imé kiáltok, imé üvöltök, halj meg engem élő magyar, ihon a veszedelem, ihon az emészto tűz... nem használ itt senkinek az az ártatlanság, nem a türes, és együgyűség... Több száz esztendejénél már, hogy a frigynes árnyéka minket nem nyugodtat, hanem rontott... De miért kell elvesznünk avagy kétségbe esnünk, míg csontainkban velő, ereinkben vér, míg Isten menyországában az mi bizodalunk lehet, míg karunkban kopját, markunkban szablyát szoríthatunk?“ Ebben a munkában azután végleg kialakult Zrinyi véderőrendszerének eszméje. Már nem bízik senkiben, a külföldi segítséget szívesen fogadja, de nem számít rá, nem ringatja magát hiú reményekben, hogy a bécsi udvar végül mégis csak felébred közönyösségéből, hogy a nehézkes udvari tanácsosok és császári hadvezérek belátják azt, hogy nekik is létérdekiük ha Magyarországon segítenek. A magyar nemzet a törökkel való élet-halál harcában magára maradt. Végso elszántsággal mondja ekkor Zrinyi: „Az mi nemes szabadságunk az ég alatt sohun nincs, hanem Pannoniában. Hic vobis vel vincendum, vel moriendum est.“

Mindezek után tisztán áll előtte a magyar jövő képe. Magyar nemzeti hadsereg nélkül nincs élet, nincs szabadság, s ezt a hadsereget csakis az ország, a nemzet, az egész lakosság egyetemessége állíthatja talpra. Áfiumának egyik fejezetében a magyar véderő eszméjét szabatosan így határozza meg: „Szükséges azért, hogy a magyar nemzet, ha ettől a fenforgó véstől meg akar szabadulni, ha magának, posteritásának megmaradást kíván, tartson fegyvert kezében; de nem úgy mint eddig, hanem jóval is másképpen. Mert nem elég az, hogy minden particularis embernek legyen fegyver házánál, noha annak is úgy kell lenni, hanem hogy az ország tartson egy armádát készen, aki minden felé, minden órában, minden szempillantásban, télen, nyáron oda mehessen, ahová szükség kívánja. Ez minden fundamentomja a mi megmaradásunknak.“

Hogy mennyire igaza volt Zrinyinek, amikor a török kiűzését minden vonatkozásban magyar ügynek tartotta, bebizonyították az 1662-ben kezdődött újabb török háború eseményei. I. Lipót király, illetőleg haditanácsosai, nem fogadták el Zrinyinek azt a nagyon is megokolt és nagyon helyes tervét, hogy a következő hadműveletek súlypontját a Dunántúlra vessék. A fővezérséget nem Zrinyire, hanem Monte-

cuccolira bízták és Zrinyi haditervét mellékfeladatként olvasztották az általános haditervbe, amelynek célja a Duna vonalának megtisztítása és Buda felszabadítása lett volna. Zrinyi 1665 telén sorozatos győzelmekkel megtisztította a Dráva mellékét a töröktől és annak legfontosabb átkelőjét, az eszéki Dráva-híd északi felét is felgyújtotta; de már Pécs és Kanizsa ostrománál, vezértársai ellenkezése miatt, nem tudott győzelmet aratni. A török pedig ezalatt helyreállította az eszéki hidat és Zrinyi nagy fájdalomra 1664 június elején elfoglalta Új-Zrinyivárat. Ekkor már Montecuccoli is belátta, hogy a Dunától déli vidékén kell a döntést keresnie. Seregét odavezette, de csak lassan, a metodikus hadviselés szabályai szerint haladt, hogy a veszteségeket elkerülje. Zrinyi elkeseredett hangú memorandumban tiltakozott Montecuccoli nehézkes hadviselése ellen, de eredménytelenül, mert a hadiszerencse mérlege 1644 augusztus 1-én Montecuccoli javára billent. Szentgotthárdnál találkozott a külföldi csapatokkal, főleg franciákkal megerősített birodalmi sereg Köprili Ahmed nagyvezir seregével és azt döntő nagy csatában megverte. Az Udvari Haditanács diadalmaskodott, Bécs fellelegzett és ünnepelte a nyugati kereszténység nagy diadalát, Magyarország pedig tovább szenvedett. Csak a Zrinyihez hasonló nagy lelkek és hazájuk sorsát szívükön viselő emberek látták azt, hogy az ország sorsa semmit sem javult ezzel a győzelemmel. A szégyenletes vasvári béke betetőzte a magyar ügy pusztulását. A birodalom győzött, de a török továbbra is birtokában tartotta Magyarország leggazdagabb részeit. Pár hónap múlva Zrinyit a kurzaneci erdőben egy vadkan szétmárcangolta s ezzel eltűnt a magyar életből az a nagy ember, aki képes és alkalmas lett volna arra, hogy nemzetét a nyomorúság, megaláztatás korszakából szebb jövő felé vezesse.

Az önálló magyar nemzeti hadsereget Zrinyinek életében nem sikerült felállítani, de azok az értékes írásai, amelyek a magyar véderő eszméjével foglalkoznak, megmaradtak, és érdemesek arra, hogy a magyar történetírás és a katonai tudományokkal foglalkozó szakemberek, az eddiginél sokkal nagyobb figyelemre méltassák. Olyan megfigyelések, tervek, tanácsok ezek, amelyek mindig időszerűek és magyar haderőink minden mostani és eljövendő korszakában is használhatók.

Zrinyi Miklós véderőterveit legjobban a Tábori Kis Tracta, a Vitéz Hadnagy és az Áfium című munkáiból ismerhetjük meg. Negyedik munkájában, a „Mátyás király életéről való elmélkedések”-ben ugyan szintén találunk olyan gondolatokat és megjegyzéseket, amelyek ezzel a kérdéssel foglalkoznak, de ennek a munkának más a célja, s ennek megfelelően inkább kormányzati és állambölcseleti fejtege-

tésekkel foglalkozik. A Tábori Kis Tractában és az Áfiumban találjuk a nemzeti hadsereg megszervezésének konkrét, számokban is kifejezett adatait és a hadsereg tagozódására, a fegyvernemek egymásközötti arányával, a hadsereg ellátásával, kiképzésével, alkalmazásával foglalkozó gondolatokat. Röviden: a katonai élet külső megnyilvánulására vonatkozó részletes szolgálati útmutatásokat. A Vitéz Hadnagy-ban és az Áfium némelyik fejezetében viszont a böleselkedő hadvezér, a tudós Zrinyi szól hozzánk és tárja ki lelkét előttünk. Ezekben a művekben fejtegeti a nemzetvédelem szélesebb síkon mozgó gondolatait, a Discursusok, Aforizmak, Centuriák fejezeteiben pedig a régi klasszikusok és a nevezetesebb kortársak műveiből merített példákat, tapasztalatokat magyarázza és alkalmazza a különleges magyar viszonyokra.

Zrinyi prózai írásainak későbbi magyarázóik gyakran emlegetik, hogy ő voltaképpen nem volt önálló gondolkodású író és hadseregszervező, mert nemcsak munkáinak külső alakját, feldolgozási módszerét kölcsönözte idegen mesterektől, hanem hadvezetési és szervezési gondolatait és terveit is. Ez igaz, ezt Zrinyi maga sem tagadja. De lelki függetlenségére és nagy gyakorlati érzékére vall, hogy a tőle olyan alaposan tanulmányozott és gyakran idézett régi klasszikus írók, és az egykorú külföldi haditudósok gondolatait nem szolgai módon ismétli vagy másolja. Az idegen eszméket, átalakító és alkotó képességével magyar gondolatokká fejlesztette. Amikor tehát Polybius, Vegetius, Julius Caesar, Macchiavelli, Busbequius, Gustav Adolf vagy Fraytag Ádám németalföldi hadmérnök, Montecuccoli, Schwendy, Basta, és más vele egykorú hadvezérek írásából kölcsönzi adatait, azokat rögtön a maga képére formálja át. Ezek a fejtegetések az ő tollán keresztül már olyan rendszerek, olyan eszmék tölmácsolóivá válnak, amelyeknek célja kizárólag nemzeti. Sokat tanult, okult, hogy mint mondja, „hazája szolgálatjára fordítsa“ mindazt, amit ő tud és amit az eddig tudatlan és rosszul vezetett magyar katonaság tisztjeinek tudnia kell.

Már maga az a körülmény, hogy Zrinyi nagy tudását és a magyar tiszteknek — fogyatékos nyelvtudásuk miatt, vagy egyébként is — hozzáférhetetlen külföldi forrásmunkákban foglalt hadtudományi alapelveket a XVII. században a magyar nemzeti katonasággal megismertette, elég lenne ahhoz, hogy Zrinyit legnagyobb magyar katonatudósaink és íróink élén emlegessük. És itt azt is hangsúlyoznom kell, hogy Zrinyi gondolatai nemcsak a különleges magyar-török háború szempontjából értékesek, hanem van köztük sok olyan általános, a magasabb hadvezetés köréhez tartozó — de akkor még szokatlan — tanács, amely csak jóval később buk-

kan fel a külföldi hadvezérek intézkedéseiben, sőt korszerűségét még a mai napig sem veszítette el.

Az alap gondolat, amiből Zrínyi a nemzeti hadsereg felállításának szükségét megokolja az, hogy a magyarnak Európa keleti bástyájánál magára hagyatva kell létéért élet-halálharcot vívnia. A szomszédos, vagy távolabb eső nemzeteknek ugyan szintén nem közömbös az, hogy Magyarország képes-e megmaradni ezen a darab földön, mert a török veszedelem — ha mi nem tudjuk azt feltartóztatni — az egész nyugati kereszténységet fenyegeti. Zrínyi ezért a nála szokott történelmi tárgyilagossággal ítéli meg a számbajöhető európai nagy nemzetek (lengyelek, németek, olaszok, franciák, oroszok és angolok) harckészségét és használhatóságát a magyar-török háború szemszögéből. Rövid, szabatos mondatokban olyan kiváló jellemképeket fest ezeknek a nemzeteknek katonai erényeiről vagy fogyatkozásairól és természetrajzáról, amelyeknek igazságát a magyar nemzet a világháború alatt és az azt követő évtizedek tapasztalatai után ma is felismerheti. E seregszemle végeredményeként Zrínyi kimondja. „hogy jöllehet magyar is sok helyen botlott a vitézségben, és sokszor rosszul cselekedett, mindazonáltal a derekas veszedelmek az idegenektől estek. Holott avagy nem érzették ugy nyavalyánkat, avagy a kénytelenség nem erőltette őket a szerencsétlítésre mint a magyar.“ Mindebből tehát az következik, hogy „mi magyarok ne tegyünk fundamentumot senki vitézségében, hanem míg Isten kezet lábat adott, kinek-kinek, azon crölködjék, hogy az idegenek ne legyenek szükségesek principaliter, hanem accessorie, segítségképen.“ Mivel azonban kevés magyar tisztünk van, tehát szerződtesünk idegenből tanult tisztviselőket. Olyanokat, akik hadakban forgolódtak, azért: „mert nem szégyen attul tanulni, aki többet tud, szégyen megkötni tudatlanságban magát és nem tanulni. . . . de mihelyt a magyar megtanult, nem kívánok osztán ilyent is másutt keresni.“ A magyar véderőt Magyarországnak kell megteremteni, márcsak azért is, hogy azok, akik esetleg támogatni akarnak, lássák életrevalóságunkat és katonai erényeinket. „Mert ha mi csak zsebben tesszük a kezünket, senki nem gondol velünk, ha nem tudom mint kérünk is segítséget.“ A magyar nemzet önvédelmi problémájának és nemzetközi helyzetének ilyen találó és éleslátású megfogalmazásával egészen a legújabb korig alig találkozunk. S ha mai szemünkkel olvassuk el ezeket a sorokat, akkor különösen igazat kell adnunk Zrínyinek, mert a nagy európai politika serpenyőjében minden nemzet ma is csak annyit nyom, amennyit belső ereje, ellenállóképessége és katonai felkészültsége ér.

A magyar haderő felállítására Zrínyi a Tábori Kis

Tractában ezt javasolja: A hadsereg létszáma legyen 24.000 fő, ehhez a sereghöz 1.000 tisztet osztanak be, tehát az egész létszám 25.000. A gyalogság és lovasság közti arányt az alkalomhoz és a térszínhez méri, a gyalogság általában háromszor annyi legyen mint a lovasság. Ha azonban a várható küzdelem színtere — mint Zrinyi mondja — „tágas helyen”, azaz síkságon várható, ahol több lovasságra van szükség, akkor a sereg létszámát 36.000-re kell emelni; a fele gyalogság, a fele lovasság. A fővezéren kívül, akit Zrinyi szerint: „igazán magyarul hadnagynak kell hívni, mert ez a szó emez szóktul ered, had és nagy — mely annyit teszen, mint a hadnak nagyja vagy eleje” — legyen a lovasságnak, a gyalogságnak külön vezére. De épen ilyen fontos a tűzérség parancsnoka, azután egy főtábornester, aki alá a műszaki csapatok, hadigépek, szerszámok, szekerek tartoznak, végül egy tábornok, a mai értelemben vett hadbiztosi szolgálatra, azaz az élelem, pénz, ruhaügyek intézésére. Egy lovasezredes alatt 10 zászló legyen (megtevel a későbbi századnak) létszáma 120 vitéz. Ugyanilyen létszáma van a gyalogságnak is, tehát mind a lovas, mind a gyalogezredek 1200 főből állnak. Ez lenne a mai értelemben vett harcoló állomány. Ezenfelül a seregnél szükséges egyéb emberek, mégpedig a műszaki szolgálatra hivatott mesteremberek, sáncolók, cselédek (a tisztek lovászai, inasai), száma 700 körül mozog, úgy hogy az ezred valóságos létszáma az 1900 főt is túlhaladja. Zrinyi igen fontosnak tartotta a had rendes fizetését és ruházkodását, mert ha a katona ezek nélkül szűkölködik, akkor: „vagy mezitelen koplal, vagy dül, foszt”. A tisztek maguk csináltathatják köntösüket, az egyenruhát így nevezi. Az altiszteknek és köztiszteknek másfél esztendőre kell kiadni a ruhára rendelt pénzt, de annak csak felével rendelkezhesenek szabadon, a másik felét összegyűjtik és abból egyforma, tisztességes ruhát kell készíttetni nekik, amely másfél évig kitart. Zrinyi a Tábori Kis Tractában igen pontos útmutatásokat ad a fegyverek fajtajáról, különösen pedig az élelmezésről és szigorúan tiltja a magunk földjén való zsákmányolást. Sőt ellenség földjén sem ajánlja ezt, mert előfordulhat, hogy az egyik zászló legénysége adott esetekben dúskálhat benne, a másik koplal és „több vitézt is kongatnak agyon a zsákmányon, hogy nem mint egy aprólék harcon.” Ugyancsak részletesen fejtegeti a lovak elosztásának és a szekerek szabályozásának kérdését. Különös gondot fordít az élelemszerzés, hordozás és kiosztás aprólékos kérdéseire. Munkája e fejezetének tárgyalásánál azonban nemcsak a hadviselés parancsoló szükségleteire gondol, hanem az ország közgazdasági helyzetére is. Mindent lehetőleg készpénzben vásároltat, akár olcsó, akár drága az áru, mert bár a termé-

szetbeni ellátásnál a kincstár pénze látszólag kevésbé fogy, az ország, a nemzet vagyona sokkal inkább pusztul, nem is szólva arról, hogy: „jobb ha az vitéz számára más vásároljon, mintsem ő a szegény emberrel baltával áruljon meg.“ (azaz erőszakkal vegye el tőle). A hadrakelt sereg szükségleteinek készpénzben való beszerzésénél Zrinyi igen ajánlja, hogy a kincstár mindent, lehetőleg a táboroktól, hadszíntértől távolabb eső városokban, falvakban vásároljon: „hadd menjen oda a pénz; mert a közelebb való városok a táborra járhatván, ott étel-ital nemével s egyébbel is kereskedhetnek; amit így hópénzére kiadott ember, — titkos más úton ismét kezében megyen. Így ezek is ismét adózhatván, a pénz majd mind ismét megtér a republica társaságában, ahonnan ismét kimegyen jövedőben. Ez a circulatio pedig oly szükséges s oly hasznos mindenben a hazában, hogy annak nagy hasznát könnyebb álmétkodva csudálni, mintsem leirni.“ E gondoskodás Zrinyi nagy előrelátását, közgazdasági érzékét és sokoldalúságát bizonyítja.

Abban az egyben tökéletesen egyetért Montecuccolival, hogy a hadviselés legfőbb kelléke a pénz. De ezt a megállapítását kiegészíti azzal, hogy a háborúhoz nemcsak pénz kell: „hanem vitéz emberek és fegyver; a pénz nem mindenkor talál embert és nem mindenütt, de a fegyveres ember megtalálja őtet. Ergo: nervus belli sunt milites.“

*

*   *

Nagyjában véve ezek azok az általános irányelvek, amelyek szerint Zrinyi a magyar haderőt 1646 és 1651 között meg akarta szervezni. Azt talán felesleges külön is hangsúlyoznom, hogy a Tábori Kis Tracta, mint Zrinyi minden munkája, elejétől végig zamatos, klasszikus magyarsággal van írva. De különösen megragadhatja figyelmünket, hogy, bár Zrinyi katonai munkáit külföldi források nyomán írta, még a legnehezebben lefordítható katonai műszavakra is talált megfelelő magyar elnevezéseket. Zrinyi ebben is úttörő volt. Olyan magyar katonai nyelvet teremtett, amelynek drága örökségét a XIX. században könnyelműen sutba dobták. Valahányszor Zrinyi prózai munkáiról írok vagy beszélek, szándékosan mindig újból és újból hangsúlyoznom kell: milyen fontos, hogy visszatérjünk ahhoz a főszyökeres, zamatos magyar katonai nyelvjáráshoz, amit Zrinyi Miklós megteremtett. Utána II. Rákóczi Ferenc szabályzataiban — bár már halványabb színben — még előfordulnak Zrinyi remek magyaros katonai műszavai. Sőt helyel-közzel az 1809-iki nemesfelkelés magyar szabályzataiban is találkozunk velük. De az 1848—49-i honvédsereg szabályzatainak

szerkesztői már teljesen megfélelkeztek Zrinyi Miklósról és Rákóczi-ról, és jórészt németből fordított, vagy erőszakosan képzett, magyartalan műszavakból álló katonai nyelvet alkottak. Ez a helytelen katonai műnyelv, — bár enyhébb alakban — 1869-i honvédségünkben is oly mély gyökeret vert, hogy annak hatásától még mai katonai írásmódunk sem tud megszabadulni. Csak néhány példát említek:

Mennyivel szebben, magyarosabban hangzik a német Dienstführender-ből fordított, szolgálatvezető őrmester helyett, Zrinyi megjelölése: „rendelő altiszt.” A Sanitätssoldatból lett egészségügyi katona helyett, Zrinyi „beteglátója”. A Quartiermacher-ből lett szálláscsináló helyett: „szállásosztó”. Illetmény helyett: „hópénz”, takarmányozás helyett: „abrahordozás”, zöm helyett: „derékhad”, országos jármű helyett: egyszerűen „szekér” stb. stb. Az újabbkori magyar katonai nyelv története a XVII. században Zrinyi Miklósnál kezdődik és — sajnos — már rövid idő múlva, II. Rákóczi Ferenc kora után, olyan hanyatlást mutat, amelyből való kiemelése mostani és jövőendő katonai szakíróink hálás, de nehéz feladata lesz.

A Tábori Kis Tracta és az Áfium megírása közti időben Zrinyi szorgalmasan gyarapította hadtudományi ismereteit. A zágrábi egyetem birtokában lévő könyvtárának könyvei bizonyítják, hogy nem tartozott a felületesen olvasó emberek közé. Kedvelt írói munkáinak lapjai tele vannak igen találó megjegyzéseivel. Ezeket az odavetett gondolatokat későbbi munkáiban majdnem mind felhasználta, sőt egy-egy ilyen jegyzetét néha a Vitéz Hadnagy bölcs mondásai között részletesen is kidolgozta. Az egyetemes hadtörténet szempontjából nagy veszteség, hogy Zrinyi ezt a munkáját csak magyarul írta. Ha ez a műve latinul, olaszul, franciául vagy németül is napvilágot lát, akkor nem utolsó helyet foglalhatna el Montecuccoli, Schwendy, Basta, Fraytag, Wallhausen és többi tudós katona kortársainak hadtudományi művei között.

Zrinyi legutolsó nagy munkája, írói tevékenységének betetőzése és egyben a magyar véderő eszméjének legerősebb, leghatározottabb megnyilvánulása, a „Török Áfium ellen való orvosság” néven ismert és írójának lelkiségét leghívebben visszatükröző műve. Ebben a munkájában az elmúlt évtizedek tapasztalatai után, már kizárólag arról az önálló és állandó magyar hadseregről beszél, amelynek *egyetlen* célja, Magyarország felszabadítása, a török kiűzése. Számolva az ország szétdarabolásával és a Dunántúl hadászati helyzetével, e hadsereg szervezési és létszámadatai lényegesen eltérnek a Tábori Kis Tractában kifejtett javaslataitól. A török végleges kiűzésének az egyedüli és legrövidebb útja az, ha az ország felszabadítását a Dunántúlon kezdik a török-

kök Eszék mellett épített hídjának elfoglalásával. Véderő-tervezetében ő tehát nem foglalkozik a királyi Magyarország többi részeinek, a Csallóköznek és a Felvidéknek katonai megszervezésével, mert azt a haderőt, amivel ő a Dunántúlt meg akarja tisztítani, elégnek tartja ahhoz, hogy a török uralmát végleg letörje. Ha a török a Dunántúlról kipusztul, az egész Duna vonala felszabadul és minden átkelési és előnyomulási lehetősége a Dunántúl felé lehetetlenné válik, akkor pedig a felvidéki és alföldi török várak és helyőrségek támogatás nélkül elsorvadnak s elpusztulnak.

Zrinyinek ez a számítása az adott körülmények között feltétlenül helyes, mert az eszéki híd volt a török legfontosabb összeköttetése hátszágával. Ahhoz, hogy ezt a feladatot elvégezze, a Zrinvitől javasolt véderőrendszer, azaz a dunántúli magyar hadsereg felállítása megadta volna a lehetőséget. Ezt a hadsereget az ő véderőgondolata szerint, úgy akarta a nagy birodalmi hadsereg keretébe illeszteni, hogy ez az *ország* hadserege, a *király* hadseregevel és a végbeli várak rendszerével egymást kiegészítve, alkosson egy zárt védelmi egységet.

Végig futva az Áfium gondolatmenetén, Zrinyi véderőeszméje a következő képet mutatja. Arra az alapra építi terveit — mint említettem — hogy mi magyarok másra nem számíthatunk, élet-halálharcunkat tehát magunknak kell megvívni. Arra az ellentetésre, hogy hiszen megpróbáltuk azt sokszor, de sohasem értünk el eredményt, őszintén, minden kertelés nélkül megmondja a kételkedőknek, hogy ennek magunk vagyunk az okai. „Amíg a mi *militaris disciplinánk in flore* volt, Mátyás és más vitéz királyok alatt, sohasem szakadtott markunkban a szándékunk. De meg kell vallanunk: olyan messze estünk mi mostani magyarok a régiektől, hogyha előljönnének mostan más világról azok a mi vitéz eleink, sem mi őket, sem ők minket meg nem ismerhetnének.“ Feltárja és ostorozza a magyar nemzet fogyatkozásait, hibáit, nem azért, hogy becsmérelje nemzetét vagy kishitűséget keltsen, hanem azért, mert... „ha a magunk fogyatkozásait megismerjük, könnyebb annak orvoslása.“ Kemény szavakkal megrója a tunyaságba, közönyösségbe merült nemességet. Kevélykedik ugyan titulussával, de otthon ül tétlenül s fiai vagy otthon, vagy más magyar úr udvarában élék léha életüket. Mégis, Zrinyi csak a magyart kívánja nemzete oltalmára, mert ez „... a legalkalmasabb, legerősebb, leggyorsabb és ha akarja legvitézebb nemzetség.“

A magyar nemzet tehát tartson egy „örökös“, azaz állandó armadát, amelynek létszáma a szükség szerint nagyobb vagy kisebb legyen. Olyan időkben, amilyenben

akkor Magyarország élt, vagyis amikor Zrinyi szavaival: „...nem volt ugyan nyilvánvaló hadakozás, hanem békeségnek homálya, aki alatt mindazonáltal az országunk igen megromlék, ...” — tartson az ország 4.000 gyalogost, 8.000 lovast, tehát összesen 12.000 embert fegyverben. De ezt a hadsereget jól fizesse, fegyvelje és megszervezésénél, a katonák kiválasztásánál tartsa szeme előtt azokat az örök-érvényű igazságokat, amelyeket már a Zrinyitől leggyakrabban idézett Flavius Vegetius Rénatus, Krisztus után a IV. vagy V. században állapított meg. Nem lehetetlen az, amit Vegetius a katonától kívánt, nem kell ehhez semmi más, csak elszánt akarat. De szakítani kell azzal a helytelen felfogással, hogy a hadfogadásban csak a nemességre nézünk. „...A jó nemest, a jó katonát inkább kell venni ha vagyon, — de ha nincsen, a hadinépet a köznép soraiból kell előállítani.” Ez, a nemzetnek Zrinyi szerint sokkal értékesebb eleme, mint az elpuhult nemes, az udvarokban mulatozó katona, vagy a faluról-falura kóborló s a szegényembert nyomorgató zsoldos. Ahhoz, hogy valaki jó magyar katona legyen, nagy önmegtágadás és fegyvelemtisztelet kell. „...Aki vitézkedni akar, álljon be a megmutatott hadirendbe, aki nem akar, legyen úr, legyen főember, legyen polgár, legyen mesterember, de szabadlegény ne legyen, mert ez corumpálja a többit is.” Zrinyi ezzel a mondásával a katonai, vitézlő rendet magas színvonalra emeli. A nemzet lakosságát az országvédelem szemszögéből két csoportba sorolja. Az egyik, a vitézlő rend, a hadinép, — amelynek hivatása Zrinyi szemében: „a legtündöklőbb a legbecsületesebb foglalkozás.” A másik, a földesúr, a városi polgár, a mesterember, mindegyik a maga hatáskörében mozditja elő a haza sorsát. Csak egyfajta embernek nincs létjogosultsága a hazában: a semmirekellő, vándorló, fosztogató, kóborló szegénylegénynek.

De azzal, hogy a magyar katonaságot így megtiszteli és kiemeli az ország lakosainak sorából, a hadviselést nem teszi ennek a rendnek kizárólagos kötelességévé, mert ahhoz, hogy a nemzet fennmaradását biztosítsa, szabadságát kivívja: „...az egész ország, az egész nemzet unanimitis consensussa kelletik. Mindnyájunknak kell ebben concurrálnunk és ezt a militaris disciplinát megszabnunk, kit törvényképen tartunk nagy sacramentum módjára, mert ehhez sok dolog szükséges.”

A javasolt 12.000 főnyi katonaságot, mint ő nevezi: „az ország katonaságát”, következőképpen illeszti be az egész ország védelmi rendszerébe. Az első védelmi vonalat, általában véve a végbeli katonaságot, tehát a várnak őrségét is, fizesse a király. Ez a „királyi katonaság” elegendő lesz

ahhoz, hogy a végeken folyó kisebb csatározásokat megvívja. A várkapitányoknak kémeik útján tájékozva kell lenniök a törökök szándékáról. Ha nagyobb ellenséges sereg törne magyar területre, akkor a szomszédos végvárok kapitányai, a végbéli generálisok, gyűjtsék össze a szomszédos várak nélkülözhető katonaságát és vezessék az ellenség elé.

Ha a török igen nagy erővel közeledik — a generálisoknak természetesen ezt is előre kell tudniok — akkor a veszélytől legközelebb érintett vidék generálisa forduljon segítségért az *állandó magyar hadsereghez*, mint Zrinyi nevezi: „a derék magyar táborhoz, kinek magyar generálisa legyen. Az osztán a jó exercitátus hadával menjen oda, ahová kelleik, avagy küldjön amennyi kelleik segítséget.” Ennek a hadseregnek hadbalépése azonban olyan határozott legyen, hogy a töröknek minden próbálkozástól elmenjen a kedve. „Ennek más remediumot nem mondok, hanem arculcsapásért kettőt és hármat is adunk. Mert valamig mi erre nem resolváljuk magunkat, szintén mi oly békességben leszünk, mint eddig voltunk, mint a láncon tartott ebek.”

Ime Zrinyinek ezekben a gondolataiban nemcsak a végbéli hadakozás lényege és értelme rejlik, hanem olyan messzelátó, és korát megelőző hadászati alapelvek kinyilatkoztatása, amelyet minden későbbi gondolkodó hadvezér tervében megtalálhatunk. Ez az *aktív védekezés* gondolata. Az ország védelemre van kényszerítve, de — s ezt az igazságot a birodalmi hadsereg akkori vezérei közül leginkább Zrinyi ismerte fel és követte — a legjobb védelem a támadás. Az ellenséges betörés elhárítására nem elég az, hogy bevárjuk őt a végvárok falai alatt és onnan véres fejjel visszaűzzük. Ha nagyobb erővel jön magyar területre, akkor a magyar hadsereg kíméletlenül támadja meg és necsak visszaverje, hanem, mint írásainak más helyein is mondja, addig harcoljon vele, amíg meg nem semmisíti.

Zrinyi munkáiban általában nem beszél arról, hogy a magyar hadsereget az ország határán kívül is kellene a szükséghez képest hadba vezetni. Csupán egy levelét ismerjük eddig, amelyben ez a terv is felbukkan. Az 1663/64-iki hadjáratnak Regensburgban megfogalmazott hadterve szerint, Zrinyi — két tábornok társával együtt — azt a feladatot kapta, hogy a Dunántúlon kösse le a törököt és ezzel megkönnyítse a Montecuccolótól vezetett fősereg előnyomulását a Duna mentén. Zrinyi ezt a feladatát is támadó szellemben oldotta meg és 1663 telén, sorozatos kisebb győzelmek árán megtisztította a Dráva vidékét. Úgy látszik ekkor érlelődött meg benne az a terv, hogy hadai élén Török-

országba tör. 1665 december 30-án írta Csáktornyáról Esterházy Pálnak a következő levelet: „Kötelességemet akarom kegyelmednek megmutatnom, édes Gróf uram, mert parancsolt is ez iránt kegyelmed, s adom tudására, hogy az imperiális hadakkal egy nagy expeditiót akarok Törökországba csinálni, a kik mellett a horvátországi hadakat is elviszem, tizenkét ágyuval. Azért, ha kegyelmednek kedve legyen hozzá, a mint hogy kérem is kegyelmedet, érísen egyet Bottáni (Batthyányi) Christoph komám urammal és — jöjjön el együtt kegyelmével. Hozzon mind gyalogot, mind lovast mentül többet és idegeneket is. Híja el magával valaki honn van, úr és főember. Assecurálok kegyelmedet, ha az lsten kegyelmes szemmel nézni fog reánk, most egyszerű kell megrontanunk úgy azt a darab Törökországot, hogy sok esztendeig azután had reánk ne jöhessen.”

Zrinyi Miklósnak ebből a nagyszabású haditervéből nem lett semmi. Nem tudjuk, hogy elküldte-e ezt a javaslatát Bécsbe, de ha megtette, tervét bizonyára elvetették, mert nem illett a regensburgi általános haditerv kereteibe. Zrinyi, mint alvezér, a birodalmi hadseregben olyan eleven erő volt, amellyel Montecuccoli nem tudott bánni, olyan tettekre kész vezető és a mindig támadó harceljárásnak olyan lelkes, meggyőződéses képviselője, akit nem akartak megérteni. Az akkori módszeres, a veszélyt, veszteséget kerülő, az ellenséget inkább fárasztó, mint pusztító hadviselés korszakában, Zrinyi fergeteges harceljárását idegenkedve nézték. Pedig a magyar-török hadszíntéren ez a hadviselési mód lett volna a helyénvalóbb.

Zrinyi a 12.000 főből álló és a törökkel kötött béke korszakában elegendőnek vélt hadseregét csak a nagyobb veszély esetén lényegesen szaporítandó hadsereg keretének tartotta. Mert ha komolyabb háborúra kerül a sor, akkor nemcsak 12.000 embert kell felfegyverezni, hanem az egész nemzetet. S nem kell attól félni, hogy esetleg még így is gyengébbek vagyunk a töröknél. Virtussal, vitézséggel kell megelőznünk, felülmúlnunk ellenségeinket. Az ország geopolitikai és geostratégiai helyzetét is igen helyesen ítélte meg. Más nemzetek, kiktől messze van az ellenség: „öltözhetnek bíborba, bársonyba, kamukába, de mi magyarok, akik a pogánnyal ennyi kárunkkal összebomlottunk és háborodtunk, nem viselhetünk egyéb öltözetet fegyverderéknél, páncélnál, egyszóval vasnál és fegyvernél.” Xenofon egyik mondására hivatkozik, hogy akinek fegyvere készen van, és elszántan küzdeni akar, annak sok barátja és kevés ellensége lesz. A magyar is csak akkor élhet nyugodtan ha... „egész nemzetünket fegyverezve tegyük rendben, legyen elegendő ágyunk és mindenféle hadiszerszámunk. Ha

így lesz dolgunk, felelek éltedig, az idegeneknél is elegendő segítséget találunk.“

Zrinyi agyában sok olyan újszerű gondolat született meg, amelynek hadászati vagy harcászati értékét csak a későbbi korok hadvezérei ismerték fel. A módszeres hadviselés korszakában, Zrinyi minden vonatkozásban a lüktető, erélyes támadó harceljárás híve volt. Hogy ebben neki volt igaza, azt néhány évtizeddel később Savoyai Jenő herceg döntötte el, aki háborúiban bebizonyította, hogy a törököt csakis támadó hadjáratokkal lehet az országból végleg kiverni. Zrinyi írásaiban a hadviselés olyan elveit is megtaláljuk, amelyek, mint örökérvényű katonai igazságok századok mulva Nagy Frigyes, Napoleon hadvezetésében is felismerhetők. A fegyvernemek értékelésében szintén messzire megelőzte korát. Nagyon helyesen ítélte meg a gyalogság, lovasság feladatait, sőt az akkor még nagyon kis szerepet játszó táborig tüzérség alkalmazására a Vitéz Hadnagy egyik alfejezetében olyan tanácsokat ad, amelyek abban az időben még szokatlanul hangzottak. Amikor még a Tovasság volt a csatadöntő fegyvernem, már felismerte a gyalogság fontosságát. „A gyalog az ereje a hadakozásnak, ő viszi, ő tartja a várakat, a sáncokat és jobbára ő rajta fordul minden operáció.“

Ugyancsak már Zrinyinél megtaláljuk a napoleoni háborúk óta olyan gyakran idézett és Napoleontól különösen az 1805-iki ulmi hadjáratban alkalmazott meghatározást, amelyet később mint Moltke seregvezetési alapelvét a későbbi szakírók tömören így fogalmazták: „getrennt marschieren, vereint schlagen.“ Zrinyi a Tábori Kis Tractában ezt így mondja: „a tábort (tábor elnevezés alatt akkor nem a háborúban pihenő katonaságot, hanem általában egy seregtestet értettek) „el kell szaggatni menéskor, harckor egyben jöhet két három tábor is, de úgy, hogy *egy* legyen a feje mind a háromnak.“

Zrinyi több mint két évszázaddal megelőzte korát azal az előrelátásával, amellyel a hadviselést az ország egyetemleges kötelezettségévé tette. Áfiumában több helyen is hangsúlyozza, hogy az egész ország, az egész nemzet egyetértésével, együttes közreműködésével lehet csak a honvédelem magasztos feladatát megoldani. „Ha azért hadakozás volna, nem tíz, tizenkét ezer embert kellene felfegyvereznünk, hanem az egész nemzetünket jó módjával.“ Ma a XX. század közepén, amikor a jövő háborújára való felkészülés, mint napról-napra halljuk, a nemzetek teljes erejének igénybevételét követeli, amikor a serdülő diákgyerektől a hajlottkorú emberig, mindenki — férfi, nő egyaránt — kénytelen lesz a hadviselésbe vagy annak segéd-

munkálataiba valami módon bekapcsolódni és a honvédelemben, a maga helyén tevékeny részt venni. A háborús totalitás gondolatát Zrinyi — mint az más írásából is kitűnik — úgy értelmezte, hogy a magyar honvédelem nemcsak egy kisszámú hivatásos hadsereg feladata, gondja és dicsősége, hanem az egész nemzet egyetemes kötelessége. „Mindnyájunknak kell ebben concurrálnunk.” Karddal, tollal, pénzzel, mindenki azzal, amije van, járuljon hozzá a hadviseléshez. Ne költsékezzék felesleges módon és mindenekelőtt segítse a katonaságot, ahol csak teheti. Fogjon össze minden magyar, készüljön fel lélekben és testben a törökkel való nagy leszámolásra, mert ezen fordul meg a nemzet sorsa, jövője.

Ugyancsak újszerű gondolat az is, hogy Zrinyi Miklós a magyar véderőrendszer megalkotásánál még az akkor teljesen szokatlan rokkantellátásról sem feledkezett meg. Azt javasolta, hogy a zászlóalj kincstartója a katonaságnak járó pénznek legalább nyolcadik részét ne fizesse ki, hanem gyűjtse, hogy: „legyen a katonának mit elővenni, ha rabság, betegség vagy sebek megnyomnák.”

A XVII-ik de még a XVIII. század első felében is, a hadviselő felek őszel rendszeren téli táborokba szálltak és a hadakozást tavasszal folytatták. A tétlenséget gyűlölő Zrinyi itt is új eszméket hangoztatott. Azt javasolta, hogyha nyáron esetleg erősebb ellenséggel szemben sikert nem remélhetünk, akkor télen kell a háborút folytatni, amikor a török pihenőre tér. Ha tehát előnyösebbnek látszik, akkor a hadsereg rendezkedjék be nyáron védekezésre, télen támadásra. Olyan szokatlan tanács és javaslat volt ez abban az időben, hogy a bécsi Udvari Haditanács nehézkes, kockázatot nem szerető tagjai — ha esetleg Zrinyi ezt ott is előadta — bizonyára fejcsóválva hallgatták a nyugtalan magyar gróf türelmetlen tanácsait, és igazolva látták róla alkotott nézetüket. Katonai érényeit Bécsben is elismerték, de ötletszerűen, hebehurgyán hadakozó, terveit gyorsan változtató és fékezhetetlen természetű embernek tartották. Pedig Zrinyi nem volt az. Amiről a bécsiek azt hitték, hogy ötletszerűség, az az adott helyzetnek megfelelő gyors cselekvőkészség volt. A terveket gyorsan változtató természet pedig, a magyar-török végbeli hadakozás különleges helyzetében, nagyon is szükséges gyors helyzetbírálathoz és világos hadvezéreléshez pillantás. Azonban a későbbi korok külföldi történetkutatói már sokban igazat adtak Zrinyinek. Krones Ferenc, neves osztrák történetíró így jellemzi: „Kampflustig, ein Meister des kleinen Kriegs, voll Ehrgeiz und leidenschaftlicher Hast, schwer verträglich, aber ein vornehmer Charakter, der niedriger Mittel unfähig ist.”

Zrinyi Miklós gróflban a magyar hadtörténet olyan kimagasló egyéniséget tisztelheti, akinek nemzetfelszabadító tervei nemcsak általános nemzeti szempontból voltak úttörő jelentőségűek. Zrinyi hadvezér, a hadseregszervező, a tudós író katona, munkáiban olyan magyar véderő rendszert dolgozott ki, amely valóban alkalmas lett volna arra, hogy a XVII. század állandó magyar nemzeti hadseregét megteremtse. Az ő véderőterveiben megtaláljuk mindazokat az alapelemeket, amelyek a magyar nemzet természetrajzához alkalmazkodva, a nemzeti védelem akkori követelményének minden tekintetben megfeleltek. Igen jól jellemzi Zrinyit Andrássy Gyula: „Gazdagabbá és szebbé tette a magyar történelmet... Példája lelkesít és tetterre buzdít halála után is. Tanításai ma is igazak, politikája” — nyugodt lelkiismerettel kiegészíthetjük, véderőpolitikája is — „a változott időkhöz mérten ma is az egyedül helyes.“

Markó Árpád.

FORRÁSMUNKÁK.

Zrinyi Miklósnak, a magyar véderő reformjával és a védelem megszervezésével foglalkozó terveit, katonatörténészeink közül eddig egyedül Rónai-Horváth Jenő ismertette a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában 1891-ben megjelent művében. Gróf Zrinyi Miklós a költő és hadvezér hadtudományi munkái” című könyvében és a Hadtörténelmi Közlemények különböző évfolyamaiban Zrinyi háborúival foglalkozó értekezéseiben. Széchy Károly Zrinyi életrajzában, a Magyar Történelmi Életrajzok” sorozatában, részletesen ismerteti Zrinyi terveit és működését a Dunántúl védelmének megszervezésében és magyarázza behatóan munkáinak hadtudományi jelentőségét. Nagy Edith Budapesten 1954-ben kiadott tanulmányában — „Esterházy Miklós nádor, Zrinyi Miklós és Esterházy Pál nádor honvédelmi politikája” — helyes szempontok szerint ítéli meg Zrinyi honvédelmi terveit. Azonban mind Széchy Károly, mind Nagy Edith munkái hadtörténelmi szempontból kevesebbet mondanak Rónai-Horváth Jenő munkáinál. Zrinyi véderőszeméit csak általános, inkább belpolitikai szempontok szerint méltatják, de nem foglaloznak kellő nyomatékkal azok katonai, hadtudományi jelentőségével. Zrinyi hadvezéri és hadseregszervezői tevékenységével, munkáinak későbbi magyarozói is foglalkoznak, de járt úton haladnak, Rónai-Horváth és Széchy nyomán.

Zrinyi hadvezéri méltatását, valamint a vele és működésével foglalkozó irodalom részletes felsorolását lásd a Magyar Szemle kiadásában 1959 tavaszán kiadott: „Gróf Zrinyi Miklós prózai munkái” című könyv tőlem írt bevezetésében és szövegmagyarázataiban. Mostani értekezésem megírásánál, az említettekén kívül, főleg a következő forrásmunkákat használtam fel: Hóman—Szekfü: Magyar Történet, első kiadás V. kötet. —.—.— Meynert: Geschichte des Kriegswesens und der Heerverfassungen in Europa, III. kötet Wien, 1869. —.—.—; Meynert: Das Kriegswesen der Ungarn. Wien 1898. —.—.— Wrede: Geschichte der k. und k. Wehrmacht I. kötet, Wien 1898. —.—.— Leitfaden der allgemeinen Kriegsgeschichte, Wien 1896. —.—.— Teuber—Ottenfeld: Die

österreichische Armee, 1700—1867 — Wien 1900. —.—.—.— *Hajnal István*: Az 1642. évi meghiusult országgyűlés időszaka, Budapest 1930. —.—.— *Pilch Jenő* szerkesztésében: A magyar katona. Vitézségiünk 1000 éve, I. kötet, Budapest. —.—.— *Ujhelyi Péter*: Az állandó hadsereg története, Budapest, 1914. —.—.— *Bubics—Merényi*: Herceg Esterházy Pál nádor, Budapest, 1895. —.—.—.— *Markó Árpád*: A felszabadítás eszméjének magyar apostola. (Tanulmányok Budapest múltjából V. kötet. Budapest, 1936.)

A m. kir. 5. honvéd lovashadosztály a dobronoutzi ütközetben 1915 június 25.

A világháború legnagyobb és legeredményesebb áttörési csatája, a gorlicei, 1915 májusában alaposan kimozdította az arcvonalakat télen át megmerevedett helyzetükből. Új mozgóháború kezdődött s eltartott őszig. A szövetségesek seregei alig tudták nyomon követni a szakadatlanul hátráló oroszokat, kik a visszavonulásnak valóságos mesterei voltak. A gorlicei áttörés után, a jobbszárnyon álló cs. és kir. 7. hadsereg kivételével, az egész arcvonal megindult s az áttörést végrehajtó német 11. hadsereggel vállvetve üldözte az oroszokat. A Pflanzler—Baltin lovassági tábornok parancsnoksága alatt népfelkelő és jórészt hevenyészett alakulatokból hirtelenében szervezett hadseregerejű csoport, melyet 1915 május 7-től 7. hadseregnek neveztek, a keleti arcvonal gyenge pontja volt. Létszáma, csapattestcineik kiképzése, felszerelése meg sem közelítette a többi hadseregét. Ezt az oroszok is nagyon jól tudták. Mégis csalódtak, mikor azt hitték, hogy a 7. hadsereg arcvonalán olcsó sikert érhetnek el.

A 7. hadsereg a gorlicei áttörés után, az egész arcvonal sarkpontjaként, június 7-ig helyén maradt.

Az 5. honvéd lovashadosztály ebben az időben két dandárára — 19. és 25. — felosztva, a Marschall-hadseregcsoport, illetőleg a XI. hadtest kötelékébe tartozott és csak az előnyomulás folyamán, június 10-én délelőtt 10 órakor, Stecowán egyesült újból, mégpedig a XI. hadtest kötelékébe tartozó 30. gyaloghadosztály parancsnokának, Kayser altábornagynak parancsa alatt.

A lovashadosztály feladata most az lett, hogy a XI. hadtest balszárnyát Zaleszczyki felől jövő esetleges meglepetés ellen biztosítsa. Ugyanis a XI. hadtest megparancsolta, hogy a csapatok Kotzmanon át Raranczére és Toporoutzra, a beszarábiai határra előnyomuljanak s az oroszokat megakadályozzák abban a szándékukban, hogy a Dnyeszter és a Pruth szögletébe behatoljanak. Az 5. honvéd lovashadosztállyal megerősödött cs. és kir. 30. gyaloghadosztállynak, helyesebben „Kayser-csoportnak“ a Dnyeszttert kellett biztosítania észak felől.

A lovashadosztály, megint csak részeire bontva, Zaleszczykinél harcolt és 11-én este résztvett ennek a községnek rohammal történt elfoglalásában.

12-én az 5. honvéd lovashadosztály kivált a cs. és kir. 30. gyaloghadosztály kötelékéből és Apor altábornagy vezérlete alatt, a cs. és kir. 6. lovashadosztállyal lovashadtestté alakult. 13-án és 14-én ez a lovashadtest, vagy amint nevezték „Apor-csoport” Polanáért harcolt és ezt a községet a szívósan védekező oroszról 14-én délben sikerült elfoglalnia.

Másnapra, 15-ére Apor tábornok a támadás folytatását rendelte, de az oroszok a XI. hadtest egész arcvonalán megálltak, sőt ellentámadásba fogtak. Az Apor-csoport ekkor a 815,6 hadműveleti számmal kijelölt védővonalat szállotta meg, Czeponosy-falu mindkét felén.

De az oroszok számbeli fölénye egyre jobban éreződött s a XI. hadtest 15-én 22³⁰-kor, kénytelen-kelletlen elrendelte a visszavonulást, mégpedig a Dnyeszter-hajlat — Balamutowka—Gromeszi—Toporoutz—Rarancze—Bojan vonalába.

Ezt a 815/15 hadműveleti számú intézkedés adta az Apor-csoport csapatainak tudomására. Ez nagyjában a következőket tartalmazta:

1. az egész tűzérség azonnal hátramegy a Balamutowkától délre lévő magaslatra,

2. az 1. huszárezred mint utóvéd biztosítja a főcsapat elvonulását és 16-án 2^h 50^l-ig az erdőszélen marad,

3. a ½ kerékpáros-század, mint végső utóvédosztag, mindaddig a W. II. 556 ϕ -on marad, míg az 1. huszárezred is el nem vonult,

4. a 6. és a 7. huszárezred azonnal a vezetéklovakhoz megy,

5. a gyalogos huszárosztály azonnal megkezdi a visszavonulást, mégpedig Ruchotinon át Rzewienycre.

A 25^h 45^l-kor kiadott újabb intézkedés az Apor-csoport feladatává tette, hogy a Dnyeszter-huroktól a rzewienyji határőrházig (Kordon Post) terjedő vonalban védőállást szálljon meg, hogy az orosz előretörését okvetlenül megakadályozza és végül, hogy a Dnyesztert Repuzynetzig megfigyelje és elzárja.¹

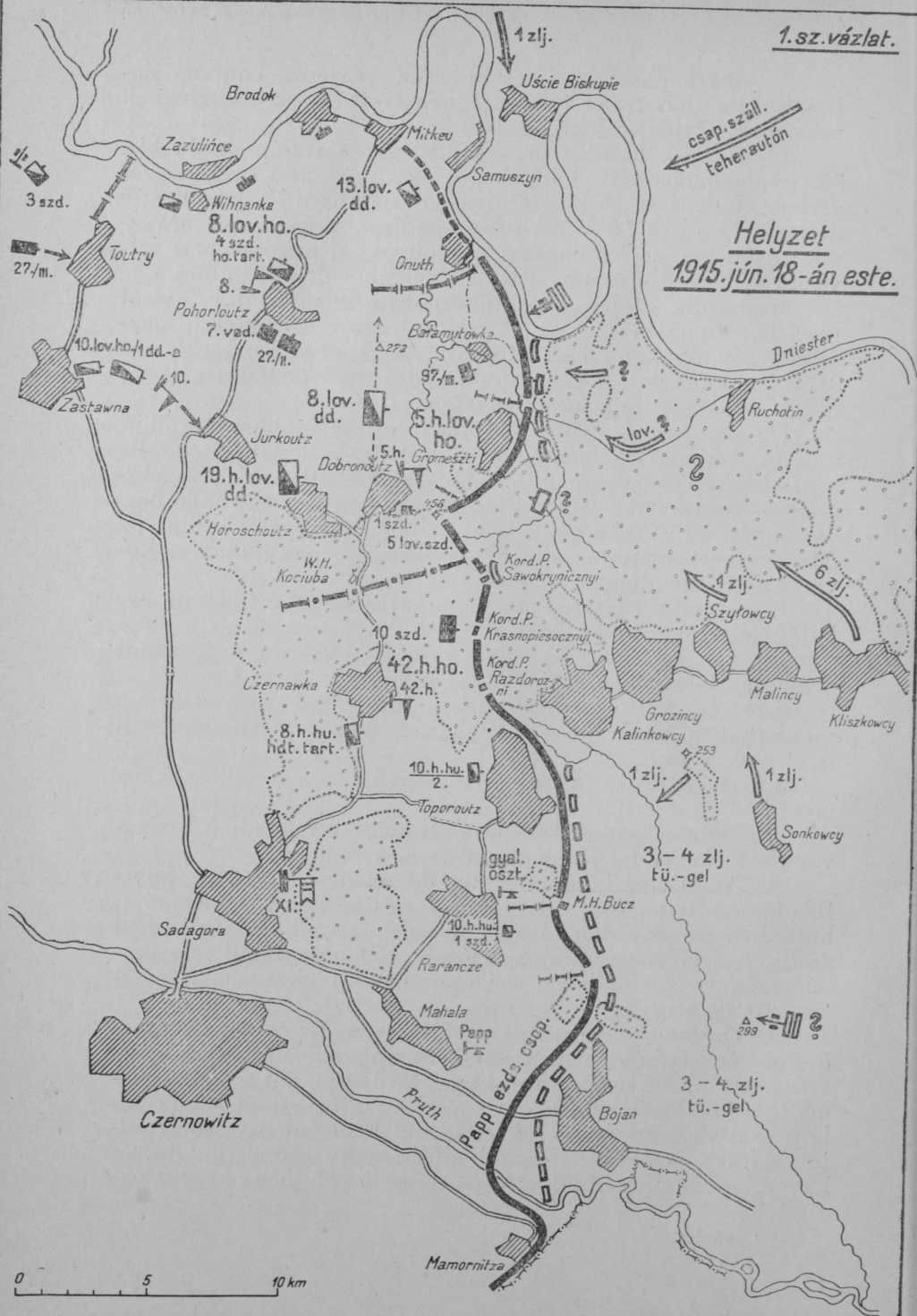
Az 5. lovashadosztály védőállása a Rzewieny határőrségi őrhelyétől a gromeszi templomig terjedt, hozzá északnak a Dnyeszter-hurokban lévő 120 ϕ -ig, az Apor-hadtest kötelékébe tartozó. cs. és kir. 6. lovashadosztály állása csatlakozott. Az új állásban az Apor-csoport szomszédjai voltak: északra Lehmann altábornagy csoportja, (cs. és kir. 8. és 10. lovashadosztály) délre a 42. honvéd gyalog-

¹ 1. vázlat.

1.sz.vázlat.

← csap.száll.
teherautón

Helyzet
1915.jún.18-án este.

hadosztály. A Dnyeszternek Olchowiectől—Brodokig terjedő szakaszát a cs. és kir. 6.-, az utóbbi falutól Repuzynetzig terjedőt pedig az 5. lovashadosztály figyelte meg és biztosította.

Az Apor-csoportparancsnokság Dobronoutzon ütötte fel harcálláspontját.

A 6.3. lovas üteget a 42. gyaloghadosztálytól hosszas távollét után végre bevonultatták. Ezzel a lovashadosztály harcos létszáma az alábbiak szerint alakult: 112 tiszt, 1990 karabély, 14 géppuska, 8 ágyú. A lovasok száma 2315 volt.

A csapatok 16-án kora hajnalig az intézkedés betűje szerint végrehajtották a visszavonulást. Az ütközetvonal a legnagyobb nehézségekkel küzdött a csapatoktól elfoglalt úton s hogy mégis elvonulhatott, azt annak köszönhette, hogy az oroszoknak az üldözés észébe se jutott.

A XI. hadtest 16-án 5 órakor megparancsolta, hogy az Apor-csoport egy lovasdandárt hadtesttartalékként azonnal Jurkoutzra küldjön. Apor altábornagy választása a 19. dandárra esett. Ennek összes kiküldönített részei nyomban parancsot kaptak, hogy Jurkoutzra menjenek.

A 23. lovasdandár eközben megszállotta védőállását és erős mozgó tartalékokat alakított.

A XI. hadtestnek 17-ére szóló intézkedése az 5. lovashadosztályból újabb öt lovasszázadból álló ezrednek és ezenfelül még két lovasszázadnak kiküldönítését rendelte el. Az ezred Czernawkára, a két század pedig a lengyel-légionista dandárhoz vonult be. Ekkor a lovashadosztály hadrendje a következő volt: három lovas-, öt gyalogos huszárszázad, egy lovas-, $\frac{1}{2}$ gyalogos géppuskásosztag, összesen hat géppuskával és végül nyolc tábori ágyú.

Az ellenségről a következőket sikerült megállapítani: a XI. hadtesttel szemben az 1. Donikozák, a 10. lovashadosztály és a XXXII. tartalékhadtest áll s ennek az erőnek nyilvánvalóan az a szándéka, hogy betörjön a Dnyeszter és a Pruth szögletébe.

Csakugyan, a muszkák — mint az Apor altábornagy 25^h 55^l-kor jelentette — 21 órakor megtámadták csoportjának védőállását, de támadásukkal ezúttal még itt is, miként a XI. hadtest arcvonalának többi pontjain is, kudarcot valottak.

A 19. lovasdandár 16 órakor Jurkoutzról a Sávolyhonyvéd dandárhoz (202) Raranczére folytatta menetét, ide este megérkezett s éjszakára is itt maradt, de 18-án 12^h 50^l-kor Horoschoutzra megint visszarendelték anélkül, hogy Raranczén előbb bármilyen szerephez jutott volna.

Az oroszok 18-án reggel az Apor-csoport védőállását újból megtámadták. Apor altábornagy 10 órakor már a támadás visszaverését jelentette.

A 6. 5. lovas üteg egyik tábori ágyúja 16-án hasznavehetlenné vált. Így a lovashadosztály ágyúinak száma hétre csökkent.

19-e csendes nap volt, noha a lovashadosztály 18-án 14 órakor kiadott 19-ére szóló intézkedése közölte a csapatokkal, hogy repülőink kilenc-tizenegy gyalogzászlóaljat láttak közeledni a XI. hadtest arcvonala felé. 20-án estig ugyan csak nem adódott említésre méltó esemény. De 21 órakor bekövetkezett az a nagyerejű támadás, melyre az összes jelekből s a felderítők jelentéseiből, napok óta biztonságosan számítani lehetett. A sokszorosan erősebb orosz ezen a napon megrohanta és áttörte az Apor-csoport arcvonalát.

Ez az esemény a következőképpen zajlott le:¹

21 órakor az orosz a Gromesztitől keletre és a községtől délre lévő erdő keleti szegélyén tűzvonalban lévő 5. lövészosztályon² puskatűzzel rajtaütött. Rendkívül heves tűzharc fejlődött ki s körülbelül $\frac{3}{4}$ óráig tartott. Ekkor aránylagos nyugalom következett.

21-én 2^h 10^l-kor Biró főhadnagy, a 23. lovasdandár vezérkari tisztje, Lubienski ezredes dandárparancsnok harcálláspontjáról (Gromeszi H. H.) telefonon jelentette a lovashadosztályparancsnokságnak, hogy a gromeszi kastély mellett menekülő 2-es dragonyosokat tartóztattak fel; ezek azt állították, hogy az ellenség áttörte arcvonalukat és már az 5. lovashadosztály hátában van. Biró főhadnagy a hadosztályparancsnokság parancsát kérte, hogy a csapatok az első védőállásban kitarítsanak-e, avagy a másodikba visszavonuljanak. Apor altábornagy megparancsolta, hogy a csapatok egyelőre kitarítsanak és hogy a dandárparancsnokság az északi szomszéd helyzetét alaposan és megbízhatóan felderíttesse.

A 2^h 15^l-kor az 5. lovashadosztályparancsnokság telefonon felvilágosítást kért a Lehmann-csoporttól. Az ügyvelés tiszt azonban tájékozatlan volt. Jelentette, hogy a 15. lovasdandárhoz fordul, s ettől kér tájékoztatást a helyzetről. Ezt azonnal megeselekedte és pár pillanattal az előbbi beszélgetés után közölte az Apor-csoporttal, hogy az oroszok valóban áttörték az arcvonalat és hogy a 15. lovasdandár az első védőállásból a másodikba visszavonult.

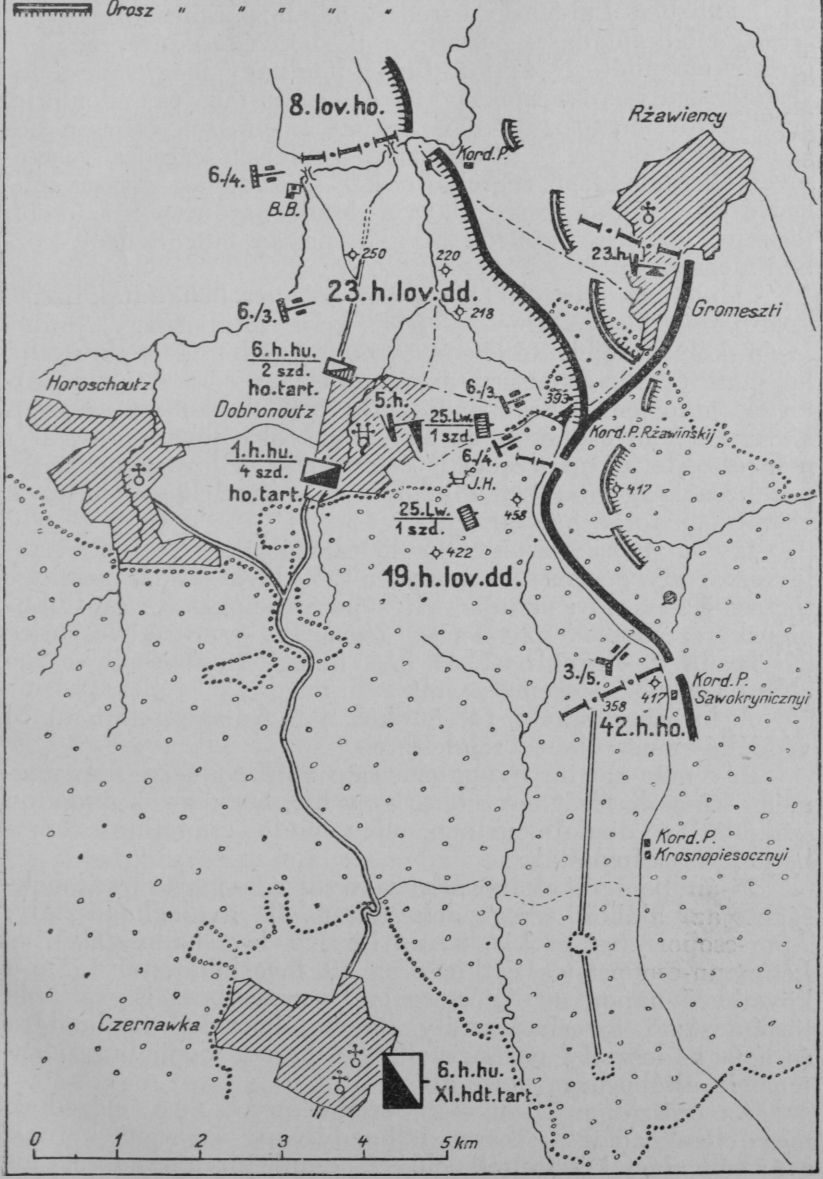
Apor altábornagy erre meg akarta parancsolni, hogy Lubienski ezredes a balszárnytól lépcsőzetesen, haladéktalanul kezdje meg a második állásba a visszavonulást, de ekkorra a telefonöszeköttetés a H. H.-val már megszakadt. Ezért a

¹ 2. vázlat

² Az 5. honvéd lovashadosztály ezredeinek gyalogos századaiból alakított osztály.

2.sz.vázlat.

——— O.-m. helyzet 1915. jún. 20-án 19^h-kor.
▨ " " " " 21.-22. éjjel.
▨ Orosz " " " " " "

jobbszárnyon álló Bárdossy-lövészszázadnak még épségben lévő telefonján, azt parancsolta, hogy jobbszárnyát mint sarokpontot a 395 $\frac{1}{2}$ -on hagyván, balszárnyával a második védőállás felé hátrakanyarodjék.

E közben Lubienski ezredes, dandárparancsnok személyesen ellentámadásra vezette a 8. honvédhuszárezred két tartalékszázadát. 2^h 45^l-kor Biró főhadnagy megjelent a lovashadosztályparancsnokság harcálláspontján és jelentette, hogy a lovashadosztály balszárnyát az oroszok teljesen bekerítették, hogy a 8. huszárezred Lubienski ezredes vezetésével ellentámadást végrehajtó két századának visszavonulási útját elvágták, hogy maga a dandárparancsnok szűkebb törzsével az orosz gyűrűn átvágta ugyan magát, de e közben megsebesült.

„Mivel az oroszok már ilyen mélyen behatoltak az 5. lovashadosztály hátába — írja Apor altábornagy június 24-én kelt harejelentésében — arra kellett következtetni, hogy az északi szomszéd arcvonalát már sokkal előbb áttörték, mintsem a lovashadosztály erről tudomást szerzett. Mivel a 15. lovasdandár az eseményekről a lovashadosztályt nem értesítette, talán nem is értesíthette, a lovashadosztályparancsnokság már semmiképpen sem rendelhette hátra a vesélyben forgó balszárnyat.”

Így a balszárnyon álló lövészszázadok és a Prónay-lövészosztály géppuskásosztága, a 23. lovasdandár szűkebb törzse, élén a lovasdandár vitéz parancsnokával, gróf Lubienski ezredessel, az ellenség fogságába esett. A veszteség 2 sebesült, 9 eltűnt tiszt, 11 hősi halott, 70 sebesült és 366 eltűnt legénységi személy volt.

A lovashadosztály 14^h 30^l-kor a 2. vázlaton látható új védőállás megszállását rendelte el.

22-e már megint nyugalmas nap volt. Az előző napi esemény kínos hatását enyhítette az a hír, hogy északnyugaton szakadatlan diadalmenetben előnyomuló csapataink Lemberget visszafoglalták.

25-án Benigni altábornagy átvette a csoportparancsnokságot az alábbi seregtestek felett: 6. gyaloghadosztály, Apor-csoport (cs. és kir. 6., m. kir. 5. lovashadosztály) és Lehmann-csoport (cs. és kir. 8. és 10. lovashadosztály). De a következő napon az Apor-csoport vezetésében is változás történt. Az 5. lovashadosztály. Bauer tábornok lovasdandára és a 6. hadosztály parancsnokságát herceg Schönburg-Hartenstein altábornagy vette át.

Az oroszok a 21-én elért eredménnyel nem elégedtek meg: ellenkezőleg a sikeren felbuzdúlván, vérszemet kaptak s új támadást készítettek elő. A csoportparancsnokság jól látta az ellenség szándékát: a csapatokat ezért különös éber-

ségre utasította és 24-én délután, mivel komolyan számolt az éjjeli támadással, egyéb óvatossági intézkedéseket is tett. Így a főtartalékhoz tartozó $\frac{1}{2}$ 8. huszárezredet a vadászalakhoz (J. H.) irányította és Spaits ezredes alá rendelte. Apor altábornagy 18 órakor az erdőben lévő állást személyesen megtekintette s az embereket a helyszínén a legnagyobb figyelemre és óvatosságra intette. Erről a Schönburg-csoportparancsnokságnak jelentést is tett. Mint látjuk, meglepetésről aligha lehetett szó és nem is a meglepetésben, hanem a sokkal nagyobb orosz erőben kell keresnünk a Dobronoutzi katasztrófa okát.

De ne vágjunk az események elé.

Az Apor-csoportnak a június 24- és 25-e közti éjjelen elfoglalt helyzetét a 5. vázlaton látjuk:

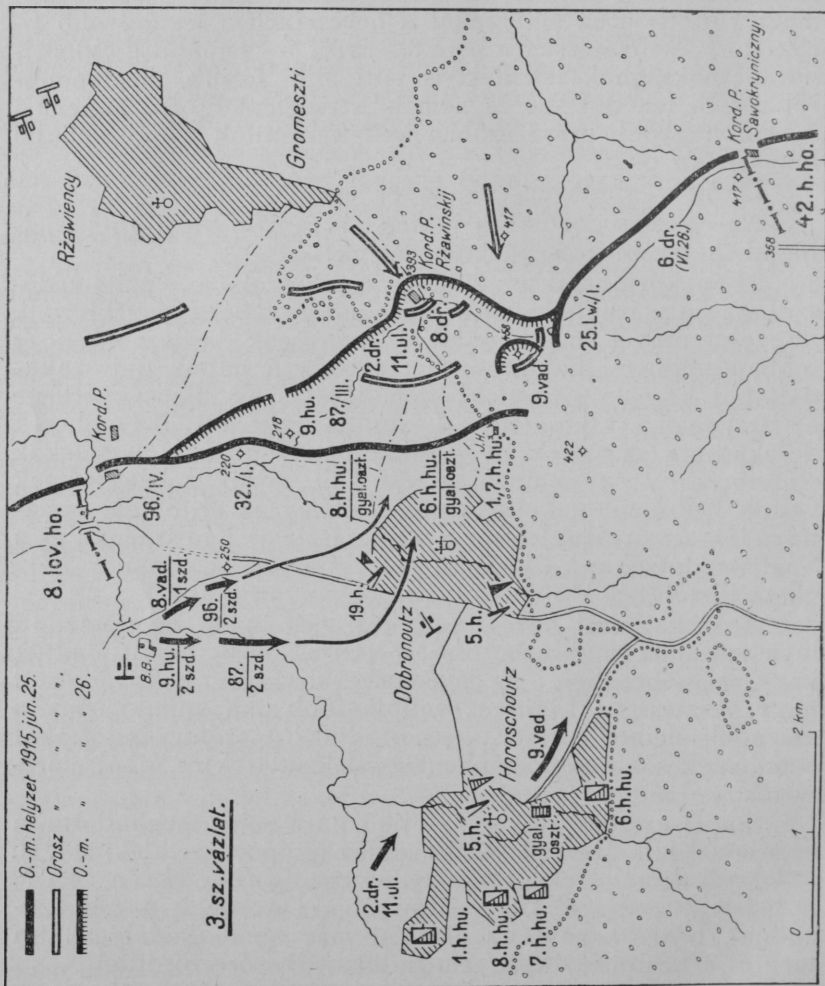
25-én körülbelül 1^h 45^l-kor az oroszok a Spaits-védőszakasz balszárnyát, ahol a drótakadály a leggyöngébb volt, nagyobb erővel megrohanták. Az oroszok kézigránátjai és robbanótöltényei hamarosan megtörték a napok óta szakadatlanul harcoló századok ellenállását s az ellenség áttörte az arcvonalat. Elkéseredett kézitusa kezdődött. Az emberek derekasan védekeztek, de a sokkal nagyobb és a tartalékok előretörésével egyre növekvő erő elől, végül is kénytelenek voltak Dobronoutz keleti része, illetőleg az erdő felé visszahúzódní. Az oroszok ekkor a 32/l. zászlóalj jobbszárnya és a Spaits-védőszakasz állásában még kitartó századoknak háta ellen, illetőleg a 438 ϕ irányába bekanyarodtak.

A szokatlanul heves, vad kézitusában a megtámadott lovasszázadok majdnem összes tisztjei hősi halált haltak vagy megsebesültek. A legénység soraiban bekövetkezett nagy veszteségen kívül ez volt legfőbb oka annak, hogy a századok eleinte teljesen szétszóródtak. A szétugrasztottakat azonban később csoportonként gyülekeztették és újból előrevitték.

Spaits ezredes, mikor az éjjeli harc zaját meghallotta, a 8. honvéd huszárezred két századát (csoport-tartalék) a J. H. 374 ϕ -től azonnal előrendelte, mégpedig az egyiket a 395 ϕ , a másikat pedig a 458 ϕ irányába. De ennek a két századnak beavatkozása az áttörést már nem akadályozhatta meg és a kézitusa sorsát sem tudta kedvezőre fordítani.

A hadosztályparancsnokság sem látta egészen tisztán a helyzetet, mivel a távbeszélő-vezetékek mindenütt megrogálódtak és az összeköttetés immár az utolsó századdal is megszűnt. Ezért Apor altábornagy a parancsörtisztet előreküldte, hogy az egyes csoportok helyzetéről tájékozódjék és a szétugrasztottakat egyelőre Dobronoutz keleti szegélyén gyülekeztesse.

A Dobronoutzon tartalékban álló 6. honvéd huszárezred Jankovich alezredes vezetésével a községből a 393 $\rightarrow$ irányába ellentámadásra indult és a hátrálók nagy részét megfordítván, magával előrerántotta. A 4. századnak Jankovich

alezredes azt a feladatot szánta, hogy a 32. népfelkelő menetzászlóalj jobbszárnyát biztosítsa. De a századparancsnok a népfelkelő menetzászlóalj jobbszárnyán egyáltalán nem látta válságosnak a helyzetet s ezért a többi három századot a balszárny mögött követve, szintén előnyomult. 2^h 50^l-kor

az oroszok az előrenyomuló ezred mindkét szárnyát átkarolással fenyegették. Jankovich alezredes egy-egy szakaszt küldött ki a szárnyak biztosítására, de az oroszok elűzték ezeket s a balszárny (5. század) ellen olyan nagy erővel törttek előre, hogy ez az oldalazó tűz miatt kénytelen volt előnyomulási irányát megváltoztatni. De az oroszok nem sokkal később az erdőből a jobbszárny ellen is előretörttek. Ekkor Jankovich alezredes a balszárny mögött előnyomuló 4. századot a jobbszárny megerősítésére rendelte.

Az ugyancsak Dobronoutzon tartalékban álló 1. honvéd huszárezred nyomban a 6. honvéd huszárezred indulása után, Dobronoutz keleti szegélye mentén, szintén ellentámadáshoz csoportosult. Három század első vonalban tört előre a 458 $\dagger$ felé; egy század tartalékként követte a rajvonal közepét.

A két balszárny-század a 6. huszárezred mögött jobbra lépcsőben kezdte meg az előnyomulást; a jobbszárny-századot — a tisztázatlan helyzet miatt — az ezredparancsnok egvelőre a J. H. 574 $\dagger$ -nél megállította. Ugyancsak itt maradt a tartalékszázad is. Később az ezredparancsnok a jobbszárny-századot abban a hiszemben, hogy a 458 $\dagger$ -tól nyugatra az erdőben sok orosz van, Dobronoutztól nyugatra hátrarendelte azzal a paranccsal, hogy ott védőállást szálljon meg és abban a meghátrálókát feltartóztassa. A tartalékszázad Spaits ezredes, védőszakaszparancsnok rendelkezésére, mint védőszakasz tartalék, továbbra is a J. H.-nál maradt.

Az első vonalban előnyomuló két század 3 óra táján elérte az erdőt, megtisztította az ellenségtől s a 6. honvéd huszárezreddel szakadatlan összeköttetésben, az erdő keleti széléig, illetőleg majdnem a 458 $\dagger$ -ig hatolt előre. Itt a két század felsőbb parancs bevárása nélkül kétízben megrohanta az elragadott állást megszálló oroszokat. Mindkét alkalommal igen nagy veszteséget szenvedett, de az állást visszafoglalnia, nem sikerült.

Mivel a jobbszárny-állásrészt most már véglegesen elveszítettnek kellett tekinteni, a dél felé szomszédos 42. honvéd hadosztály kénytelen volt balszárnyát hátrafelé bekanyarítani.

Mialatt az 1. honvéd huszárezred a 458 $\dagger$ körül vészett, a 6. honvéd huszárezredből, az 1. és a 8. honvéd huszárezred, valamint a 25. honvéd gyalogezred elkeseredett kisebb részeiből álló Jankovich-csoport is rendkívül véres harcot vívott. A 393 $\dagger$ -nál lévő balszárnyát a sokkal nagyobb ellenség Dobronoutz keleti szegélyére hátraszorította. Ezek a századok a község szegélyét megszállták: innen az erdőnek a 393 $\dagger$ közelében lévő sarkára igen jó kilövésük volt. A cso-

port jobbszárny-századai a 458 $\frac{1}{2}$ -nál, az 1. honvéd huszár-ezred két századával vállvetve, az elragadott állást szintén eredménytelenül ostromolták és miután rendkívül nagy veszteséget szenvedtek, az erdő szegélyére lassan visszahúzódtak.

Mikor a hadosztályparancsnok észrevette, hogy az 1. honvéd huszár-ezred egyik százada Dobronoutztól nyugatra úgynevezett „felvevő“ állást szállott meg, azonnal elrendelte, hogy ez a század a még Dobronoutzon lévő 1. huszár géppuskás-osztaggal együtt, a J. H. 374-hez előremenjen. Ez a végső tartalék 25-én 5 órakor kezdte meg az előnyomulást s miközben több szétszórt embert összegyűjtött és magával ragadott, a J. H.-t különösebb baj nélkül sikerült elérnie. Itt azonban az erdő nyugati szegélyéről, azaz közvetlen közelről, olyan heves tüzet kapott, hogy előnyomulását tovább nem folytathatta. Ezért védőállást szállott meg s az ellenséggel tűzharcba bocsátkozott.

A balszárny-védő-szakaszban (Konkoly-Thege ezredes) a támadás a következőképpen zajlott le:

25-én valamivel 3 óra után az ellenség nagyerejű támadást intézett előbb a 96 IV., majd a 32. népfelkelő gyalogezred I. menetzászlóalja ellen. Utóbbinak dróttakadályán az oroszok több ponton átvágták magukat s egészen a mellvédig eljutottak. Itt kézitusára is sor került. De végeredményben a két gyalogzászlóalj a nagyobb ellenség támadását véresen visszaverte.

5 órára teljesen elült a harci zaj, de viszont a tűzér-megfigyelő ugyanekkor jelentette, hogy a védőszakasz jobbszárnya ellen nagy orosz erő nyomul előre. A tűzérség szemlátomást jó eredménnyel lőtte ezeket az oroszokat.

6 órakor a hadosztályparancsnokság a hadtesttől értesült, hogy az erősítés, báró Rotthenthal ezredes a 87. gyalogezred két századával, Dokonal ezredes a 2. dragonyos és a 11. ulánus-ezreddel, végül Leiter ezredes a 6. és a 8. dragonyos-ezreddel, útban van. De ezeknek a csapatoknak megérkezését Apor altábornagy legjobb esetben délutánra várhatta. Ezért megparancsolta, hogy a csapatok egyelőre okvetlenül kitartsanak. A harctérhez legközelebb lévő Rotthenthal-csoportnak ugyanakkor azt a parancsot küldte, hogy egy 87-es századot Dobronoutzon át a J. H. 374 felé rendeljen előre, mert ezen a ponton a helyzet még mindig tisztázatlan volt s a két fél arcvonala szüntelenül hullámzott.

Eközben az ellenség, a lovashadosztály jobbszárnya és a 42. honvéd gyaloghadosztály balszárnya közti rést minden áron ki akarta használni, ezért nagy erőt gyülekeztetett a Jankovich-csoport jobbszárnya előtt s az 1. honvéd huszár-ezred két századát kegyetlenül szorongatta. Spaits ezredes, védő-

szakaszának a J. H. 374-nél lévő harcálláspontját gyülekeztetett huszáraiból, új tartalékot alakított és ezt védőszakaszának jobbszárnya, illetőleg a két 1-es huszárszázad mögé állította.

A Spaits-védőszakasz vitézül tartotta magát, noha igen nagy veszteséget szenvedett. 7 órakor az orosz elkeseredett rohamra indult a védőszakasz egész arcvonalán. De hasztalanul vérezett. A huszárok véresen visszaverték a rohamot s a nagyobb ellenséget a csapatainktól éjjel elragadott állásba, visszakergették. 8 órakor megérkezett a 87. gyalogezrednek Dobronoutzon át a J. H. 374-re irányított százada (120 fő). Ez azonnal tűzvonalba ment. Spaits ezredes ekkor még valamicske tartalékot vett ki az arcvonalból és ezt is a jobbszárny mögé rendelte. 9 órakor a Spaits-védőszakasz, főként a Jankovich-csoport újabb orosz támadást vert vissza. A csoport vesztesége a 2 óra óta tomboló, gyilkosütemű harcban ijesztő arányokat öltött. Jankovich alezredes jelentette ezt, de a hadosztályparancsnokság egyelőre nem tehetett mást s ezt parancsolta: „Erősítés útban. Okvetlenül kitarítani!”

A Konkoly-Thege-védőszakaszban e közben csak kisebb csatározás folyt. De 8⁴⁵-kor az ellenség itt is általános támadásra indult. Éppen ekkor érkezett meg a Rotthenthal-csoporthoz tartozó másik 87-es század, melyet Konkoly-Thege ezredes nyomban Pekáry százados alcsoportjának (32 I. népfelkelő menetzászlóalj) sűrítésére rendelt. A nagyerejű orosz támadást a Konkoly-Thege-csoport megállította, amiben a tűzérségnek, különösen pedig a 6. 4. lovasütegnek nem kis szerepe volt. 10 órakor enyhült a harci zaj s az ellenség eredeti állásába lassacskán visszavonult. Ezzel harcszünet kezdődött. Ezt az alcsoportok arra használták fel, hogy az elkeveredett kötelékeket rendezzék. Konkoly-Thege ezredes megparancsolta, hogy a Spaits-védőszakasz visszahúzódnása következtében éjjel hátrafelé bekanyarított jobbszárny, eredeti állásába újból előremenjen.

A déli órákban megérkezett az előre jelzett segítség. Müller ezredes csoportja (9. vadász-zászlóalj és a Leiter-csoport) az út mentén Dobronoutztól délre gyülekezett, támadáshoz csoportosult, majd 14 órakor a 468—467 $\dagger$ -át, megkezdte az előnyomulást a 422 $\dagger$ felé. A Dokonal-csoport 15 órakor elérte Dobronoutzt és itt Apor altábornagynak azzal a parancsával fejlődött ellentámadáshoz, hogy a Spaits- és a Konkoly-Thege-csoport közt tátongó rés kitöltésére, a 593 $\dagger$ irányába nyomuljon előre. Mivel ezidőtájt a Spaits-csoport helyzete újból igen válságos volt, Apor tábornok gróf Beroldingen őrnagvot a 2. dragonyos-ezred két századával, Siegl századost pedig a 11. ulánus-ezred ugyancsak két

századával a J. H. 374-en át a 458 ϕ irányába azzal a parancsal rendelte előre, hogy a Spaits-csoport harcába a lehető leggyorsabban beavatkozzék.

Mialatt az erősítés közeledett, Jankovich alezredes csoportja több elkeseredett támadást véresen visszavert. Különösen a jobbszárny-századoknak kellett hősi ellenállást kifejteniök, mert az ellenség, támadásának súlypontját most is ide helyezte. 14^h 20^l és 14^h 40^l közt felhőszakadás zúdult a csataterre. Jégeső is hullott. Az orosz ezt az alkalmat új támadásra használta fel. Vad dühvel és többsoros rajvonásban rohanta meg a Spaits-védőszakaszt és már-már úgy látszott, hogy ez a támadás útjából mindent elsöpör. „Ez volt a nap legválságosabb pillanata” — írja — Apor altábornagy harcjelentésében. De ebben a pillanatban érkezett Spaits ezredes harcálláspontjára a 9. vadászászlóalj előreküldött járőre, amely jelentette, hogy a zászlóalj erőltetett menettel közeledik. Spaits ezredes nyomban tudatta ezt a csapatokkal. S a derék huszárok, kik kerek tizenkét órája úgyszólván perenyi szünet nélkül harcoltak, akiknek száma a gyilkosütemű harcban felére apadt: erejük végső megfeszítésével, kitartottak.

Apor altábornagy igen nagy elismeréssel írt harcjelentésében a tűzérség működéséről. Elismerte, hogy a végső veszedelem elhárításában oroszánrésze volt.

15 óra után valamivel, végre megérkezett a 9. vadászászlóalj géppuskás-osztaga. Azonnal tűzvonalba ment és kitűnően célzott tüzével, kaszálni kezdte az oroszokat. Ezek megtorpantak, támadókedvük szemlátomást alábszállott, sőt lassacskán a Spaits-védőszakasz egész hosszában, megkezdték a visszavonulást. A Konkoly-Thege védőszakasz előtt az ellenség már előbb, 15 óra táján, visszavonult s ekkor itt teljesen elült a harc.

16^h 20^l-kor a 9. vadászászlóalj délről, az országhatár mentén, a gondozatlan kociút mindkét felén előretörvén. a 458 ϕ -tól keletre lévő támaszpontot rohammal visszafoglalta. Erre az orosz az egész huszár-állást kiürítette és sietve visszavonult.

Az eredeti állást az újonnan érkezett csapatok rendre-rendre megszállották, illetőleg ebben a megszállókat felváltották. Az Apor-csoport szomorú maradványa a 458 ϕ mellett az erdőben gyülekezett és tartalékként itt töltötte el az éjtszakát. A lovashadosztály vesztesége ebben a véres ütközetben 485 főre rúgott.

Mínthogy az ezredek ilyen nagy veszteséget szenvedtek, Schönburg altábornagy az állásban maradó, három gyenge századból álló gyalogos huszárosztályon kívül, az egész lovashadosztályt továbbra is tartalékként alkalmazta. A hu-

szárezedek, mint csoporttartalék, Dobronoutz mellett gyülekeztek. Az állásban hősi halált halt huszárok holttemét a cs. és kir. 6. gyaloghadosztály kötelékébe tartozó tábori vadászok a helyszínen, a többi hősét a huszár bajtársak a Dobronoutzi temetőben, a hősi halált halt tiszteket pedig Schönburg-Hartenstein altábornagy és a csoporttartalék összes tisztjeinek részvételével, 27-én Bojanczukon temették el.

27-én a lovashadosztály szomorú maradványa Horoschoutzon töltötte el az éjszakát. A következő napon, 28-án Benigni altábornagy hadsereg-csoportparancsnok megsejmelte a lovashadosztályt, mely a szemle után Werboutzra ment.

Itt 29-én a lovashadosztályból *egy* lövészosztály alakult. A két lovasdandár ehhez egyenként két-két lövészszázadot adott, mégpedig a 19. lovasdandár 555, a 25. 580 főnyi harcos létszámmal. Ez a lövészosztály Werboutzon a XI. hadtest tartaléka lett. A sereg- és csapattestek azért eredeti szervezet-szerű elnevezésüket megtartották.

Sokáig tartott, míg a lovashadosztály ezt az ütközetet kiheverte s míg az otthonról rendre-rendre érkező pótlásokkal, létszáma újból rendes szintre emelkedett.

Ajtay Endre.

Alexejev, Évert, Bruszilov és az 1916. évi nagy orosz hadisikerek.

*Hogyan vált ALEXEJEV tervéből BRUSZILOV támadása?*¹

Az 1916. év a világháború végzetes esztendeje volt. Amíg az entente-hatalmak, az előző év súlyos kudarcaiból okulva, szoros együttműködésre szánták el magukat s ezt úgy-ahogy meg is valósították, addig a központi hatalmak — a német és osztrák-magyar hadvezetőség közt lábra kapott áldatlan személyi ellentét következtében — egyenetlenek voltak: egymás elől elzárkózva más-más célokat hajszoltak, s ez természetesen erejük szétforgácsolásával járt. Falkenhayn a verduni molochnak áldozata az akkor még töretlen német küzdőképességet. Conrad pedig zseniálisan elgondolt déltiroli támadása kedvéért gyengítette talán a megengedhetőnél is jobban a Monarchiának oroszhadszíntéri védelmét, s így az itt nemsokára beköszöntő nagy válságnak egyik okozójává lett.

Kétségtelen, hogy Conrad 1916. évi haditerve súlyos kockázatot rejtett magában, mielőtt azt hadvezetőségünk csak a maga erejével, a német szövetséges közreműködése

¹ Források: A moszkvai hadtörténeti bizottságtól kiadott „*Strategische Studie über den Weltkrieg*“-nek *Klembovszki* egykori tábornok tollából származó V. és *Zajoncsovszki* volt tábornok írta VI. része, továbbá *Valentinov*: „*Verhandlungen mit den Verbündeten im Weltkrieg*“ és *Balujev*: „*Die 8. Armee beim Durchbruch von Luck*“ c., szintén orosz hivatalos kiadásban megjelent tanulmányok; mindnégynek a m. kir. Hadilevéltárban őrzött kéziratos német fordítása állt a szerző rendelkezésére. Felhasználta ezenkívül még *Bruszilov* tábornok emlékiratait („*Mémoires du général Broussilov. Guerre 1914—1918.*“), továbbá *Paléologue*: „*Am Zarenhof im Weltkriege*“, valamint a német hivatalos mű (Reichskriegsministerium: „*Der Weltkrieg 1914—1918*“) X. kötetének és az osztrák hivatalos mű (Kriegsarchiv: „*Österreich-Ungarns letzter Krieg*“) IV. kötetének idevágó részeit. Végül helyenként használt látta azoknak a forrástanulmányainak, amelyeket — az orosz nyugati és északi arcvonal 1916. évi hadműveleteivel kapcsolatban — német és osztrák-magyar hadműveleti iratanyagban is végzett. A továbbiak során idézetekben az egyes tanulmányokat és emlékiratokat a szerzőjük nevével, a két hivatalos művet pedig „német-“, ill. „osztrák mű“-nek fogjuk nevezni.

nélkül kívánta megvalósítani. Ám az orosz fővezérlet ezt a kihívást csekély figyelemre méltatta. Tervezésében üdvét másutt, a tágas térségű hadszínhely más részén kereste, s alábbiakban ennek magyarázata mellett éppen azokra a körülményekre óhajtunk fényt deríteni, amelyek az eseményeket végül mégis úgy rendezték el, hogy 1916 nyarán csakis a Polesie mocsárövezetétől délre indult igazán nagyszabású és nagyeredményű támadás és hogy ilyenmódon Conradnak, ennek a lángeszű, de kevésbé szerencsés hadvezérnek a sors mégis csak megfizetett a kihívásáért.

*

Folyóiratunk egyik előző számában szözszerinti fordításban ismertettük Alexejev tábornoknak, az orosz vezérkar akkori főnökének azt az emlékiratát, amelyet 1916 tavaszán, közvetlenül a Narocz tónál elszenvedett véres orosz kudarc után vetett papírra, s amely az ő akkori helyzetmérlegelését, valamint az ebből leszűrt hadművelleti tervét foglalja magában.² Ennek lényegét kiragadva, mindenekelőtt megállapíthatjuk, hogy Alexejev tudomása szerint az orosz haderő — csupán a szorososan vett küzdőket számítva — még mindig közel 700.000 főnyi, azaz több, mint 50 %-os fölényt bírt a központi hatalmaknak oroszhadszíntéri seregeivel szembeállítani; s hogy a veszteségek pótlása révén ennek a többi-letnek még némiképen növekednie is kellett.³

Alexejev, aki az orosz gondolkodásmódnak megfelelően a számbeli fölényt szerfelett értékelte,⁴ ezen a megállapításon kétségkívül igen megnyugodhatott; annál is inkább, mert hiszen egyszerre két okból is arra kényszerült, hogy hamarosan újabb nagyszabású támadást készítsen elő. A nyomósabbik ok nyilvánvalóan az volt, amelyet emlékiratában ő is önkéntelenül elsőnek említett: „Körülbelül egy hónap van még... addig az időpontig, amelyen a németek tavaly Riga és Schaulen környékén, majd ezt követően a Kárpátokban törték át arcvonalunkat“.⁵ Igen, ennek elébe kellett vágni. Mert az attól való félelem, hogy a kezdeményezést a németek újból magukhoz találják ragadni, lidércnyomásként ilte meg Alexejev gondolatvilágát.⁶ A Francia-és Angolországban tett az az ígéret, hogy az év közepére tervezett általános entente-támadás keretében az orosz haderő a maga támadását legkésőbb május végén szintén megindít-

² *Bialoskórski Ődön*: „Alexej tábornok 1916. április 4-i emlékirata“. (*Hadt. Közl.* XXXIX. évf. I—II. sz. 109—116. old.)

³ U. o. 111. old.

⁴ L. az id. dolg. utolsó bekezdésében (a 116. oldalon) mondottakat.

⁵ Id. dolg. 110. old.

⁶ L. id. dolg. „Mérlegelések védekezés esetére“ c. részében.

ja,⁷ ilyen körülmények közt persze nagyon kedve szerint való volt s támogató érvnek — hogy úgy mondjam — szinte kapóra jött.

A szövetségeseknek tett „ígéretre“ nézve mindenesetre meg kell jegyezni, hogy a márciusban tartott harmadik szövetségközi tanácskozáson csupán annyi történt, hogy a francia és angol kiküldöttek *nem ellenezték* az orosz megbízott-nak azt a *javaslatát*, hogy az oroszok május elején, a nyugati hatalmak pedig május közepén indítsák meg a támadást. Az időpontok tekintetében végleges határozatot azonban nem hoztak és ezt a hiányt időközben sem pótolták.⁸ Alexejev emlékiratának ezirányú megállapításai tehát a célirányos önkénvességnek nincsenek egészen híjával. Viszont azt is meg kell engednünk, hogy végeredményben a szövetségesek sürgették aztán mégis ez „ígéret“ alapján az orosz támadás megindítását, amikor — május végén — az osztrák-magyar déltiroli támadás az olaszokat szorult helyzetbe hozta.

Fentiekkel nem akarjuk azt állítani, hogy Alexejev a szövetségközi megállapodásokat csak akkor tartotta meg, ha a pillanatnyi helyzet olyan elhatározásra bírta, amely a vállalt kötelezettségekkel amúgy is egy vágányon haladt. Azonban bizonyos az, hogy — pl. esetünkben is — nyugodtan túltette volna magát a vállalt kötelezettségeken, ha időközben úgy alakul a helyzet, hogy megtartásuk az orosz érdekeknek szögesen ellentmond. Mintegy kétévig tartó vezérsége idején ilyen magatartásra nem volt ugyan alkalma, de semmi okunk sincs azt hinni, hogy ő ebben a tekintetben az egészen általános szabály alól — bízvást mondhatjuk: egyedülálló — kivétel lett volna.

Meg kell itt még jegyeznünk, hogy a várható német támadás réme egészen váratlanul, 1916 februárjában bukkant fel Alexejev számításában és hihetőleg kémhírek adatai szolgáltatták hozzá a lényegében téves alapot.⁹ Az orosz fővezérségen ez az eshetőség azért okozott oly rendkívül súlyos gondot, mert — amint ez Alexejev ismertetett emlékiratából is kitűnik¹⁰ — a harántírányú összeköttetések hiányossága a nagyobbszabású átcsoportosítások lehetőségét igen nagy mértékben gátolta; olyannyira, hogy a főparancsnokság a megtámadott arcvonalrész megsegítését kellő időben meg-

⁷ Id. dolg. 110. old.

⁸ *Valentinov*: 111., 25.—26. és 129. old.

⁹ *Valentinov*: 115.—116. old. A német keleti főparancsnokot fűtötte ugyan a támadókedv, a szükséges erőt azonban — franciaországi elfoglaltsága miatt — a legfelsőbb hadvezetőség nem tudta rendelkezésére bocsátani.

¹⁰ Id. dolg. 112.—113. old.

oldhatatlannak tartotta. Már a Narocz tó körüli márciusi orosz támadás is a németek megelőzését célozta, gyors összeomlása miatt azonban ezt a célját nem tölthette be. Ezért kellett tehát sietve új támadást szervezni.

Miként márciusban, a döntő támadás színhelyét Alexejev most is a Polesietől északra eső vidéken kereste. Az emlékiratból ítélve azt hihetnők, hogy erre az orosz haderő adott csoportosítása készítette, összefüggésben a harántirányú közlekedésnek már említett nehézségeivel.¹¹ Ez kétségkívül igen fontos, talán a legfontosabb érv volt a főtámadás helyének megválasztásánál. Ámde nem az egyedüli. Kétségtelen ugyanis, hogy Alexejev — úgy, amint márciusban — most is a hadszíntér északi térfelét ítélte a nagyobb jelentőségűnek, egyrészt azért, mert a Berlint Szt. Pétervárral összekötő közlekedő vonalak itt vittek keresztül, másrészt pedig azért, mert az itt őrt álló németeket tartotta a veszélyesebb ellenfélnek, a rajtuk vehető győzelmet tehát döntőbb hatásúnak kellett ítélnie.¹²

Igen figyelemre méltó egyébként és Alexejev elhatározására is szemelláthatóan jelentős befolyással volt az egyes seregarcvonalak küzdőerejének viszonylása a szemközt álló ellenfelük küzdőerejéhez. Alexejev tudomása szerint — s ez a valóságot elég szorosan megközelítette — ez a viszony április közepén a következőképpen festett: az északi arcvonal 226.000 főnyi többlettel ellenfelénél több, mint kétszeresére volt erősebb; a nyugati arcvonal erőttöbblete 334.000 főnyi, azaz ereje az ellenfelének még mindig majdnem kétszerese volt; végül a délnyugati arcvonal fölénye, 71.000 fővel, már az egyötödnek is alatta maradt.

Íme, ezek azok a kiemelkedőbb megfontolások, amelyekben az orosz főparancsnokság 1916. évi nagy támadási terve felépült, ha Alexejev emlékiratának gondolatmenetét vesszük alapul és ezt összevetjük még egynehány másik orosz és német forrás tanúságtételével. Magának a tervnek a lényegét a következőkben foglalhatjuk össze:

1. A főtámadásra a nyugati arcvonal hívatott. Ehhez módjában áll, mintegy hatszoros helyi fölényt érvényre juttatni. Támadásának helye Molodeczno—Smorgon tájéka, iránya Vilno. (Vilna). 2. E főtámadás bevezetéséül, mintegy az ellenség figyelmének és erejének lekötésére, az északi arcvonal néhány nappal előbb Rigánál kezdjen támadást Mittau irányában. Hozzávetőleg ötszörös helyi fölényvel léphet fel. 3. *A délnyugati arcvonal tüntetésekkel vonja magára az el-*

¹¹ Lásd id. dolg. 115. old. („Mérlegelések támadás esetére“ 1. bek.) és 112. old. („Mérlegelések védekezés esetére“ 2. bek.)

¹² *Zajoncskowszki*: 7 old.

*lenség figyelmét és álljon készen arra, hogy mihelyt a másik két arcvonal már tért nyer, Rowno körül maga is támadásba mehessen át.*¹³

Amint tehát látjuk, Alexejev tábornok Bruszilov sereg-arcvonalának, az orosz délnyugati arcvonalnak az 1916 nyarára tervezett nagy támadás keretében egészen mellékes, harmadrangú szerepet szánt. Ha ezt a tervet valóban így hajtják végre, talán az osztr.-magyar keleti arcvonalnak 70 zászlóaljjal történt gyengítése sem bosszúlja meg magát és Conrad kockázatvállalása elnyeri a történelem igazolását. Ámde nem így történt.

*

A régi orosz hadseregnél dívó szokásnak megfelelően Alexejevnek először is az érdekelt arcvonalparancsnokokkal kellett tervét megvitatnia. Ebből a célból április 14-ére Mohilewbe, a cári főhadiszállásra haditanácsot hívott egybe. A haditanácsot a kitűzött időben meg is tartották s azon a következő személyiségek vettek részt: Kuropatkin tábornok, az északi, Évert tábornok a nyugati, valamint Bruszilov tábornok a délnyugati seregarcvonal parancsnoka, mindegyikök a maga vezérkari főnökével: továbbá Ivanov tábornok, a délnyugati arcvonal nemrég felmentett parancsnoka, most cári főhadsegéd, Suvajev tábornok, hadügyminiszter, Mihájloviics Szergej nagyherceg tábornok, a hadbavonult tüzérség szemléelője, s végül Alexejev tábornok, a vezérkar főnöke. Az értekezleten a cár elnökölt.

Miután Alexejev tábornok összes megfontolásait, valamint hadműveleti tervét emlékirata alapján a jelenlévőkkel megismertette, az arcvonalparancsnokok a hallottakhoz állást foglaltak. Kuropatkin, majd utána Évert tábornok is, lényegileg egybehangzóan azt fejtegették, hogy a német állások rendkívül erősek, ezért semmi remény sincs arra, hogy az áhított áttörés sikerülhessen: különösen addig nem, ameddig az orosz haderő tüzérségi felkészültsége erre a célra elégtelen. Véleményük szerint a készség nélkülözhetetlen mértékét a német szervezet adta volna. Olyan nagyarányú fejlesztést azonban, hogy ezt elérjék, a jelenlevő hadügyminiszter semmikép sem ígérhetett, s így Évert és Kuropatkin a leghatározottabban ellenezte a támadást és azt hangoztatta, hogy abból csakis óriási kudarc válhatik.¹⁴

Égészen kétségtelen, hogy ezen az állásfoglaláson annak a vereségnek a hatása érzik, amelyet az orosz 2. hadseregnék még csak pár hete a Narocz tó mellékén kellett elszenvednie.

¹³ Lásd id. dolg. 113.—115. old.

¹⁴ *Bruszilov*: 184—186.; *Klembovszki*: 16.—18. old.

E mellett azonban nem szabad szemelől téveszteni azt a sajátos lelkeséget sem, amely az orosz haderő akkori magasabb-rangú vezetőinél szinte általánosan feltűnik, s amelyet talán legtalálhatóbban kicsinyes pozícióföltésnek mondhatnánk. Ám bár lehet, hogy ez csak egyik összetevője a szóbanforgó különös lelki beállítottságnak. Mindenesetre jellemzőnek tartjuk ebben a vonatkozásban azt a beszélgetést, amely — Bruszilov feljegyzései szerint — éppen a mohilewi haditanácsot közvetlenül követően közte és „egy ott jelen volt magas-rangú tábornok“ közt folyt le, s amelynek során ez az utóbbi személyiség megrökönyödésének adott kifejezést a fölött, hogy Bruszilov — ellentétben a másik két arcvonalparancsnokkal — minden áron támadni akart. Bruszilov! Akinek pedig Alexejev elgondolása alapján csak tűntetni, várni és mindössze a nyugati arcvonal esetleg sikeres előrejutásához csatlakoznia kellett volna! „Quelle idée de vous exposer à d'énormes désagréments! Vous pouvez être relevé de votre commandement et perdre l'auréole militaire que vous avez réussi à acquérir. A votre place, j'aurais tout fait pour être dispensé d'opérations offensives; dans l'état actuel des affaires, elles ne peuvent que vous mener à vous rompre le cou, et ne vous rapporteront aucun profit“.¹⁵

Hát ez az: a felmentéstől, a dicsőség elvesztésétől, a nyaktöréstől való állandó rettegés; ez az, amivel az akkori orosz tábornoknál lépten-nyomon találkozunk. Vajjon a sajátos népi karakter passzivitásának, egy beteg társadalom egyensúlytalanságának, avagy az egykori orosz katonai vezetők hiányos képzettségének önkéntelen kivételése ez? Avagy tán inkább mindhárom jelenségnek esetenként változó arányú elegyedése nyilatkozik meg benne? Ám akár-hogy áll is ez a dolog, egy valami bizonyos: az, hogy ebből a nyomasztó keretből ragyogó fénnel emelkedik ki az olvan férfiasan elszánt és kemény jellem, aminőnek ez alkalommal és máskor is Bruszilov mutatkozott. Amilyen büszkén felelt az őrajta sajnálkozó tábornoktársának, mondván, hogy sohasem a maga előnyét nézte, hanem mindig csak a kötelességét és hazája érdekeit, ugyanolyan acélos lélekre és egyben emelkedett szellemre vallóan beszélt magán a vezéri értekezleten is. Mindenekelőtt előékenyen elismerte mindazt a nehézséget, amelyet Évert és Kuropatkin is felhozott a támadás tekintetében. Különösen az anyagi felkészültség hiányosságát maga sem akart szemet húyni. Mindamellett a támadást ajánlotta, mert nézete szerint az orosz haderő nyomasztó számbeli fölényének érvényesülnie kellett, hacsak a külső vonal elvének megfelelően az ellenséget mindenütt egyidőben

¹⁵ *Bruszilov*: 188. old.

megtámadják, megfosztva őt ezzel fejlettebb közlekedési lehetőségeinek óriási előnyétől. Ehhez képest ő maga is a másik két arcvonallal egyidőben akart támadni, már csak azért is, mert — amint mondotta — pompás szellemmel telített csapataitól nem kívánhatja, hogy szerencsésebb bajtársaik támadásának tétlen szemlélői legyenek. „Még ha semminő eredményre sem lenne reményem, akkor sem elégedném meg csupán az ellenség lekötésével, hanem támadásommal legalább tartalékainak egy részét magamra kell vonnom, hogy így Évert és Kuropatkin dolgát megkönnyítsem.”¹⁶

Megint csak a sajátos orosz viszonyok ütköznek ki abból a válaszból, amelyet erre, az ottani levegőben bizonyára idegenül csengő érces beszédre Alexejev tábornok adott. Nem hogy örömmel üdvözölte volna a tettekre készséget, ellenkezően: szinte elijeszteni igyekezett Bruszilovot; lehet, csak azért, hogy a „nagytratoró” alvezérnek erősítés iránti esetleges kívánságait már jóelőre elhárítsa. Figyelmeztette tehát, hogy sem csapatot, sem lövészt nem kaphat már többet, erről ne feledkezzenek meg. De Bruszilovnak nem kellett az erősítés; ilyet — mint mondá — nem is kért, hiszen ő akar segíteni a többin, azok dolgát akarja megkönnyíteni. Így már Alexejevnek sem volt ellenvetése, de Évert és Kuropatkin is engedni kényszerültek, s bár elvi fenntartásokat hangoztattak, de a támadó feladatot elvállalták.^{16a}

*

Itt érdemes egy pillanatra megállni és felvetni a kérdést: miben leli magyarázatát az a környezetéből annyira kiütköző férfias eltökéltség és támadókészség, a felelősség vállalásának az a szeretete, amely vezértársaival ellentétben Bruszilovnál oly üdén és csorbítatlanul jelentkezik. Egyénisége volt-e oly egészen más, mint vezértársai legtöbbszöré, avagy a körülmények különbözősége okozta a magatartásukban észlelhető különbségeket?

A világháború történetének egyik közkezen forgó magyarnyelvű pompás összefoglalása Bruszilov töretlen támadókedvét azzal magyarázza, hogy mind ő, *mind arcvonala*nak csapatai az előző évi nagy visszavonuláson is átmentették s azóta is megtartották a főlénynek azt az erőt adó érzését, amelyre az osztrák-magyar csapatok irányában még a háború első idejében szert tettek.¹⁷

Ó igen, minden bizonnyal olyan magyarázat ez, amelyet figyelemre kell méltatni. Ámde nem szabad azt hinni, hogy vele a problémát maradéktalanul megoldottuk. Sőt! Úgy vél-

¹⁶ Bruszilov: 186.—187., Klembovszki: 17. old.

^{16a} Bruszilov: 187., Klembovszki: 17. old.

¹⁷ Julier: „A világháború magyar szemmel“ 172. old.

jük, hogy az említett fölény-tudatnak csak egészen mellékes, mintegy támogató szerepet szabad tulajdonítani és ennek a felfogásnak igazolásául rá akarunk mutatni arra a sokatmondó tényre, hogy Bruszilov tábornok saját hadseregparancsnokai, olyan négy magasrangú tábornok tehát, akik lényegében ugyanazoknak a nagy lelki élményeknek voltak a részesei, mint Bruszilov maga, éppenséggel nem lelkesedtek a támadás gondolatáért, s ketten közülök (Kaledin és Scerbacsev), amikor Bruszilov Mohilevből hazatérve összegyűjtötte őket és tervét eléjük tárta, határozottan ellenezték azt. Velük egy véleményen volt a IV. lovas hadtestnek szintén jelenlevő parancsnoka, Gillenschmidt tábornok is.¹⁸ Bruszilovnak minden rábeszélőképességére, diplomatikus ravaszágára, sőt erélyére szüksége volt, hogy fenntartásainak és aggodalmaiknak elejtésére bírassa őket.^{18a}

Egyébként Ivanov tábornok, Bruszilovnak még csak néhány hete felmentett elődje, épp oly kevés támadókedvet mutatott, mint a most megnevezett négy hadseregparancsnok.^{18b} s úgy látszik a hadtestparancsnokok meggyőzése is szükséges volt.^{18c}

Végül úgy hisszük, az érem másik oldalán Ragoza tábornok állásfoglalása ismét csak a mi álláspontunkat erősíti, ha negatív módon is. Ragoza tábornok annak a *nyugati* arcvonalbeli orosz hadseregnek volt a parancsnoka, amelynek a Smorgonnál tervezett főtámadást kellett volna végrehajtania. Mint később hallani fogjuk, Évert állandóan halogatta ezt a támadást s végül is a szembenálló *németek* rettentő erejére meg még egy s másra hivatkozva, ennek a támadásnak az elejtését nyíltan is szorgalmazta. Ugyanakkor Ragoza, Bruszilov bizalmasa és ennél fogva valószínűleg hozzá hasonló fából faragott férfiú, azt írja Bruszilovnak, hogy „előkészületei kiválóak, s szilárd a meggyőződése, hogy a rendelkezésére álló eszközökkel kétségtelen győzelemre számíthatott volna.”^{18d}

Íme: a magabízó természet a németektől sem fél, a csügeteg pedig az osztrák- magyar csapatok ellen sem mer támadást kezdeni. Ezekután úgy véljük, hogy Bruszilov töretlen támadószellemének a magyarázatát sokkal inkább az ő sajátos, környezetéből messze kimagasló lelkiségében kell keresnünk, mintsem külsőséges körülményekben és esetleges hatásokban.

*

¹⁸ Klembovski: 22. old.

^{18a} V. ö. Bruszilov: 189.—194. old. és Balujev: 21. old.

^{18b} Bruszilov: 180. és 182. old.

^{18c} Balujev: 21. old.

^{18d} Bruszilov: 211. old.

E rövid kitérő után térjünk vissza a mohilewi tanácskozáshoz. Miután ott a kényszerű készségnek Bruszilov teremtetette légkörében a nehéz elvi kérdés végre eldőlt, a közelebbi körülményekre nézve aránylag könnyű volt már meg egyezni. Nagyjából alkalmazkodva Alexejev kívánságaihoz, az arcvonalparancsnokok vállalták, hogy előkészületeiket május 14-ig általánosságban bevégzik és a követendő támadási irányok, az erősoportosítás főbb szempontjai stb. tekintetében ugyancsak alávetették magukat az Alexejev emlékiratában lefektetett elgondolásnak.¹⁹ Az ekként létrejött meg egyezés után az orosz fővezérség immár kiadhatta támadási rendelkezéseit. Ezt az ápr. 24-én kelt parancsában meg is tette, még pedig a mohilewi megállapodáshoz képest, az április 4-i emlékirat irányvonalait követve. A támadás megkezdésének idejét és rendjét azonban ezúttal még nem szabta meg a fővezérség, hanem ezt parancsában későbbre ígérte, nevezetesen 7—10 nappal a támadás szándékolt napját megelőző időpontra.

Számos, a mi szempontunkból mellékes részletet elhagyva, összefoglalóan csak annyit legyen szabad erről az intézkedésről megállapítanunk, hogy a jelek szerint az orosz fővezérségen változatlanul óhajtották ugyan a támadás minél előbbi megindítását, ámde abból a tényből, hogy a támadás idejét még csak hozzávetőleg sem mérték megszabni, arra kell következtetnünk, hogy a mértékadó személyiségek szemmel láthatóan nélkülözték a meggyőződés biztonságát, abban a tekintetben, hogy az akaratuk elé tornyosuló nehézségek leküzdéséhez elegendő eréllyel és határozottsággal lesznek képesek fellépni.

Valóban komoly nehézségek merültek fel már a kezdet kezdetén. Még a mohilewi tanácskozás előtti napokban olyan hírek érkeztek Franciaországból, amelyek a franciáknak Verdun körül elszenvedett nagyarányú veszteségciről adtak számot és ezzel kapcsolatban a francia, ettől függetlenül pedig az angol támadásra készülésnek előreláthatóan számottevőbb elhúzódnását harangozták be. Alexejev kénytelen-kelletlen már ekkor számításba vette egy több hetes halasztásnak esetleges elkerülhetetlenségét.²⁰

Évert és Kuropatkin állásfoglalását, valamint annak kényszeredett megváltozását, a mohilewi haditanácsról adott fentebbi beszámolónk során már volt alkalmunk megismerni. Hogy ez a két orosz főtábornok mennyire az ottani légkör erkölcsi nyomásának engedett csupán, mutatja az, hogy onnan kikerülve rögtön megtalálták régi önmagukat és a támadás tervének újra gáncsot kezdtek vetni. Évert még az

¹⁹ Ez utóbbit lásd fentebb, a 65. oldalon.

²⁰ *Klembovszki*: 16., *Zajoncskowszki*: 9., *Balujev*: 93. old.

április 24-i támadási parancs kiadása előtt visszatért arra a teljesíthetetlen követelésre, amelyet a lövészerellátmány szertelen növelése érdekében már Mohilewben felvonultatott a főparancsnokság támadó szándéka ellen. Alexejev — mint tudjuk — Évertnek ezen a „visszaesésén“ az ápr. 24-i intézkedésében túltette ugyan magát, ám a támadás időpontját — miként azt már hangsúlyoztuk — nem merete még kitűzni s ezzel önkéntelenül is határozatlanságáról tett tanúbizonyságot.

Legyen szabad ezzel kapcsolatban megjegyeznünk, hogy szerény véleményünk szerint sehol másutt annyira nem lett volna arra szükség, hogy legalább körülbelüli, de mégis határozott utalás történjék az ilyen parancsban arra, hogy a támadás megkezdésével az előkészületek befejezésére kitűzött időpont után okvetlenül *hamarosan* számolni kell — mint éppen az egykori orosz hadseregben. Alexejev hibájául kell felrónunk, hogy intézkedéséből ez hiányzik. A 7—10 nappal a támadás szándékolt időpontjánál előbbre ígért újabb rendelkezés ilyen értelmű határozott figyelmeztetésnek nem vehető, hiszen a megindulás várható időpontját teljesen homályban hagyja, s e parancs szerint elvileg még az is lehetséges, hogy a fővezérség a támadás esetleges elejtéséig már eleve sem rekeszti ki mérlegelési köréből. Aligha tévedünk, ha annak a véleményünknek adunk kifejezést, hogy az amúgy is lanyha Évertre és Kuropatkinra ez a kevésbé szuggesztív parancsadás bajosan lehetett serkentő hatással. És habár tagadhatatlan, hogy a támadási előkészületek mind a nyugati, mind az északi arcvonalon megindultak, a jelek szerint igen vontatottan haladtak. Nem akarunk ennek a kérdésnek részletesebb tárgyalásába bocsátkozni, mert vizsgálódásunk célját tekintve ez számunkra ezúttal úgy sem bír elsőrendű fontossággal. Csak mellékesen jegyezzük meg tehát, hogy a nyugati és északi seregarcvonal előkészületeinek haladására, ill. azok elhúzódnására vonatkozóan orosz forrásainkban felvilágosításokat hiába keresnénk. Egy-két következtetésre ugyan alkalmas, de szinte akaratlan elszólásnak tetsző megállapítást nem tekintve,²¹ itt úgyszólván egyedül a német felderítés és hírszerzés szolgáltatta adatokra és az azokon épülő háború utáni német kombinációkra vagyunk utalva. A lényeges azonban a mi szempontunkból mindenesetre az, hogy a támadásra készülést — legalább is a főtámadásra szánt nyugati arcvonal — nemcsak, hogy május 14-ére, de Évert tábornok megnyilatkozásai szerint ennél jóval későbbi időpontban sem bírta még befejezni.²²

*

²¹ Pl. *Zajoncskovszki*: 26. old.

²² *Zajoncskovszki*: 26. old.

Május közepén még javában folytak tehát a nagy orosz támadás előkészületei. S ha az előzményekből, valamint a későbbi fejleményekből helyesen következtetünk, Alexejev — ismerve embereit — alighanem titkolt aggodások közepe tette várta az idő múlását és remélte, hogy az előkészületek befejezését talán mégis csupán csekély késedelem odázza majd el. Ugyanakkor Ęvert és Kuropatkin mozgásba hozták ugyan hadseregeik gépezetét, általában a fővezérség tervei-nek irányában, ámde meggyőződés és lélek nélkül, s maguk-ban azon törték a fejüket — főként Ęvert —, hogy a döntést kereső támadás kockázatától mikép mentesülhetnének.²³ A három arcvonalparancsnok közül csakis Bruszilov vette igazán komolyan és végezte valóban odaadással a dolgát.

S miközben így múlt az idő, bekövetkezett az a történelmi esemény, amely külső kiinduló pontjává lett Alexejev tervei felborulásának. Május közepén megindult az osztrák-magyar déltiroli támadás, s ennek jelentős kezdeti sikere a felelős olasz tényezőknél a segítségre utaltság érzését kel-tette. Ismételten és különböző úton, a többi közt nyugati szövetségeseik közvetítését is felhasználva, sürgetően kérték az általános orosz támadás mielőbbi megindítását. Alexejev, érezve a rajta kívül álló körülmények hátráltató erejét, igen agyafúrt, valójában persze semmitmondó válasszal igyekezett elsőbb is egy kis időt nyerni, végül azonban a szövetségesekek az ő saját egyéni óhajtsáival is nagymértékben egyező kívánsága mégis csak cselekvő közbelépésre bírta.

Az a szinte belső hasadtságra valló, következtelen és hol kapkodó, hol bénultan tehetetlennek látszó magatartás, amely-et Alexejev ezekben a napokban tanúsított, annyira érdekes és tanulságos, hogy mulasztást követnénk el, ha ezzel kapcsolatban csupán egyetlen rövid reá utalással elégednénk meg. Haladjunk ezért most végig a fejlődésnek azon a keserve-s útján, amelyen az olaszoknak adandó segítség ügye megvalósulásához ért.

Május 19-én gróf Ruggeri tábornoknak, a mohilewi olasz katonai megbízottnak, Alexejev kifejtette, hogy a kért tehermentesítő támadás megindítását függővé kell tennie mindenekelőtt a cár hozzájárulásától, ez utóbbi azonban éppen a déli Besszarábiában volt szemleúton: továbbá egy Brusszilovtól erre vonatkozóan állítólag már bekért jelentés-

²³ Kuropatkin az 1904—5. évi orosz-japán háború ismert csata-vestője. A világháborúban 1915-ben fogadták el felajánkozását és előbb egy hadtest, később egy hadsereg vezetését bízták rá, míg végül aránylag hamarosan az északi seregarcvonal élére került. 1916. tavaszán vég-zett tevékenységéről forrásaink úgyszólván egészen hallgatnak. Később azonban oly elégtelenül működött, hogy már ez év augusztusában meg-int felmentették. Szerepe egyébként minket csak mellékesen érdekel.

től, egy még végrehajtandó átcsoportosítástól, s végül még elengedhetetlen anyagpótlásoktól is. S mindezt azért, mert az orosz támadást eredetileg egy későbbi időpontra tervezték (!).²⁴

Nem figyelemre méltó-e, hogy ugyanaznap Paléologue, Franciaország szentpétervári nagykövete, amidőn az orosz külügyminisztériumban az olasz segélykérés szószólójaként jelentkezett, itt azt a felvilágosítást kapta, hogy „a nagy támadást június elejére tervezik, az előkészületeket Alexejev tábornok teljes erejéből sietteti. . . . A hadműveleteket Bruszilov tábornok fogja vezetni.”²⁵

Nem hihetjük, hogy ezt a felvilágosítást a külügyminisztérium illetékes tényezője egyszerűen csak a maga feje után merte volna adni, anélkül, hogy az orosz fővezérrel, végeredményben tehát Alexejevvel előzetesen a feleletben meg ne állapodott volna. Úgy látszik tehát, hogy Alexejev, miután előbb sikerült a segélyadás ügyében a döntést bizonytalan ideig elodáznia, még ugyanazon a napon kénytelen volt a külügyminisztériumnak olyan közlést tenni, amely egyértelmű a határozott és aránylag rövid lejáratú kötelezettségvállalással.

Mármost fontoljuk meg, hogy ez a kötelezettségvállalás voltaképp tökéletesen megegyezett Alexejevnek azzal az áprilisi 4-i emlékiratában kifejtett és megokolt szándékával, hogy a támadást minél előbb megindítsa. Bruszilovról is tudhatta, hogy nála aligha kell e tekintetben nehézségekkel számolnia. Mégis mit tett Alexejev? Még négy egész napig habozott, s csak azután tett végre előkészítő lépéseket a 19-én tett ígéretének beváltására, miután az olaszok május 22-én és 23-án újból, egyszerre több úton is, nyomatékkal sürgették

²⁴ Osztr. hiv. mű IV.—562. Miután az Alexejev és Ruggeri közt 1916 május 19.-én lefolyt beszélgetésre nézve a rendelkezésünkre álló orosz forrásokban közelebbit nem találtam, még 1956-ban érdeklődtem a bécsi Kriegsarchivnál, hogy az erre vonatkozó értesülései milyen orosz forrásból származnak. A kívánt felvilágosítást a Kriegsarchiv nem tudta megadni. Mindamellet az osztrákok előadását átvettem, mert az annyira részletező, hogy légből kapott semmiképp sem lehet. Ha viszont az oroszok ezt a szabadkozást, amely nekik végül is nem válik dicsőségükre, megörökítették, valószínűnek vehetjük, hogy a szóbanforgó beszélgetés valóban végbement és úgy ment végbe, ahogyan azt lefektették; ezt annál is inkább hihetjük, mert hiszen az orosz fővezérnek ez a negatív állásfoglalása négy nappal később már teljesen idejét múlta.

²⁵ *Paléologue*: II.—122. Hogy kitől származik ez a közlés, azt nem mondja, de ismerte a diplomáciai szokásokat, csak a külügyminiszter, vagy annak meghatalmazott helyettese lehetett az illető. Ehhez még megjegyezni kívánjuk, hogy sehol sem találtuk annak megerősítését, hogy Bruszilovot május 24.-e előtt a támadás közeli megindítására vonatkozó állásfoglalásra, ill. jelentéstételre felszólították, avagy erre vonatkozólag valaminő parancsot kapott volna. Lásd erre nézve lejjebb.

az orosz támadás megindítását. Ekkor, május 24-én végre megkérdezte Bruszilovot, mennyi idő múltán bírná támadását megindítani, *s minő eszközök rendelkezésére bocsátását kéri ehhez.*²⁶

... Minő eszközök rendelkezésre bocsátását kéri...“ Jól értsük meg: ezt Alexejev kérdi Bruszilovtól! De hogyan? Hát nem Alexejev volt-e az, aki április 14-én komoly figyelmeztetéssel intette Bruszilovot, eszébe ne jusson arra gondolni, hogy magakereste támadásához a fővezérségnek bármilyen segítségét várja?! S most mégis ő az, aki majdnem hogy felkínálja ezt a segítséget; amikor pedig csupán arról van szó, hogy a Bruszilov kívánta támadást Bruszilov valóban megindítsa. Önkénytelenül azt kérdi az ember: vajjon csakhogyan őszintén kínálta-e fel Alexejev ezt a segítséget?

Amikor Bruszilov a feltett kérdésre azzal válaszolt, hogy immár bármikor, egy héttel a parancs vétele után támadását megkezdheti, — ha felhát most parancsot kap rá, csapatai június 1-én megindulhatnak — és segítségként csupán némi tüzéségi lövészert, meg egy hadtestnyi erősítést kért, Alexejev *a hadtest miatt azonnal ellenkezett és átcsoportosítást ajánlott* Bruszilovnak.²⁷ Ez persze tetemes időveszteséggel járt volna.

Hallva ezt, fel kell vetnünk a kérdést, mi indította Alexejevet arra, hogy Bruszilovnak olyan segítséget kínáljon, amelyet megadni úgy sem volt hajlandó, holott a Mohilewben történtek után igazán könnyen mellőzhetne volna ezt a játékot, ha csak — rejtett céljai nem voltak vele.

Nem akarunk itt arra az egyébként érthetően felmerülő gyanúra bővebben kitérni, hogy hátha Alexejevnek magának sem volt komoly szívügye a támadás, de mint a hadműveletek legfőbb irányítója, nem zárkozhatott el a támadást követelő elvi megfontolások elől: viszont nem bánta volna, ha „terveit“ alvezérei elgáncsolják. Orosz viszonylatban ez ugyan nem egészen képtelen feltevés és sok olyan momentumot felhozhatnánk, amelyek az adott esetben is ezt a látszatot erősítik. Ámde olyan súlyos érv szól ugyanakkor ellene, amely minden ellenkező okoskodást leront, s ez az, hogy Alexejev tényleg nem szünt meg Évertet a főttámadás megindítása érdekében sürgetni és szorítani, mindaddig, amíg — jó sokára — végül mégis belátta, hogy ennek a tábornoknak eltökélt passzívításával sehogy sem bír. És itt nem szabad szem elől téveszteni, hogy a délnyugati arcvonal akkor már régen sikert sikerre halmozott, amikor Alexejev még mindig Évertet szerette volna rábírní a neki szánt főttámadás végrehajtására.

²⁶ Klembovszki: 18—19., *Bruszilov*: 205. old.

²⁷ Klembovszki: 19. old.

Amikor tehát a fentebb szóvatett lehetőséget elvetve, keressük Alexejev különös magatartásának magyarázatát, mindenekelőtt meg kell állapítanunk a következőket:

Kétségtelenül igaz az, hogy Bruszilov és Alexejev közt a harcászat egyik alapvető kérdésében áthidalhatatlan elvi ellentét állt fenn. Nevezetesen az ú. n. nagy támadás végrehajtását Alexejev a németektől kezdett, s az ő példájukra a franciáktól és angoloktól is alkalmazott, világháborús viszonylatban klasszikusnak mondható eljárást vallotta a helyesnek és egyedül célravezetőnek. Alexejev tehát kifejezett súlypontképzést követelt, vagyis egyetlenegy helyen törekedett komolyan az ellenség ellentállásának teljes legázolására abból a célból, hogy védővonalát áttörve, az átkarolására szabad szárnyat és általában a mozgóharchoz szabad teret hasítson. Egyetlen egy helyen kereste üdvét, mert úgy vélte, bármennyi crót von is össze ezen a helyen, soha sem lehet „eléggyé erős“. tehát nem engedheti meg magának azt, hogy erejét „szétforgácsolva“, több helyen készítsen elő komoly nagy támadást.

Ezzel ellentétben Bruszilov így vélekedett: Azt a 6—8 hétre terjedő roppant előkészületet, amely az ellenséges arcvonalnak áttörését az erre a célra kiválasztott arcvonalrészben elkerülhetetlenül megelőzi — ú. m. a tüzérség és a tartalékok összevonását, az új ütegek felvonultatását és belövését, a kellő mennyiségű lövészer felhalmozását, megközelítő árkok és ú. n. rohamállások létesítését stb. — lehetetlen az ellenség előtt teljesen titokban tartani s ezért az utóbbinak mindig bőven lesz ideje, hogy megfelelő ellenrendszabályokkal éljen. Ez a módszer — szerinte — nem is vezetett eredményre, csak ott, ahol a megtámadott fél a szükséges ellenrendszabályokat valamilyen oknál fogva megtenni elmulasztotta, amint az pl. 1915-ben Oroszország és a központi hatalmak viszonylatában történt.²⁸ Bruszilov tehát nem egyetlen helyen szervezett támadást, hanem — lemondva az elérhető legnagyobb erő-tömörítés előnyeiről — minden egyes hadseregének kötelességévé tette, hogy erejének teljes megfeszítésével mindegyik a maga támadását külön-külön előkészítse. Ekként az ellenfél nem tudhatta, hogy a három, vagy négy várható támadás közül melyik az igazi, s így nem állhatott módjában ez ellen megfelelően felkészülni. S habár főtámadó hadseregét Bru-

²⁸ Amikor Bruszilov ezzel kapcsolatban az akkori orosz állások kritikán aluli állapotáról, az oroszoknál a nehéz tüzérségnek majdnem teljes hiánjáról, meg főtámadó lövészer-hiányról stb.-ről ír. (191. old.), nemcsak túloz egy kissé, hanem kétségkívül egyoldalúságba esik. A központi hatalmak gyors előkészületei és Mackensen vezérezredes óvatossági rendszabályai is feltétlenül igen nagy mértékben hozzájárultak ahhoz, hogy Oroszország akkor nem volt képes idejében a szükséges ellenintézkedéseket megtenni.

szilov már eleve erősebbre szabta a többinél, mégis elvben kész volt arra is, hogy ha esetleg valamely más hadseregnél előbb, vagy könnyebben érlelődne siker, azt kihasználva, erőfeszítéseit az elért sikernek a helyén egyesítse.

Alexejev ezt az eljárást, mint szerinte elhibázottat természetesen ellenezte és szinte bizonyos, hogy a május 24-i ravasz fogásával alkalmat kívánt találni arra, hogy a maga felfogásának irányában hathasson Bruszilovra; aminthogy — bár eredmény nélkül — azt meg is tette.

E mellett azonban Alexejevnek alighanem más célja is volt a Bruszilovnak kínált csalétekkel. Tudjuk, hogy Alexejev terve szerint a főtámadást a nyugati arcvonalnak kellett volna intéznie. Ehhez a tervéhez Alexejev ekkor még határozottan ragaszkodott. Erre egyébként később még visszatérünk. E szerint tehát Bruszilovnak előbb kezdett melléktámadását és Évertnek ehhez valamivel később csatlakozó főtámadását időben összhangba kellett hoznia. Más szóval azt az időközt, amellyel az előbbi utóbbiit megelőzhetette, észszerű határok közé kellett szorítani. Bruszilov legfeljebb 10—14 napi időközt vállalt.²⁹ Ámde Évert támadási előkészületei még nem haladtak annyira, hogy hadtestei két hét múlva megindulhattak volna. Nincs ugyan határozott adatunk arra nézve, hogy Alexejev erről előzőleg meggyőződött volna, de — ismervé a magasabb törzsek közt szokásos érintkezést, amely az oroszoknál is egészen hasonló lehetett ahhoz, ami e tekintetben akár az osztrák-magyar, akár a német hadseregnél dívott,³⁰ biztosra vehetjük, hogy Alexejev annál is inkább megtette a szükséges tájékozódó lépéseket, minthogy kellőképen ismerte Évertet³¹ és tudhatta, hogy ilyen tekintetben nála óvatosság ajánlatos. Egyébként Alexejevnek kötelessége is volt idejében tájékozódni s így emberi számítás szerint vagy tudnia, vagy legalább is sejténie kellett, hogy Évert még nem kész a támadásra, hogy ennél fogva Bruszilov támadásával is várni kénytelen még; bármennyire is ellenére volt ez nemcsak és nem is annyira az olaszok miatt, mint inkább a saját maga számdékait és terveit tekintve.

Ami az utóbbiakat illeti, nem lehetetlen különben, hogy azok időközben már némi módosuláson mentek át. Jóllehet semmiféle adatunk sincs erre nézve, mégis lehetséges, hogy Alexejev május végén talán már nem félt annyira a központi hatalmak esetleges támadásától, mint ahogyan ettől még áprilisban tartott. A németek mindjobban elharapódzó támadá-

²⁹ *Bruszilov*: 205. old.

³⁰ Pl. *Bruszilov*: 203. és 204. old. (... Alexéiev m'invita à une conversation par fil direct".)

³¹ Még a háború előtti időből. Ekkor huzamosabb ideig volt közvetlen alárendeltje. Lásd erről *Bruszilov* 211. old.

sai Verdunnél, a franciák és angolok készülő támadása a nyugati hadszíntéren, amely a németek előtt egészen titokban úgy sem maradhatott, végül az osztrák-magyar déltiroli támadás ténye, mind olyan mozzanatok voltak, amelyek Alexejev aggodalmait csökkenthették. Ha ez csakugyan megtörtént, aminthogy tulajdonképpen várni kellene, akkor még azt sem mondhatjuk, hogy a halasztás valami nagyon ellenére volt Alexejevnek.

A feladat tehát az ő szempontjából pillanatnyilag mindeenesetre az volt, elérni, hogy Bruszilov támadása még egy kis ideig késsen, anélkül, hogy ennek ódiuna a világ előtt akár ő rá magára, akár Évertre háruljon, mert mind önmagát, mind Évertet, hajdani előljáróját, kétségkívül meg szeretne volna ettől kímélni. Nehéz ügy. Hogyan fogjon hozzá? De hamar megtalálta a módját: egy kis ravaszsággal él. Bruszilov harcászati elveivel úgy sem ért egyet, tehát burkoltan kínál neki a támadás végrehajtásához erősítést, s ha Bruszilov lépre megy, akkor ő támadási tervének megváltoztatására joggal felszólíthatja. Ezzel aztán két legyet üt egy csapással: Bruszilovot ráveszi a néki. Alexejevnek tetszőbb támadási mód elfogadására s ugyanakkor időt is nyer, mert átcsoportosítás, tehát haladék nélkül az átállás sem lehetséges. A halasztás okát pedig nyilvánvalóan Bruszilovban, ill. az ő „egyéni” harcászati elgondolásában kell majd a világnak megtalálnia.

A fentebb felvonultatott néhány konkrétumot mindössze egy kevés pszichológiai megérzéssel kellett megtoldani, hogy átlássuk: Alexejev lelkében a szóbanforgó elhatározásnak valahogy a vázoltak szerint kellett megérlelődnie.

*

Egyszóval Alexejev cselet vetett Bruszilovnak. Ámde Bruszilov nem ment lépre. Előkészületeit nem borította fel, inkább lemondott a kért hadtestről és — megmaradva addigi terve mellett — kijelentette, hogy az előkészítés utolsó simításait azonnal folyamatba téteti, abból a célból, hogy egy hét múlva, azaz június 1-én már az ágyúi vehessék át a szót.³²

Alexejev most nehéz helyzetben volt. Bruszilovnak csak úgy engedhetett, ha lemond arról, hogy a főttámadást Évert seregarcvonala intézze, vagy pedig nem igyekszik a két támadás közt összhangot tartani. Csakhogy sem az egyiket, sem a másikat nem tehetette. Egyfelől maga is ragaszkodott még Évert főttámadásához, másfelől pedig Bruszilov, amikor ez önként vállalta a támadást. — még pedig akkor a fő-

³² Klembovszki: 19. old.

vezérségtől is hangsúlyozottan: a melléktámadást, — ezt egyetlen egy feltételhez kötötte, ahhoz, hogy hadművelete nem marad még ideiglenesen sem elszigetelt. Ne felejtjük el, hogy Bruszilov Mohilewben a támadás kockázatának önkéntes vállalásával két habozó vezértársára olyan irányú erkölcsi nyomást gyakorolt, amely Alexejev szándékainak is megfelelt. Ezenfelül Bruszilov ezt a kikötést most hangsúlyozottan megismételte. Végül is — mit tehetett Alexejev egyebet — megadta magát sorsának és nem fedezte többé Évertet öntestével, de kiegyezésre hajló természeténél fogva olyan közbeeső megoldást keresett, hogy azért Évert se lássa túlságosan kárát, ha ugyan az ekként biztosított csekély haladékkal beérhette. Alexejev tehát egy, úgy lehet még ugyanaznap, kettejük közt folytatandó hughes-beszélgetésre hívta meg Bruszilovot s ennek során ha már nem több, legalább négy nap haladékra igyekezett őt rávenni. Ez azért szükséges — most már bevallotta — mivel „Évert még nem kész.”³³

Azt már persze nehéz megmondani, hogy Alexejev ezt a négy napot valójában úgy gondolta-e, hogy Évertnek ennyi idő elég lesz előkészületeinek befejezésére, avagy úgy, hogy rá tudja őt venni, hogy ürügyeit félretéve, négy napnál nem sokkal nagyobb halasztás után végre igazán megkezdje a támadását? Avagy esetleg így gondolta: négy napot bevall. a többit pedig Bruszilov, ha egyszer megindult, majd csak elszenvedi valahogyan; ő pedig (Alexejev) majd azon lesz, hogy ez a „többi” minél kevesebb legyen? Nehéz ebben a kérdésben találgatásokba bocsátkozni, de talán mégis az utóbbi feltevés látszik a legelfogadhatóbbnak.

Emberileg azt lehetne várni, hogy Alexejev talán megpróbálta ezt a haladékot Bruszilov előtt másként magyarázni, mint Évert késlekedésével: annál is inkább, mivel ilyen okok — ú. m. pl. az éppen távollevő uralkodónak fenntartott döntés joga stb. — játszhattak is csakugyan bizonyos másodrendű szerepet ebben a dologban. Azt, hogy Bruszilov Évertet jegyezte fel, mint a haladék okát, még akkor is meg lehetne másként magyarázni, ha ezt a valódi okot Alexejevnek sikerült volna Bruszilov előtt egészen elhallgatnia, vagy legalább is a többi érv mögé lehetőleg elrejtienie. De bármiképpen is történt a kettejük közti, fentebb ismertetett hughes-beszélgetés, bizonyosnak látszik, hogy a valódi ok csakugyan Évert, s ha Alexejevnek azt a szinte szánalmat érdemlő vergődését nézzük Bruszilov igaza és az Évert iránti figyelem és tekintet között, amelynek a legközelebbi napok történetében is

³³ *Bruszilov*: 203. old. „... il me priaît de commencer l'attaque non le 1-er juin, mais le 4 juin, parce qu'Évert ne pouvait commencer son offensiv que le 14 juin“.

még többször tanúi leszünk, akkor mindenesetre megerősödünk abban a véleményünkben, hogy Alexejev lépéseinek rugóit mélyebben kell keresnünk, mint holmi felületi, könnyen áthidalható jelenségekben; s bizonyára ott, ahol azt Bruszilov útmutatásával fentebb megtalálni véltük.

*

A szóbanforgó haladékba Bruszilov kénytelen kelletlen beletörődött, de — amint azt emlékirataiban hangsúlyozta, — azzal a szigorú kikötéssel, hogy „több késelem nem lesz.” Ezt szerinte Alexejev ünnepélyesen meg is ígérte.³⁴ Ezután Alexejev kikérte Miklós cár engedélyét a támadás megindításához, majd pedig május 31-én kiadta a főparancsnokság támadási intézkedését. E szerint az olaszok megsegítése céljából Bruszilovnak június 4-én „igen erős melléktámadásba” kellett kezdenie, míg Évertnek egy héttel később, azaz június 10-én kellett hozzája a főtámadással csatlakoznia.³⁵ Ezek persze az intézkedésnek csak azok a kiragadott részei, amelyek minket problémánk szempontjából közelebről érdekelnek. Annyi azonban mindenesetre kiviláglik belőlük, hogy a május 31-i támadási parancs az orosz fővezérségnek első, bizonyára még nem szándékos és nem is helyrehozhatatlan, de mégis az *első megtett* lépése abban az irányban, hogy *Alexejevnek az április 4-i emlékiratban lefektetett hadműveleti elgondolásából Bruszilov támadása*, még pedig egészen más koncepciójú támadása váljék. Ebbe az irányba terelték a dolgok fejlődését, mind Évert csökönnyös húzódozása a támadás kockázatától, mind Bruszilovnak felelősséget vállaló tetterkészsége.

*

Június 3-án, tehát egy nappal Bruszilov támadásának kitűzött kezdetét megelőzően, Alexejev az esti órákban a távirókészülékhez kérette Bruszilovot és megegyeszer visszatért az ő támadóeljárása iránti mélységes bizalmatlanságára, majd pedig nagy nyomatékkal kérte Bruszilovot, halassa el a támadás megkezdését addig, amíg erejét megfelelően átcsopotortította. Maga a cár is ezt kívánja — mondotta Alexejev.³⁶

*

³⁴ *Bruszilov*: 203—204. old.

³⁵ A június 10-i dátum azért fontos, mert Bruszilov szerint (lásd a 76. oldalon) Alexejev előtte azzal érvelt, amikor a támadásának éppen négy nappal való elhalasztását kívánta, hogy Évert csak 14-én készül el. Itt alighanem Bruszilovnak vagy kivételesen nem állt már rendelkezésére az egykori beszélgetés szalagja (lásd emlékiratainak előszavát), vagy az abban foglaltakat, mint szerinte csupán ürügyül szolgáló momentumokat. emlékezet után helyettesítette — talán nem egészen precízen — a meggyőződése szerinti igazi okkal.

³⁶ *Bruszilov*: 204. old.

Itt közbevetőleg meg kell állapítanunk, hogy mind Bruszilov emlékiratai, mind Klembovszki tanulmánya csak egy olyan alkalomról tesznek említést, amellyel Alexejev a támadó eljárás kérdését előhozta. Ám mindegyikök más-más kísérő körülmények társaságában tárgyalja azt, úgy, hogy mindenképen azt kell hinnünk, két alkalommal került ez a kérdés szőnyegre, — s mi így is rekonstruáltuk fenntebb az eseményeket — azonban Bruszilov is, Klembovszki is ennek a két alkalomnak csak egyik-egyikéről emlékezik meg. Bruszilov a június 3-án végbement második ily beszélgetést örökíti meg, míg Klembovszki előadása határozottan arra utal, hogy ő a május 24-én esett, első ilyen irányú tárgyalásról ad számot,³⁷ hiszen minden kétségen felülállóan Alexejevnek azokhoz az e napon feltett kérdéseibe kapcsolja ezt a beszélgetést, amelyeknek legalább is egyikéről megfelelő helyen Bruszilov is említést tesz és amelyeknek — okvetlenül mindkettőnek — csakis még a fővezérség május 31-i parancsának kiadása előtt lehetett értelmük.³⁸ Ezzel kapcsolatban megakarjuk azonban jegyezni, hogy a hivatalos orosz kiadványok használatát felületességeik igen sokszor nehezítik. Két párhuzamos ilyen tanulmány összevetésekor bizony gyakran megesik, hogy meg kell állapítanunk: vagy az egyik, vagy a másik ténymegállapításai helytelenek, de az is lehet, hogy mindkettő hamis. Így pl. Zajoncskovszki az Alexejev és Bruszilov közt lefolyt május 24-i hughes-beszélgetésről egyáltalán meg sem emlékezik. E helyett — Bruszilov május 25-i támadási rendelkezéseit mintegy a fővezérség május 31-i parancsainak folyamányaként kezelve^{38a} — azt állítja, hogy az előbbeninek kiadásával egyidejűleg Bruszilov (tehát felszólítás nélkül?) „egy hadtestnyi ... erősítést kért, azonban visszautasításban részesült.”^{38b} Se több, se kevesebb erről. Majd június 1-ére átugorva, azt halljuk a szerzőtől, hogy ezen a napon Alexejev mégis elhatározta, hogy a délnyugati arcvonalat egy hadtesttel megerősíti, még pedig az V. szibériai hadtesttel, *de egyúttal bírálta a délnyugati arcvonal erőeloszlását...* Ezután következik Alexejev ezzel kapcsolatos kifogásainak és tanácsának részletes ismertetése, majd így folytatja a szerző: „Ámde Bruszilov megmaradt eredeti elhatározása mellett.”^{38c}

Tehát se nem május 24-e, se nem június 3-a, hanem június 1-e? Semmiképen sem! Zajoncskovszki nyilván összezavarja a dolgokat, s feltevésünk szerint a 24-i beszélgetést

³⁷ V. ö. *Klembovszki*: 19.—20., valamint *Bruszilov*: 205.—205. old.

³⁸ Lásd 72. old.

^{38a} Lásd *Zajoncskovszki*: 17. old.

^{38b} Lásd *Zajoncskovszki*: 18. old.

^{38c} *Zajoncskovszki*: 19. és 20. old.

ismerteti igen hézagosan és — úgy lehet elkésett iktatási időpontjától megtevesztve — valódi kelténél néhány nappal későbbben, június 1-én. *Az orosz kiadványokat használva, gyakran érezzük, mily nagy baj, hogy nem ismerhetjük az eredeti orosz iratanyagot.*

*

Most pedig fel kell tennünk a kérdést: mi okozhatta utolsó pillanatban Alexejevnek ezt a meglepő közbelépését? A Bruszilov módszerei iránt táplált bizalmatlansága lett volna csakugyan annyira mélységes? Önmagában véve, ez talán nem lenne egészen lehetetlen, noha akkor inkább azt várná az ember, hogy ne éppen a legutolsó percig ingadozzék a fővezér a közbelépés meg a szabadjárá engedés közt. Ha már Alexejev nem bírta május 24-én a dolgoknak tetszésével ellenkező fejlődését határozott tiltó rendelkezéssel megakadályozni, valahogy úgy érezzük, legkésőbbben a következő napon kellett volna a dolgokra visszatérnie (miután „egyed aludt rá”), ha csakugyan a maga benső ellenkezése vitte erre a lépésre. Ámde éppen ez az, amit nem hiszünk. Az e percben kifejtett lélektani megfontolásainkhoz az alább ismertetett külső körülményeknek olyan irányú érvelése társul, amely egészen más rugókat fed fel.

Amikor Évert tábornok, a főtámadásra kiszemelt orosz nyugati arevonal parancsnoka, a fővezérség május 31-i támadási parancsát június 1-én megkapta, azonnal néhány napi haladéért táviratozott Mohilewbe. Klembovszki szerint azt kérte, hogy „a támadását halasszák el június 14, vagy 15-éig“;³⁹ Zajoncsovszki szerint pedig a június 1-én elküldött *második* panasszal és aggodással teli táviratában a támadásnak június 13-ára leendő elhalasztását kérte.^{39a} Egyik forráshely szövegezéséből sem tűnik ki kétségtelen módon, hogy csupán a maga, avagy talán általában az egész orosz haderő támadásának elhalasztását óhajtotta-e Évert a megadott időpontra. Ámde fogadjuk el azt a kedvezőbb esetet, hogy csupán a nyugati arevonalra vonatkoztatta kérését. Alexejev mindenesetre így értette őt és — *belement a halasztásba. Június 2-án adta meg hozzá az engedélyt.*⁴⁰

Vajjon összefüggésbe hozható-e Alexejevnek ez a lépése a másnap este Bruszilovhoz intézett ajánlatával? Noha a halasztás — ha csak Évert támadására kell azt értenünk — mindössze 4—5 napi, tehát nem túlnagy, s kissé sokára: több, mint 24 óra elteltével határozta el magát Alexejev a Bruszilovnál teendő kísérletre, mégis úgy vélem, talán nem lenne megengedhető, a kérdéses összefüggést egyszerűen ta-

³⁹ *Klembovszki*: 18. old.

^{39a} *Zajoncsovszki*: 26. old.

⁴⁰ *Zajoncsovszki*: 26. old.

gadni. Viszont egyedül erre a gyenge fonálra nem merném olyan határozottan fentebbi állásfoglalásom egész terhét rákötni. Felmerülnek azonban itt még más momentumok is, amelyek — ha jól ügyelünk rá, hogy szemelől ne tévesszük őket — igen meggyőzően világítanak rá Alexejev igazi indítékaira.

Zajoncskovszki, tanulmányának többször idézett helyén,⁴¹ Évert májusvégi—júniuseleji ténykedéséről ezeket írja: „Ebben az időben... a nyugati arevonal előkészületekkel, aggodalmaskodással, haladék iránti kérelmek előterjesztésével és bőséges interveniálással töltötte az időt. Egyetlen orosz táviróállomás sem volt munkával annyira túlterhelve, mint Évert tábornoké.“ Említettük már, hogy Évert június 1-én is nem egy, hanem mindjárt két táviratban ostromolta a fővezérséget s Klembovszkitól értesülünk róla, hogy Évert már négy nappal a Mohilewben létrejött megállapodás után, április 18-án újból visszatért a roppant mennyiségű tüzérségi lőszer kiutalását illető, teljesíthetetlen követelésére és — nyilvánvalóan számítva ennek elutasítására — erre az esetre a neki szánt főszerepnek nevetséges összezsugorításával egyértelmű javaslatot tett.⁴² Azt is említettük már, hogy Alexejev Évertet nemcsak a világháborúból, hanem azelőtről is jól ismerte. Mindezek alapján az Alexejevben június 2-án és 3-án, a tudott vonatkozásban végbement lelki folyamatot következőképen képzelhetjük el:

Amikor Alexejev június 1-én megkapta Évert halasztást kérő táviratát, némi belső ellenkezés után megadta hozzájárulását. Talán fűzött is hozzá valaminő intelmet, de mindenesetre szűkebb környezete előtt kifejezést adhatott annak a komoly óhajának, hogy „de most aztán ne jöjjön nekem többet Évert ilyen kérésekkel! Tisztára képtelenség így dolgozni.“ (Körülbelül ezeket a szavakat használta két nappal később, június 4-én, amikor Évert mégis előállt újabb halasztást célzó javaslatával). Azután — később — mégis kétéltvei támadhattak és — ha ezt nem tette meg már az előző belcegyező értesítésével kapcsolatban s esetleg más formában — most (június 1-én) mindenesetre a fentebb körvonalazott intelmet intéztette a nyugati arevonal parancsnokságához, úgy lehet egy idősebb vezérkari tisztje útján, s talán egyben feltűnés nélkül ki is puhatoltatta, hogy a támadás megindulásának mik hát csakugyan a kilátásai. Ez az utóbbi kezdés persze nem sok biztatót eredményezhetett. Ám akár megtörtént ez, akár nem, Alexejevnek még e nélkül is csupán a maga, Évert vázolt magatartásából és személyének ismereté-

⁴¹ *Zajoncskovszki*: 26. old.

⁴² *Klembovszki*: 17. old.

ből táplált benső kételyeitől hajtva is, lassan-lassan arra az állásfoglalásra kellett jutnia, hogy „ez a szerencsétlen Évert biztosan nem nyugszik s újból halogatni próbál majd. De ebbe Bruszilov miatt most már igazán nem mehetek bele. Mit kellene hát tenni? De talán mégis rá lehetne venni Bruszilovot egy kis nyomás árán, hogy képtelen harcászati módszerét elejtve, erejét átcsoportosítsa. Ha ez sikerülne, meg lenne oldva a kérdés.” Vagyis lényegében ugyanúgy okoskodott, mint május 24-én. Talán csakugyan beszélt is a dologról a cárral, hogy nyugodi lélekkel hivatkozhassek rá és 5-án este aztán szerencsét próbált.

Alexejev próbára tette a szerencséjét, Bruszilovval azonban semmire sem ment. Tárgyalásuk azon a június 3-i estén végül is drámai összeütközésbe torkollott és Alexejev teljes visszavonulásával ért véget.⁴³

*

Hogy Alexejevnek Évertre vonatkozó, fenntebb valószínűsített feltevése — ha csakugyan kialakult — mennyire helytálló volt, mutatja az a körülmény, hogy Évert — miként említettük — már 4-én valóban újabb halasztást kért. Erre azonban Alexejev most végre elutasító választ adott.

Ámde ne higyjük, hogy Évert akadékoskodásai ezzel végkép elhárultak. Nem, Évert nem nyughatott. Hiába utasították el június 4-i kérését, a következő két napon olyan eredményesen ostromolta a fővezérséget,⁴⁴ hogy Alexejev már június 6-án arról értesítette Bruszilovot — akinek támadása időközben megindult s máris váratlanul nagy győzelmet értelt⁴⁵ —, hogy a nyugati arcvonalon 14-e helyett csak 18-án kezdheti meg támadását, mert a kedvezőtlen időjárás az előkészületeket ott erősen hátráltatta;⁴⁶ a legközelebb kiadott rendelkezéseiben pedig — június 9-én — a fővezérség Évert támadását 17-re rendelte el.

Felesleges is talán hangsúlyoznunk, hogy Bruszilovot ez a késedelem, s úgy lehet még inkább az a gyanúja, hogy a mostani terminus sem az utolsó még, módfelett felizgatta. Ámde ez most mitsem használt. Alexejev a legnagyobb határozottsággal igyekezett ugyan az aggodalmait eloszlatni,⁴⁷ azonban Évert — ahogyan Bruszilov sejtette — a Vilna irányában előkészített támadást csak nem indította meg. Sőt elhalasztotta a déli szárnyhadsergének újabban Pinksnél,

⁴³ *Bruszilov*: 204.—205. old.

⁴⁴ Erről közelebbi adatok hiányzanak, csak az eredményből lehet rá következtetni.

⁴⁵ Erről később, bővebben. Lásd 85. old.

⁴⁶ *Bruszilov*: 209. old.

⁴⁷ *Bruszilov*: 209. old.

június 15-ára elrendelt támadását is, amelyet Bruszilov se-regeinek közvetlen támogatása céljából kellett volna intéznie. E helyett kissé hebelurgyán Baranowiczénél intézett egy egyetlen napig tartó, s már eleve korlátolt célú támadást, persze a legcsekélyebb eredménnyel.

Meg kell jegyeznünk, hogy Baranowiczének, ennek a fontos vasúti gócpontnak az elfoglalását Évert már Mohilewben is javasolta. Persze seregarcvonalának egyedüli feladataúl szerette volna ezt és — ez figyelemre méltó — mindamellett, hogy javaslatát akkor elvetették s azzal június közepéig ő sem állt elő újból, a támadásra bizonyos előkészületeket mégis végeztetett itt, amint ez az ott álló osztr.-magyar és német csapatok észleleteiből megállapítható.⁴⁸ Még ennél is figyelemreméltóbb azonban az, hogy Évert június 15-én, két nappal a kudarcha fült baranowiczei támadás után, — ugyanakkor, amikor a fővezérségnek a Pinks elleni támadás ismételt elhalasztását jelentette — azzal a meglepő javaslattal állt elő, hogy a neki szánt főtámadást, amelyre Smorgonnál végrehaláhára elkészült, most már nem ott, hanem Baranowiczénél szeretné intézni.

Orosz forrásainkból nem világlik ki, azonban feltehető, hogy Évert mindenekelőtt Baranowiczének a délnyugati seregarcvonalhoz 200 km-rel közelebb eső földrajzi fekvését aknázza ki javaslata érdekében, s rámutatott arra, hogy a baranowiczei támadás esetén a két arcvonal cselekvése könnyebben hozható összhangba, mint hogyha megmaradnának a távolabbeső smorgoni támadás mellett.⁴⁹ Ennek az utóbinak első hadműveleti célját pedig, t. i. Vilna elfoglalását, — így vélekedett Évert — Baranowiczén át is lehet érni: mert ha ez a támadás sikerül, a németek Vilmát úgyis feladni kényszerülnek. Mindennek a megvesztegető okoskodásnak Évert azzal igyekezett a súlyát növelni, hogy a Smorgon körüli német állásokat és az azok védelmére hívatott német segresteket oly rendkívül erősnek tüntette fel, hogy ezen a ponton minden próbálkozásnak már eleve reménytelennek kellett látszania.⁵⁰

Nem tudjuk, Alexejevet minderről, főként a smorgoni támadás kilátástalanságáról mennyire sikerült meggyőznie, tény azonban, hogy Alexejev eddigi ellenállását és ragaszkodását eredeti tervéhez teljesen feladta és némi habozás után ráállt Évert javaslataira: jóllehet Évert sem tagadhatta, hogy a baranowiczei támadás előkészítése a nyugati arcvonal ere-

⁴⁸ Előretolt árkok, ú. n. rohamállások építése stb. Lásd pl. a Woyrsch-hadseregparancsnokság naplójának máj. 7-ről és 13-ról szóló feljegyzéseit.

⁴⁹ Lásd az osztrák mű IV. köt. 487. old. is.

⁵⁰ *Klembovski*: 38., *Zajoncskovski*: 27.—28. old.

jének érvényesülését újabb 3—4 hétre elodázza.⁵¹ Nagyon valószínűnek tartjuk, hogy Alexejev azért fogadta el Évertnek ezt, az ő egész eddigi elgondolását felborító javaslatát, mert — bár be nem vallotta — alighanem már-már feladta a reményt, hogy Évertet egyáltalában sikerül támadásra serkentenie, s most, hogy Évert maga állt elő, akármilyen, valamennyire komoly látszatú cselekvő szándékkal, ennek semmikép sem akarta útján állni, s még a súlyos kihatású újabb haladékok is kész volt elszenvedni, csak hogy Évertet minden kifogás lehetőségétől megfossza. A fennforgó körülmények között Alexejev gvökeres átállását — úgy vélem — másként bajosan tudnók megmagyarázni. Említésre méltó egyébként, hogy a moszkvai hadtörténeti bizottságnak 1920 szeptember 9-én tartott ülésén e tekintetben nagyon hasonló felfogás hangzott el, még pedig mind a kérdés részletei, mind pedig a szereplő személyek felől kétségkívül igen tájékozott jelen voltak egyikének, a lucki áttörés kijelölt előadójának a szájából, aki bizottságbeli társaihoz hasonlóan egykori magasrangú cári tiszt volt.⁵²

Alexejev magatartásának megítélésénél figyelembe kell venni persze azt is, hogy Bruszilov támadása időközben — mint már említettük — váratlanul nagy harcászati sikerrel járt. Bruszilov adatai szerint, seregei június 6-án délig 900 tisztet és 40.000 embert fogtak el, 77 löveget, 49 aknavetőt, valamint 134 géppuskát zsákmányoltak, s ezek a számok 9-éig ekként módosultak: 1240 tiszt, 71.000 ember, 94 löveg, 55 aknavető és 167 géppuska.⁵³ Ami pedig ennél is fontosabb: Luck tájékán 80 km széles luk tátongott az osztrák-magyar arcvonalban, s ugyanakkor Keletgaliciában Jasłowiecnél, majd utána Oknánál szintén érzékeny csapás érte az osztrák-magyar fegyvereket.

Ennek a váratlanul hatalmas eredménynek a kihasználását Bruszilovtól csak akkor lehetett elvárni, ha aránylag mérsékelt haderejét a fővezérség egyfelől közvetlenül is növeli, másfelől pedig közvetve, olyképen támogatja, hogy a másik két seregarcvonalat erélyes fellépésre bírja. A közvetlen erősítést — jöllehet Bruszilov ezirányú kérését akkoriban elutasította⁵⁴ — a fővezérség mégis már május 31-i rendelkezésével megindította. Az északi arcvonalról az V. szibériai hadtestnek, a nyugati arcvonalról pedig egy gyalog- és egy lovas-hadosztálynak Bruszilovhoz szállítását rendelte el ekkor, s már június 9-én az északi arcvonal egy további hadtest el-

⁵¹ *Klembopszki*: 58. old.

⁵² Lásd a Balujev tanulmányához fűzött, erről az ülésről készült jegyzőkönyvet. (*Balujev*: 12. old.)

⁵³ *Bruszilov*: 209. old.

⁵⁴ Lásd 72. old.

szállításának előkészítésére kapott parancsot. A délnyugati arcvonalnak ez a fokozatos megerősítése ezután egyre folytatódott s végül is egészen tekintélyes méreteket öltött. Ennek érzékeltetésére elég, ha megemlítjük, hogy Bruszilov hadseregeinek harcok állománya június 4-én, a támadás kezdetén 650.000 főnyi volt, s ez a szám a támadás során bekövetkezett jelentős fogyatékkal ellenére július elejéig 711.000-re, augusztusig pedig 865.000-re növekedett.

Bruszilov tábornok eleinte erősen idegenkedett erejének ilyenén növelésétől. Amint ő maga mondja,⁵⁵ „nem azért, mintha erejének gyarapodását önmagában véve nem látta volna szívesen“, hanem azért, mert ilyen módon arcvonala lassan-lassan az ezévi orosz hadicsелеkmények főszereplőjévé kellett, hogy váljon, *anélkül azonban, hogy ennek a megkívánható előfeltételeit a fővezérség már eleve megteremtette volna.* Az ilyen kényszeredett és reánézve felette hátrányos szerepcseréből Bruszilov nem kért, s ezért a végsőkig ragaszkodott ahhoz, hogy az ő támadása az egész keretében csupán mellékvállalkozás és — összehasonlíthatatlanul számottevőbb erőbeli és műszaki felkészültségénél fogva — Évertet terhei a fő támadás kötelessége, még pedig haladéktalanul. Emlékirataiban ezt az álláspontját így magyarázza: „Ismerve vasúti hálózatunk [esekély] teljesítő képességét, kértem, ne küldjenek nekem csapatokat, hanem rázzák fel tétlenségükből Évertet és Kuropatkint . . . , mert jól tudtam, hogy *amíg mi egy hadtestet ültetünk vonatra és szállítunk út, addig a németek hármat, vagy négyet képesek a kívánt helyre szállítani.*“⁵⁶

Ezekután megérthetjük Alexejevet, s nem csodálkozhatunk azon, hogy az örökké okvetetlenkedő, minden komoly fellépésnek kitérő Évertet — ha már elmozdítani „nem volt lelke“ — most legalább szavánál akarta fogni és támadásra irányuló javaslatát elfogadva, a maga elgondolását annyira módosította, hogy annak eredeti lényegéből már-már alig maradt meg valami is. Annyi ugyan még a régi volt benne, hogy Éverté maradt volna a fő támadás feladata.

Hogy Bruszilov az újabb halasztás, meg egyáltalán az egész, szerinte legfeljebb csak kalandnak induló baranowiczei vállalkozás miatt, megint a leghevesebben tiltakozott s azt követelte Alexejevától, a cár adna a nyugati arcvonalnak haladéktalanul parancsot annak a támadásnak azonnali megkezdésére, amelyre már felkészült⁵⁷ — az érthető, s az adott körülmények közt bizonyára ez lett volna az egyedüli helyes megoldás: különösen akkor, ha ez az arcvonal ugyanakkor

⁵⁵ Bruszilov: 206. old.

⁵⁶ Bruszilov: 206. old.

⁵⁷ Bruszilov: 209.—211. old.

egy tetterős új parancsnokot is kap. Ámde, ha ez csakugyan bekövetkezett volna, vagy akár csak Bruszilovnak szerényebb kívánsága talált volna meghallgatásra, nyilván azt kellene hinnünk, hogy mind Alexejev jellemét, mind Éverthez való viszonyát hamisan ítéltük meg.

*

1916 július 2-án, nem éppen minden közbejött zökkenő és súrlódás nélkül, Évert tábornok végre megindította oly régen várt támadását, persze Baranowiczénél, s amint azt Bruszilov előre megsejtette: ugyan kevés haszon származott belőle. Bruszilovnak sokkal korlátozottabb eszközökkel elért eredményeihez mérve, ez a szerény méretű hadművelet igazán nem érdemli meg, hogy főttámadásnak nevezzük. Pedig — a helyi viszonyokat nézve — Évert valóban jelentős erőbeli fölényt gyűjtött össze Baranowiczénél. A központi hatalmaknak elsővonalbeli 4 hadosztályával és a második vonalban kéznél tartott, 2 gyenge hadosztálynak megfelelő, seb-
tiben összekapart tartalék-ezredeivel ő az első vonalban 9½ gyalog-, a második és harmadik vonalban még további 9 gyalog- és 2 lovas hadosztályt állított szembe. De — csudálatos! — ezzel a jócskán háromszoros erőtöbblettel egy egész héten át hiába ostromolta a mi erdélyi XII. hadtestünknek, meg az ennek segítségére siető német egységeknek szívósan védett állásait. A csata idején mindössze még további, mintegy két hadosztálynyi német erősítést vetettek itt latba s ennyivel sikerült Évert „nagy” támadását úgyszólván területvesztés nélkül kivédeni. Az ezután következő ellentámadással pedig az elvesztett állásdarabok egyrészt a szövetségesek még vissza is foglalták s a hó végén megismételt néhány napos újabb orosz próbálkozás már teljesen eredménytelen maradt.⁵⁸

Így végződött Évertnek nagy készüléttel, sok késedelemmel és — kevés meggyőződéssel kezdett támadó művelete, amely mind térszíni korlátozottsága, mind harcászati eredménytelensége és természetesen hadászati hatástalansága folytán is. Bruszilov azévi hadműveletei mellett egészen jelentéktelenné törpült. Így jutottak az Évert gyengeségétől elindított események fokról-fokra, s mind Alexejevnek, mind pedig voltaképp Bruszilovnak ellenkezését is félresöpörve, végül odáig, hogy Alexejev húsvéti elgondolásának megvalósulása helyett, Bruszilov nyári és őszi támadása kerekedett olyananyira mindent eluraló főcselekménnyé, hogy — ennek sok tekintetben kedvezőtlen feltételeit is megcsúfolva — abban

⁵⁸ Ezekre a baranowiczei csata elnevezésen ismert harcokra egy másik alkalommal talán még bővebben lesz alkalmunk rátérni.

az esztendőben a Baltikuntól Czernowitzig elnyúló hadszíntér hozzáfogható jelentőségűt nem is látott többet.

Hogy Bruszilov támadása a bekövetkezettnél is eredményesebb lehetett volna, s hogy — megvalósulása és lelkes végrehajtása esetén — Alexejev terve rejtette magába a legnagyobb siker csíráit, arról most nem kívántunk szólni.

Lovag Bialoskurski Ödön.

Dessewffy Dénes 1866. évi naplója.

Dessewffy Dénes 1828-ban született Alsó-Zsolcán, március hó 9-én keresztelték Margonyán, Sáros vármegyében. A Cserneki és Tarkeői Dessewffy nemzetség margonyai (lutheránus) ágának sarja, Dessewffy Tamásnak és második feleségének, Antalfalvi Súlyom Juliának második gyermeke volt. Két testvérével, Gyulával és Zsigmonddal, ő is katonai pályára lépett. A Nádor-huszár-czredben 1848 augusztusában hadnaggyá nevezték ki. Ez az ezred akkor Csehországban állomásozott. Része volt a prágai forradalom leverésében, miután pedig Windisch-Grätz az ott állomásozó magyar ezredeket nem engedte haza, sem a tisztek nyugdíjazási kérelmét nem fogadta el, századosával, Sréter Lajossal megegyezett, hogy hazaszöknek. Meggyőződve a kun legénység kitűnő magyar érzéséről és hangulatáról, a még hozzájuk csatlakozott Szentpétery Tamás hadnaggyal és mintegy 300 nádorhuszárral, 1848 október hó 5-én éjjel hazaindultak. Szökésük azonnal feltűnt s Rakonitzból állandó üldöztetés közben Zebrák—Pisek—Moldanstein—Schwarzbach—Schrems—Eggenburg—Stockerau—Hohenau és a pozsonymegyei Szent János községen keresztül, 7 nap alatt értek sok harc, éhség és szenvedés után Pozsonyba. A szökés részleteit Dessewffy Dénes naplójában örökítette meg.¹

A szabadságharc 52 csatájában vett részt. Csornán súlyosan megsebesült, azt hitték, hogy halott, de hű szolgája kikereste az egymásrahányt hullák tömegéből s megmentette az életnek. Három héttel utóbb résztvett már másod unokabátyjának, Dessewffy Aristid tábornoknak Budapesten 1849 július hó 5-én Szinyei Merse Emmával megtartott esküvőjén, mint tanú. 21 éves korára őrnagyi rangig emelkedett. Az osztrákok halálra ítélték s „in effigie” felakasztották. A katasztrófa után egy ideig Bánrévén, báró Vay Alajosné menedéket nyújtó házában bujkált 8 tisztársával együtt, ahonnan 1850. év tavaszán Genfbe szökött. Genfben 1855 április hó 22-én feleségül vette a hugenotta származású Jourdan Adélet, egy nagyműveltségű, előkelő és gazdag leányt, Jourdannak, Napoleon tábornokának unokahúgát. Genfben óragyárat alapított.

1859-ben, amikor az olaszok háborút indítottak az osztrákok ellen s reményleni lehetett, hogy az olaszokkal szövetségben fegyveres erővel vívhatjuk ki a magyar szabadságot, Kossuth megbízásából azt a feladatot kapta, hogy szervezzen Szabolcsban és a Kúnságon, ahol ismerték őt, két huszárezredet. A villa-francai gyors békekötés folytán cselekvésre nem került sor.

¹ Kiadatlan.

1865-ban kegyelmet kapott és visszatért hazájába. Budapesten telepedett le s hivatalt vállalt a Magyar Földhitelintézetnél. 1866. évi szerepléséről számol be ittközölt naplója. 1867-ben egy cikket írt a „Hon” c. folyóiratba, amelyben a debreceni csata részleteire derít világhosszúságot. Ezidőben több birtokot vásárolt, így Gödön s a Zemplén megyei Legenyén s Oroszpatakon. 1875 február hó 5-én eltemeti Genfben hirtelenül elhunyt feleségét, akivel példás szép házasságot élt. Házasságából 3 gyermeke született, Aristid,² Árpád³ és Emma, akiről e naplóban is említést tesz.⁴ — Dessewffy Dénes 1898 február hó 5-én halt meg kigyómarás következtében Budapesten. — Nem volt politikus, észjárása nyílt, egyenes, őszinte; ízig-vérig katona volt. Veszélyt nem ismert, hazájáért minden kockázatot vállalt s életét minden pillanatban kész volt érte feláldozni.

* *

*

Dessewffy Dénes ittközölt naplója úgy állítja be a történetet, mintha az ő Bismarcknál tett látogatása hozta volna létre a porosz-magyar kapcsolatokat. Dessewffy Dénes valószínűleg így is látta a helyzetet s nem volt tájékozott a már megtett lépésekről, pedig a porosz-magyar kapcsolatoknak akkor már hosszú története volt:

Már 1862-ben szívesen beszélt Bismarck, még mint párisi követ, Kiss Miklós ezredessel, a párisi magyar emigránsok egyikével egy Ausztria elleni magyar beavatkozás lehetőségéről. (V. ö.: *Wertheimer Ede: Bismarck in politischen Kampf*, Berlin, 1950, 256 l.). Amikor Bismarck miniszterelnök lett, még ugyanabban az évben gróf Seherr-Toss Artur fordult hozzá, mint egyike ugyan csak a párisi magyar emigránsoknak, a következő szavakkal: „ha igaz, amit róla beszélnek, hogy ő Ausztria ellensége s hogy azt háborúval akarja megtámadni... akkor Magyarország becsületes és hathatós támogatására bizton számíthat. Ez esetre rendelkezésre ajánlom magamat s a további lépések iránt a főbb egyéniségekkel értekezni fogok.” Bismarck válaszolt ez ajánlatra s ezidőtől Seherr-Thoss egyideig rendszeresen tájékoztatta a párisi konzul, Bamberg útján Bismarckot. Azonban Bismarck „junker és reactionárius” magatartása utóbb bizalmatlanságot keltett benne s jelentéseivel felhagyott. (V. ö.: gr. *Seherr-Thoss Artur: „Emlékezés multamra”*. *Budapesti Szemle*, 1881. évf. 56. 57. és 58. szám).

1865. év elején keres érintkezést Bismarckkal s lép e mozgalomban előtérbe Komáromy György és gróf Csáky Tivadar. Ennek a két egyénnek a szerepe nyomja rá bélyegét ezután az egész 1866-os fejlődés történetére. A Magyar Tudományos Akadémia

² Sz. 1854. † 1922. Képviselőházi elnöki tanácsos, az interparlamentaris unio örökös főtitkára volt.

³ Sz. 1858. † 1886. Író volt, párbajban esett el.

⁴ Sz. 1859. † 1956. A fiatalokú bűnözők patronázs-intézményének létesítésében vett tevékeny részt s abban a mozgalomban, amelynek célja volt a börtön büntetésüket kitöltött egyéneknek visszavezetése a becsületes társadalmi munkához. 1928-ban igaz meggyőződésből visszatért a katolikus hitre.

tulajdonában levő s az ő szerepükre vonatkozó iratok közzététele és bírálatos feldolgozása fogja ez összeesküvés lényegét tisztázni. Kossuth Lajos „Iratái”-ból (VI. és VII. kötet, különösen a VII. kötet 103. és köv. oldalaiából) is tudjuk azonban, hogy szélhámosok kerítették hatalmukba a magyar ügy vezetését, akik egy nemlétező budapesti comité megbízására támaszkodva tárgyaltak egy magyar légió felállításáról s a magyarországi felkelés megszervezéséről az olasz, majd a porosz kormánnyal s mindkét helyről hatalmas összegeket vettek fel, amelyről utóbb elszámolást nem tudtak adni. (V. ö. még: *Hegedüs Lóránt*: Kossuth Lajos, Legendák hőse, Budapest. Ath., 316. és köv. l.).

Már 1863-ban lekötötték mozgalmuk számára a Kossuthra állandóan féltékeny Klapka György tábornokot s Kossuth előtt — sőt ugyanez okból Türr István tábornok előtt is — gondosan titkolták megállapodásukat. Csak 1866 júniusában, amikor Kossuth neve bel- és külpolitikai szempontból egyaránt nélkülözhetetlenné vált már mozgalmuk számára, jelenik meg Csáky Kossuthnál. De megegyezésüket (Kossuth vezesse a külfügyeket, Csáky a belügyeket) nem tartotta meg s Kossuthnak ismét nem tett további jelentéseket berlini működéséről.

Kossuth gondolatengelye a keleti kérdésben feküdt s mert czidőben különben is meglehetősen elszigeteltségben élt, csak későn ismerte fel a bismarcki politikának hazánkra nézve előnyösen felhasználható oldalait. Legfőbb híveivel csak 1866 május közepétől levelez a kérdésről s menesztí Kiss Miklóst, majd Irányi Dánielt és Simonyi Ernőt Bismarckhoz; Kiss Miklóst pedig megbízza képviselésével, aki azonban Csáky hatásköri túllépéseire szerényen visszavonul, sőt megbízását is visszaadja. Így Kossuth tehetetlenségre volt kárhozthatva.

Kossuth és Klapka féltékenységi harca az emigráció első esztendejéből ered. 1850-ben Klapka György és gróf Teleki László megalakítják Londonban az ú. n. magyar komitét, amellyel ők testületi szervként, tehát alkotmányosan kívánták az emigrációt vezetni. Kossuth egyeduralmilag követelte a maga számára a vezetést, semmisnek jelentve be kormányzóságáról 1849-ben történt lemondását. A féltékenységi harc az olasz-osztrák háború küszöbén Napoleon Jeromos herceg és Nigra márki párisi olasz nagykövet közvetítésére simul egyidőre el s 1859 május 6-án Kossuth, Klapka és Teleki megalakítják a Magyar Nemzeti Igazgatóságot, mint az emigráció hivatalos szervét s ugyanakkor magyar légiót állítanak fel emigránsokból és szökött katonákból. A megindult háborúban szerephez nem jutnak, mert az ellenséges hatalmak Villa-Francában hamar békét kötnek. A Magyar Nemzeti Igazgatóság a vezetők közt felmerült számos nézeteltérés miatt, 1862 júniusában feloszlott, Klapka és Kossuth útjai ismét különváltak. 1865 márciusában keresi Klapka megegyezést Kossuthal az összeköttetést a lengyel felkeléshez való csatlakozás tervével, amely azonban a megvalósulásig nem jutott. 1862 tavaszán különben felkereste már Klapkát Komáromy és Csáky s a fővezérseget Klapkának ígérve — Kossuth bevonása nélkül — tervezték újabb előkészületeket, amelyek az elárult Almásy-féle összeesküvés után,

1866-ban alakultak mozgalommá. (V. ö.: *Lengyel Tamás*: Klapka György emlékiratai és emigrációs működése. Bp, Bethlen ny. 1956).

A Bismarckkal való további kapcsolatok fűzéséhez tartozik Türr István altábornagy útazása, aki a porosz-olasz szövetség létesítése érdekében kereste — felesége révén rokonának, III. Napoleonnak ösztönzésére — 1866 február elején Bismarckkal az összeköttetést. A porosz-olasz szövetséget április hó 8-án meg is kötötték, az egyezmény értelmében a háborút porosz részről 5 hónapon belül meg kellett indítani. Ennek értelmében ismét június hó 10-én van Berlinben, ahová másnap Klapkát is odakérte táviratilag, hogy közléseihez képest Bismarckkal megkezdhesse az előintézkedéseket, miután Bismarck közölte vele az aznap délelőtt a király elnöklete alatt megtartott minisztertanács határozmányát, amely szerint „a háború el van határozva, úgyszintén Magyarország közreműködése”. (*Kossuth*: Iratai VI. köt. 559. l.).

Itt volna különös fontosságú annak meghatározása, vajjon Dessewffy Dénes csakugyan május végén indult-e útnak, mint ezt naplójában írja, mert ez esetben valóban neki kellett volna Bismarck és Klapka közt az összeköttetést létesítenie, míg ha a naplóban a langensalzei ütközetről tett említést fogadjuk el az időmeghatározás tengelyéül, akkor a Dessewffy-Bismarck beszélgetésnek június 22—25-án kellett lefolynia, tehát Klapka első látogatása után; az első látogatásról különben más forrás is írja, hogy az Türr közvetítésére történt. (V. ö.: *Kienast*: Die Legion Klapka. Wien, 1900, 70. és köv. l.).

A június 11-én Bismarckkal történt találkozón Türr, Klapka és valószínűleg Csáky volt jelen. Időmeghatározásunk szerint épp e napokban kellett történnie annak, hogy Bismarck felkérte Üchtritz Emil bárót, ajánljon neki „egy megbízható komoly férfit, aki által kellő tájékozást szerezhessen a magyarországi viszonyok és hangulat felől”. Kossuth és Klapka, illetve megbízottaik, egymás megkerülésével kapcsolódtak a porosz-osztrák háborús mozgalmába. Bismarcknak nem volt ínyére Kossuthal tárgyalni, mert Kossuth személyének bekapcsolása politikai jelleget kölcsönzött volna a magyar ügynek, holott ő csupán „légiót”, egyszerűen bérelt csapatot kívánt, porosz nemzeti célokra, önzően, politikai ellenszolgáltatás nélkül felhasználni; viszont a körülményekből feltehető, hogy Bismarck sem volt teljes bizalommal Csákyval szemben, aki pedig Klapkát állította előtérbe; *ez magyarúzatja, hogy Bismarcknak szüksége volt egy pártatlan harmadik személyre, aki az ország közvéleményét tolmácsolja s megjelölje azt a személyt, akivel ő további cselekvésre határozhatja majd magát. Ezt a szerepet töltötte be Dessewffy Dénes*. Abból, hogy Bismarck még Klapka tartózkodási helyét sem ismerte, az látszik, hogy június 11-én szükszavú elhatározáson túl nem igen jutottak s Klapka valóban Dessewffy Dénes közvetítésére siet június 30-án Bismarckhoz, most már oly felkészültséggel, hogy szükségesnek tartotta útja előtt Kossuthal is kibékülni.

*

Dessewffy Dénes ittközölt naplóját jóval később írta meg a történetek után; említi a naplóban, hogy a Bismarcktól kapott

dynamitot 14 évvel később semmisítette meg. Ezzel magyarázható, hogy időmeghatározásai már nem biztosak, elmosódottak. „1866 május végén” időponttal jelöli meg a történet kezdetét, amely azonban június közepére helyesbítendő. A naplóban — mint már említettük — egyetlen megrögzíthető pont a langensalzai ütközet, amely június 28-án volt. (V. ö.: *Vilbort: Das Werk des Herrn von Bismarck 1865—1866*, 2. Aufl. Berlin. Eicchoff, 1870, 294 l.), úgyhogy e köré sorakoztatva a napokat. *június 14—16-ára* tehető a naplótörténet kezdete.

Ime, az eredeti szöveg:

* * *

*

1866. év május vége felé nemeslelkű, fenkölt szellemű nőmmel egy este a városligetből hazaérve egy levelet találtam, melyen a posta bélyeg Görlitz⁵ bélyeget viselt.

Ki írhat nekem Görlitzből, mondám Adélnak, én senkivel sem álok levelezésben Porosz országgal és elgondolkozva néztem gépiesen a levél boritékát.

Boncsd fel a levelet és tudni fogod, mondá Adélm. Az irás nagyon ösmert vonásaiból akartuk ki találni a levél írójának ki voltát, de nem sikerült.

Felbontám a levelet s legelőbb az aláírást néztem. Üchtritz Emilé⁶ volt. A nélkül hogy tartalmát át futottam volna, megörültem, hogy 1849.-iki volt ezredesem és meghívt barátom emlékezett meg rólam. Átfutottam a rövid levelet, melynek tartalma az volt, hogy régibb barátságunkra hivatkozva, Emil barátságomba ajánlja Budapestre érkezendő ösét,⁷ kinek mint mondá fontos közlendője van velem.

Nem tudtam elgondolni minő természetű lehet a tárgy melyben Bro Üchtritz velem tanácskozni akar, a levelet átnyujtva Adélnak mondám rövid időn ösmertlen kedves vendégünk lesz. Adélnak gyakran beszéltem azon meleg barátságról mely a csaták zajába és ezer veszély közt nőt nagyra Bro Üchtritz Emil közt és köztem.

Nagyon szívesen fogom fogadni nemes barátod fivérét s ha a sors nem engedte hogy Emilt ösmerjem, örvendek hogy öcsével fogok megösmerkedetni, s a minden nemes iránt melegen érző nő tapintatával mondá valyon nem függ é össze Üchtritz látogatása a mostani háborus légkörrel. Meglátjuk ha eljön, válaszolám.

Akkor már tiltive volt a levegő Porosz ország és Ausztria közt kitörendő háború hireivel, de mink nem birtuunk semmiféle összefüggést találni a politikai események és Üchtritz levele közt.

⁵ Város Alsó Sziléziában, Dresden és Breslau között.

⁶ Báró Üchtritz Emil sz. 1808-ban Stuttgartban, † 1886-ban Gelbhardsdorfban. A magyar szabadságharcban ezredes. Része volt az 1859-es és az 1866-os mozgalmakban is. 1866-ban depot-parancsnok Klapka légiójában. Első felesége: Várkonyi gróf Amade Dominika, akitől származott unokája magyar grófi rangot kapott. A család Magyarországon telepedett le. Második felesége: Meyer Paula, M. Károly leánya.

⁷ Báró Üchtritz Pál, (1809—1884).

Esténket kedves gyermekeinkkel való enyelgéssel, s lefekvésük után az Üchtritz levele eshetőségeivel töltöttük.

Másnap hivatalomból haza érve Adélem mosolygó arccal mondá, találd ki kinek udvarlásával töltöttem a dél előtti, egy igen kedves előkellő uri ember udvarolt ma nekem, mondá az ő megszokott anygali kedélyességével.

Üchtritz, a tegnap jelzett vendég látogatott meg, mondám, kitaláltad, felelt Adélem, valóságos grand Seigneur s a mellet igen egyszerű kedves ember, tartóztattam ebédre de ő meg akarván a formákat tartani kitért, állítván hogy dél előtt még végezni valója van de eljön dél után, de úgy jöjjön mondá Adél hogy az estét is velünk töltse... Szívesen elfogadom szeretetreméltó meghívását annyival inkább minthogy férjével sok fontos megbeszélni valóm van. Ebéd felett nem győzte Adél eleget dicsérni látogatója finom előkellő modorát és főleg folyékony és választékosággal kezelt franciásságát. A délutánt otthon töltöttem s úgy 5 óra tájban megjelent vendégünk.

Egyszerű fesztelenséggel mondá, miután bemutatkozott, hogy habár estére van meghíva, korán jött, hogy annál tovább élvezze bátya barátjának társaságát. Erre Adél is bejött, s oly cordiális szíveséggel fogadta vendégét, mintha régi ismerősök lettek volna, mi láthatólag kellemetesen érintette a poroszt.

Nem képzelteti Nagysád, mondá vendégünk, minő véghetetlen jól esik nekem az önök szívélyes, minden formai ridegségtől ment fogadtatásuk, nálunk nem vagyunk hozzászokva, hogy az első találkozás ily szívélyes legyen, ez bizonyára a világhírű magyar vendégszeretet kifolyása, mondá — és főleg Bro Üchtritz Emil öcse iránti rokonszenyünké, tevéim hozzá. -- Oly szellemes és kedélyes nő, minő felejthetetlen Adélem volt, folytonos érdekességgel vezette a társalgás fonalát s az idő oly gyorsan telt a kellemetes csevegéssel, hogy még egy komoly szót sem váltottunk vendégemmel, mikor a házi nőt házi teendői elszólták, mert Adél ki akart tenni magáért s jó vaesorát adni vendégének, bocsánatot kérve eltávozott, minket magunkra hagyva.

Magunk maradván, vendégünk bizonyos ünnepélyes komolysággal kezdte küldetése célját előhozni. -- Először arról beszelt, hogy a Poroszország és Ausztria közti háború kitörése már csak napok kérdése s miután Bismarck Gf. Ausztria hadierejét kellően meltányolja, szövetségeket igyekszik porosz országnak szerezni, Olasz országgal ugyan már meg van kötve a véd és dac szövetség⁸ s a háború ugy Olasz országban, valamint Porosz országban egyidejűleg ki fog törni, s az ellenségeskedések egy és ugyan azon napon fognak kezdődni. Bismárk gr mondá az olasz szövetségnél sokkal értékesebnek tartja Magyar ország elégtelenségét Ausztriával szemben kihasználni és a Magyar országai elégteletlen elemeket is érdek körébe vonni.

⁸ 1861-ben Róma és Velence kivételével már megteremtették az olasz egységet s Viktor Emánuel felveszi a királyi címet. Ausztria nem ismerte el az olasz királyságot; ennek elismeretése és Velence birókának megszerzése érdekében kötött Olaszország Poroszországgal 1866 április 8-án véd- és dacsövetséget.

E czélből Üchtritz Emilt, ki 1849-ben a honvéd seregben ezredes volt, magához hivatta, s abban a hitben hogy neki összeköttetései vannak Magyar országgal, fel kérte hogy ajánljon neki egy meg bízható komoly férfit a ki által kellő tájékozást szerezhesen a Magyarországi viszonyok felől. Üchtritz Emil elmondá Bismarcknak a köztünk fen álló barátságos viszonyt, állítván hogy általam kellő tájékozást szerezhet a Magyar országi jelenlegi viszonyok és hangulat felől. Úgy hát igyekezék Dessewffy rábírní, hogy jöjjön hozzám Berlinbe s tájékoztasson az ottani állapotok felől. Midőn vendégem ezt mondá be lépet Adél s Üchtritz erre mintha egy nyársat nyelt volna el, félbe szakította a beszélgetést. — folytathatja bátran mondám neki, az én nőm elég fenkölt lélekkel bír s eléggé szereti hazáját hogy meg értse a helyzet komolyságát, s annak magaslatára tudjon emelkedni, s tudja báró ur hogy vannak nők kik élesebb látással vannak meg áldva sok diplomatánál, s az én nőm bizonyára azon elite nők sorában is első helyet foglal el.

De kérem Dessewffy ur ne tessék szem előtt tévesztetni hogy ha ön hajlandó Bismárk gróf kívánságának eleget tenni, nincs kizárva a veszély lehetősége is.

A veszély említésénél Adéloom figyelmes lett s némi nyugtalanságot vettem észre arcz kifejezésében. Játszunk nyílt kártyával Báró ur mondám, nekem nőm előtt nincs és nem is lesz titkom soha, sziveskedjék előtte ismételni küldetése czélját.

Nagy ember ösmerő lehetett a Báró mert minden tétovázás nélkül elmondá ismételve a mit nekem mondott volt, mindössze annyit tett hozzá, hogy nagyon kellene csalódnom ember ösmeretemben ha nem volnék teljes bizalommal ő Nagysága jellem nagysága iránt.

Ezen rövid incidens után a régi mederbe volt terelve a tárgyalgás.

Bátyám tehát arra kéreti régi barátját, ha hazája érdekében esetleg veszélynek is tenné ki magát, hogy lehető leg rövidebb idő alatt látogatná meg őt, hogy majd együtt menjenek Bismárk grófhhoz.

En szivesen állok rendelkezésére Emil barátomnak, csak anyi időt kérek míg megszerzem uti levelemet, mert az ily háborus időben veszélyes ut levél nélkül el indulni. — Ut levél is érheti veszély, kivált ha vissza térőben számon kérnék öntől utazása czélját, s ő Nagysága minden esetre áldozatot tesz akkor midőn bele egyezik abban hogy Ön ily veszélyes missiót vállaljon.

A mi a veszélt illeti Báró ur mondá Adéloom azt az Isteni gondviselés kegyelmére kell bízni, — Férjemet 52 esatába meg övta a gond viselés mert egy szent ügyért harcolt, most is meg fogja óvni mert ez az ügy sem kevésbbé szent mint volt a küzdelem, akkor is most is hazája iránti szent kötelességét teljesíti férjem. Amen, mondá a Báró. Lehetetlen hogy az a nemzet ki ne vivja szabadságát melynek egy szerény állásu hivatalnoka ily nemesen és önzetlenül gondolkodik, s nejében támogatást talál. De uram folytatá a báró egy lényeges tárgyról még nem beszélünk, minő összegre van önnök szüksége hogy ezt a missiót keresztül vigye. Ilyen dolgot báró ur pénzért meg tenni nem lehet, én meg

teszem hazám iránti kötelesség érzetből ingyen, ha ez nem lelkesítene, semmi áron. Jól van jól uram, az helyes, de Bismarck gf nem kívánhatja hogy ön sajátjából fedezze az esetleg sok költséggel járó missiót, nekem át adott Emil bátyám 50 fridrichs dórt (körül belül 500 ft) hogy a Berliu ut költségeit fedezze, ha ez az összeg nem volna elég, mert ily zavaros időkben semmi sincs normalisálva, akkor új pénz források fognak rendelkezésére bocsátatni. Vég megállapodásunk abban összegeződött, hogy én mentől elébb kimenjek Üchtritzz Emilhez, őt el indulásom percében táviratilag értesitem, s ő engem Görliutzben fog várni, a honnan saját fogatán megyek falusi birtokára Gebhards dorfba. Küldetésemet gyorsabban és szerencsésebben bevégeztem mint remélni mertem volna monda a báró ugy 10 óra tájban, és most engedje meg hogy el bucsuzzam s magammal vigyem leg kedvesebb emlékeimnek egyikét, mert őszintén mondom fogalmam nem volt arról hogy oly egyszerűség mellett oly meleg rokon érzetet lehessen párosulva találni mint minőt önök boldog családi körében tapasztaltam. Isten áldja és óvja meg minden veszélytől, engem allig fog Emilnél Gephardsdorfba találni, meri nekem még más küldetésem is van mely néhány hétig távol fog tartani hazulról.

Szívelyes búcsú után távozott, és mink egy izgatott éjszakát töltöttünk othon.

Hát pitymallani kezd hazánk szabadsága egén. Az Isteni gondviselés utai meg foghatailanok hogy jutok én csekély atóm ahog hogy hozzá járuljak Austria megaláztatásához esetleg meg rontásához, s hazám szabadságának kivívásához talán számot tevő tényezővé választott a gondviselés, mindenesetre áldott legyen a mindenható Isten szent akarata, testel, lélekkel neki mentem a bizonytalan jövőnek, nem óhajtván egyebet mint hazám szent ügyének tölem telhetőleg szolgálni.

Másnap Üchtritzz báró el utazott, én pedig utána néztem hogy ut levelet szerezzek magamnak.

Miután nőm hazájával a Schweicczal sűrű össze köttetésben állottam, s ezt az akkori városi főkapitány Thaisz Elek⁹ is tudta kivel jó viszonyban voltam, nem is álmodtam hogy az utlevél meg szerzése nehézségbe fog ütközni.

Fel mentem a helytartósághoz mely akkoriban a belügyi miniszteriumot pótolta és Schweiccha szóló ut levelet kértem, ott azt mondták hogy folyamodványt nyujtsak be és mellékeljem a községi bizonyítványt. — Elmentem tehát a főkapitányhoz Thaisz Elekhez s kértem a községi bizonyítványt miután már 5 évtől óta Pesti lakos voltam. — Theisz elutasított mondván hogy az illető megyéből szerezzem be a kívánt okiratot. Habár Sáros megye

⁹ Pest város polgári rendőrségét 1861 áprilisában szervezték s főkapitányul Thaisz Eleket választották. A Bach-rendszeren annyiban változtatott, hogy az osztrák kémekeket magyarokkal cserélte fel. Az igen züllött állapotban volt rendőrséget egy fokkal sem javította: 1884-ben végre emiatt kellett távoznia. Bár magyar érzésű embernek tartották, de erélytelen, mulató s könnyelmű volt s a hagyományokhoz képest ő is a politikai üldözést tartotta elsőrendűen fontos érdeknek. A kémrendszernek ugyan inkább csak külszínét igyekezett megtartani.

főispánja, Szinyei Félix¹⁰ jó barátom volt, még is tekintve el utazásom sürgetős voltát nem akartam magamat annak ki tenni hogy a hosszú hivatalos retortákon csiga módján haladó eljárás következtében sok időt veszítsek, még egyszer meg kíséreltem Thaisz Elek régi úgy nevezett barátságát igénybe venni. Thaisz valaha a szabad elvű emberekhez tartozván tudta hogy én 1859-ben élénk részt vettem az akkori nemzeti mozgalomban, de időközben a kormány szolgálatába álván egészen az osztrák érdekeket szolgálta; Thaisz élesen és bizalmatlanul nézett szemem közzé és azt kérdezte hogy most a háboru kitörése küszöbén mi indit engem a Sveitzi utra. Én családi ügyeket adtam ürügyül mire ő ugyan nem felelt, de hogy mit mondott magába azt ő tudja, tény hogy ismét és határozottan meg tagadta a községi bizonyítvány ki szolgáltatását. Én nehogy még több gyanut ébresszek nála azt felelém hogy akkor hát nekem Sárosba kell mennem, és el távoztam.

Nem tudom, alapos volt-e gyanúm, de azzal a gondolattal távoztam, hogy Thaisz minden lépésemre ügyeltetni fog s fel tettem magamban, hogy nagyon óvatos leszek.

Volt nekem egy már több évvel ez előtt használt úti levelém a Sveitzba szöllő. Elhatároztam, hogy meg kísérelm azzal az el évvült úti levéllel indulni Porosz országba.

Mint mindent, ezt is meg beszéltem Adélommal, s jól tettem, mert ő azt felelte, hogy ha más képpen nem lehet sok drága időveszélyeztetése nélkül, hát kísérltem meg, de tevé hozzá mi után Thaisznak azt mondtam, hogy Sárosba megyek ha ő gyanakodik egy detektívvel meg figyelteteti hogy mely irányba váltok úti jegyet, jó lesz mondá ha Gödöllőig váltásos jegyet, a rád ügyelő titkos rendőr azt fogja jelenteni, hogy Sáros megye irányába váltottál jegyet, s tovább nem leszel felügyelet alatt. Úgy is cselekvék. Gödöllőn bevárva a leg közelebbi Pestre menő vonatot azzal vissza jöttem s úgy indultam Porosz Siléziába.

Mi előtt elmentem volna, irtam 4 banális levelet Adélhoz cimezve s azokat Dessewffy Kálmán őrnagynak¹¹ küldtem Margonyára,¹² arra kérve őt hogy minden harmad nap adjon fel egyet a girálti¹³ postán okát nem irtam meg azt igérvén hogy szóval majd el mondom. Ez azért történt hogy én feltételeztem Thaisz ravasz-ságáról (mert ez oldalról jól ősmertem) hogy módot fog találni Adélhoz küldeni valakit a ki által értesülend hol létem felől. Sejtelmünk nem csalt, mert el utazásom után harmad napra be állított egy ősmérős francia partner kinek kétes existenciája valószínűvé tette hogy a titkos rendőrség szolgálatába ál. Ezt az egyént mink allig ősmertük, csak anyiból hogy mig hely nélkül volt ne-

¹⁰ Sz. 1816-ban. Az absolutizmus alatt jernyei háza találkozó helye volt a sárosi hazafiaknak. 1860-ban, majd újra 1865-ben Sáros-vm. alispánjává választották. Főispánná csak 1871-ben nevezték ki. Meghalt Jernyén 1875-ben. Nővére Emma: Dessewffy Aristid tbk. özvegye, (utóbb Máriaassy Jánosné).

¹¹ Dessewffy Aristid tbk. testvére, 1808—1877, Dessewffy Dénes másodunokabátyja.

¹² Nagyközség Sáros-vm. girálti járásában; a Dessewffy család róla nevezett margonyai ágának a XVIII. sz. végétől birtoka.

¹³ Nagyközség Sáros-vm. girálti járásában.

hányszor meg fordult házuknál, protekciót kérvén. Elég ügyesen rám fordította a beszédet mire Adél azt felelte hogy peres ügyekben Sáros megyében vagyok, s meddig szándékozik ott időzni Dessewffy ur kérde, peres bajos ügyekben soha sem tudja az ember meddig van távol hazulról, férjem anyival kevésbé mert mihelyt sikerülend neki utlevelet kapni egyenesen Genfbe szándékozik utazni, minden esetre több hétig lesz távol. Nehány nap mulva minden elfogadható ok nélkül ismét eljött, de már akkor megérkezett Kálmánnak küldött első levelem, s Adél tüntetőleg az asztalon hagyta, a francia ismét rám vezette a társalgást kérdezvén van-e felőlem jó hir. Adél a Girálti bélyeggel el látott levélre mutatott mondván, éppen tegnap kaptam férjemtől levelet, egészen jól érzi magát rokonai körében, pedig én már akkor Bismárkkal conferáltam volt, s az ő meg bizásából Brüsszelbe utaztam Klapkához. — Gondolom ez a kis eset egészen meg nyugtatja Thaisz gyanuját mert azon felől már csak egyszer alkalmatlankodott a francia.

Mielőtt a régi utlevéllel utnak indultam volna, mint a Magyar Földhitei intézet hivatalnokai el mentem elnökömtől Lónyay Menyhérttől,¹⁴ — ki akkor még nem álmodta hogy valaha miniszterelnöke is lesz Magyar országnak, — 4 heti szabadságot kérjek. Mint mindig akkor is igen szívesen fogadott, le ültetett meg kínált szivarral, s jó indulatulag kérdezte mi járatban akarok Sárosba menni, peres és bonyodalmas per s dolgom vannak melyeket nem tudom mennyi idő alatt fogok be végezhetni, ha 4 hét alatt be nem fejezhetnéd, mondá, maradj addig míg szükséged van a szabadságra, csak értesíts eleve hogy helyettesítésed iránt hivatalodban intézkedhessen. Akkor még nem gyanított semmit politikai misziómról. — Elnökömmel tisztába hozván szabadságom kérdését még az nap, este el indultam veszélyes utamra. Uchtritznek azt sürgönyöztem Reise mit nächste Zug, D. — A porosz határra érve majd felsültem ut levelemmel, visa alá egy hordárral küldtem utleveletemet, a rendőr közeg ki látamozni volt hivatva meg tagadta a visát azon ürügy alatt hogy az utlevél már elévült. Az meg lehet mondodom de nem volt időm mást szerezni, mert utam igen sürgős én gazda ember vagyok mondám, s nagyobb mennyiségű dohányt termelék külföldre egy hamburgi nagy dohány üzletet szerezvén meg. Én elkéstem a dohány átadásával s ha ma holnap kiüt a báboru óriás veszteségeim lehetnek, azért kérem ha lehet visálja mert különben Bécsbe kell mennem s ezzel 3 napot vesztek, mi rám nagy veszteséget eredményezhet, s úgy hogy ő is jól látta egy csomó bankót (25 ft) csuszattam az asztalon heverő protokollum alá.

Nem akarok uraságnak anyagi kárt okozni mondá s vizálta az utleveletemet.

¹⁴ Sz. 1822-ben. A szabadságharc leverése után Párisba menekült, azonban 1850-ben kegyelem folytán visszatért. 1866-tól, az alapító gróf Dessewffy Emil után, a Magyar Földhitei Intézet elnöke, Fötvös halála után pedig a Magyar Tud. Akadémia elnöke. A kiegyezés után az Andrássy kormány pénzügyminisztere, majd 1871-től miniszterelnök. 1871-ben grófi rangot kapott.

Igy tul voltam ez idő szerént minden veszélyen, s jó kedvel folytattam utamat. Görlitzbe érve ott várt az Emil fogata anely rövid idő alatt Gebhardsdorfba szállított. Üchtritz ha bár szivesen fogadott de több volt fogadtatásában az ünnepélyesség mint a szívélyes egyszerűség. Gebhards dorfba dél tájba érkeztem. Ebéd előtt be mutatott második nejenek ki egy lutheránus pap leánya volt, első nejétől Amade Grófnétól el vált. Talán azért is volt némileg feszélyezettető ünnepies fogadtatásom, mert első nejét ösmerem s az egy véghetetlen kedves asszony volt míg második neje kissé szögletesnek látszott nekem. Ebéd közben fel melegedtünk s első benyomás formaisságát meg lehető kedélyesség váltott fel.

A fekete kávé után azt mondá gyere barátom meg akarom neked mutatni gazdasságomat mert máskor rá nem érünk mert holnap a reggeli vonattal Berlinbe viszlek Bismarkhoz ki *nagyon nyugtalanul vár*, im ma is kaptam egy sürgönyt tőle a sürgönyben csak az volt Was neues von D. Reméllem azonban tevé hozzá hogy miisod szerencsés bevégeztével hosszabb időt fogsz nekem adni. Ki tudja a jövőt édes barátom, mondám, nekem minden esetre nagyon élvezetes lesz pár napot nállad tölteni.

Át térve a politikai eseményekre azon reményének adott kifejezést, hogy ez uttal nem oly policsinellóval lesz dolgunk mint volt 1859-ben III. Napoleon. Az attól füg édes barátom menyire fog érdekében állani Porosz országnak a mi szövetségünk, igazad van, a politika kizár minden rokon és ellen szenved, ott mindig az érdek határoz. Keserves tapasztalás juttatott engem is erre a meggyőződésre, 59-ben már hallani véltük ágyuink dörgését az Osztrákok ellen, s mind ennek véget vetett Villa Franca.

Tudod barátom mily rajongással csüngtem és mondhatom csüngök most is második hazám Magyar ország iránt, azért meg is sugom ugy egészen, de egészen bizalmasan, *legyetek nagyon óvatosak* Bismarkal, ő nagyon okos ember, kitünő állam férfi, de nagy róka, ki minden áron igyekszik az adott helyzetet politikája előnyére ki használni. Ilyen és ezzel rokon természetű tárgyak közt folyt társalgásunk vacsoraig hol osztán a házi asszony jelenlétébe a conventios társalgás töltötte be a szaporán haladó időt.

Másnap korán reggel fel keltett gazdám inasa, ketten reggeliztünk Emillel s a vasutra kihajtottunk honnan pár órai menet után Berlinbe érkeztünk, s a Hotel de Roma-ba szálltunk meg. Az állomástól a vendéglőig egy bér ruhátlan uri fogat vitt. Megszálva a vendéglőbe Emil azt mondá várjak a szállodába, ő megyen az utat egyengetni, figyelmeztetett hogy senkivel ne áljak szóba csak azzal a ki az ő kártyája elő mutatásával mutatja be magát, de az iránt osztán vak bizalommal legyek.

1½ vagy két óra telhetet el, mely idő alatt folytonosan az a titokzatosság foglalkoztatott, melyet magam körül tapasztaltam de nem tudtam magamnak megmagyarázni. A fent említett idő eltelte után kopogtak szobám ajtaján, be jött egy clókelő kinézésű és modoru, katonás tartásu uri ember be mutatván magát Rittmeister v. Pauernak s egy uttal az Üchtricz névjegyet mutatta fel. Tőlem telhetőleg nyájasan fogadtam az első bemutató formalítások után el mondá hogy ő Bismark gróf adjutánsa s hogy ő Excellentiája azt üzeni hogy remelli miszerint nemsokára szerencséje lesz ve-

lem kezét szoríthatni. Akkor tehát ne várássuk ő Excellentiáját mondám, én rendelkezésére álok. Le mentünk, a lépcső előtt ismét az a jeltelen egyszerű uri fogat állott, mely az indóházból hozott.

Míg a kormány palotához értünk társam nagyon szeretetre méltó bő beszédűséggel elmondá hogy jelenleg Berlin tele van osztrák kémekkel és hogy a Gróf minden lehető elővigyázatot szigorú felelőség terhe alatt megrendelt, nehogy esetleg ha vissza kerülök Pestre kellemetlenségeim lehessenek a berlini találkozás miatt.

Ez alatt a kormányzósági palotához értünk de nagy csudálkozásomra nem a főkapu előtt állott meg a hintó hanem a mellett el robagva be tért egy mellék sikátor szerű kis utczába s egy kicsike kis kerti ajtó előtt állott meg allig hogy a hintó meg állott a titokzatos kis ajtó meg nyílt és mink azon be surrantunk, az egész oly gyorsan, oly titokzatosan történt mintha egy udvari hölgy ment volna egy tiltott szerelmi légyottra.

Pár perc múlva Bismark gróf atlétai alakja előtt állottam. Előzékeny de nem leereszkedő modorban fogadott meg látszott minden ízében hogy nagy ur s úgy viselkedett mint ha egy nagy urral állana szemben. — Egy erős kézzorítás után leültetett széles kényelmes zsöllébe, maga a meg szokott zsölléjébe ült iró asztala előtt csak hogy felém fordította székét. Kitűnő szivarral kínál meg s mikor rágyutottunk ő hosszú száru bursch pipájára én a felajánlott szivarra, azzal kezdte a társalgást. Na nu jetzt sind wir ungestört.

Néhány hizelgő mondat után rátért tárgyára. Önök nincsenek meg elégedve a mostani állapotokkal kérdé, És ezen csudálkozik Excellentiád válaszolám, hogy lehet egy nemzet mely közel egy ezred évtől óta szabad és független volt, és soha semmi áldozattól nem rettent vissza, lett légyen az anyagi vagy vér áldozat, hogy szabadságát és függetlenségét megvédje: meg elégedve oly állapotokkal minők most nálunk uralkodnak. De az önök nemzete több pártra szakadt mondá s vannak úgy tudom olyanok is főleg a fő urak közt kik szívesen vették a muszkák be aratkozását.

Nem csak szívesen vették mondám de egyenesen provokálták a mennyiben egy felség kérvénnyel a muszka csárhoz¹⁵ fordultak kérvén támogatását. Azt tudom, az történelmi tény, de hát azok az urak csak meg vannak elégedve a jelenlegi állapotokkal? Azok vannak legkevésbbé meg elégedve mert abban reménykedtek hogy pro fidelibus serviciis ők fognak kormányra és befolyáshoz jutni, most ebben csalódván ők a legelégedetlenebbek, mert az a párt amelyhez én tartoztam és tartozom bizva az Isteni gondviselésbe egy jobb jövőt remél, az 1848 49 iki véres harczban le győzetett nemzetem, de hogy legyőzettesék Európa két leg nagyobb hatalmának kellett szövetségzni, s oly sereget mozgósítani melynek ló állománya meg haladta a mi hadseregünk combattánsainak számát, ez az arány nélküli küzdelem a magyar nemzet ön bizalmát annyira emelte hogy nálunk mindenki meg van arról győződve

¹⁵ Ilyen beadványról nem tudunk. (Gróf Desseffy Emil, az ókonzervatívok egyik tagja, intézett 1849 június hó 5-én Bachhoz emlékiratot, amelyben sürgette az orosz segítség igénybevételét).

hogy mihelyt kiheveri az 1848/49-ben kapott sebeket képesek leszünk Ausztriát legyőzni mert az az ő heterogén elemeivel sohasem fejthet ki oly erőt mint a mi, szabadságért lelkesülni képes nemzetünk. Mint hallom öntől a magyar nemzet ereje nem volna meg törve? s azt hiszi hogy képes volna tetemes erő feszítésre?

Határozottan állíthatom hogy igen, sőt tovább megyek lelkemből meg vagyok győződve hogy most nagyobb erélyt és tömegesebb hadi continenst bírna nemzetem fel állítani mint 1848/49-ben. Nem-e egy kissé merész állítás ez kérdé kételkedve Bismárk.

Ha Excellentiádat nem untatja s meg engedi hogy elő adjam érveimet, szívesen szolgálók velök.

Valóban nagyon érdekel az ön lelkesedése s kíváncsi vagyok reá hogy ki állják-é a szív sugallatai által felhozott érvek az ész rideg kritikáját.

El mondom Excellentiádnak a tényeket egyszerűen, méltóztassék az ész ridegségével le vonni a consequentiákat.

1. A mi 1848 49 diki harcunk egészen elő készületlenül találta a nemzetet, s még is tönkre vertük Ausztriát.

2. Ausztria ellenünk mozgositotta s fegyver szövetségébe fogadta a Horvátokat, Rácokat, Oláhokat, sőt még a tótoknak is egy részét, s ezen nemzetiségek igen nagy alkalmatlanságot okoztak nekünk le kötöttek egy egész hadtestet, s miután az Osztrák érdekeket tőlök telhetőleg hűségesen és vitézül szolgálták a leg kisebb elősmerésben sem részesültek, sőt éppen jutalom helyett mire biztos számítottak, ugyan abba az elbánásba részesülnek mint mi magyarok, kiket büntetésből sanyargat Ausztria. Méltóztassék el hinni Kegyelmes uram hogy azok a nemzetiségek melyek ellenünk harcoltak most éppen ugy gyűlölik Ausztriát mint mink.

3. A magyar nemzetben czéltudatosan előltek másfél század óta minden olyan érzületet mely alkalmas lett volna lelkesedést elő idézni, sőt Mária Terézia ő felsége mézes mázos hízogó politikája igen sok rokonszenvet ójtott fő urainknál Ausztria iránt, Ezt Excellentiád jobban tudja mint én most azonban a 48 49 diki hőstettek az új nemzedéknél valóságos rajongó lelkesedést idéztek elő, ugy hogy az 1859 olasz francia háboru alatt minden tekintélyünk allig bírta a fiatalág zömét vissza tartani hogy Garibaldihoz ne menjen, az egyetlen érv a mi vissza tartotta az volt hogy szükség lesz rájuk rövid időn idehaza.

4. Az 1848 49 diki függetlenségi harcunk óta egy egészen új nemzedék nőt fel mely a dicső esaták emléken lelkesülve, hősies-ségével tul fog tenni rajtunk.

Meg vallom mondá Bismark én többre becülöm a fegyelmet a lelkesedésnél mely néhány napi koplalás által nagyon le lohadhat.

Tökéletesen osztom Excellentiád nézetét, én sem sokra becülöm a disciplina nélküli lelkesedés szalma tüzét, de azt meg fogja nekem engedni Kegyelmességed hogy kellőleg fegyelvezve a lelkesedés egyik fő tényezője az önfeláldozó vakmerő katonai tetteknek. S hogy mennyire fegyelmképes a magyar faj azt meg mutatta Görgey ki a szabados nemzetőrökből hős honvéd zászló aljakat képezett, és főleg Klapka ki azon sereg felével melyet Schlick szétszórt, rövid idő alatt Schliecket egymás után több csatába

meg verte miután a fegyelemre hajolni nem bíró elemeket el távolította, s ez által seregje létszámát felére csökkentette, de azt a kis sereget osztán lelkesíteni is tudta.

5. Nemzetem mostani hangulatánál a hadsereg fel állítása határozottan több könnyűséggel szervezhető mint volt 48ban mert akkor a conservativ elem zsiabasztóan hatott, mig most az elke-seredés általános s a volt conservativok most a leg dühösebbek.

Ez után sokáig gondolkozott s végre mint ha nagy tusát vivott volna ön magával mélyen szemem közzé nézett, most egy kérdést intézek önhöz azzal a kéréssel hogy feledje el miszerint most quasi diplomatikus értekezleten van, s feleljen nekem mint igaz gentleman, tétovázás nélkül igazán.

Tessék a kérdést formulázni és én szavamra mondom hogy akár kellemetes, akár kellemetlen lesz a felelet lelkem tiszta meg győződése szerint fogok felelni.

A magyar nemzet zöme meg győződése szerint monarhikus érzelmű e vagy republikánus. — Erre Excellentiádnak a leghatározottabban válaszolhatok. Magyarországon egy általjában ösmeretlen a republicanismus fogalma, de az természetes is. Mink egy agrár nemzet vagyunk a hol még a gyár ipar allig született meg, már pedig mint Excellentiád tudja inkább az ipar üzö országok szoktak a republikánus eszmék meleg ágyai lenni mint a határozott conservativ természetü agrárius országok.

Azt meg engedem nagyban és egészben, de Magyar országnál ez nem ál egészen, vagy nem volt e 1849 egy igen erős áramlata a republikánus esznieknek, s ha kimondták volna a respublikát miután April 15 kén¹⁶ ki mondták a Habsburg ház trón vesztettségét, mi történt volna akkor?

Úgyan az történt volna nálunk, a mi Angliába, Kronweel után következett Monk, a ki restaurálta a monarchiát. Ez után egy hosszú pausa állott be, mi alatt Bismárk mély gondolatokba merült s csak olykor olykor vetette fel pillantását s oly áthatóan nézett reám, mintha vesembe akart volna olvasni.

S ön azt hiszi hogy a Habsburg ház elleni ellenszenv oly nagy mérvü hogy hajlandók volnának a Magyarok velünk szövetekezni az Osztrák hatalom meg törése céljából. A leg határozottabban állithatom hogy ha a meg felelő férfiak inditanák meg az actiót, a leg rövidebb idő alatt oly sereget gyűjthetne Excellentiád a minőket akar s miután a 49 diki tiszték leg nagyobb része még teljes erőben van a hadsereg szervezése semmi akadályokba nem üt-köznek, feltéve mint mondám hogy oly férfiak állanának a mozgalom élén kik teljes mértékben bírják nemzetünk bizalmát.

S kit gondol ön alkalmasnak a zászló bontásra?

Csak két név van a mely után nemzetem vakon menne.

S kik azok?

A katonákra Klapka tábornok a népre Kossuth Lajos neve bir varázs erővel.

Milyen viszonyban ál ön ezekkel az urakkal?

Klapka tábornok benső barátom, Kossuth Lajost bár ösmerem, s az 1859 diki mozgalom alkalmával érintkeztem is vele, de

¹⁶ Helyesen: április 14-én.

ha bár leg nagyobb tisztelői közé tartozom, de oly benső viszony minő Klapkához köt, nem létezik köztünk.

S ön hajlandó volna nekem azt a nagy szivességet meg tenni, hogy Klapka tábornokhoz fáradsa s vele egy esetleges szövetség eszméjét meg beszélné, s azon esetben ha a tábornok hajlandónak nyilatkozna, módot találni arra hogy eszme csere végett találkozhassunk.

Én minden tekintetben rendelkezésére teszem magamat Excellentiádnak ha hazám érdekében akar fel használni, de előre is biztosíthatom Excellentiádat hogy Klapka tábornok Kossuth Lajos nélkül nem fog semmit sem tenni.

Az osztán a fejleményektől függ hogy mennyire lesz szükséges Kossuth urat is bevonni eszme körünkbe. Én mindenek előtt őhajtanék Klapka tábornokkal találkozni.

Egyről biztosíthatom Excellentiádat, hogy Klapka tábornok ép ugy mint minden igaz magyar csak ugy fogna az ön eszme körébe lépni ha teljes garantiákat kapna arra hogy ebből a szövetségből hazánkra áldás jönné, és mink függetlenségünket kivivhatnók ha a Porosz érdekekért vér áldozatot is hozunk. Condottieri szerepre, sem ő, sem én, de egyetlen önérzetes magyar ember sem fog vállalkozni.

Az nagyon természetes, és ha mink meg indítjuk a nagy actiót azon esetben nem is egyesek, de a nemzet zömére számítanánk, de mindenek előtt szükséges hogy én értekezsem Klapka tábornokkal.

Bár mily meg hitt viszonyban állók is Klapka tábornokkal kétlem hogy egyszerű kérésemre eljönne Berlinbe, de többet mondok magam sem vállalkoznám arra a szerepre hogy őt ide csaljam a nélkül hogy közölném vele az esetleges fegyver szövetség alap feltételeit, mert ha azok a tábornoknak nem conveniálnának semmi esetre sem jönné ide mert az ő ide jövetelének könnyen az a színezete lehetne mint ha ő porosz szolgálatokat keresne. A tábornok, ezt határozottan állíthatom minden tekintetben fenn akarja és fenn fogja magát hazája számára tartani és semmitől sem irtózik úgy, mint attól, hogy esetleg kalandor színezetbe lehetne őt feltüntetni. Ha van Excellentiádnak irányomban kellő bizalma, hogy egy ily delicatus ügyben szóbeli missióra méltat, megtisztelve érzem magamat s a legjobb akaratról biztosítom Kegyelmességedet.

Dessewffy ur — mondá a Gróf nekem, Önt oly melegen ajánlották, oly sok szép és nemes vonását emlegették jellemének, hogy bizalmat érzve Ön iránt ide kériitem, de velem szemben tanusított önérzetes viselkedése tetemesen fokozza bizalmamat. Ebben a percben bejelentés nélkül belépett a gróf dolgozó szobájába, amelyben értekezletünk folyik, egy magas állású testőrtiszt (legalább egyenruhája után itélve annak kellett lenni), nem szólt semmit, engem megpillantva mereven nézett a Grófra, tisztelgett, sarkon fordult, és nesztelenül, mint jött, el is tűnt.

Megbocsát Dessewffy ur fordult udvariasan hozzám, de öfélése parancsol velem, reméllem nem unta meg sem az én társaságomat, sem a tárgyat, melyet szellőztettünk, s engedje remélnem,

hogy szives lesz délután 6 óra tájban ismét szerencsételni látogatásával, egyszersmind cseppet és az előszobájában levő polgári hivatalnok lépett be.

Ha nincs ellenére Dessewffy urnak talán elfáradna a hadügy-minisztériumhoz, ott bizonyára oly részletek tudomására fog jutni, melyek érdekelni fogják. Schmid ur legyen szives Dessewffy urat Braun kapitány urnak azzal az észrevétellel bemutatni, hogy Dessewffy ur egyenesen tőlem ment a hadügyminiszteriumba.

Ismét oly titokzatosan, amint hoztak, vittek a hadügyi miniszteriumba.

Braun törzskari kapitány szives előzékenységgel fogadott s az első udvariasság követte banalitások után egyenesen rátért az Ausztria ellen tervezett hadműveleti dolgokra, nevezetesen arra a passusra nyitott ki egy igen részletes térképet, melyen sikeres hadjárat esetén Magyarországra szándékoztak betörni a poroszok.

— Lásza uram, hogy bizalmunknak celatásabb jelét nem adhatjuk, minthogy hadi terveink egy részét kitarom Ön előtt.

Mink a jablonkai passuson¹⁷ szándékozunk, ha fegyverszerencse engedi, Magyarországra törni. Legyen szives ha jártas abban a vidékben, véleményt mondani, afelett helyesen vagyunk-e tájékozva. — Ezt mondván kivett egy aktaesomót s abból oly részleteket közölt velem, hogy alig hiszem miszerint a járás főszolgabirája ösmerte volna oly pedáns részleteiben járását, mint azok a Braun százados jegyzeteibe fel voltak jegyezve, fel volt ott jegyezve minden falu, minden major, annak tulajdonosának neve, ugy az egyes birtokosok jellemrajza, valamint vagyoni viszonyai oly részletességgel hogy marha állományról és takarmány valamint magtári készleteiről is, a legpedánsabb rovatos kimutatás. A leglelkiismeretesebb tisztartó sem nyuithatott volna a legpedánsabb gazdájának részletesebb vagyoni kimutatást.

Önök minden tekintetben sokkal jobban vannak értesülve, mint én mondám. én Önöknek ez irányban szolgálatukra nem lehetek. Igaz ugyan, hogy én nem is ismerem hazám ezen vidékét, soha sem láttam, sohasem voltam ott.

Hiszen nem is azt kértük volna mi Öntől, hogy részleteket adjon nekiünk, azokat már jó eleve megszereztük, csak ha esetleg ismerte volna azt a vidéket, arra kértük volna véleményét, hogy vajjon alaposak-e információink s vajjon egy vagy más irányban nincs-e tuzás a befolyt jelentésekben.

Ehhez hasonló társalgás közben jött meg az étkezés ideje, midőn minden alkalmazott fogja botját és kalapját s eltávozott. Braun kapitány személyes pártfogása alá vett, s mindenféle kisebb nagyobb folyósokon és emeleten keresztül levezetett egy kertbe, mely ugylátszik nyilvános sétatért pótolta, mert sok jóvő, menő emberekkel volt tele. Akár melyik, kijáraton megy ki uraságod, a kijárat előtt droskét talál, melyben tetszése szerint mehet.

Szives kézszerítés után elváltunk, én a Hotel de Romba mentem étkezni, hol már nyugtalanul várt Uchtritz barátom.

¹⁷ Trecsén-vm. északi részében, a Zsolna-Teschen közti vasútvonalon.

Dióhéjban elmondtam mindent Emilnek, aztán hogy semmi feltűnést ne okozunk, elvitt egy igen tisztességes uri étkező helyre, hol jól megebédelvén nyakunkba vettük a várost. Társalgásunk tárgyát könnyű kitalálni. Üchtritz az, esteli vonattal hazautazott, nekem csak egy, de igen fontos tanácsot adott, t. i. ha csak ugyan elmegyek Klapkához kérjek magamnak egy kabinet utlevelét s egy nyilt pas par tout Bismark aláírásával. Emil barátom még elkísért azon sikátorszerű kis utcában, melyen reggel Bismarkhoz vezetett, s azon a kis ajtón melyen bebocsátottak szabadkőműves módon kopogtatott. Kis vártatva kinyílt az ajtó és engem bebocsájtottak. Ott kezet szoritottunk s Üchtritz azzal a szóval: viszontlátásra a magyar csatatér valamelyikén, — távozott. Azóta nem láttam soha nemes barátomat.

Miután csak néhány órával előbb vezettek ezen az uton Bismarkhoz, természetes, hogy könnyű szerrel tájékoztam magamat és ugyanugy amint reggel, jöttem most is, a gróf előszobájáig hatoltam, hol ugyanazokat láttam, mint reggel, talán ők is felismertek, mert azonnal bevezettek a grófhhoz, ki azzal a nagyúri szívélyes fesztelenséggel fogadott mint reggel. Az óra hatot ütött. Ön katonai pontossággal tartotta be a találkozás idejét, akár csak egy szép asszennyal lett volna légyottja. C'est le mains que je puisse faire que d'être exacte" — válaszolám.

Ah Ön teljes folyékonyssággal kezeli a francia nyelvet, annál jobb.

Ismételve ki kell mentenem délelőtti udvariatlanságomat, de Öfelsége parancsolt velem, s ez remélem elég mentesség.

Mentségre nincs szüksége Excellentiádnak, én rendelkezésére állok.

Térjünk félbeszakított tárgyunkhoz.

Gondolom ott hagytuk el tárgyalásunk fonalát mondá, hogy Ön bizonyos feltételekhez kötötte missiója elfogadását.

Tévedni méltóztatik Kegyelmességednek, én legtávolabbról sem említettem feltételeket, én csak arra kértem Excellentiádat, hogy ha szerencsés voltam megnyerni bizalmát, méltóztatnék legalább nagyjából velem közölni azokat az alapfeltételeket melyek szemelőtt tartásával óhajtaná tárgyalni Klapka tábornokkal az esetleges tervezett szövetségünk kérdését.

Igen, igen ugy van mondá, s igaza van, nagy különbség van abban feltételeket szabni, vagy kellő tájékoztatást kívánni, quid quid agis prudenter agas et respice finem mondá a gróf elmosolyodva.

Et clara pacta boni amici — felelém.

Dessewffy ur, mint látom classicus műveltségű ur.

Nekünk magyaroknak több nyelvet kell birnunk, ha igényt akarunk tartani arra, hogy művelé emberek legyünk.

Az Önöknek nagy előnyére válik, de térjünk dolgunkra.

Ugy hiszem ott maradtunk, hogy Ön tábornokának tervezett szövetségünk alapokait akarja elmondani.

Ugy van válaszolám.

Én tehát azt hiszem, hogy a tábornok közbejöttével Magyarország oly számú sereget állitana Poroszország rendelkezésére, aminő seregre szüksége találna lenni a porosz érdekeknek, termé-

szetes dolog, hogy úgy a felszerelési valamint a hadviselési költségeket a porosz kincstár viselné.

A porosz pénzen felszerelt és fenntartott hadsereg vezére Klapka György tábornok lenne, de természetesen a porosz főhad vezénylet rendelkezése alatt, ezzel elhallgatott.

S tovább, kérem?

Mi legyen tovább, mentől rövidebbek és egyszerűbbek a szerződések annál jobbak, mondá.

Hát hogy egészen rövid és őszinte legyek, én nem hiszem, hogy Klapka tábornok ezen a lakonikus alapon megnyerhető lenne, mert ez nem volna egyéb egy condottieri csapat szervezésénél, s bár mily diszes állás legyen is egy porosz tábornoki állás ha azt ily viszonyok közt egy idegen elvállalja, igen közel áll ahhoz, hogy kalandornak mondassék. És ami engemet illet bocsássa meg nekem Excellentiád őszinteségemet, de én arra a szerepre nem vállalkozom, hogy tisztelt és szeretett tábornokomnak ilyen propositiót átvigyek.

Pár másodpercig merően szemembe nézett s azt kérdé hát mi volna az Ön kívánsága.

Kegyelmes uram mondám, én diplomata nem vagyok senkitől meghívást ily nemű tárgyalásokra nem nyertem, én a magyar nemzet zömében csak egy igénytelen atóm vagyok, tehát ezt a hazámra nézve nagy fontosságú kérdést nem tárgyalhatom, csupán egyéni nézetemnek adhatok kifejezést.

S mi az Ön egyéni nézete e tárgyban.

Az én egyéni nézetem az, hogy egy oly fontos, egy nemzet sorsára nézve döntő ügyletet csak együttesen fogják tárgyalhatni Klapka és Kossuth. S ha bármily egyszerű ember vagyok is, annyit látok, hogy az Excellentiád által körvonalazott alap csak egyoldalú, mely semmi garanciát nem nyújt nemzetemnek véraldozatáért.

Hiszen az én projectumom nem utolsó szavam, nekem halanom kell mi volna a magyar nemzet kívánsága.

Mint már előbb volt szerencsém mondani Excellentiádnak, én senkitől sem kaptam mandátumot, tehát a nemzet nevében nem beszélhetek, de saját igénytelen nézetem szerint Poroszországnak bizonyosan a magyar nemzet szabadságát és függetlenségét biztosító garantiákat kellene biztosítani, ha győztesen emelkedik ki Ausztria elleni küzdelméből, mert ezen győzelemben a magyar nemzetnek is lesz része fiai vérének áldozata következtében.

S ha mit Isten mentsen nem győznénk, vagy legalább nem olyan celatánsan, hogy Ausztriának feltételeket diktálhatnánk?

Vae victis mondám, de teljes lehetetlennek tartom, hogy a jól szervezett porosz és a harcedzett magyar nemzetet bármely hatalom legyőzhetné, annál kevésbbé Austria, mely állam Savoyai Jenő herceg letünte óta egy hadjáratot sem nyert meg, hát hogy győzhetne most ha legharciasabb népe ellene fordul.

Hát abban igaza van, ha garantiákat követel, ezt majd megbeszéljük Klapka tábornokkal.

És Kossuthal tevém hozzá.

Hát abban állapodunk meg, hogy ha Klapka tábornok szíves

Iesz idefáradni, részletesen meg fogjuk tárgyalni az esetleges szövetség módozatait.

Tehát Excellentiád felhatalmaz engemet arra, hogy úgy adjam elő tábornokomnak az ügyet, hogy

1. Magyar sereg szervezése és fenntartása porosz költségen,
2. Magyar hadsereg porosz szövetségben Klapka tábornok vezénylete alatt.

3. Porosz részről kellő garanciák a magyar nemzet független szabadsága biztosítására akár a Habsburg, akár más dynasztia alatt.

De csak győzelem esetén és monarchikus államformában tevő hozzá Bismark.

Engedje meg Excellentiád, hogy ezen pontozatokat jegyzőkönyvemben feljegyezzem, nehogy se hozzá ne tegyek, sem tőle el ne vonjak. S bejegyeztem, hogy híven referálhassak tábornokomnak.

Kis vártatva azt kérdé tőlem Bismark. Hol van most Klapka tábornok.

Állandó lakása Bruxelles, hol családjával megtelepedett.

Mikor utazhat? kérdé.

Akár a legközelebbi vonattal mondám, feltéve, hogy addig Excellentiád kiállítatja számomra a szükséges útlevelet, mert én útlevél nélkül csúsztam most át.

Az mindjárt megtörténhetik, bár már elmúlt 8 óra, ily fontos ügyekben, nincs hivatalos óra, és csengetett a belépő ajtónállónak annyit mondott: titkáromat kéretem. Mig a titkár belépett azt mondám, hogy lekötelezne, ha kabinet utlevelet adatna, természetes felelé, a pro pos, hogy van kegyed útiköltség dolgában?

Üchtricz barátom 50 frienrichs dórt küldött.

— Ez elég lett volna Berlinig, de egy bizonytalan útra nem elég, mondta, ekkor belépett a szobába a titkár.

Kérem állítson ki rögtön egy kabinet útlevelet Visoczki, kérem mi a keresztnéve, — Dénes mondám, Visoczki Dénes névre. S ezt a bont küldje a pénztárhoz, ha még itt van a pénztárnok.

Nem telt bele egy fél óra, én birtokában voltam a kabinet utlevelennek és még 50 friedrichs dórnak.

Mikor az útlevelet átadta, egyet gondolt s visszakérte. Vorsicht hat noch nie geschadet, mondá, visszavette az útlevelemet s egy ákum-bákumot csinált rá. — Ha meg talál szorulni akár-miben, akár pénz dolgában, mutassa elő ezt a porosz hatóság helyben lévő legmagasabb tisztviselőjének s ez minden nehézséget ki fog vasalni.

Es most szerencsével járjon, ha visszajövet engem nem találna Berlinben, tudakozódjon Blumenthal tábornok¹⁸ után s vele egész bizalmas legyen, akár csak velem beszélne, ő módját fogja találni annak, hogy összehozzon, ha élek még akkor, tevő hozzá kissé vontatottan. Litis et belli dubius eventus, voltak utolsó szavai.

Az idő későre fordulván, míg a gróffal elkészültem, már az-

¹⁸ Blumenthal Leonhard gróf, sz. 1810. † 1900. Már 1849-től tábornok, 1866-ban a nyugati hadjárat vezére. 1883-ban gróf, 1888-ban „Generalfeldmarschall“.

nap nem utazhattam el, másnap az első vonattal indultam Kölnön keresztül Bruxellesbe, ott megérkezvén, első utam volt Klapka lakására menni. hol csak nejét találtam, nagyon szívesen fogadott, s az estét is együtt töltöttük.

A tábornok Párizsban volt, én tehát a másnap reggeli vonattal folytattam utamat Páris felé, hol csakugyan megtaláltam a neje által adott című szállodában.

Klapka nem kissé volt meglepve, midőn küldetésem célját elmondottam. Ő is azonnal azt mondá nekem, amit én Bismarknak mondtam, hogy t. i. ő Kossuth nélkül nem fog semminemű lépést tenni.

Bruxellesből való elutazásom előtt sürgönyöztem Bismarknak, K. nicht in Bruxelles ich reise ihm nach. D.

Miután Bismarkot sürgönyöm által értesítettem továbbutazásom felől, nem voltam már órákhoz kötve, s azt a néhány napot, mely idő szükséges volt a Kossuth válaszának megérkezésére¹⁹ Párizsban töltöttem.

Klapka nagyon el volt foglalva, főleg Márki Nigra olasz követel²⁰ volt sűrű érintkezésbe.

Pár nap mulva mondá nekem, hogy Kossuthot minden vonattal várja,²¹ s csak a vele megejtett tanácskozás után adhatna alapos és részletes választ. mondjam meg Bismarknak, hogy kiindulási pontul elfogadja az általa tett ajánlatot, hanem a részletek megbeszélésére és esetleges szerződés megkötésére feltétlenül szükségesnek tartja, hogy Kossuthal együtt menjenek Berlinbe a gróffal értekezni.

Én eszerint mehetek már vissza mondám. Mikor induljak?

Azt csak holnap fogom megmondani, mert Nigra Márki az olasz nagykövet valószínűleg igen fontos depecheket óhajtana egy megbízott ember által Bismark kezéhez juttatni. A távirati összeköttetés bizonytalan, sőt veszélyes, mert vagy Hanoveren, vagy Frankfurton keresztül kell azoknak menni, hol igen könnyen leolvashatnák a fontos közleményeket s miután az ellenségeskedések minden órában kitörhetnek s egyöntetűen Olasz- és Németországban egyszerre, nagy fontossággal bír, hogy az olasz nagykövet fontos sürgönyei egy biztos ember által mentül előbb jussanak Bismark gróf kezeihez.

Szívesen rendelkezésére állok Nigra márkinak, s mihelyt át-

¹⁹ Ilyen közvetlen vagy akár közvetett levélváltásról se Kossuth „Iratái”-ból, sem más forrásból nem tudunk.

²⁰ Nigra Constantino sz. 1827, † 1907. Villa Castelnuovo (Ivrea) származású. Diplomata Cavour oldalán; 1860-tól meghat. miniszter, később párisi nagykövet. Jelentős részt vett a császárság történetében. 1882-ben gróf.

²¹ Itt arra a feltevésre kell szorítkozni, hogy Klapka is elhallgatta — miként Bismarck is — Dessewffy Dénes előtt, Bismarckkal már felvett közvetlen kapcsolatát, valószínűleg azért, mert felismerte, hogy Dessewffy Dénes teljesen tájékozatlan a Kossuth és közte volt viszonyról. A Kossuth és Klapka közti barátság útját ekkor már egyengette Kiss Miklós, azonban csak június 30-án ír tényleg Kossuthnak: „Fátyolt vetve a múltra és Kiss Miklós meghitt, hű barátom nyomatékos okainak engedve, de még saját hazafiúi érzelmeitől is gerjesztve írom e sorokat s nyújtom Önnek hazafiúi baráti jobbjomat...”

veszem a sürgönyöket, a legelső vonattal indulok. Az estét még minden esetre együtt tölthetjük mondta Klapka, mert nem hiszem, hogy az éjszaka lefolyása előtt megkapnám a sürgönyöket.

Úgy is volt, körülbelül 11 óra tájón jött Klapkához egy úr, aki egy jól gondosan lepecsételt csomagot adott át a tábornoknak azzal a megjegyzéssel, hogy ezek a Berlinbe szánt iratok.

Legyen szíves Ó Excellentiájának megmondani, hogy Desseffy barátom holnap a legelső vonattal fogja Berlinbe vinni a Markis úr deesseit, s hogy biztosabb kézben nem lehet, arról szavatosságot vállalom.

Másnap a legelső gyorsvonattal Berlin-felé pályáztam.

Nagy izgalmak közt haladtam Köln felé, elképzelhető minő árja a gondolatoknak, terveknek, és reményeknek váltakozott lelkemben.

Hát végre valahára közeledik a felszabadulás órája s a legvérmesebb reményekkel teltem el, mert teljes tökéletes biztosra vettem, hogy Ausztria képtelen lesz a porosz, olasz, magyar szövetségnek ellentállni, azt azonban, hogy mily könnyű szerrel le fogja maga Poroszország is csúfosan győzni Ausztriát, távolról sem hittem.

Bármily sebesen röpi Köln felé a gyorsvonat, nekem mégis lassúnak látszott haladása. Szerettem volna már ismét Bismarknál lenni s vele tervezni a jövő hadjárat felől, melyben nekem minden esetre fontos szerep fog jutni. 38 éves voltam, férfierőm legteljében, sokkal több tudással és főleg sok és érdekes tapasztalattal gazdagabb mint 1849-ben, s éppen oly lelkesedéssel eltelve, mint első fiatalágom idején.

Klapkával Párisban nem fukarkodtunk a légvárak készítésével.

Ha tényleg kenyértörésre kerülne a sor s mi nagyon valószínű, hogy a porosz sereggel összhangzatosan fogunk működni, Klapka azt a missiót adta nekem, amit már 1859-ben kaptam Kossuthtól, hogy Szaboles megye és a hajdúság területén esetleg a kúnáságot is működési tervbe véve, szervezzem azon a vidéken a lovasságot, melynek vezényletével megbíztak, s igyekezzem rajta, ha csak lehetséges azon a vidéken 2 ezred lovasságot szervezzek, melynek parancsnokságával ezredesi ranggal lettem megbízva.

Én néhány év előtt Szaboles megyében laktam, s elég népserűséggel bírtam ott. A Kúnással is fenntartottam az összeköttetést, mi annyival eredményesebb lett volna, minthogy a Nádor huszárok a Kúnáságból teltek ki, és sok alattam szolgált 1849-iki Nádor huszár még teljes erejében volt s nem kétlettem, hogy felhívásomra ne tömegesen csoportosuljanak körülöttem volt huszárjaim.

Mielőtt azonban a huszárezredekét szervezném, még egy meglehetősen veszélyes missióval bízott meg Klapka. Feladatomból nem volt csekélyebb, mint az, hogy ha Klapka egy porosz hadtest élén betörne az országba, én a Budai citadellát igyekezzem egy coup de main által hatalmamba keríteni.²²

²² Klapka betörése ennek ismerete nélkül, valamint az élelmezés oly megszervezése nélkül, mint arról a továbbiakban szó lesz, nincs tel-

Ennek főleg erkölesi oldalát tekintve, az egész országra villa-nyozó hatást kellett gyakorolni.

A tervezett merénylet veszélyes volt, de nem látszott kivitele lehetetlennek.

Pesten ugyanis igen nagy számmal voltak az elégületlenek, ezek közül kellett volna 100 határozott embert magam körül csoportosítani, s a Gellért hegyet megmászva, egy éjjeli támadást intézni a fellegyvár ellen. — A keresztülvített belátásomra s több alkalomkor 1849-ben tanusított vakmerőségemre bízta tábor-nokom.

Áthatva feladatom fontossága és veszélyes voltától, lelkemben ezer terv csillant meg. — Ily gondolatok közt rohogtunk be a kölni indóházba.

Az indóházat nagyon izgatott sokaság tölté be, egyébről nem volt szó, mint az *egynappal ezelőtt* a poroszok által kivívott Langensalza győzelemről, mely csatában az osztrákokkal szövetséges hanoveri sereg teljesen tönkretétetett. Tehát az ellenségeskedések a német birodalom határára belől megkezdődtek. Ezen hír az én utasításaimat még sürgösebbé tették tekintve főképen az olasz nagykövet által rámbízott sürgönyök fontosságát. A vasúti pénztárhoz siettem helyetváltani Berlinbe. Nem tudom meglepetésem vagy bosszúságom volt-e nagyobb, midőn a pénztáros azt felelé, hogy Berlinnel a vasúti összeköttetés megszűnt, s hogy meddig fog szünetelni, kérdém, azt hívém, hogy egy baleset következtében szünet meg rövid időre a forgalom, az bizonytalan, válaszoló a pénztárnok, minden esetre több napokig, mert a harcok következtében egész Hanoverben minden ég, szétrombolták a Hanoveriek a vasútvonalat.

Mi tévő legyek most, afelett tünődve, bementem az étkező terembe, hogy valamit egyem, még nem végeztem be étkezésemet midőn egy stentori hang elkiáltja magát: Hurrah dreimal, hurrah meine Herren, die Preussen sind in Frankfurt²³ eingerückt. Hála istennek gondolám, tehát ha kerülő úton is, de átjutok Berlinbe,

jesen megmagyarázva. Simonyi Ernőnek Irányihoz 1866. évi augusztus hó 1.-én intézett levele szerint (*Kossuth: Iratai. VI. 471. 1.*) „Klapka azért volt az expeditio mellett, mert azt mondá, hogy már oly annyira belementünk és a poroszok előtt annyit beszéltünk, hogy szegyen nélkül vissza nem léphetünk. Ő egyébiránt azt is reméli, sőt hiszi, hogy a poroszok pénzt és fegyvert utána fognak küldeni. Azt reméli továbbá, hogy ha a betörés otthon meglehető visszhangra talál s támogattatik, Bismarck azt fogja kívánni, hogy a magyar nemzet is belefoglaltassék a fegyverszünetbe és a békekötésbe, amit azután az osztrákok el nem fogadhatván, a háború újra megkezdődik...” (Még érdekes megjegyezni, hogy az 1855. évi Mazzini-féle összeesküvésnek is, amellyel Klapka kapcsolatban volt, a milanoi cittadella elfoglalása volt a célja, hogy ezáltal általános lombardiai lázadást keltsen).

²³ Németországban két Frankfurt van, Frankfurt an der Oder Sziléziában és Frankfurt am Main, Kölnytől délkeleti irányban. A stentori hang, mint Bismarck később magyarázza, az előbbi Frankfurtra értette kiáltását. (Megjegyzendő, arra csupán felvonultak a csapatok, a harc-rendi felállás délebbre, egész az osztrák határon történt). A másik, a Rajnába torkolló Majna melletti Frankfurt az ellenséges német szövetség fővárosa volt.

s minden gondolkodás nélkül jegyet váltottam a Rénus jobbparti pályánál Frankfurtra. A vonat pár perc múlva indult. Én kicsi táskámat, melyben az olasz sürgönyök voltak, azonfelül, hogy nyakamba hordtam, még kezemben is tartottam folytonosan. A Frankfurt felé induló vonat szerencsére gyorsvonat volt, rövid néhány órai menet után a frankfurti indóházba robogtunk.

A vasútról kilépve, az első szembeötló ember egy porosz egyenruhát viselő altiszt volt. No hát mégis igazat mondott a kölni vigécz aki stentori hangon hirdette, hogy a poroszok Frankfurtra elfoglalták gondolám.

Frankfurt birodalmi szabadváros lévén, az osztrákok mellett foglalt állást.

Ez egy új győzelmét is jelentette a Poroszoknak, most már nem a Hannoveriek, hanem az osztrákok feletti győzelmét.

Egyenesen a kékzubbonyos, fehér nadrágos és az egyfejű porosz sással díszített hegyes sisakú altiszthez fordultam azzal a kérdéssel, lenne szíves engemet utasítani, hol találhatom meg Blumenthal tábornokot.

General Blumenthal wird hoffentlich nie in Frankfurt eintücken, ausser Gefangener.

Azonnal láttam, hogy bakot lőttem, s hogy nem porosz katonával van dolgom. Nagy zavarba jöttem, nem tudtam elképzelni a rejtélyt, hogy velem egy porosz egyenruhás katona így beszél, első gondolatom volt, hogy az előttem álló altiszt porosz katonai szökevény. — Még nagyobb lett zavarom, amidőn nem éppen a legbarátságosabb hangon azt kérde tőlem, az én poroszoknál vélt emberem, hogy mi dolgom van nekem Blumenthal tábornokkal.

Éreztem, hogy személyi biztonságom, talán szabadságom, esetleg életem is a helyes és habozás nélküli válaszomtól függ.

Én kereskedelmi utazó vagyok mondám és borban utazom egy Bordeauxi bornagykereskedő képviselőtében, s a tábornok úrral azért szeretnék beszélni, illetve találkozni, hogy Bordeauxi boraimat kínáljam neki.

Akkor menjen Berlinbe, ha elbir odáig jutni, mert reméllem, hogy Frankfurt szabad földjén porossal nem fog soha találkozni.

Udvariassan megköszönvén jótanácsát, faképnél hagytam s azonnal igyekeztem kámforrá válni, hogy a legelső vonattal, mely Köln felé indul visszamenjek.

Kíváncsiságom nagyon fokozódott avégett, hogy mi okozta, hogy egy poroszegyenruhát viselő ember oly ellenséges indulattal viseltetik a poroszok iránt, alkalmilag megtudtam, hogy a frankfurti egyenruha a poroszokétól csak abban különbözik, hogy a porosz egyfejű sas farka egyenes a sisakon, a frankfurti félredült.

De hol töltöm azt a 1½ órai időt, mely az elindulástól elválasztott.

Minden feltűnést kerülni akarván, s azt is, hogy mentől kevésbbé legyek kitéve intelligens emberekkel való találkozásnak, bementem az indóház III. osztályú éttermébe, hol hordárok, droske kocsisok, és mesterember féle népség lézengett.

Attól féltem, hogy az altiszt valami nálánál értelmesebb embernek elmondja velem való találkozását, s hogy az gyanuba véve engemet, talán elfogat.

Ha nem lettek volna nálam az olasz sürgönyök, nem nyugtalankodtam volna, de attól tartottam, hogy ha elfognak s a sürgönyöket megmotoztatásom következtében nálam találják, könnyen kémnek tekinthetnek. S ily háborús időben rövid úton szoktak a kémkedés gyanújában lévő emberekkel elbánni, s aztán a kutya sem ugat utánna. — Nagy megnyugvást éreztem, mikor a Kölnbe menő vonatra szálltam.

A kaland legvilágosabb hátránya az volt, hogy elvesztettem egy napot. Ennyi időbe került ugyan a Kölnből Frankfurtba való és visszamenő két utazásom.

A vasuti kocsiiban midőn már minden személyem szabadságát veszélyeztető aggodalmam megszűnt, az a gondolat foglalta el egész valómat, hogy ha a porosz fővárosba vezető vasutakon nem mehetek, mi módon fogok eljutni Berlinbe.

Észembe jutott a Németországban nagyon kifejtett posta intézmény. Extrapostával fogok Mindenig²⁴ menni, gondolám s ott már miután Minden porosz erősség, megkapom a vasutat Berlinig. Ez a gondolat megnyugtató. Költségtöbblettel s idővesztéssel, de eljuthatok utam céljához.

Kölnbe érkeztemkor első utam volt a posta épületbe menni és ott extra postalovat rendelni.

Képzeltető meglepetésem, midőn az illető hivatalnok azt mondá nem minden gúny nélkül, uram Ön bizonyosan idegen és edzett utazó ember, különben tudhatná, hogy mióta a vasutak közvetítik az utazásokat, az extraposta intézmény megszűnt.

Szíveskedjék engem a postaigazgató úrhoz vezetni mondám.

Azt megtehetem, de ott sem fog cél élni. S bevezetett a posta igazgatóhoz. Azzal másképpen beszéltem.

Bemutattam magamat, mint Bismarck gróf bizalmas kúrirját, egyszersmind odanyujtván a kabinet útlevelét.

Az útlevél megtekintése látható benyomást tett az igazgatóra. Érdes modora látszólag megsímult és nagy mentegetőzéssel mondá, uram a legnagyobb szívességgel állanék uraságodnak rendelkezésére, de phisikai lehetetlenség kívánatát teljesítenem, mert sem lóállománnyal, sem szállítóeszközökkel nem rendelkezünk, mióta a vasút vette át a póstaszállítást. — Átlátva az igazgató állításának helyes voltát, gondolkozóba estem.

Kisvártatva azt kérdém az igazgatótól, de hiszen uram az lehetetlen, hogy ha bár a vasút nem közvetíti az ország levelezését, valami pótintézkedéssel ne gondoskodtak volna arról, hogy egy oly nagy culturállamban, minő Porosz ország, iparát és kereskedelmét tönkretegye azáltal, hogy nem lehet levelezni.

A levelezési forgalom úgy ahogy fenn van tartva, mink most úgy szállítjuk a levélsomagokat, mint akár Indiában, akár tatárországban, lóháton, nagyobb csomagokat pedig nem vállalunk a tovaszállításra.

Úgy hát meg van oldva a kérdés és megszüntetve az akadály.

Adjon alám egy postalovat s utasítsa egy körlevél által, melyet én előfokok mutatni minden póstaállomáson, hogy új lovat kapjak: a közbenső póstahivatalokat, hogy segítségemre legyenek, én természetesen a lóért járó bért mindenütt ki fogom fizetni

²⁴ Város Kölnből északkeletre a Köln—berlini fővonalon.

s a leveleket vivő legény minden állomásra visszahozza a nekem adott lovat. S meddig óhajt így lovagolni uraságod? Természetesen addig, míg a vasúti közlekedést elérem. Tehát Mindenig szándékozik oly tempóban lovagolni, minő tempóban a leveleket viszik, az pedig gyorsügetés, a póstalegények kiállják, mert csak egy póstastációt tesznek, de ön egyfolytában és pihenél nélkül nem lesz képes ezen fáradságot kiállani.

Az az én dolgom igazgató úr, mi lengyelek (miután Visoczi névre szólott útlevelem, lengyelnek kellett magam kiadni), mondtam, megszoktuk a nagy distanciákra való gyors lovaglást.

De hogy lesz poggyászával?

Nekem igen csekély poggyászom van, az a ló hátán megettem is elhelyezhető.

Ez volt az első alkalom, hogy a Bismárk ákom-bákomának, melyet útlevelemre karcolt, számbavehető hasznát vettem, mert egy rövid óra letelte után én egy nehéz német pósta gebén útnak indultam Berlin felé.

Szerencsémre a ló nem volt kemény mozgású, a nyeregszám is jó volt s így én az első stációt mondhatnám kellemetesen lovagoltam rövid kutya kocogó tempóban. Második és harmadik stációt is meglehetősen tűrhetően lovagoltam végig, anélkül, hogy nagyon kimerített volna ez a szokatlan utazási mód — a levélpóstát vivő póstalegényektől nem sajnálván útközben a sert, hiszen volt miből azt fizetni: Mikor fáradni kezdtem, megpihentünk egy-egy útmelléki koresmában.

Régen nem lovagolván, a harmadik stációnál már éreztem a törődöttséget, de férfi korom legjavában lévén, ha el is voltam fáradva, de megtörve nem. A német nagy szélesülésű nyergek, minőket mindenütt kaptam, igen kényelmesek, mondhatom, hogy habár nem voltak oly alkalmatosak, mint a mi magyar nyergeink, de kényelmesebbek voltak, nem ült bennök az ember oly biztosan, mint a huszárnnyeregben, de annál sokkal kényelmesebbek voltak, mert nagyobb, szélesebb téren nyugodott a lovas fenéke.

A negyedik stáción már nagy fáradságot éreztem, de isten segítségével eljutottam Mindenig, hol azonban már igen jól esett a jó ágyban való megpihenés. Könnyítette ezen út fáradsalmát, hogy minden étkezés jóízű, bő, húsétekekből állott s mindenütt kitűnő bort kaptam. Minden erősségben egy jó ágyban töltött éjjeli megpihenés teljesen helyrehozta testi épségemet. Mindenben elmentem a vár parancsnokához, ki egy mogorva, érdes modorú, vén német tábornok volt, legalább legkevésbé volt szeretetreméltó és szívélyes a fogadtatás, melyben részesültem, azzal fogadott, hogy was wollen sie? Előmutattam a talismánt, melynek varázshatása volt reá s megtekintése után tőle telhetőleg kevésbé volt érdes.

Womit kann ich seiner Excellent zu Dienste stehen, eléggé hangsúlyozta, hogy nem nekem, de Bismarknak akar szolgálatára állani.

Modortalan vén medve, gondolám, de hiszen nekem az ő kedélyességére semmi szükségem, s én is egész ridegen csak annyit mondtam neki, hogy szeretném tudni, hol találkozhatom Bismark Gróffal, vagy Blumenthal tábornokkal.

Bismark Gróf, mondá, tudtommal még Berlinben van. Blumenthal tábornok holléte felől nem vagyok tájékozva.

Honnan jön ön, kérdé röviden.

Visszaadom a tromfot, gondolám s egész lakonikusan azt felelém: azt majd Bismark grófnak fogom jelentésemben előadni.

Nun, der Gott befehlen! mondá.

En sarkon fordultam, Gott befehlen, mondám s elmentem.

Mindenből minden incidens nélkül vasúton mentem Berlinbe, hol csakhamar ismét Bismark dolgozó szobájában voltam.

Nos, minő sikerrel utazott ön? kérdé a gróf. Elmondám neki a Köln—Frankfurti utamat s az abból származott 1 napi késedelemért bocsánatot kértem, de az adott viszonyok közepette nem véltem mást, helyesebbet tehetni. Ilyen incidensek előfordulhatnak rendkívüli időkben. Az ön által Wie gehts-nek minősített egyének igaza volt, mert a *porosz sereg akkor Frankfurt an der Oderbe menetelt.*

En Kölben egészen megfelelkeztem arról, hogy Németországban 2 Frankfurt van, az egyik Frankfurt an der Oder, a másik Frankfurt am Mein, ha ez eszembe jutott volna, nem vesztettem volna el egy napot és kikerültem volna a tapasztalt izgalmat.

Nos, hogy jött azután Kölnből ide, úgy tudom, a vasúti összeköttetés még nincs helyreállítva?

Elmondom neki, hogy Mindenig lóháton.

Az erős lovaglás volt s kiállotta, kérdé.

En huszár voltam 1849-ben s Csehországból Pozsonyig egy huzamba lovagoltam, válaszolám, miután pedig az olasz nagykövettől ezen depechekkel voltam Excellenciád számára megbízva, nem véltem megengedhetőnek azt az idővesztegetést Kölben, míg helyreáll a vasúti összeköttetés.

Nagyon köszönöm buzgalmát.

Most térjünk dolgunk tárgyára, minő hírt hoz a tábornoktól?

En helycsen vélekedtem a tábornok felfogása felől, mint szerencsém volt Excellenciádnak elutazásom előtt mondani, a tábornok Kossuth Lajos nélkül nem fog semmit tenni, igen valószínűnek tartja azonban, hogy az általam közölt alapelveken elindulva, Kossuth semmi nehézséget nem fog találni a szövetség megkötésében.

És mikor gondolja, hogy az urak szándékukat velem tudatni fogják?

A tábornok úr engemet azzal az izennel bocsátott el, hogy ő minden esetre fogja Excellenciádnak tiszteletét tenni s nagyon valószínű, hogy Kossuthal együtt jönnek át Berlinbe.²⁵

Köszönöm fáradozását, ez volna legcélszerűbb megoldása a dolgoknak, csak hogy periculum in mora, tevő hozzá, nincs veszteni való időnk.

Amint tábornokomat ösmerem, válaszolám, a lehető legrövidebb időn belül fog cselekedni, ő a tett embere és nem szereti halasztani a dolgokat.

Ebben tehát tisztában volnánk, most térjünk egy másik, talán még fontosabb tárgyra, mondá és kutató szemmel nézett rám, el-

²⁵ Klapka Kossuthhoz intézett június 30.-i levelében erről nincs szó.

gondolkozva mintha azt latolgatná, valyon kinyissa-e szíve titkos redőjét előttem? Rendelkezésére állok kegyelmességednek mondom.

Dessewffy úr úgy látom, kellőleg van tájékozva hazája viszonyai felől s az elégületlenek legmagasabb régióinak is birja bizalmát, azért egy véghetetlen delicátus kérdésben kérném véleményét.

Parancsoljon, válaszolám.

Mi a véleménye azon nemzetiségek felől, melyek önök ellen küzdöttek, valyon azok nem-e válnának az esetleges nemzeti mozgalom alkalmával külön s nem-e csatlakoznának ismét Ausztriához s azáltal egy áldatlan polgárháború színhelyévé nem-e tennék Magyarországot? — Azt nem hiszem, mert ők fenhangon hirdetik, hogy Ausztria őket megcsalta s tényleg Ausztria eljátszotta minden nemzetiségi bizalmát. — Hát eszerént Habsburg trónnak kevés támasza van jelenleg Magyarországon? — Bátran állíthatom, hogy absolut semmi támasza nincs a jelenlegi dinasztíának s ami még a monarchiát összetartja, az az a vaskapocs, amelyet a hatalom kovácsolt mindnyájunk ellen.

Azt mondá multkori értekezésünk alkalmával, hogy a magyar nemzet a monarchikus eszmékkel van eltelve, hát nem hagyáná cserbe a Habsburg dinasztíát.

Igaz, hogy Magyarország par excellence monarchikus érzelmű, de semmi kötelék nem fűzi az 1849 vérpolitika után a Habsburg-dynasztíához. — És ha a hadiszerecsene annyira kedvezne fegyvereinknek, hogy ésszerűnek látszanék a Habsburg-dynasztíát mással felcserélni, nem gondolja-e, hogy számbafogható mozgalom nem-e indulna meg a Habsburgok érdekében.

A Habsburg-dynasztíát legfeljebb azok pártolnák, kik anyagi előnyöket élveznek tőle s azok száma sem nem elég erős, sem nem elég erélyes arra, hogy számbavehető mozgalmat indíthatna meg a dynasztia érdekében. A Habsburgok egyetlen támasza a szurony s nincsenek a jogara alatt élő nemzetek egyikénél sem mélyenható gyökerei. Ha Önök Ausztria erejét megtörik, a dynasztíával kényők-kedvők szerint bánhatnak el.

És ki által gondolná pótolhatónak a Habsburgokat?

Ha szövetségeseink lesziunk a Hohenzollern-dynasztia népeivel, legtermészetesebbnek vélném, hogy egy Hohenzollern herceg lenne Magyarország királya, mert természetszerűleg sok mindenféle szállak fogják Porosz- és Magyarországot összefűzni.

Az ön okoskodása helyes voltát nem tagadhatom és miután eszmecsereánk a bizalmasság terére lett terelve, bizalmasan be is vallom, hogy ez az eszme már többször képezte beszéd tárgyát Ófelsége királyom közt és köztem, de mielőtt a magyarok hangulatát nem ismertük, e tárgyban nem akartunk határozni.

Méltóztassék felfogni a helyzetet úgy, amint van: bárki legyen Európában a helyzet ura, nem hagyhatja számíttáson kívül az Európa keleti határain számos évszázadon keresztül megerősödött magyar nemzetet, mely szívóssága, bátorsága és kitartása által ellent birt állani mindazon viharoknak, melyek létezése hosszú ideje alatt végigdúlták szerencsétlen hazámat. De nemcsak a fergetegként romboló tatárjárás és törökuralom nem birták

nemzetemet elpusztítani, de az ausztriai 500 éves consequens assimiláló politikának is ellent birt állani a magyar faj.

Ebből az bizonyul, hogy a Gondviselés missiót adott a magyar nemzetnek s ezt a missiót, akárki lesz trónján a király, be fogja tölteni. Bárminőek lesznek Európa constellációi, a magyar nemzet mindég félelmes ellenség, vagy önfeláldozó barát lesz, amint bánni fognak vele. Én abban a véleményben vagyok, ha sikerülend, amire teljesen alapos remény van, Ausztria befolyását a német birodalomtól kiszorítani, ha ebben Magyarország egy Hohenzollern dynasztia alatt s továbbá Oláh ország, mely szinte Hohenzollern jogar alatt van, a Porosz érdekekhez lesz csatolva, akkor a Hohenzollern dynasztia oly erős állást fog elfoglalni, hogy vele szemfele birodalom, még az óriás muszka birodalmat sem veszem ki, nem mérkőzhet a jövőben. Annyival inkább tartom most kockáztatott véleményem alaposnak, mert minden kétséget kizáró feltevésnek hiszem, hogy ha Magyarország elszakad Ausztriától és Hohenzollern jogar alatt önálló országot képezne, Ausztria többi tartományai is követnék példáját s vagy vele egyesülve, vagy nála nélkül önállóan Porosz befolyás alatt szervezkednének.

Bismárk erre hosszú kutató tekintettel nézett szemem közé s lassú, vontatottan, mintha minden szavának horderejét mérlegelné, ezt kérde tőlem: hát ön azt hiszi, hogy Magyarország hajlandó volna a Hohenzollern jogar alatt elszakadni Ausztriától s három százados traditioi dacára elpártolni a Habsburg dinastiától? — Excellenciád ismeri a történetet, méltóztassék nekem megmondani, mit tapasztalt hazám három század óta egyebet a Habsburg dynastiától, mint a legrútább hálátlanságot?

Ha ez úgy van, mint mondja, akkor meg van oldva a kérdés. Egyesüljenek a Románokkal Hohenzollern dynastia alatt. — Talán kissé meggondolatlan heveséggel mondtam, — soha, soha, erre nincs eset s nem hiszem, hogy volna egy komolyan gondolkodó magyar ember, aki ebbe beleegyezne. Szavam óriási meglepetést látszottak Bismarknál előidézni s megütözve kérde. Ha Önök rokonszenveznek a Hohenzollern dynastiával, akkor érthetetlen önnek felháborodása. Természetesnek fogja találni Excellenciád, ha lesz türelme érveimet meghallgatni. — Nagyon kíváncsi vagyok reá.

Ha mink Hohenzollern Károly²⁶ őfelsége jogara alatt egyesülénk a Rumanokkal, akkor az csak Román hegemonia alatt történhetne. Elképzelheti Excellenciád, hogy egy oly alkotmányos érzületű nép, mint a magyar, ki sokkal fejlettebb minden tekintetben a Románnál, úgy gondolkozás, mint erkölcsi tekintetben,

²⁶ Hohenzollern Sigmaringen Károly herceg sz. 1859. IV. 20, Cousa fejedelem után, 1866 április 20-án Románia fejedelme, majd 1881 június 26-án királya. (Egy Hohenzollern herceg magyar trónjelöltsége nem újkeletű. Az első kísérlet a XVIII. sz. utolsó két évtizedében nyilvánul Károly Ágost weimári herceg trónrajelölésében V. ö.: *Gragger Róbert*: Preussen, Weimar und die ungarische Königskrone, Berlin, Gruyter, 1928. X. 158.) A második kísérlet 1849-ben Szalay Lászlónak és Pázmány Dénesnek a frankfurti parlamentbe történt kiküldetésével kapcsolatos. (Erre nézve l. *Themrenk—Pallaghy Attila* három cikkét a „Der Christliche Ständestaat“-ban, 1935. évfolyam).

alárendelhetné magát a sokkal durvább s minden tekintetben alattunk álló Rumain hegemoniának. Ha ez megtörténék, a legközelebb jövőben villongások, érdekkülönbözetek támadnának a két, egyáltalán össze nem forrott népfaj közt, melyek elkerülhetetlenül polgárháborúra s később talán fajháborúra fajulnának, hogy egyebet ne hozzak fel, csak a vallás és nemzetiségi kérdések lehetetlené tennék az amalgamisatiot; mink felvilágosodott, toleráns, többvallású nemzet vagyunk, hol a protestantismus viszi a főszerepet, míg a Rumanok szívósan ragaszkodnak a keleti rítushoz minden előítéleteivel és babonáival. Nem kegyelmes uram, erre gondolni sem lehet, hanem igenis, elfogadná a magyar nép a Hohenzollerni dynastia egyik tagját, mint független magyar királyt, különben méltóztassék ezen ügyet Klapka tábornok és Kossuth Lajos úrral megbeszélni, én úgyis csak egy iránytnemadó atom vagyok.

Jó, hát hagyjuk most ezt a komplikált kérdést. Minő utasítást kapott Dessewffy úr a tábornoktól otthoni működésre.

Elsősorban kötelességemné tette a tábornok, hogy szervezzem ottan az élelmezés gyors előállítását a betörő sereg részére, osztán szervezzek 2 ezred huszárságot a kunok, jászok és hajduk által lakott sík alföldön, hol kellő összeköttetésem vannak, miután a 48/49-ben alattam szolgált huszárok azon vidék fiából teltek ki, mit annál könnyebben vélek elérhetni, mert még sokan az alattam szolgált katonákból nem haladták meg azt a kort, hogy ismét lóra ülhessenek az első felszólításra, főleg a szolgált tiszték s így egyszerre rövid időn felállíthatom 2 huszárezred káderjét, ahova az azóta felnőtt fiatalság rohamosan fog sorakozni, de mindenekelőtt lelkemre kötötte a tábornok, hogy a Budai Gellérthegyi citadellát igyekezzem egy vakmerő coup de main által hatalmamba keríteni. — Ez nagyon veszélyes missio s miért tartja a tábornok szükségesnek ily veszélyes actióval kezdeni meg a mozgalmat, hiszen ha sikerülne is egy szerencsés coup de main által elfoglalni a citadellát, az elképzelhetetlen, hogy néhány óra mulva azt a pesti garnizon vissza ne foglalná.

Az mind lehetséges, de az országra a citadella elfoglalása varázshatást gyakorolna s a vidék nem akarna méltatlan lenni a tővároshoz, erkölcsi hatása kiszámíthatatlan lenne ezen első sikernek és a garnizon semmiesetre sem foglalhatná azt oly rövid idő alatt vissza, hogy nekem ne lenne módomban a citadellát több helyen légberöpíteni. — És ha ami nem lehetetlen, sőt valószínű, ön áldozatul esne vakmerő vállalkozásának? — Még akkor is légberöpülne a citadella, mert ne tessék szem elől téveszteni, hogy az a maroknyi ember, akivel el akarom foglalni a fellegvárat, mind intelligens ember, akikkel meg fogom mindenesetre beszélni a feladatot s ha nem én, úgy társaim valamelyike bizonyosan be fogja fejezni feladatunkat.

S hol venné ön a szükséges robbanó szert?

Arról legtávolabb fogalmam sincs, de jó az isten, majd inspirál s ha másképen nem, hát magunk fogjuk előállítani, nitroglicerint csak lehet szerezni s nekem gondom lesz rá, hogy csapomba egy chemikus is felvegyek.

Hát hogy rokonszenvemnek eclatáns bizonyítékát adjam, én megszerzem önnek a szükséges dynamitot. (A dynamit akkor még

nem volt közkézen kapható, a tudomány ugyan felösmerte már a nitroglycerin nagy hatását és veszélyes voltát, de a dynamit, mint cyan, a nagy közönség előtt ösmeretlen volt s ezért volt oly becses a Bismark ajándéka). Gondolom 5 kiló elég lesz arra, hogy 5 helyen számbavehető rombolást eszközöljenek.

Nagy köszönettel veszem és igen hálás vagyok Excellenciád jóakarataért. Ez lesz az első hadiszer, mellyel Poroszország a Magyarországi hadjárathoz hozzájárul.

Most már az ön hazautazása nem oly sürgős, mint volt kijövele, maradjon még holnap Berlinben s a holnapi nap folyamán megkapja az ígért rombolószert. — Az emberi természet telhetetlen, s ha már annyi keggyel van Excellenciád irántam, akkor még eggyel többet kérek.

Mondja, szívesen teljesítem kívánságát.

Méltóztassék $\frac{1}{2}$ — $\frac{1}{2}$ kilós patronokba csomagoltatni és gyújtó zsinórral ellátni minden patrónát, ez nagyon könnyítendő feladatunknak keresztülvitelét. — Észrevétele teljesen helyes, a tűzérési laboratoriumban jobban értenek ahhoz, mint másutt. Holnap megkapja a 10 darab $\frac{1}{2}$ kilós dynamit-patronokat kellőleg felszerelve, úgy, hogy akár szivarral is meg lehet gyújtani a kanócot.

De most még egy fontos dolog jut eszembe, ha hadtestünk átlépi a határt, az élelmezésről is kell gondoskodni. Mink szigorú fegyelmet fogunk tartani s nem fogjuk megengedni, hogy a népesség sanyargatása által elveszítsük rokonszenvünket. Mink mindent fogunk készpénzzel fizetni, de az élelmiszereknek az országból kell kitelni.

Ezzel elsősorban bízott meg tábornokom, de amint a hadügy-miniszteriumban alkalmam volt meggyőződni. Önök kellően vannak értesülve az élelmezési források felől.

Igen a határszélen, de beljebb hatolva mindig több élelmiszerré lesz szükség, abban az arányban, minő arányban a magyar felkelők fognak hozzánk csatlakozni.

Én Szepes, Sáros, Abauj, Borsod és Szabolcs vármegyékben szervezni fogom a szükséges rozs, hús és szeszszükségletet, még pedig rövid idő alatt, mert azt nagyon jól tudom tapasztalatból, hogy a hadjárat sorsát inkább a hadsereg gyomra, mint fegyvere szokta eldönteni.

Arra hát számítok, hogy a nevezett 5 megyében nem fog se-regünk hiányt szenvedni.

Erről fejemmel állok jót.

De legalább ezen élelmiszerek megszerzésére szükséges összeget vegye át, legalább 200.000 frt-ot.

A liferánsokat mindig az átadott szerek alkalmával, sőt utána szokták fizetni, én pénzt elvből nem veszek át, mire fizetésre kerül a sor, tudni fogom, ki a Zahlmeister Magyarországon s ahoz fogom utasítani a liferánsokat.

Azzal váltunk el a gróftól, hogy a holnapi nap folyamán meg fogom kapni a 10 darab $\frac{1}{2}$ kilós dynamitpatronokat.

Meg is kaptam, igen gondosan fűrészpor közé csomagolva, egy kis ládikóban, melynek alakja oly díszes volt, hogy vizitálás esetén egy férfi úti-necessairnak is be illett volna.

A még Berlinben töltött napot arra használtam, hogy megnéz-

tem Charlottenburgot és a Thirgartent, Üchtriczet levélegileg értesítettem, hogy a kapott utasításaim haladékokat nem türeznék, ezidő-szerint nem látogathatom meg. — Személyes biztosságom és a dinamitkészlet szükségessé tette, hogy ne porosz földről lépjem át az osztrák határt s így egy varga betűt csinálva, Genfbe rándultam, ott egy napot időztem és a rendes Schveitzi vonalon mentem Pestre, hova minden baj nélkül meg is érkeztem, miután Bernben elévült útleveletem megújítottam. A Porosz kabinetútlevelet anyó-somnál hagytam megőrzés végett. Isten tudja mi lett belőle. Pestre érve Adélot, kit időközönként levélegileg értesítettem mintlétem felől, nagy általánosságban tartott leveleim által egészen normális kedélyállapotban találtam s úgy ő, mint kedves gyermekeim jó egészséggel örvendtek. Adélot nagyon megörült megérkezésemnek s nagy lelki gyönyörűséggel mondá, végre egymásnak élhetünk.

Még nem felelém s elmondám Bismark által kapott feladatomat, de a fellegvár elfoglalása felől hallgattam, nem akartam nemes lelkületét veszélyes feladatomból közlése által nyugtalanítani.

Adél átlátta, hogy még nem érkezett be az az idő, hogy idilli boldog csendes családi életünket folytathassuk. Az ő nemes lelke átlátta, hogy az elvállalt missióm becsületbeli kérdés és annak mielőbb meg kell felelnem.

Csak egy napot töltöttem családom körében Pesten, ez időt is arra használtam, hogy Bónis Sámuelnek²⁷ és Kállay Ödönnek²⁸ Szabolesba, Bárczay Albertnek²⁹ Abaujba, Br. Lúszinszky Pálnak³⁰ Kassára, Szinyei Félixnek Eperjesre és Máriássy Jánosnak³¹ Lőcsére, hol akkor megyei főpénztárnok volt, sürgönyözsem, felkérve őket, hogy az általam meghatározott időben és helyen szíveskedjenek a vasúti állomáson várni. Hogy a távirtdánál feltűnést ne okozzák, mindegyiknek más-más név alatt sürgönyöztem.

Fent elősorolt barátaim mindenik pontosan teljesítette kérésemet, így vált lehetővé, hogy aránytalanul rövid idő alatt megoldottam a Bismarktól kapott feladatomat.

Elsőnek Szabolesba mentem, hol az Újfehértói³² állomáson

²⁷ Sz. 1810. † 1879. A szabadságharc idején államtitkár az Igazságügyminisztériumban, Világos után bujdosott, majd elfogták s halálra ítélték, de ezt 10 évi várfogságra enyhítették, 1856-ban szabadult olmützi börtönéből. 1861-ben az ellenzéki határozati párthoz tartozott; 1865-ben a balközép főtámasza.

²⁸ 1845-ban már tagja az országgyűlésnek, szabadelvű radikális-párti; a pesti nemzetgyűlésnek s a debreceni parlamentnek is tagja, Komárom várába élelmezési biztosnak nevezte Kossuth ki, a szabadságharc leverése után halálra ítélték, de kegyelem folytán szabadult.

²⁹ Sz. 1819. † 1877. abauji főispán volt.

³⁰ Sz. 1791. † 1869. A szabadságharc idején Kossuth kormánybiztosként küldte Görgey táborába. Volt kassai polgármester, utóbb országgyűlés követ.

³¹ Sz. 1822. Végigküzdötte a szabadságharcot. Annak leverésével az aradi foglyok közt őt is halálra ítélték, de életének megkegyelmezték. 1856-ban kiszabadult. Az aradi kivégzések előestéjén látogatást tett hű barátjánál, Dessesffy Aristidnél; kiszabadulása után feleségül vette Dessesffy Aristid özvegyét, Szinyei Merse Emmát, Félixnek testvérét. Altábornagy, v. b. t. t., báró és a főrendiház tagja lett, † 1905-ben.

³² Nagyközség Szaboles-vm. nagykállói járásában.

várt Bónis Samu és Kállay Ödön, kiknek jó 4 lovas fogatán rövid idő alatt Kálló-Semjénbe³³ érkeztünk.

Ott elmondám részletesen a történeteket, a történendőket és azon feladatokat, hogy elsősorban a rövid idő múlva Klapka vezérlete alatt betörendő porosz hadtest élelmezéséről kell gondoskodni. Kállay Ödön, ki 1849-ben Komárom várát látta el élelmiszerekkel, gyakorlatában volt az ilyfajta ügyletnek és szívesen vállalkozott arra, hogy Szabolcs megyében nagy mennyiségben található ökor, rozsz és szeszmenyiséget legrövidebb idő alatt leköti, akkor még Szabolcs megye nem volt annyira zsidókézből, mint most és lehetők tartotta a nagy kereskedő gócpontok igénybevétele nélkül is előállítani a tetemes élelmiszereket.

Hozzáfogtunk az összeíráshoz, mely azt eredményezte, hogy 5—400 darab sörét (?), 19.000 mázsa rozst és 5.000 akó spirituszt 8 nap alatt biztosít, mindössze azt kérde, hogy ki fogja a kiszolgáltattott élelmiszereket fizetni.

Vagy Tisza Kálmán,³⁴ vagy Károlyi Gyula,³⁵ akármelyiket bízta meg Bismark, kellő garanciákat nyújt a tulajdonosoknak.

Bónis Sámuel pedig elvállalta a hangulatesinálást és a felkelés tervezését.

Másnap Kassán voltam, hol Bárczay Albert és Luzsinszky Pállal értekeztem, mindnyájan nagy lelkesedéssel vállalták feladatukat. Itt azonban kevesebb mennyiségű proviantra volt kilátás, de annál több hadiszere, melyet az ipar van hivatva előállítani. Az öreg Br. Luzsinszky egész ifjú hévvel ment a dolognak és Kassát alaposan ismervé, kilátásba helyezte, hogy még élelmiszereket is fog küldhetni a határ felé, mihelyt szükség lesz rá.

Miután Borsod megyében nem volt teljesen megbízható barátom, felkértem a két urát, hogy szervezzék Borsodban is az élelmezést, a megye sokkal vagyonosabb lévén, ott több élelmiszernek a megszerzésére volt kilátás.

Ez a két úr azonfelől, hogy megígérte Borsod megye szervezését, kilátásba helyezte Gömör megyét is megnyerni a mozgalomnak, mi annyival fontosabb dolog, minthogy Gömör sokkal közelebb esik a betörés pontjához, elsősorban az ő gazdag raktárai fognak igénybevételni.

Kassán jó eredménnyel végezvén, átrándultam Eperjesre Szinyey Félixhez, ki akkoriban³⁶ főispánja volt a megyének. — Itt már több nehézségbe ütközött missióm, mert Sáros megye szegény lévén, nem nyújthatott számbavehető élelmezési anyagot, főleg liszt dolgában volt csekély a kilátás, szeszt és hízott marhát

³³ Nagyközség Szabolcs-vm. nagykállói járásában, a Nagykállói Kállay nemzetség ősi fészke.

³⁴ Sz. 1850, † 1902. 1875-től 15 éven át Magyarország miniszterelnöke.

³⁵ Sz. 1857, † 1890.-ben. A Pallas Lexikon szerint: „Az ő neve is összekötetésbe hozott az 1866-iki porosz háború idején alakult Klapka légióval, de nem oly mértékben, hogy üldözésnek lett volna kitéve”. A képviselőház tagja, v. b. t. t., az Aranygyapjas-Rend lovagja.

³⁶ Ekkoriban alispán volt; 1871-től főispán.

csak lehetett találni, de rozsot mentől kevesebbet. A megye főterméke krumpli lévén, miután júniusban³⁷ voltunk, arra sem lehetett számítani, mert ilyen időtájban a régi termés vagy fel van égetve szesznek, vagy elültetve. Azonban Szinyey Félix nagy érdeklődést mutatott és meleg rokonszenvvel fogadta a beálló eseményeket. Eperjesről Lőcsére mentem Máriássy Jánoshoz. őt találtam leghabozóbbnak, tele kételyekkel és rémképekkel. ő ugyan elvállalta, hogy ha a porosz befolyás alatt szerveződik Klapka parancsnoksága alatt egy hadtest, ő a neki szánt állást és szerepet el fogja fogadni, de a most tervezett élelmezés körül ő vajmi keveset tehet. Tedd magadat a Szepes megye vagyonos polgárságával érintkezésbe mondtam, a Szepességiek minden időben meleg rokonszenvvel viselkedtek minden nemzeti mozgalom iránt.

Az igaz, mondtá, de nagyon circumspectus faj s nem hiszem, hogy megmozdulna, míg nem szól magyar földön a porosz ágyú.

Mink nem is ígértünk Bismarknak egyebet, mint hogyha egy porosz hadtest magyar földön lesz, akkor szervezzük a felkelést.

Akkor a Szepesség sem fog elmaradni, mondtá.

Máriássy Jánosba helyeztem legtöbb bizalmat s nála tapasztaltam leglangyosabb érdeklődést; egy szomorú tapasztalattal és egy csalódással gazdagabban tértem vissza Pestre.

Nagyban és egészen meg volt oldva feladatam, annyiból, hogy oly tetemes élelmiszert biztosítottam, mely elég lett volna 50.000 ember élelmezésére heteken, esetleg hónapokon keresztül. *Szabadságom ideje éppen aznap telt le*, midőn hivatalomba ismét visszaléptem.

Első teendőm volt az elnöknél, Lónyay Menyhértnél jelentkezni, ismét igen szívesen fogadott s érdeklődéssel kérdezte, jól végeztem-e ügyes-bajos dolgaimat, rövid ideig vettem igénybe elnököm idejét s visszamentem irodámba hivatalos teendőimet végzendő.

Az események ez alatt rohamosan haladtak. Az osztrák hadsereg már össze is ütközött a Cseh országba betört Porosz hadsereggel s már vereséget is szenvedtek,³⁸ híre kezdett keringeni, hogy Klapka a jablonkai szoroson egy foglyok és szökevény osztrák katonákból szervezett dandárral betört magyar földre.³⁹ — Én nagyon izgatottan vártam az eseményeket, annyival izgatottabb voltam, minthogy Adélom vállalkozott arra, hogy ő átviszi Genfbe a Klapkához intézett jelentésemet s a hőslélkű Adél nem rettent vissza az ellenséges táboron keresztül Genfbe utazni, most nagyon fontos hasznát vettük a Bernben megújított útlevelnek.

Adélom az apró sűrű betűkkel írott Klapkának szóló jelentésemet az akkor divatos crinolinja acélrugóira csavarva, azt újra átvarrva, vitte magával.⁴⁰ Hogy kevesebb feltűnést okozzon

³⁷ Időszámításunk szerint július 8. körül ért Eperjesre.

³⁸ A hét napos háború döntő veresége Königrätznél július 5-án volt. Utána a poroszok ellenállás nélkül nyomultak Bécs felé; július 22-én fegyverszünetet kötöttek.

³⁹ Klapka augusztus 5-án tört be a jablonkai hágón s eljutott mintegy 20 km.-nyire Turzófalváig, de nem találván a tót nép közt barátságos fogadtatásra, visszavonult.

⁴⁰ Július közepe táján.

egy magános nő utazása ily háborús időben, magával vitte Emma leányunkat s szerencsésen megérkezett rendeltetése helyére Genf-be, honnan egész biztonsággal küldte Klapka címére a tölem kapott jelentést.

Reményeink napról-napra fokozódtak s lelkünkől örvendtünk a poroszok minden győzelmének, nem is álmodva, hogy a mi érdekeinknek megfelelőbb lett volna, ha eleinte az osztrákok vívtak volna ki egyes győzelmeket.

Az ily izgatott légkörben élve, fokozottan éreztem nemeslelkű Adélom hiányát, egyrészt azonban nem bántam, hogy távol van, addig míg a citadella sorsa el nem dül.

Pestre érkeztem után pár nappal felkerestem Horváth Jancsi és Beniczky Lajos⁴¹ volt ezredeseket, kik mindketten kitüntek volt vakmerő bátorságuk által, közlém velük feladatomat s ők meglepő rokonszenvenvel fogadták az eszmét.

Megállapodtunk abban, hogy mindegyikünk 5—5 megbízható embert toboroz, kik ismét mindegyik 5 bizalmas emberrel szaporítja vakmerő csapatunkat. Mi hárman leszünk a merénylet intézői s az adeptusok sem fogják tudni, ki áll a mozgalom élén, mert 5 embernél több nem volt egy csomóban. Minden összeesküvőnek egy revolverről és egy vadászkestről kellett gondoskodnia. Az összeesküvés célját csak mi hárman tudtuk s a csapat csak akkor fog értesítettetni, ha már a Gellérthegy meg lesz mászva, hogy minő feladat vár reá.

Ily szervezettel kerültünk össze mintegy 110-en, a titokzatoság fátyla alatt éltek napjainkat, várva az actiora megadandó jelszót, az azonban késett. Egy napon magához hivatott Lónyay és mereven szemem közé nézve, azt kérdé, hogy tudom-e mi a legújabb újság. — Csak a lapokból ismerem azokat. — Hát Szeretost⁴² elfogták mondá. — Az neki nagy baj, mondám. — S ezen

⁴¹ Sz. 1815. A Hurbán-féle felkelés leverésére alakított seregekkel kormánybiztosként küldték ki, utóbb maga lett a csapatok vezére. Neki tulajdonítható, hogy a horvát mintára 1848-ban megindított tót mozgalom teljes kudarccal végződött, s hogy a szabadságharcra nézve oly fontos bányavárosok törhetetlen hűséggel állottak a magyar ügy mellé. A szabadságharc leverése után halálra, majd kegyelem folytán 20 évi várfogságra ítélték, 1857-ben szabadult kufsteini börtönéből. Az Almásy-összeesküvésben újra részes, ezért ismét halálra ítélték, de 1865-ben már feltételes szabadlábra helyezték. Mint e naplóból látjuk, máris újabb összeesküvésben vesz részt. 1868-ban ismeretlen tettesek meggyilkolták (Pályafutásának történeti jelentőségét *Steier Lajos* írta meg: Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos és honvédezdredes visszaemlékezései és jelentései az 1948/49-iki szabadságharcról és a tót mozgalomról, Budapest, Fontes, 1924.).

⁴² Gróf Scherr—Thoss Artur porosz-sziléziai (Gleiwitz) származású. 1859-ben, 19 éves korában került Magyarországra, ahol letelepedett. Résztvett a szabadságharcban, amelynek leverése után sikerült megszöknie. 1862-ben Párisban tartózkodott s érintkezésbe lépett Bismarckkal a magyar ügy védelme érdekében. Klapka betörésekor, mint III. Napoleon futárja, az osztrákok kezébe került. Halálra ítélték (VIII. 5-én), de Bismarck közbenjárására kiszabadult. Élete végéig lelkes híve maradt a magyarságnak, politikai tevékenységét „Erinnerungen aus meinem Leben” címen írta meg. (Megjelent Könyve Nándor fordításában a *Budapesti Szemle* 1881. évfolyamában, 56—58. számban.)

elfogadás nem lesz rád nézve is kellemetlen, esetleg veszélyes? Nem gondolnám, felelém. — Mindenesetre távozzál Pestről, menj valamelyik közellakó rokonodhoz és éber figyelemmel kísérd a lapokat, ha az események úgy fordulnának, hogy te veszélyt láss magadra, akkor távozzál, hogy el ne fogjanak, nem tudom, hogy vagy költség dolgában, 3 havi fizetésedet előre kiutaltványozom, addig vissza ne térj, míg az események nem javulnak. Lónyaynak ezen delicátus eljárásának oka a következő:

Gróf Seher-Toss, kit röviden Sertosnak hívtunk, 1849-ben a mi seregünkben szolgált Porosz létere. A véletlen úgy hozta, hogy mi ketten megbarátkoztunk. Nem ide tartozik barátságunk genesisét hosszú lében felereszteni, elmondom pár szóval Sertosznak egy Czerfi⁴³ Mór nevű ujságíróval akadt baja, mely azzal végződött, hogy általam párbajra hívatta, miután azonban a nyegle tentafogyasztó azt felelte, hogy meine Waffe ist die Feder, und ich stosse mit dieser Waffe zu. A Sertos válasza az volt, meine Waffe ist aber der Säbel s kegyetlenül elkardlapozta.

Ebben a korban sok anomália történt, tehát nem csudálandó, hogy a puskaport sohasem szagolt skribler százados rangot viselt, míg a fiatal, de nagyon sneidig Szerfos Gf főhadnagy volt, ezt a rangbeli fölényt Czerfi arra használta hogy Schertost, miután jó sort vert kardja lapjával a skribleren, profoszhoz küldte, eljárását nem indokolva, egy patrolt küldött érte s elzáratta. Én miheiyt erről értesültem, elmentem a lovagias Kis Ernő főparancsnokhoz, elmondám neki a történetket. Természetesen Kis Ernő rögtön kibocsátotta Sertost az árestomból s Czerfi urat maga elébe rendelte, kategorice kinyilatkoztatván neki, hogy vagy megverekszik Sertossal, vagy el kell hagynia a tiszti rangot. Ez hatott. — Miután nappal azelőtt én hittam ki Czerfi urat, másnap megjelent lakásomon két ösmeretlen nevű porc. figura, kinyilatkoztatván, hogy Czerfi úr segédei s felök meggondolván magát, rendelkezésünkre áll s ők a párbaj feltételei felől akarnak velünk értekezni, éppen mintha hívták volna, megjelent Gf Smidegg Kálmán,⁴⁴ ki segéd társam volt. Az ügyet hamar letárgyaltuk s abban állapodtunk meg, hogy másnap d. u. 4 órakor az újpesti, illetőleg palotai erdőben találkozzunk, (akkoriban a palotai erdő volt a párbajok helye). Smidegg és én az orvosunkkal annak idejében a kítűzött helyen voltunk s vártuk Sertoszt, kinek valami elodázhatatlan dolga akadt s ne hogy ellenfelét várassa meg, kért, hogy legalább mi legyünk pontosak, nehogy a tentanyaló várakozzék. Alig haladta meg a kítűzött időt 10 perc, midőn egy rohanva haladó bérkocsit látunk közeledni, ez Sertos mondánk egy hanggal s csakugyan ő volt. Látható volt rajta az öröm, hogy ellenfele nem előzte meg. Egy negyed óra múlik a másik után, anélkül, hogy ellenfelünk megérkezett volna, mintegy $\frac{3}{4}$ óra multán látunk ismét egy bérkocsit közeledni. Mi lehet az, hogy csak egy bérkocsi jön, kérdé Smidegg. Der Schweine Hund kommt nicht, mondá Sertos s igaz volt, a bérkocsiban ellenfelünk egyik segéde érkezett, egy

⁴³ Esetleg Cserfi, vagy Szerfi, vagy Szivfi (?).

⁴⁴ A szabadságharc leverése után Párisba emigrált.

nyilt levelet adván át nekem, melyben Czerfi tiszti rangjáról való lemondása volt, egyéb semmi.

Ich habe es geahnt, mondá Sertos, das der Schweine Hund (ez volt kedvenc szava) es vergisst Tinte als Blut zu vergiessen.

Hazamentünk s ezzel vége volt a Sertos—Czerfi-féle affair-nek, de Sertos mindég meleg barátsággal viseltetett irányomban.

Ez a Sertos a Klapka seregében őrnagyí rangot viselt s egy alkalommal Jablonka táján nagyon vakmerően előre merészkedett s egy huszár patrol által elfogatott. Lónyay Menyhért, ki ösmerte a köztünk fennálló viszonyt, midőn értesült a Sertos elfogatásáról, attól félt, hogy talán írományai közt az én nevem is előfordulhatna s azért intett óvatosságra s adta készséggel a 5 havi szabadságot és előleget. — Én Gyulához⁴⁵ mentem Péterre,⁴⁶ hogy mégis minden eshetőséggel szemben közel legyek Pesthez, Gyulának mit sem szoltottam az eseményekről, de minden nap beküldtem a közeli Sechenyre⁴⁷ a póstára, ez neki feltűnt s faggatni kezdett, hogy mit édekel annyira a pósta, én a napi események és háborús hírek érdekes voltával csillapítottam kíváncsiságát. A hadi események rohamosan követték egymást, az osztrák hadsereget a poroszok folyton verték, mint a kétfenekű dobot, annyira, hogy a magyar felkelés szüksége teljesen feleslegessé vált. Sertost mint porosz alattvalót hamar kicserélték fogságából.

Az annyi ábránd és szép reménnyel kecsegtetett remény utolsó szikrája is elenyészett a csakhamar megkötött béke által s én ismét visszaestem spisburgeri hivatalnokos körömbe. Az 1866-os eseményekből semmi sem maradt nekem, mint a visszaemlékezet és az a dynamit, melynek utolsó részletét körülbelül 14 év múlva Emmával semmisítettem meg Miskolcon. — Azóta küzködtem a mindennapi prózai élet bajaival, csak áldott emlékü Adéllommal emlékeztünk vissza az izgalmas napokra. Bismark minden számadásokat beszüntetett, kinél mennyi pénz volt elszámolás végett, nála maradt. Így jutott Gf Csáky Tivadar⁴⁸ óriási összeghez, melyet a legkönnyelműbb, módon elvert.

⁴⁵ Dessewffy Gyula. Dénes testvérbátyja, sz. 1825. X. 30. Zsolcán; a Koburg-huszároknál volt százados, résztvett a szabadságharcban, † 1895. XI. 26. Alsókubinban.

⁴⁶ Község Nógrád vm-ben.

⁴⁷ Szécsény, Nógrád-vm; járási székhely.

⁴⁸ Gróf Csáky Tivadar 1854-ben született Bártfán, 1850-ben katonai pályára lépett, 1857-ben azonban már nyugdíjazását kérte. Ekkor hatása alatt állt már nagybátyjának, Komáromy Györgynek, (kinek felesége Csáky grófnő volt) s maga is belefogódott a politikai életbe. 1860-ban „Was wir wünschen“ címen fejtette ki egy „Von einem Magnaten“ 1860 május 1.-én megjelent füzetben hazafias nézeteit. A magyar nemzeti irányú „Szent István“ szabadjómíves páholyban élénk tevékenységét fejtett ki s külföldön is jelentős befolyásra tett szert Viktor Emánnel királynál és Napoleon hercegnél. 1865-ban részes a lengyel nemzeti mozgalomban, majd tagja az Almásy—Nedeczky összeesküvésnek, de a rendőrség nem találta. 1864-től a Kossuth-ellenes emigráció szellemi vezéréként lép fel s készít új terveket, amelyek az 1866-i mozgalomban váltak időszertűvé. Munkatársa nagybátyja, Komáromy György; egy előkészítendő felkelés vezéréül pedig Klapkát nyelik meg. Mozgalmához mind az olasz, mind a porosz kormánytól hatalmas összegeket vett fel.

Ha én a Bismark által ajánlott összeget átvettem volna, néhány 100.000 ft maradt volna nálam. Ki tudja mitől jó, hogy nem maradt. Az isteni gondviselés utai megfoghatatlanok. Megmaradt tiszta önérzetem, mi a legnagyobb kincsnél is többet ér.

Közli: *Dr. Desseroffy Sándor.*

Egy őt támogató s őt megbízó magyarországi komitére hivatkozott, amely a valóságban nem létezett s a felvett pénzt saját céljaira költötte el. Az 1866-i mozgalomban vitt szélhámos szerepét Kossuth leplezi le („Iratái“ VII. kötet, 105. és köv. l.).

Adatok a XVIII. század végének török hadseregéről.

II. József 1787 és 1790-es évek közötti török háborújának feldolgozásához szükséges adatgyűjtésem közepette a bécsi „Kriegsarchiv“ kéziratosa között egy terjedelmesebb németnyelvű feljegyzésre akadtam, mely többek között igen érdekes adatokat tartalmaz e kor török hadseregére vonatkozólag.* Ezek közül legjobban megragadta figyelmemet a török tábor különösen szemléltető leírása és a törökök sajátos harcmódjának megörökítése. A szerző kilétét, aki a szövegből következtetve, a hadjáratot Szász-Coburg herceg galiciai hadtestében küzdötte végig, és naplójában személyes tapasztalatait örökítette meg, nem sikerült megállapítanom. A kézirat csak annyit árul el, hogy egykori tulajdonosa Diósgyőrben, 1811 január 31-én fejezte azt be.

Az emlékiratszerű feljegyzés érdekesebb részei ezek:

„Das Lager der türkischen Truppen enthält keine Ordnung, es stellt einen verworfenen Haufen vor, der von Zeltern verschiedener Grösse und mit Gepacken ausgestattet, im ganzen der Form eines halben Mondes gleichen sollte, der aber in grösster Unregelmässigkeit hingeworfen ist. In der Mitte ohngefähr dieses Lagers befindet sich das Gezelt des Gross Veziers auf mehreren grossen Zeltern bestehend, oder in Ermanglung des Veziers jenes des Szeraskier Baschas, der auch Comandant und Bascha von 5 Roßschweiften ist, an Grösse, Pracht und Menge alle übrigen weit übertreffend, mit einer rothen Kugel, oder gelben halben Mond von Messing, oben bezeichnet. Der Eingang des Wachtzeltes vom Gross Vezier und sonstigen Commandanten ist nach jene Gegend gerichtet, nach welcher der Marsch oder ihre taktische Bewegungen gehen sollen, seine mitführenden Roßschweiften auf beyden Seiten des Einganges aufgefplant. — Die Offiziers sind nach dem Grad ihrer Vorstellung, oder Vermögens mit einzelnen Zeltern versehen. Von dem übrigen Volk bewohnen 10 Mann ein bequemes Zelt, sowohl dieses als ein Packpferd erhalten selbe zur Bagage vom Grossherren, 20 Mann bekommen ausserdem ein Kamel zur Fortbringung der 2 Zelter.

Des Nachts ist das Lager, wenn der Feind nicht in ihrer Nähe lagert, mit großen Laternen beleuchtet, welche um das Zelt des Commandanten auf hohen Stangen aufgestellt sind.

Die Postirung der Laagerwachten ist eben unordentlich. Jeder Truppen Commandant kann mit dieser auffallenden Nachlässigkeit beschuldigt werden. Die Sicherheit ihres Lagers be-

* Jelzése: Manuscripte 1788—1790; 1—22.

ruhet meistens auf ihrer eingebildeten Wachsamkeit im Laager selbst, wo sie mehrentheils und fast durchgehends von Mitternacht bis vor Anbruch des Tages mit starkem Schlaf überfallen werden, diese Schwachheit rührt daher, dass sie alle, besonders die Bemittelten fast täglich mit Opium sich berauschen, und dieses vorzüglich, wenn sie eine bevorstehende Affaire erwarten. Ein türkisches Lager zur Nachtzeit zu Überrumpeln, braucht keine grosse Kriegslist .....

Die Anhäufung der in heutigen Kriegen so unentbehrlichen Vorräthen und Lebensmitteln, Depots wird bey denen Türken sehr wenig gemacht. Die von der Regierung geliefert werden sollenden Victualien sind Mehl, Zwiback etwas Brod, Reis, Butter für die Mannschaft, und Gersten für ihre Pferde. An Schlachtvieh unterhalten sie ausserst wenig, so dass 7 bis 10 Schaafte auch für einige Hundert hinreichen müssen. In Ermanglung aller Victualien werden der Mannschaft solche Rationenweise reluiert, ohne dafür die mindeste Sorge zu tragen, woher diese Bedürfnisse gekauft, oder bei Zeiten requiriret werden sollen. Doch verpflegen sich die wohlhabenden Spahis durch eigends mitführenden Vorräthen an Caffé, Taback, Reis, Butter und orientalischen Obstfrüchten. Es ist demnach bei der übrigen Mannschaft, und durchgehends bey den Janitscharen und Tataren Raub und Plünderung vorzüglich in Feindes oder neutralen Ländern nichts neues und eine wohl authorisirte Art sich zu ernähren.

Der Aufbruch eines Ausmarsches wird vom Gross Vezier angedeutet und ordinirt, von denen Csahahus oder Individuen, wie bey uns die Officiers vom General Quartier-Meister Staab vorstellen, abgeschrieben und denen verschiedenen Baschen zugemittelt. Die Vortruppen führet der Karejadscha Bascha mit 5000 der bestberittenen Reiter, welche die Spahis der Kapikuli seyn sollen. Diese poussieren auf einige Schussweite 4 bis 500 Tartaren voraus, welche alle vorliegende coupirten Terrains, Waldungen oder Gesträuche durchstreifen. Diese Avant Truppen brechen um ein paar Stunden früher aus dem Laager auf als das Gros ihrer Armée, welches letztere mit 5 Canonen Schüsse das Signal zum Aufbruche erhält. In der Nähe des Feindes werden dem Vortrab auch ein paar Canonen mitgegeben, welche ihrer schweren Beweglichkeit halber öfters mit 6 paar Büffel-Ochsen bespannt auch nicht selten in unwegsamem oder sumpfigen Grunde stehen und zurückgelassen werden. Ihre Marche Stationen begreifen den ganzen Tag ohne Meilenmaaß, je nachdem die Umstände, oder die Witterung denselben gestatten. Während dem Tag-Marsch wird einmahl Halt gemacht, abgefüttert und etwas zur Erholung meistens Erfrischungen, oder Cafeé genossen. Dieser Gebrauch findet nur in denen Europäischen Ländern statt.

In asiatischen Gegenden, wo lange Wüstereyen oder weit ausgebreitete Haiden, ohne Dörfer oder Ortschaften die Regionen ausmachen, wird zwar den ganzen Tag marschirt, jedoch 2 malen angehalten, gefüttert und Abends abgekocht.

Ihre Schlachtordnung stellet einen halben Mond vor, wenn man die Tiefe des zusammen gerollten Klumpens nicht über-

sehen kann, im letzten Fall ist selbe ein bloßer Haufen, der sich in Attaque nach der vorangehenden Fahne truppenweise zu richten, oder zu orientieren gewohnt ist. Sie haben weder Reihen noch Glieder, und dehnen sich gegen das feindliche Kanonenfeuer so sehr aus, daß man die Tiefe ihres vorherigen Klumpens oder Haufens öfters durchsehen kann.

Die Cavallerie attackirt mit einer Heftigkeit, welche bei einer europäischen Reitercy nie geschen wird. Gelingt ihr Anfall das 1-te oder 2-te mahl nicht, so versuchen sie die feindliche Linie zu umgehen und derselben in Rücken zu fallen. Aber diesem Ereigniss ist bey jetzigen Methode der europäischen Manoevrirungs Kunst leicht zu begegnen, wenn man die gewöhnliche Infanterie Quarreés 4 oder 6 Mann hoch aufstellet, und en masse sich formirt. Ihr wüthender Anfall éparpillat (sic)¹ sich durch das wohl anzubringende Kreuzfeuer der Artillerie und Infanterie. Der geschlossenen europäischen Cavallerie schaden ihre wiederholten Angriffe nur damals, wen sie durch ihren anfallenden Impuls unserer viel schwächeren Abtheilungen zu zertrennen vermögen...

In einzelnen Melés, oder Vorpostens Gefechten sind sie nicht minder tapfer. Die Gewandtheit der Araber, Anadaler und aller tartarischen Reiter übertrifft meistens unsere beste Cavallerie.

Mit dem Feurgewehr geben sie sich nur im Anfange ab, ihre Form besteht im Wurfspies schleudern, und in Führung ihrer sehr leichten Säbels. Doch scheinen sie in Parirung ihrer Pferde am allerschicktesten zu seyn. Auf dem angeblichen Fleck, wo der Spahi, Tartar oder Araber will, hält, und dreht er sein im schnellsten Carriere angesprengtes Pferd auf einen gelinden Zügelriss. Kein Wunder wenn man die orientalischen Mundstücke mit unseren weichartigen oder schweren Gebissen vergleicht. Die Janitscharen sind im Rückhalt, als Verhauen, Verschanzungen, in festen Plätzen und in coupirten Defileén sehr tapfer. Sie wehren sich in Festungen und Schanzen bis auf den letzten Mann. In dieser Beziehung hat unsere Armée gleich der russischen mehrere traurige Beispiele zu erfahren gehabt. In ihrer Gewandtheit mit dem, an dem Gürtel führenden Messer sind sie so geschickt, dass sie ihrem Gegner den Kopf in einem Augenblick abzunehmen wissen. Mit dem Gewehr zu feuern sind sie nicht ungeschickt. Im Avancieren folgen sie, so wie die Cavallerie ihren Fahnen mit vieler Unerschrockenheit, im Retiriren bilden sie klumpenweise Haufen von 40 bis 50 Mann, sich mit dem Rücken gegen einander stemmend, oder auf dem Rücken liegend, pflegen sie das Feurgewehr nur in der höchsten Noth und sichersten Entfernung loszubrennen. Nicht selten besonders bey Chotym und in der Schlacht von Martinestie sahe ich die retirirenden Haufen verkrochene Janitscharen das Gewehr am Zehen oder Fusswaden ansetzend liegend abfeuern. Jeder dieser Schüsse traf das ins Auge gefasste Korn, und ihr einzelnes Feuer erlegte viele unserer brawsten Kavallerie.

¹ A francia „éparpillar“ („szétszórt“) igéből.

Gewinnen sie wieder einige Vortheile, so rücken sie nicht so rasch vorwärts, als man erwarten sollte, sie warten den Zeitpunkt ab, um von ihrer Cavallerie unterstützt werden zu können. Haben sie zu dieser Unterstützung keine Hoffnung, dann verbleiben sie in ihrem Rückhalt, oder verdeckten Stellung, allwo sie sich bis auf den letzten Augenblick ihres Lebens vertheidigen. Die Unterstützung des einen für den anderen ist ihnen heilig, von welcher Verfahrensart sie nie abzuweichen gewohnt sind.“

Közli: *Rédbay István dr.*

Magyar Művelődéstörténet. A Magyar Történelmi Társulat megbízásából szerkeszti *Dr. Domanovszky Sándor*. I. és II. kötet, 4° 636+670 lap, sok száz képpel. A Révai Irodalmi Rt. kiadása, Budapest, 1939.

A Magyar Történelmi Társulat kiadásában öt kötetre tagolt, remek kiállítású, a szó igazi értelmében nagyszabású mű készül. Egyelőre csak az I. és II. jelent meg a könyvpiacra. Hóman—Székfi Magyar Történetének kiegészítője ez a munka, mert annak szerzői is tiszteletben tartották ugyan a szellemtörténet kívánalmait, de munkájuk természete elsősorban a politikai tényezők kidomborítására kötelezte őket. Ennek a Művelődéstörténetnek szerzői feltételezik az olvasóról a politikai események ismeretét is és „inkább a szellem kevésbé élesen észrevehető működésére” akarják terelni figyelmét.

A szerkesztésben Domanovszky Sándor mellett, Balanyi György, Szentpétery Imre, Mályusz Elemér, Varjú Elemér működnek közre. Valamennyien több fejezetet is írtak. Fejezetírók: Deér József, Váczy Péter, Kniezsa István, Mendől Tibor, Kring Miklós, Tóth Zoltán, Sinkovich István, Korbuly György, Szilágyi Loránd, Kampis Antal, Bárányné Oberschall Magda, Bartha Dénes, Fekete Nagy Antal, Paulinyi Oszkár, Elekes Lajos, ifj. Szentpétery Imre, Domanovszky György, Ivánka Endre, Kardos Tibor, Balog Jolán, Horváth Henrik.

Bennünket legközelebb az I. kötethől a „*Hadakozó nép*”, a II.-ből pedig „*A hadviselés átalakulása*” című tanulmány érdekli. Mindkettőnek szerzője Tóth Zoltán, aki hadtörténetünk homályos pontjainak felderítése körül elévülhetetlen érdemet szerzett magának s akinek nyomdokában ma már egész katonairőgárda jár. Lássuk előbb az első dolgozatot.

A keleti népek úgyszólván csupán harcosokból állottak, mikor Róma, illetőleg ennek szétesése után a középkori Európa kapuja előtt megjelentek. Róma előbb a görögöktől átvett falanx-légiót állította szembe a könnyű fegyverzetű, gyorsan mozgó barbár lovasokkal. A középkori Európában már lovaságba ütköztek a barbárok. Az európai hadszervezet átalakulásának elsősorban gazdasági oka volt. Róma pénzgazdaságának nyomába a középkorban beözönlött barbár népek igényeinek jobban megfelelő terménygazdaság lépett. Ezen az alapon pedig nem lehetett szó nagyobb seregek huzamosabb együttartásáról. Így a birodalommal együtt és egyszerre szétesett a seregszervezet is. A népek áttértek lovas fegyveresek alkalmazására és ezeket hadiérdemeikhez képest jutalmazták. A lovasok, a későbbi lovagok, a társadalom legelőkelőbbjeinek sorából kerültek ki s egyre tökéletesedő fegyverzetükkel, kiváló egyéni tulajdonságaikkal igen jó katonanyagot szolgáltat-

tak. Fegyelmük azonban mindenkor gyenge lábon állott és csupán a valóban erős központi hatalom tudta őket felhasználni tetszése szerint. Teherbíráruk, mindent összevetve, különösen a korai középkorban, meg sem közelítette a római katonaságét, számuk pedig, a keleti népeké mellett, mindenkor eltörpült. A keleti sereg ugyanis maga volt a fegyverforgató nép. És vitathatatlan valóság, hogy „a Kelet a középkori Nyugat egyéni, egyesek képzettségén, bátorságán és önfeláldozásán alapuló harcmódja helyett tömegharcot vívott.“ Volt ennek előnye is, hátránya is. A nagy tömeg könnyen legyőzte kisszámú ellenfelét, de viszont, ha vereséget szenvedett ez a néphadsereg, akkor ezzel a nép egészének sorsa is eldőlt. Több példát tudunk, hogy barbár népek egyetlen vesztett csatával örökre eltűntek a történelem süllyesztőjében. A Nyugat sokkal könnyebben tér magához egy-egy vereség után; az elesett harcosok helyét újak foglalták el és máris minden előről kezdődhetett.

Géza és Szent István katonailag is Nyugathoz idomította a „férfiakban bővelkedő és független“ nemzetet, melynek Böles Leo szerint: „... egyébként pompakifejtés és gazdagsága mellett csak arra van szorgalmas gondja, hogy ellenségeivel szemben vitézül viselkedjék.“

A magyar főfegyvere az íj volt. De az íjnak, ennek a távolbáható fegyvernek használata nem zárta ki azt, hogy szükség esetén őseink ember-ember ellen is ne harcoljanak. A közelharc eszköze a kopja és a szabja volt; őseink ezeket szintén félelmetes ügyességgel kezelték.

A kalandozásokról szólva a szerző felveti azt a gondolatot, hogy az Itália földjére történt elkalandozásnak indító oka és alapja a honfoglalás szándéka lehetett. Az elkalandozó seregeket egyébként nem a fejedelmek vezették s a kalandra induló seregek nem a törzseken belül alakultak meg, hanem az egész népből verődtek össze. Ez lehetett a harcos rend kialakulásának kezdete. A kalandozások idején sohasem volt politikai cél, hanem csupán anyagi érdek. I. Henrik szász király 9 évi békét (924—33) vásárolt s ezalatt megszervezte országában az ellenállást. A német védelemkiépítő irányzatnak ő adott lelket és gyorsabb ütemet s ő szervezte meg szomszédaival vívott győzedelmes háborúi közepette azt a kiváló német hadsereget, mely azután Merseburgnál oly súlyos csapást mért őseinkre. A magyarság ekkor katonai visszafejlődésben volt. A németek Merseburgnál rá is eszméltek arra, hogy, ha a rendet tartanak, engedelmeskednek, hebehurgya üldözéstől tartózkodnak: ők az erősebbek. „Különösnek hangzik, de szinte bizonyosra vehetjük, hogy a jövőt mindenekelőtt az augsburgi katasztrófa arányai segítették megmenteni.“ Egyetlen újabb nyugati kalandozás meghozhatta volna a végpusztulást.

Ehelyett azonban Géza alatt megkezdődött a kiengesztelődés és a Nyugattal való együttélés kora. Szent Istvánnak Kopánnyal vívott küzdelmét a magyar okleveles gyakorlat első emléke a „németek“ és a „magyarok“ mérkőzésének nevezi, amiből arra következtethetünk, hogy — hála Géza előkészítő munkájának — „Szent István fegyveres hatalma már uralma kezdetén gerincében nyugati lábon állott“, de az Intelmekben említett s a tróura esetleg veszélyt jelentő „milesek“ közt ekkor már bizonyára ott

voltak a szabad magyarok, a kalandozók utódai. A szerző ezt az állítását a hazai fegyvertörténetből vett bizonyítékokkal támogatja és bebizonyítja, hogy akár a fegyvertörténeti, akár az írott forrásokhoz fordulunk, azt a bizonyosságot kapjuk, ... hogy a XI. század végére az ősi pogányságnak csak egy-egy halvány foltja kísért már, az is inkább az ország keleti vidékein." A XI. század végével a magyar „visszavonhatóanul" a Nyugáté volt; a magyar vezetők egyre jobban és általánosabban eltértek a régi hadszervezettől a régi harcmódtól. Salamon és Szent László, a bessenyőkön és a kunokon aratott diadalaikkal, már tudatosan a nyugati kultúrának tettek szolgálatot. A könnyű lovasságot a XII. században már csak a meghódított bessenyők és a székelyek képviselték. A XII. századi szerző a bessenyőket értéktelennek, a székelyeket pedig hitványnak mondja. Bizonyos, hogy ezek a díszítő jelzők nem az emberekre, nem is azok egyéni tulajdonságaira, hanem a harcmódra, főként pedig ezeknek a seregeknek a nehéz fegyverzetű ellenfélhez viszonyított kisebbhatású fegyverzetére vonatkoztak. A nehéz lovasok, „lovagok" közt kezdetben sok volt az idegen, de ez a magyar harcos elem elnyugatiasodásának tényén egyáltalán nem változtat, sőt éppen ellenkezőleg; az elnyugatosodás folyamatát meggyorsította. A XIII. században, mikor a magyar királyok külföldi háborúkat vívtak, lassacskán kialakult a hívatásos katona, az úgynevezett serviens-réteg, mely külön javadalmaszásban részesült, tehát elvben zsoldos volt. A katonáskodásra előbb kötelezettek ugyanekkor elidegenültek a fegyverforgatástól. Az elnyugatiasodás különösen nagy lendületet vett a Muhipusztai katasztrófa után. IV. Béla, ki addig a feudális fejlődést meg akarta akadályozni, politikát változtatott: sok várépítő engedélyt adott ki, s másban is szinte támogatta a részhatalmasságok kialakulását.

A magyar sereg nagyszámú, könnyű lovassága ebben az időben kizárólag kunokból állott. Teljesen hamis lenne tehát azt hinnünk, hogy a magyar elem visszatért a multhoz. Muhi után az elpusztult serviens-kötelek utódjaként lassacskán új magyar lovagi rend kezdett kialakulni. A század végén az elhatalmasodott oligarchia és a városok megszabott számú fegyveres ereje páncélosokból telt ki. Íjászok legfeljebb a lovag kíséretében juthattak szerephez. A „lándzsa", illetőleg a lovag és kísérete, akárhány főből is állott, mindig csak egy harcost jelentett: magát a lovagot.

Nikápolynál, ahol Zsigmond kitűnő, részben nyugati lovagsereg élén szállt szembe a törökkel, kiderült, hogy a nagy tömegű, jól fegyvelzett keleti hadsereg a lovaginak méltó ellenfele lehet. Ezért az 1397-i temesvári országgyűlés már megállapította, hogy a török ellen az ország nem tud kellő számú könnyű lovas sormópóba állítani. Ennek oka bizonyára a kunok megfogyatkozása, illetőleg a magyar elemmel történt elvegyülése volt.

Zsigmond uralkodásának öt évtizede alatt, a hadügyek nagy átalakuláson estek át. Ennek elsősorban külső oka volt: északon a cseh vallásújítás hullámverése, délen pedig a török balkáni előretörése veszélyeztette az országot. Zsigmond, hogy a török ellen megfelelő erőt tudjon latba vetni, harcot kezdett a köznemesi osztály talpraállítására és mozgósítására érdekében. Lajstromba fog-

laltatta a vármegyei nemességet, másszóval megkezdte a hadkötelezettség pontosabb ellenőrzését, sőt le akarta rakni a paraszt nép országos védelmi jellegű mozgósításának alapját is. Ha ezek a tervei mind megvalósulnak, ma azt mondhatnók, hogy azt általános hadkötelezettség rendszere Magyarországon született meg.

A taktika megváltoztatását az előbb mondott két új ellenségnek az ország határán történt megjelenése követelte meg. A török sereg zöme könnyű lovasság volt. Ziska, a XV. század legnagyobb katonai lángelméje viszont új fegyvernemmel: fegyverekkel megpakott szekérsorok mögött harcoló gyalogsággal lepte meg a világot. Kitartóbb ellenfélnek a török bizonyult s így érthető, hogy a magyar taktika fejlődése is inkább az övéhez idomult. A lipáni csata (1454) megszüntette a huszita veszedelmet; a török veszedelem viszont csak ezután kezdett teljességében kibontakozni. A Ziska-féle harcmodor csak inspirálta a magyar fejlődést, de tartós nyomát Zsigmond hadseregében még nem lehet megtalálni. Zsigmond haderejének gerincét változatlanul a király és a főemberek bandériumai és zsoldosai alkották. A török ellen alkalmazható könnyű lovasság megszervezésére eleinte komoly kísérlet történt, de — Zsigmond korára jellemzően — ez is csak kísérlet maradt. A XIV. század könnyű lovassága a rácokból került ki. Legalább is minden egykorú forrás rácoknak mondja a magyar sereg könnyű lovasait. A török ellen gyalogságot is alkalmaztak a vezérek, de ez a gyalogság kiképzetlen paraszttömegekből állott és csak ugyanolyan kísérője volt a csatadöntő magyar lovasságnak, mint a török seregnak rablásra, gyilkolásra, pusztításra szánt martalóc-kísérete. A magyar gyalogság hadbarendelésének célja éppen ezeknek a vad török martalócoknak ellensúlyozása volt. Egy bizonyos: ez a parasztokból álló gyalogság semmiképpen se a Ziska-hatás szülöttje és egyáltalán nem a ziskai harcmodor követője.

...A két Hunyadi nem volt hadügyi újjító. Nem volt az a kormányzó s a királynak is csak hadpolitikai irányvétele újszerű. ...A kezdés, az újjítás érdeme Zsigmondot illeti. Persze, az alkalmazás, a kifejlesztés érdeme viszont a Hunyadiaké.

Mind a kormányzónak, mind a királynak derékhada a most már tetőtől-talpig vasba öltözött nehéz lovasság volt. Ennek zöme a király seregében cseh-morva származású volt. Az itthoni bandériumok mind kisebb számban csatlakoztak a csehekhez s ugyancsak zsoldos volt a királynak könnyű lovasa. „ráca“ is. A bandériumok továbbfejlesztése helyett a király eszerint jórészt idegen nemzetiségű elemeket vett szolgálatába, így többek közt a Felvidéken elhatalmasodott Giskrát is s ezzel megeremeltette azt a zsoldos hadat, melyet a kései források „fekete sereg“ néven említenek. Mátyás a gyalogságra nem sokat adott. Istvánffy Miklósnak az a megállapítása, hogy Mátyás fekete serege a janicsárok mintájára alakult meg és gyalogságból állott: nem állja meg a helyét. Mátyás zsoldos hada ugyanis a Biskupitzi Haugwitz Jánosról, a „fekete“-Haugwitz-ról kapta a fekete jelzőt, még pedig Mátyás halála után, akkor, amikor Haugwitz önállóan, külön úton járt.

Mátyás halála után a fekete sereget kiirtották s ezzel megásták a magyar nagyhatalom sírját. A páncélos lovas helyébe — miként Nyugaton mindenütt — nálunk nem termett azonnal fegyelmezett,

csatadöntésre alkalmas gyalogság s ezzel Magyarország elmaradt az általános európai fejlődéstől, mellyel pedig mindeddig lépést tartott. „A huszár a török természetes reágense és ellenlába...“ Mai értelemben egyáltalán nem könnyű lovas.

A két dolgozatban tárgyalt hadtörténeti tények legtöbbször már ismertük Tóth Zoltán előbb megjelent alapvető műveiből; ebben a két dolgozatban a szerző a nagy tudós lenyűgöző „elbeszélő“ módszerével lepi meg az olvasót.

Ajtay Endre.

Doromby József és Reé László: *A Magyar Gyalogság.* A magyar gyalogos katona története. 4°. 465+180 oldal, igen sok képpel s szövegmagyarázattal. Kiadta Reé László Budapest, 1959.

A jólsikerült és napjainkban szokatlanul szép könyvsikert megélt Magyar Huszár és Magyar Tüzér után, végre a „főfegyvernem“ ódája is megjelent a könyvpiacon. Előszót báró Szurmay Sándor gyalogsági tábornok írt hozzá.

Az első részt Doromby József, a másodikat Reé László szerkesztette. Az első a hadtörténelmi munka maga, a második a történelmi arcképcsarnok. Az első rész megint két részre oszlik: az egyik a történeti idő kezdetétől a világháború kitöréséig terjedő időt öleli fel, a másik a világháborút tárgyalja.

Az egész könyv a magyar haka multjának ismertetésére hívott. Egyáltalán nem összefüggő hadtörténeti munka, s nem tárgyalja hézagatlan sorrendben a háborúkat, hanem csak arról szól, ami a századok, különösen az együttélés négy századának folyamán a magyar bakával történt, lett legyen az hadi esemény, ruházati, felszerelési, ellátási, egészségügyi vagy bármilyen más esemény, illetőleg jelenség. Különösen vonatkozik mindez a világháború előtti idővel foglalkozó fejezetekre. A világháborús fejezetek írói szervezési és egyéb változások szűke miatt, szerencsére majdnem egész területet bakáink ragyogó fegyvertényeinek szentelhettek. A két első fejezetet: A magyar gyalogságnak a történeti idő kezdetétől az Árpádház kihalásáig, a XIV. és a XV. században, illetőleg a vegyesházbeliek alatt lezajlott történetéről, Erdélyi Gyula írta.

A végvári harcokról Csapodi Csaba, Erdély gyalogságáról Asztalos Miklós, a XVI. és XVII. század császári zászló alatt szolgált magyar gyalogosáról megint Csapodi Csaba, a spanvol örökösödési háború és II. Rákóczi Ferenc koráról Markó Árpád, Mária Terézia koráról Ajtay Endre, a Napoleon ellen vívott háborúkról Clauser Mihály, az 1848/49. évi szabadságharcról, az 1848/49. évi lombardiai, az 1859. és az 1866. évi olaszországi háborúról Rédvay István, az 1864. évi dániai és végül az 1866. évi porosz háborúról, valamint Bosznia és Hercegovina megszállásáról Markó Árpád, a magyar gyalogság ruházatáról, felszereléséről és kiegészítéséről Berkó István írt fejezetet.

A világháború történetét a szerkesztő érdekes elgondolással két felé szedte szét. Külön tárgyalják az egyes fejezetek a nagy háború támadó- és védőharcát. Az 1914. évi oroszországi őszi hadjáratról Deső Lajos, az 1914. évi szerbiai hadjáratról Doromby József, a gorlicei áttörésről s csapatainknak ezt követő diadalmas

előnyomulásáról megint Deseő Lajos, Szerbiának és Montenegrónak 1915 őszen végbement meghódításáról és az 1916 nyári tiroli támadásról Nyáry Iván, a románoknak Erdélyből 1916 őszen történt kiveréséről Julier Ferenc, a Flitsch-Tolmeini áttörésről (1917. október vége) Kratochvil Károly, az 1918. nyarán ragyogó győzelemmel kezdődött, de annál szomorúbban végződött piavei csatáról megint Nyáry Iván írt fejezetet. Ezzel lezárul a támadó hadjáratokról szóló fejezetek sora. A védőharcok közt időben első az 1914-15 telén vívott véres kárpáti csata volt. Erről Dorombly József ír. A tíz Isonzói-csatát Kubinyi Gyula, Monte Gabriele védelmét és a 11. Isonzói-csatát megint Kratochvil Károly ismerteti. A magyar bakának az állásharcban véghezvitt rendíthetetlen kitarításáról Németh Lajos, Julier Ferenc és Kratochvil Károly írtak még kisebb fejezeteket. Péczely Lászlónak az egész magyar gyalogság hadrendfejlődéséről készített táblázatos összefoglalása alapvető munka.

A fejezetek írói komoly munkát végeztek s méltó írott emléket állítottak a magyar baka eddigi dicsőséges szereplésének.

A könyv legszebb díszei Gerő László vázlatai. Kiállításá egyébként is igen tetszetős.

A. B.

Bánlaky József: *A magyar nemzet hadtörténelme XII. rész.* Budapest, 1959. Grill könyvkiadóvállalata 290 lap két térkép-vázlattal.

Bánlaky altábornagy hadtörténelmi sorozatának ez a kötet Magyarország leggyászosabb évtizedeivel foglalkozik. Az a haderő, amelyet Mátyás király rendkívüli erélyével megteremtett, a gyenge Jagellók alatt szervezetében és harcértékben fokról-fokra süllyedt, míg végre elérkezett a mohácsi gyászos vereség színhelyére. A szerző az eddigi kötetekben bevált módszer szerint, minden korszak elején ismerteti az ország általános helyzetét és hadiállapotát, a hadiesemények vázolója után pedig megjegyzések, elmélkedések alakjában foglalja össze a tanulságot.

II. Ulászló háborúi közül főleg a törökök 1491-ik évi betöréseinek, az ezt követő hadjáratnak s az 1495-ik évi erdélyi török betörésnek leírása érdekes. Kinizsi 1495—94 évi szendrői portyázásának és betörésének szerb-bolgár területre, külön fejezetet szentel. Kinizsit, igen találóan, nem tartja nagy hadvezéri tehetségnek. Igazi középkori nyers katona képében áll előtünk, de hibái háttérbe szorulnak törhetetlen akarata, harcészsége és példás vitézsége mögött. Mátyás fekete seregének feloszlata ügyében a szerző nem fogadja el mindenben Tóth Zoltán idevágó munkájának megállapításait.

Az 1514-iki Dózsa lázadás leírásánál Márki Sándor ismert munkájára támaszkodik s megállapítja, hogy Dózsa eredetileg, mint egy kereszties hadjárat vezére indult hadba. Vitéz, bátor székely nemes lovastiszt volt; 1514 február 28-án Nándorfehérvár alatti párviadalban legyőzött egy török basát s ezért királyi kitüntetést is kapott. Bár Dózsa azon fáradozott, hogy a táborába gyűlekező tömegeknek, mint a szerző írja „katonai formát adjon

s azokat némileg fegyelmezze s begyakorolja“, tervét nem tudta végrehajtani. A főurak és birtokos nemesség nem jó szemmel nézte a jobbágytömegek Dózsához való csatlakozását, ezért többséket erőszakkal visszatartott, másoknak pedig családját sanyargatta. Mindez, valamint a keresztesek elhelyezésének és ellátásának fogyatékosága volt azután az oka annak, hogy a fegyelmezetlen tömegek az urak és nemesek ellen fordultak s a keresztes háborúnak induló mozgalom féktelen parasztlázadássá fajult. Amikor Bakócz érsek is megvonta támogatását, Dózsa végleg el ejtette a törökök elleni tervét s most már a szegénysorsú köznemességet is felszólította, hogy vele együtt a zsarnok urakat kiirtva, a népuralmat alapítsa meg.

Ulászlót kiskorú Lajos fia követte. A legzavarosabb bel- és külpolitikai helyzetben újból megjelent a török az ország határán és sorra elfoglalta 1521-ig a végvidéki várakat. A mohácsi hadjáratot megelőző 1525-ik évi rákosi és hatvani országgyűlés határozatainak katonai vonatkozásait a szerző rövid, de találó megvilágításban közli s azután igen részletesen írja le a mohácsi csatát. Munkájának főleg ez a része igen széleskörű forrástanulmányok nyomán készült. A csata színhelyének megállapítását és a tűzharc eredményét illetőleg, nem fogadja mindenben el Gyolokay Jenő megállapításait, és azoknak a történetkutatóknak felfogásához csatlakozik, akik a csatában fontos szerepet játszott Földvár községet azonosnak vélik a még most is meglévő Sátorhellyel.

A könyvhöz csatolt áttekintő vázlat igen megkönnyíti a tanulmányozók munkáját. A kötet végén felsorolt bőséges forrásjegyzék pedig igen jó segítség a további kutatók munkáihoz. Bánlaky altábornagy munkájának ez a kötete jó útbaigazítást ad mindenkinek, a magyar hadtörténeti események folytatolagos tanulmányozásához s ha nagy művét befejezi, akkor a magyar hadtörténet-irodalmat olyan részletes kútfővel gazdagítja, amely hívátva van Rónai Horváth Jenőnek ma már meg sem szerzhető Magyar Hadikronikáját pótolni.

Markó Árpád.

Bodnár István: *Béri Balogh Ádám, a vértanú halált halt kuruc brigadéros.* — Szekszárd. Molnár nyomdai műintézet, 1959. nagy nyolcadrét, fűzve, 75 lap, nyolc szöveggéppel.

II. Rákóczi Ferenc alvezérei közül, Béri Balogh Ádám brigadéros életéről eddig nagyon keveset tudtunk, pedig ez a vértanúhalált vitéz lovastiszt nemcsak Rákóczi lelkes híve volt, hanem a reábízott csapatok ügyes vezetője is. Bodnár István munkája — mint szerzője maga mondja — nem tart számot arra, hogy kimerítő életrajz legyen. Mégis hűzágótló munka, mert sok eddig ismeretlen adatot hoz napfényre és családtörténeti, helytörténeti szempontból is, sok érdekes adattal bővíti ismereteinket.

Tisztázza Balogh Ádám származását, az eredetileg vasmegyei család ez ágának, Tolna megyében való letelepedését, birtokcsere révén, Béri Balogh Ádám még mint Vas-vármegyei főszol-

gabíró vette feleségül Festetich Juliát. 1701-ben vagy 1702-ben költözött át Faddra Tolna megyébe. Hogy mikor csatlakozott Rákóczihoz, azt pontosan megállapítani nem lehet, csak azt tudjuk, hogy 1704 januárjában már mint lovasezredes-kapitány adott pátenst hadak fogadására Pápa vidékén. Tehát akkor, amikor Károlyi Sándor a megfagyott Duna jegén először kelt át Győr mellett a Dunántúlra. De a hadfogadás nehezen ment. Balogh Ádámnak emiatt való elkedvetlenedését felhasználta apósa, az udvarhoz húzó Festetich Pál arra, hogy vejét visszatérítse a királyhoz való hűségre. Balogh Ádám engedett és még ez év április végén Nádasdy Ferenc tábornokhoz írott levelében bejelentette csatlakozását. Bár átpártolási szándéka nem volt komoly, Forgács Simon gróf május 31-én elfogatta. De Balogh Ádám — úgylátszik — tisztázta magát, mert nemsokára kiszabadult s ettől kezdve a verpadra jutásáig a fejedelemnek tántoríthatatlan híve maradt.

A szerző azután — amennyire felkutatott forrásai lehetővé teszik — végig követi Balogh Ádám sorsát a felkelés hadműveleteiben. Leggyakrabban Bottyán seregében, a Dunántúlon harcolt: híressé vált vitézségével és huszárjainak ügyes vezetésével. Különösen kitüntette magát az 1706 november 6—7-én vívott Győrvár—Egervár közötti harcban, ahol súlyosan meg is sebesült. Legnevezetesebb haditette, a Kölesd mellett 1708 szeptember 2-án vívott diadala volt, amelyben sikerült neki több császári hadoszlop egyesülését megakadályozni és azokat egyenként megverni.

A felkelés végfelé ismét a Dunántúl megtartására küldött kuruc sereg soraiban vezette dandárát. 1710 október 29-én a Szekszárd közelében vívott harc után, menekülés közben, lovával a megáradt Czinka-patak iszapjában megrekedt és a császáriak fogságába esett. Eszéken raboskodott: december elején Budára hozták és 1711 február 6-án, ugyancsak Budán kivégezték. A szerző megállapítása szerint a fejjeszítésre szóló ítéletet a haditörvényszék főleg azért mondotta ki, mert őt nem egyszerű kuructisztnek tekintették, hanem szökevénynek, aki a királynak egyszer adott esküjét megszegte.

Bár — mint maga a szerző is hangsúlyozza — munkáját nem tekinti történeti módszerek szigorú figyelembevételével megírt életrajznak, mégsem hagyhatjuk szó nélkül az ilyen érdekes és sok új adatot hozó könyv néhány tévedését és hiányát. Mint a könyv tartalmából és a forrásművek felsorolásából láthatjuk, a szerző megelégedett főleg Thalv Kálmán megállapításaival és Lukinich Imrének a szatmári békéről írt könyvének kívül nem tanulmányozta át az azóta, főleg a Rákóczi centennárium éveiben megjelent újabb szakmunkákat. Pedig éppen a felkelés katonai történetére vonatkozólag, ezekben találta volna meg a hadműveletek és harcok korszerű és helyes leírását. Csúpan egy-két fontosabb tévedésére szeretnék rámutatni. Ma már tudjuk például, hogy Bottyán a nagyszombati csatában nem vett részt. (12. oldal) hanem azután érkezett a helyszínére és vezetett egy betörést Morvaországba. Sajnáljuk, hogy éppen Béri Balogh Ádám legnevezetesebb harcáról, a kölesdi ütközet-

ről nem tudunk meg semmi részletesebb adatot. A szerző magáról a csatáról csak pár sorban beszél (54. oldal), inkább annak hatásáról és következményeiről szólva. Kolinovits nem volt osztrák történetíró (45. oldal), hanem Senkvicen, Pozsony-megyében élő pap-krónikás. Teljesen téves az a megállapítás (46. oldal), hogy Tollet tábornok, a Selmec védelmére készült sáncokban kapott arclövést, s hogy a további harc azért maradt abba, mert Bottyánnak látván felé kellett hiegnie. Tolletnak semmi köze sem volt a selmeci sáncokhoz. Ő a lipitói kuruc hadjáratban a vavrisói sáncokban sebesült meg; ezeket pedig nem Botytyán ostromolta és nem ő vonult el onnan, hanem Csáky Mihály aítábornagy. Az 1710 februárjában végrehajtott tavarnoki kuruc szákmányolás után (48. oldal), vívott lovasharc nem Szöllősnél zajlott le, hanem Nyitraegerszeg mellett. Ugyancsak téves az is (55. oldal), hogy gróf Eszterházy Ferenc tábornokot 1710 júliusában Pápa és Szemes közt fogták el. Ez a harc Győr megyében, Tét község mellett, nem Szemes, hanem Szemere közelében történt. Elírásnak tekinthetjük a 66. oldalon azt a megállapítását, hogy Rákóczi már október 12-én értesült az ugyanez év decemberében elrendelt haditörvényszéki tárgyalásokról.

Mindezek a megjegyzések nem a hadtörténetkutató gáncoskodásai akarnak lenni, csupán az a céljuk, hogy minden lelkes történetkutató és író figyelmét felhívjuk arra, hogy minden történeti munka, végeredményben a későbbi kutatás közkincsévé válik, ezért rendkívül fontos az, hogy abban csakis helyes adatok, főleg pedig a legújabbkori történetkutatás eredményeit felhasználó megállapítások lássanak napvilágot. Bodnár István könyvét, a Rákóczi-korral foglalkozók érdeklődéssel fogják olvasni és nagyon jól felhasználhatják a könyvnek azokat a részeit, amelyek Balogh Ádám személyével vagy közvetlen környezetében lefolyt eseményekkel foglalkoznak. Ezért hálásak vagyunk, a jeles brigadéros életével és a kuruc kor eseményeivel ilyen nagy lelkesedéssel és szeretettel foglalkozó író hazafias munkásságáért.

M. Á.

Magyar vitézi tettek gyűjteménye. Budapest, 8°, 574 l. Kiadta a m. kir. Hadilevéltár.

Hadilevéltárunk egy külsőre egyszerű, de annál tartalmasabb könyvsorozat első kötetével lépett ismét a nyilvánosság elé. A műben többszáz vitézi tettet gyűjtött össze a magyar hadimult tarlójáról. Tisztekét és közembereket vegyesen Rákóczi szabadságharcától kezdve egészen Kárpátalja legutóbb történt megszállásáig, a magyar katona csodálatosan szép haditetteinek végláthatatlan sorai vonulnak el előttünk. Katonás rendben, a harc ezernyi színeinek, változatának gazdagságában, és mégis olyan közvetlen természetességgel, hogy szinte minden egyes lapon a sorok mögött látjuk a honfoglaló magyarok keményvonalú képét. A filmszerűen pergő események, melyek minden darabja a magyar katona lelkiségének élő, tettekbe szökkenet valósága, mindennél beszédesebb bizonyosságai nemzetünk törté-

nelmi hívatásának. Viaskodásra termett, a férfias gyűrűközésekben, kiállásokban kedvét lelő természetének. Annak a sajátságosan magyar jellemnek, melyből időnként, minden békeszere-tete mellett is felszakad a virtuosos tetteknek, a harcnak, egész egyéniséget betöltő élményei utáni vágyakozás.

A sok vitézi tett közül mutatóul álljon itt egy pár:

„1814 március 11-én történt az alábbi eset, amikor magyar huszáraink Franciaország földjén, a Lyon város közelében lévő Maçon község körül, Napoleon császár katonái ellen harcoltak. Varga Sándor, az akkoriban budakörnyéki 1. huszárezred huszára, látván azt, hogy az egyik francia lovasezred rohamhoz fejlődik, hirtelen kiugratott százada első sorából és vad iramban, meglepetésszerűen a francia lovasezred arcvonala előtt vezénylő ezredparancsnokra vetette magát, kinek fejét egyetlen kardcsapással széjjelhasította. Az ezredes természetesen lebukott a lováról, mire Varga huszár elkapta gyönyörű paripájának kantárszárát és pillanatok alatt visszazáguldott a századához. A francia lovasok közül sokan úzóbe vették, ámde Varga huszár gyorsabb volt. A zsákmányolt paripával sértetlenül bevonult, amire az akkori szokáshoz híven, ezredparancsnokától gazdag pénzjutalmat kapott. Ezenkívül páratlan vitézi tettéért később az arany vitézségi érmet is megkapta.“

„A világháború idején, 1915 február 9-én, az Uzsoki-hágó körül folyt harcaink alatt, Juhász Kálmánt, a volt budapesti 50. honvéd gyalogezred szakaszvezetőjét, 14 főnyi járőr élén, az orosz védelmi vonal mögötti terület felderítésére küldték. Ennek a parancsnak Juhász szakaszvezető igen ügyesen tett eleget. Kileste azt a kedvező alkalmat, amikor az orosz védelmi vonalban lévő egyik résen keresztüllopakodhatott, s itt — az oroszok hátában — felderítette azok tartalékjait, eltolásait, vonatforgalmát és egyéb adatait. Eközben időnként még tűzsergéünk tűzhatását is megfigyelte. Amikor ágyútűzünk egészen véletlenül éppen annak a helynek közelében idézett elő nagyobb kavargást az ellenség között, ahol Juhász szakaszvezető a járőrrel elrejtőzött, igen helyesen és talpraesetten tüstént kihasználta a kedvező alkalmat és a már amúgyis megriadt oroszokon a járőr meglepő tűzével is rajtaütött. Utána merészen megrohanta őket és elszánt kóztusában nagy veszteséget okozott nekik. A csatározás után egy közelben volt orosz árokrészbe húzódott, ahonnan a sötétség leple alatt, ugyanazon az úton, amelyen az oroszok mögé került, bevonult a századához. Elszánt és sikeres harci magatartása jutalmául őt is az arany vitézségi éremmel tüntették ki.“

„1959 március 14-én este, amikor honvédeink Kárpátalja földjére léptek és megkezdték előnyomulásukat Nagymagyarország határa felé, Jakab István tizedes, az egyik géppuskás raj parancsnoka, torokgyulladással lázas betegen feküdt Ungváron. Amikor Jakab tizedes meghallotta, hogy szakasza a város közelében lévő csehek elűzésére hareba vonult, a tilalom ellenére felkelt és kijelentette, hogy raját nem engedi át másnak. Rekedt hangon kért engedélyt, hogy a támadás megindulásakor ő mehessen előre terepszemlére a Gerénytől északra fekvő ma-

gaslatra. Az engedélyt megkapta. Erre lelkes buzgóságában maga vette vállára a géppuskát, és a puskás terepkutatókat messze megelőzve, egymaga sietett előre és foglalt tüzelőállást, hogy puskásai előretörését biztosítsa. A harci vágy később is állandóan tettekre ösztönözte. Az előnyomulás későbbi szakában is állandóan jelentkezett rajával különleges feladatok megoldására. Utak lezárására és éjjeli vállalkozásokra. Többször eredményesen tért meg. Egyik alkalommal két állig fölfegyverezett cseh járőrt ejtett foglyúl, s velük együtt sok hadianyagot is zsákmányolt.“

A hadi történetírás feladata többek között, hogy a nemzet hivatásának tudatát és véle együtt harcrakész szellemét is ébrentartsa. Különösen fontos hivatása ez a történelmi idők előestéjén. A Hadilevéltár ezt idejében felismerte és alkalmoszerű művével amellet, hogy hálás feladatot oldott meg. Európa nemzetekinek hadi történetében úttörő munkásságot is végzett.

A mű a hozzáfűzött előszóból következtetve a csapatok erkölcsi oktatásához segédkönyvnek készült. Eseményei ezért csoportosulnak a naptári év időrendjében. Jelenlegi tartalmával azonban úgy véljük, hogy túlnőtt a megadott kereten és célkon. Nemesak a csapatok, hanem az egész magyarság nélkülözhetetlen könyve lett. Ezekben az időkben valóban minden magyar szíve fölött lenne a helye.

A haditettek — amint már említettük — a naptári év időrendjében sorakoznak egymás után. Január 1-én kezdődnek és március végén végződnek. Az egyes napokon különböző korszakokban lezajlott hadieseményekkel találkozunk. Ezek közül többet művészi rajzok tesznek szemléltetővé. A műben való eligazodást tárgy-, névmutató és a csapattestekről összeállított áttekintés könnyíti meg.

Rédnay István dr.

Magyar könyvészet 1956. 8°. 512 lap. Összeállította: Dr. Szolász Ella, dr. Droszt Olga, dr. Mokesay Julia. Az Országos Széchenyi Könyvtár kiadása.

A vaskos kötet 500 oldalon a hazai nyomdák és sokszorosító vállalatoknál 1956 évben készült nyomtatványokból, az 1929. évi XI. t. c. alapján, az Országos Széchenyi Könyvtárnak beküldött kötelező példányok címjegyzékét tartalmazza.

Elvileg tehát elsőrendű bibliográfiai forrásmunka, melynek hiányossága saját bevallása szerint csupán az, hogy az 1956. évben megjelent, ámde be nem szolgáltatott nyomdatermékek ki maradtak belőle. A hazai nyomdákban ugyanis közel egy-negyed része semmiféle nyomtatványt nem szolgáltatott be és a törvény szabta „nemleges“ jelentéssel sem igazolta, hogy ilyeneket nem állított elő. A címjegyzék tehát így a magyar nyomdaipar 1956. évi termelésének 68 %-át tartalmazza, minthogy összesen 158 nyomda és sokszorosítóvállalat nem tett eleget törvényes kötelezettségének.

Az 1956 évi anyag ezek után összesen 57.991 nyomtatvány, részletezve pedig: 6402 könyv, 1952 folyóirat (időszaki sajtóter-

mék), 1572 különlenyomat, valamint zenemű, térkép és apróbb nyomtatványok, úgymint plakát, címlap, gyászjelentés stb.

Ha a megjelent könyveknél, a forgalomba nem került hivatalos kiadványokat és különlenyomatokat is tekintetbe vesszük, úgy a könyvkereskedelmi statisztikával ellentétben szellemi termelésünk inkább tudományos, mint bellettrisztikai színezetűnek látszik.

Érdekes továbbá az, hogy a 6402 könyv közül csupán 44 az idegen nyelvű, a többi magyar. A fővárosban működött 202 nyomda és litográfia, ebből 4155 könyvet állított elő, míg a vidéken dolgozó 559 nyomda 2269 könyvet nyomott. Különlenyomatokban a különbség még nagyobb, a fővárosi nyomdákból ugyanis 1291, míg a vidékiekből csupán 281 különlenyomat látott napvilágot.

Folyóiratokban 1956. évből 1952 időszaki sajtóterméket sorol fel a címjegyzék, melyeknek 65—68 %-a a fővárosban jelent meg és pedig szám szerint 1280, míg a vidéken 672. A legrégibb budapesti napilap, a „Pesti Napló“ volt, mely 1936. évben 87. évfolyamába lépett, a vidékiek közül pedig a „Győri Hírlap“ a 80. évfolyamával.

Érdekes a folyóiratok nyelvi megoszlása, mely azt mutatja, hogy 1956. évben a fővárosban 1215, a vidéken pedig 662 időszaki sajtótermék magyar nyelven jelent meg, az idegen nyelvűek száma tehát Budapesten 65, míg a vidéken mindössze 10 volt. Végül tartalmukat illetően általában a szaklapok száma volt a legmagasabb a legalacsonyabb pedig az élelapok száma, és pedig Budapesten 6, a vidéken 3. Komoly időket élünk!

A felsorolt statisztikai adatokat a címjegyzék tartalmazza és függeléke ismerteti, sok egyéb szempontból is, azután rámutat a címjegyzék nagy fontosságára a nemzeti bibliográfia számára, végül pedig előállításának körülményeit és berendezését ismerteti.

Ez utóbbi az első részben, dr. Szollás Ella összehasonlításában a magyarországi nyomdák és sokszorosítóvállalatok jegyzékét sorolja fel, a második rész dr. Droszt Olga összeállításában a megjelent könyvek jegyzékét tartalmazza betűrendben és a szerzők névmutatóival, végül pedig a harmadik részben dr. Mokesay Julia a hírlapok és folyóiratok jegyzékét állította össze, ugyancsak betűrendben, a statisztikai adatokat tartalmazó függelékkel és a hírlapcímírás adatainak magyarázatával.

Az előszót Fitz József írta.

Seléndy Andor.

Edmund Vasváry: *Lincoln's Hungarian Heroes. — The Participation of Hungarians in the Civil War 1861—1865.* — Washington, D. C., The Hungarian Reformed Federation of America, 1939, 4-o. pp. 171. Angol és magyar szöveggel, képekkel.

Az Amerikai Magyar Református Egyesület, amely központját a múlt évben Washingtonba tette át az általa *Kossuth-Building*-nek elnevezett székházába, elhatározta, hogy 1939-ben ünnepélyesen megkoszorúzza a Washington határában lévő arlingtoni Nemzeti Temetőben nyugvó magyarok sírját, s megbízta

az Egyesület folyóiratának egyik szerkesztőjét, Vasváry Üdön református lelkészt, hogy ez alkalomra írja meg a magyaroknak az amerikai polgárháborúban való részvételét. Vasváry elismeréseméltó buzgalommal tett eleget a megbízásnak, amit megkönnyített az, hogy mint washingtoni lakos állandóan közel volt Amerika nemzeti könyvtárához és az állami levéltárhoz.

Mint a szerző a könyv előszavában előadja, ezt a történetet hiteles amerikai és magyar források alapján angolul már megírta *Pivány Jenő*: „*Hungarians in the American Civil War*” című munkájában, amely Clevelandban huszonhat évvel ezelőtt jelent meg. Ez a munka a könyvkereskedelmi forgalomban ma már nem kapható, ami egymagában véve is indokoltá teszi egy újabb könyv megírását, természetesen a Pivány által összegyűjtött adatok kiegészítésével.

Az angol és magyar nyelven díszes kiállításban megjelent negyedréti alakú könyv Lincoln arcképe után közli Roosevelt D. Franklin köztársasági elnöknek a szerzőhöz intézett rövid levelét *facsimile* másolatban, amelyben az elnök elismerő szavakkal emlékezik meg a magyaroknak az Unió fenntartása érdekében tett szolgálatairól (Szinte gyermekesen hat a szerzőnek az a megjegyzése, hogy ez az első elnöki elismerés, amelyben a polgárháborúban résztvevő magyarok részesültek.) Közli annak a levélnek fényképmásolatát is, amelyben Mihalóczy Géza 1861 február 4-én engedélyt kért Lincoln Ábrahámtól, hogy az általa „magyar, cseh és szláv eredetű” férfiakból alakított milícia-századot Lincolnról nevezhesse el (*Lincoln Riflemen*). E levél aljára Lincoln sajátkezűleg ezt írta: *I cheerfully grant the request above made. A. Lincoln.* (Szívesen járulok hozzá a fenti kérelemhez.) A könyvet sok kép díszíti, többek közt a 92 éves Baróthy Károlyé is; ő a polgárháborúban résztvevő magyarok közül az egyetlen, aki a könyv írása idejében még életben volt. A könyv első, rövidebb része az általános rész, míg a polgárháborúban résztvevő magyarok névsora és életrajzi adatai a második részben találhatók.

Az első rész nyilvánvalóvá teszi, hogy Vasváry még mindig inkább hírlapíró, mint történetíró. Így pl. aránytalanul sok helyet szentel a Klapka-McClellan incidensnek, amelyről McClellan György tábornok emlékirataiból tudunk, aki az Unió hadseregének egy évig fővezére volt. Seward külügyminiszter ugyanis megbízottakat küldött Európába, háborús tapasztalatokkal bíró tisztek toborzására, minthogy az Unió óriási hadseregében hiány mutatkozott ilyen tisztekben. Egy megbízott felkereste Klapka György tábornokot is, akinek az a szerencsétlen gondolata támadt, hogy közvetlenül az amerikai fővezérnek írjon és neki adja elő feltételeit. E levél szerint Klapka hajlandó lenne az Unió szolgálatába állani, ha 100.000 dollár „bonus”-t és évi 25.000 dollár fizetést adnak neki. Egyelőre megelégednék avval, hogy McClellan fővezér vezérkari főnöke legyen, de csak addig, amíg az angol nyelvben kellő jártasságra tesz szert; azután ő lenne a fővezér. Nem lehet csodálkozni rajta, hogy ez az ajánlat rendkívül felháborította a magas katonai képzettséggel bíró amerikai fővezért. Felháborodásában Lincoln elnök is osztozott, s elrendelte, hogy az ilyen toborzást be kell szüntetni. Így tehát —

jegyzí meg naívan Vasváry — pozitív tudomásunk van egy olyan magyarról, akire Lincoln elnök megharagudott.

Nem értünk egyet a szerzővel abban sem, amit Kossuth Lajosnak Amerika íránt tanúsított állítólagos részvétlenségéről ír. Vasváry szerint Kossuthot a különféle sorscsapások annyíra megtörték, hogy a hatvanas évek elején hirtelen megöregedett a ránehezédó gondok súlya alatt, s így nem tanusíthatott érdeklődést a távoli Amerikában folyó gígaszi küzdelem íránt. Figyelmessy ezredes emlékirataíból azonban tudjuk, hogy ő Seward külügyminiszter felkérésére levélben fordult Kossuthhoz, tolmácsolva Seward abbéli kérelmét, hogy Kossuth használja fel befolyását az angliai liberálisok között levő barátjainál, a fenyegető angol beavatkozás elkerülése végett. Kossuth válaszolt is Sewardnak, aki a választ — amely még nem került nyilvánosságra — kielégítónék mondta. Az angol beavatkozás valóban el ís maradt.

Vasváry 54 olyan katona nevét sorolja fel, akik mind az 1848/49-i magyar függetlenségi harcban, mind az amerikai polgárháborúban résztvettek. A felsoroltak közül azonban Amsberg György német, Blandowski Konstantin pedig lengyel volt. Hósi halált halt Amerikában kilenc, mégpedig ífj. Fejérváry Miklós, Grechenek György, Dunka Miklós, Gáll Sándor, Zsulavszky Zsigmond, Mihalótzky Géza, Vékey Antal, Kelemen Sándor és Bauer Frigyes. Ezek közül azonban Dunka kapitány Jassyban születtet oláh volt, aki Olaszországban, mint Figyelmessy segéd-tisztje szolgált és Amerikában ís a magyarokhoz csatlakozott. Vasváry az egyéni életrajzokat magában foglaló másodík részben azt írja Dunkáról, hogy „katonája volt a magyar szabadságharcnak“, ellenben az első részben a fentemlítet volt honvédek névsorába nem vette fel. Figyelmessy emlékirataíból azt kell következtetnünk, hogy Dunka nem szolgált a honvéd-hadseregben.

Vasváry arról panaszkodik, hogy Amerikában magasabb helyen a magyar tiszteket többnyire németeknek tekintették, ő maga viszont a magyarok közé veszi azokat a nem-magyarokat, akik Amerikában a magyarokhoz csatlakoztak. Különösen furesán hat ez a polgárháborúban a déliek oldalán (tehát nem, mint „Lincoln hősei“, hanem mint Lincoln ellenségei) résztvett magyarokról szóló rövid fejezetben, ahol magyar gyanánt szerepelteti az angol Henningsent és a lengyel Jagello Appolóniát.

Vasváry munkájának értékesebb része az, amely a polgárháborúban résztvett magyarok névsorát és életrajzi adatait foglalja össze. Ezek az életrajzi vázlatok terjedelem dolgában többnyire messze meghaladják a Pivány könyvében található vázlatokat, s mindegyiknél meg vannak jelölve a források ís, a bibliográfiába felvett munkák folyószámaíra való hivatkozással. Az életrajzi vázlatok terjedelme, sajnos, nem az illető személy viszonylagos fontosságához, hanem ahhoz igazodik, hogy sikerült-e róla adatakat szerezní. Így pl. Rózsafy Mátyásra, akinek leszármazottai Washingtonban laknak, több, mint két oldal jutott, a katonai szempontból teljesen jelentéktelen Pulitzer Józsefre, a későbbi „újságkirályra“. (Vasváry a katonai rangját sem említi), másfél oldal. A jelentéktelen Kuné Juliánról — saját könyve alapján — két oldal szól, Kozlay Jenő tábornokról ellenben csak néhány sor.

Éz az aránytalanság, a hadtörténeti szempontból jelentéktelen emberek kiemelése, a feltalálható anyag bőségével vagy szűkösségével magyarázható.

Sok új érdekes adatot gyűjtött Vasváry össze Kompoltiról (keresztnevét nem tudta megállapítani), aki lábainak az osztrák börtönben viselt bilincsektől elnyomorodott állapota miatt nem volt felvehető az amerikai hadseregbe, de azért a harctérre is követte barátját, Pomutz Györgyöt. Ez utóbbiról Vasváry két oldal terjedelmű életrajzi vázlatot közöl, amely szerint legmagasabb rangja ezredes lett volna, holott Pivány szerint 1865 március 13-án megkapta a dandártábornoki címet „*for gallant and meritorious service during the war*”. Új adatokat közöl Vasváry Korponay Gáborról is, aki még a negyvenes évek elején ment ki Amerikába s ott egyidőben híres „polka-táncos” volt, amiért a hazai lapokban megrovásban is részesült. De mint katona is megállta a helyét, mert a mexikói háborúban az egyik missouri-i lovasezredben kapitány volt; 1849-ben visszajött Magyarországra s beállt a honvédseregbe, 1861-ben pedig ismét amerikai katona volt s mint ezredes szerelt le.

Vasváry munkájának kiegészítő része az általa nagy szorgalommal összeállított bibliográfia, amelybe igyekezett felvenni mindazokat a könyveket és füzeteket, sőt egyes hírlapi cikkeket is, amelyek az amerikai polgárháborúban résztvevő magyarokkal csak távolról is összefüggésbe hozhatók. A bibliográfia a dolog természeténél fogva nem lehet teljes. Feltűnő azonban, hogy Asbóth Lajos emlékiratait az 1848'49. évi hadjáratról, amelyek az amerikai polgárháború szempontjából nem fontosak, Vasváry felveszi a bibliográfiába, ellenben ugyancsak Asbóthnak az amerikai polgárháborúról írt könyve — *Az Észak-Amerikai Polgárháború Története*, Budapest, Légrády, 1875, 8-o, pp. 508, 2 színes térképpel — amely pedig az *egyetlen* munka, amely e tárgyról Magyarországon megjelent, kimaradt. Viszont Jánossy Dénesnek a *Kossuth Emigráció Angliában és Amerikában* című, s a hozzáértők által már évek óta türelmetlenül várt munkája, amely még nem jelent meg, benne van a bibliográfiában. Rombauer Róbert a felesége, szül. Hógl Emilia életéről összeállított adatokat St. Louisban angol nyelven adta ki, s a bibliográfiában szereplő cikk csak ennek a füzetnek a Budapesti Szemlében megjelent magyar nyelvű ismertetése.

Ezekkel a kritikai megjegyzésekkel nem akarjuk Vasváry Ödönt elkedvetleníteni; ellenkezőleg, buzdítani akarjuk a további munkára, minthogy ő most az egyedüli, aki Amerikában a magyar nyomok felkutatásával foglalkozik.

Danubianus.

Gianfrancesco Aldobrandini magyarországi hadivállalatai.

(III. és befejező közlemény.)*

IV. A harmadik hadivállalat (1601).

Győr visszafoglalása 1598-ban a császári hadsereget abba a szerencsés helyzetbe juttatta, hogy Buda ostromát megkísérelhette volna, mindazonáltal e régóta dédelgetett terv megtörött a főparancsnokság örökös habozása és késedelmezése miatt, miközben Kanizsa 1600-ban török kézre került. Ez a körülmény új fordulatot adott az eseményeknek.

Kanizsát az olasz közvélemény „Itália előbástyája”-ként tekintette,¹ miért is eleste döntő indítékául szolgált Aldobrandini harmadik expedíciójának, mely a Ferdinánd gráci főherceg parancsnoksága alatt vezetett 1601-iki hadjáráshoz fűződik.²

Aldobrandini 1601 május 12.-én vette át a Lazio, Salina, Marca, Umbria és Toscana tartományaiban toborzott pápai zsoldos segélycsapatok parancsnokságát, melyek létszáma majdnem 10.000 főre rúgott, 50 századra oszolva.³ Ezeket kilenc ezredbe osztotta, melyek élére Paolo Savelli, Orazio Baglioni, Alfonso Bevilacqua, Bisaccione Bisaccioni, Carlo Felice Malatesta, Lazzaro Magoni, Celio Parisani, Giovanni

* Az I. és II. közlemény az 1939. évfolyamban jelent meg.

¹ V. ö. *Domenico Bernino*, *Memorie storiche di ciò che hanno fatto li Sommi Pontefici nelle guerre contro i Turchi* (Roma 1685), p. 256: „... la fortezza di Canissa propugnacolo d'Italia e della Germania in quelle parti...”

² A hadjárat történetére összefoglaló elbeszéléssel szolgál: *Ortelius Redivivus*, *Chronologia oder historische Beschreibung aller Kriegsempörungen und Belagerungen in Oberungarn*, (Nürnberg 1615), pp. 515—24; *Ottone Sponcir*, *Historia delle attioni de'Re dell'Ungaria* (Venezia 1685), pp. 134—145; *Istvánfi*, i. m. 474—477. ll. Kanizsa ostromáról lásd e fejezet 36-ik jegyzetében felsorolt irodalmat. Aldobrandini részvételét e hadjáratban ismertetik: *Horvat*, i. m. 139—210. ll.; *Fraknói*, i. m. III. k. 257—259. ll.; *Pastor*, i. m. XI. k., 220—224. ll.

³ *Vatikáni levélt.* Borgh. IV. 225. számú kódex 37. l., hol kimutatás található a pápai csapatok megoszlásáról is.

Batt. del Sale és Vincenzo di Santa Croce állítottak ezredesi rangban; följük pedig a legfelsőbb parancsnokság gyakorlására, mint tábornok, Flaminio Delfini neveztetett.⁴ Az expedíció műszaki tanácsosa Federico Ghislieri ezredes lett.⁵ A vállalat alacsonyabbrangú tisztjeiről és résztvevőiről nincs adatunk. Megjegyzendő azonban, hogy Aldobrandini parancsnoksága alá rendeltetett Ferdinánd toscanai nagyhercegnek Don Giovanni de' Medici tábornok vezette 2.000 főnyi segélycsapata,⁶ továbbá Vincenzo Gonzaga mantovai fejedelemnek Carlo Rossi kapitány vezérelte 100 főnyi lovascsapata is.⁷

A hadjárat főhadiszállásául Ferdinánd főherceg székhelye, Grác volt kijelölve.⁸

A pápai segélycsapatok két hadtestbe tömörülve június elején útra keltek Rómából, s július 6-án Grácba érkeztek.⁹ Itt táborozott már a kb. 8.000 főnyi császári hadsereg, melyhez Aldobrandininak 10.000, Medicinek 2.000 és II. Fülöp spanyol királynak Lorenzo Madrucci vezette 4.000 főnyi segélyhada csatlakozott, úgy hogy a tábor létszáma kb. 24.000 főre rúgott; ebből 20.000 gyalogos, 4.000 pedig lovas volt.¹⁰ A hadjárat híre az olasz nemesség köréből több önkéntest vonzott a gráci táborba, hová, többek közt, Ascanio Sforza, Mario Farnese és Francesco Dal Monte önálló zsoldoscsapatokkal érkeztek.¹¹ Polidoro Ancelli pedig a mantovai fejedelemtől hozott ígéretet, megállapítandó feltételekkel, a hadjáratban való személyes részvételre.¹²

A hadjárat célját illetőleg azonban csak nehezen jött létre a megállapodás. Aldobrandini egyenesen Kanizsa megvívására szervezte meg az expedíciót, s a mantovai fejedelem is ugyanezen célra ígérte közreműködését; Ferdinánd főherceg, mivel Kanizsa elestével saját tartományának végvárát veszítette el, szívvel-lélekkel felkarolta ezt a tervet a császár

⁴ Az előbbi jegyzetben említett Borghese-kódexen kívül lásd: *Libro di F. Delfini*, p. 40.

⁵ V. ö. C. *Promis*, *Miscellanea di Storia italiana*, XII. k., 610—612. ll.

⁶ V. ö. C. *Promis*, *Miscellanea di Storia italiana*, XIV. k., 762—764.

⁷ *Mantovai áll. levt.*: Dipartimento degli affari esteri II, busta 427: „Istruzione del Duca a P. Ancelli“, 1601 jún. 4.

⁸ V. ö. *Alfons Hubert*: *Geschichte Österreichs* (Gotha 1892), IV. k., 407. l.

⁹ Lásd a *Vatikáni-könyvt.*-nak Urb. Lat. 1069. jegyű kódexében az „Avvisi di Roma“ 1601 júl. 21-i számát, mely közli a Grácban 7-én és 9-én kelt tudósításokat.

¹⁰ *Mantovai áll. levt.*, Carteggio da Gratz: *Annibale Chiello* aug. 5-én kelt levele.

¹¹ Urb. Lat. 1069, f. 427: Avviso di Roma, júl. 21; f. 429: Avviso di Venezia, júl. 24.

¹² Lásd a 7. sz. jegyzetben idézett forrást.

tanácsosaival szemben, akik Budá megvívása érdekében kardoskodtak. Ezek befolyása alatt Rudolf Dietrichstein híborost küldte a pápához, hogy meggyőzze őt Kanizsa ostromának kockázatos voltáról, s rábírja a pápai segélyhadaknak Buda alá való rendelkezésére. A pápa június 30.-án kelt brevéjében ezekkel a szavakkal válaszolt a császárnak: „Kanizsa a gráci főhercegek tartózkodási helye, az Itáliába vezető út kapuja, új háborúk irmagja, mely a törökök birtokában maradván, éppen Itáliához való közelsége miatt, a kereszténységnek igen káros gyümölcsöket teremne; visszaszerzésére kell tehát törekedni az olasz fejedelmek segítségével, akik erre a célra felajánlják közreműködésüket, nem pedig késedelmeskedni, mert megvívásával nagy haszon, elejtésével viszont még nagyobb kár hárul a kereszténységre.”¹³ E levél hatása alatt a császár végre is engedett Ferdinánd főhercegnek, minek következtében a Grácban július 16.-án tartott haditanács a hadjárat objektumául Kanizsa városát tűzte ki.¹⁴

Ferdinánd főherceg haladéktalanul megtette az előkészületeket a hadseregnek harc képessé tételére. Az útban levő mantovai fejedelmet helytartó-tábornokává, Don Giovanni de' Medicit a toscanai és a spanyol zsoldosok tábornokává,¹⁵ Orfeo Galeanit pedig a tűzéréség tábornokává¹⁶ nevezte ki. Aldobrandini sem késlekedett készen tartani a pápai hadakat, melyeket ezúttal hat ezredbe vont össze, s ezek élére Malatesta, Baglioni, Savelli, Bisaccioni, Magoni és Ghislieri ezredeseket állította.¹⁷ Mindazonáltal a hadjárat megindítása megkésett Ferdinánd főherceg miatt, mert ő minden áron be akarta várni Gonzaga mantovai fejedelem érkezését. Aldobrandini viszont megbocsáthatatlannak tartva minden késést, a főherceg elhatározása ellen a pápai hadakkal tüntetőleg Zágrábba vonult, hová követte őt Medici is, aki mint a toscanai nagyherceg és a spanyol király helytartó-tábornoka. vonakodott elismerni maga felett a főherceg helytartóját, a mantovai fejedelmet.¹⁸ S habár a mantovai fejedelem augusztus elején 200 vértés, 200 alabárdos és 250 muskétás kíséreté-

¹³ *Vatikáni levt.*, Arm. XLIV, vol. XLV, n. 195.

¹⁴ *Urb. Lat.* 1069, f. 436; Avviso di Roma, júl. 25.

¹⁵ U. ott. f. 441; Avviso di Roma, júl. 28; f. 524; Avviso di Venezia, szept. 1.

¹⁶ V. ö. *Dom Calmet*, Bibliothèque Lorraine, ou Histoire des hommes illustres qui ont fleuri en Lorraine (Nancy 1751), coll. 403–404; *Robert Parisot*, Histoire de Lorraine, v. II (Paris 1922), p. 278.

¹⁷ Lásd a *Vatikáni-könyvt.* Urb. Lat. 818. jegyű kódexének 520–524. lapjain olvasható „Ristretto di progressi intorno all'impresa di Cannissa” c. tudósítást.

¹⁸ *Urb. Lat.* 1069, f. 445; Avviso di Venezia, aug. 4; f. 458; Avviso di Roma, aug. 4. szerint Aldobrandini csak július 23.-án követte Grázból 17-én elvonult seregét Zágrábba.

ben megérkezett,¹⁹ a szórakozások és vetélkedések közepette a grázi udvarban mi sem történt a hadjárat megindítására. „Maig — írják 1601 aug. 19.-én²⁰ — egyáltalán szó sem esett háborúról, s csak most határozták el, hogy 22-én el fognak indulni Kanizsa ostromára.“ Aldobrandini tehát nem ért célt, azonfelül súlyosan megbetegedett, minek következtében helytartó tábornoka, Delfini vette át a pápai hadak parancsnokságát. Ennek azonban Malatesta, Baglioni és Savelli ezredek felmondták az engedelmességet, s elhagyva a pápai tábort, Don Giovanni de' Medicihez csatlakoztak; helyükbe két ezred élére Antonio del Bufalo és Carlo Giacobazzi ezredest állították, míg a harmadik ezred a többiekbe olvadt.²¹ Ily módon az eredetileg kilenc ezredből álló, majd hatra csökkentett pápai hadsereg öt ezredre fogyott: Bisaccione, Magona, Ghislieri, Del Bufalo és Giacobazzi ezredes vezetése alatt.

Augusztus 21-én Medici, aki időközben visszatért volt a főhadiszállásra, a toscanai segélycsapatokkal elhagyva Grácot, megindult Kanizsa felé,²² s követte őt 22-én a császári hadsereg zöme Vincenzo Gonzaga mantovai fejedelem vezetése alatt; 23-án pedig Ferdinánd és Miksa főherceg az Orfeo Galeani vezette tüzérséggel, végül Madruzzi a spanyol segélycsapatokkal.²³ Találkozási helyül Ternitz volt kijelölve, hová 31-én megérkezett a Flaminio Delfini vezette pápai hadsereg is,²⁴ miközben a beteg Aldobrandini Zágrábból Varasdra vitette magát, s ott szeptember 16.-án meghalt. Szeptember 3-án Ferdinánd főherceg seregszemlét tartott, s másnap az egész táborral megindult Kanizsa felé; a hadsereg, melynek elővédjét Don Giovanni de' Medici vezette, 9-én megközelítette Kanizsát.

*

*   *   *

¹⁹ Az Avviso di Venezia idézett aug. 4-i számán kívül lásd az Urb. Lat. 1069, f. 532: Avviso di Venezia, szept. 8.

²⁰ *Mantovai áll. levt.*, Carteggio da Innsbruck e Graz: *Ippolito Guidoni Grázban* az id. dátum alatt kelt levele.

²¹ *Velencei áll. levt.*, Dispacci Germania, Reg. XXXI, p. 174, Prága 1601 szept. 13; Urb. Lat. 1069, f. 562: Avvisi di Roma, szept. 19: Urb. Lat. 818, f. 520.

²² *Urb. Lat.* 1069, f. 532: Avvisi di Venezia, szept. 8-i sz. A következő eseményekre lásd a megállapított tervet az Urb. Lat. 1069, f. 557: Grácban szept. 3-án kelt levélben.

²³ *Mantovai áll. levt.*, Carteggio d'Ungheria, E. V. 3, busta 533: *A. Stiggio*-nak Eleonora mantovai fejedelemasszonyhoz Ternitzben szept. 1-én kelt levele.

²⁴ *Mantovai áll. levt.*, Minute, busta 2254: Stiggionak Kanizsán szept. 15-én kelt levele.

Kanizsát²⁵ a kelta „Corrhudunum“ (ebhely) állítólagos erődjéből származtatja a hagyomány, melyet a későbbi latin elnevezés, „Canissa“ (nőstény kutya), megerősíteni látszik. Bizonyos, hogy a római korban „castrum“ volt, mely a honfoglalás után települési helyül szolgált; 1321-ben pedig már tekintélyes vár (arx)-ként szerepelt. Egyre fokozódó jelentőségéhez mért erősítése a mohácsi vész után kapott nagyobb lendületet. Ekkor Nádasdy Tamás birtokába jutott. Ő a vár elavult középkori erődítményeit az átmeneti kor kezdetleges bástyaival pótolta, Giovanni Maria Speciecasa nápolyi hadiépítész közreműködésével. Halála (1566) után a kincstár különös gondot fordított a gráci főhercegek tartózkodási helyévé lett várnak teljesen korszerű erősséggé alakítására. E végből Pietro Ferabosco és Sallustio Peruzzi építészeket 1568-ban Kanizsára küldötték. Ezek az új építkezések végett a mocsaras területeket részben lecsapolták, a vár lakóhelyiségeit átalakították, s a Nádasdy-féle erődítményeket kettős védőövvvel helyettesítették. Majd Ferabosco, modern olasz bástyaöv építésére, különböző terveket készített, melyek közül a legalkalmasabbnak látszó, Ottavio Baldigara építész ellenőrzése alatt, 1576 és 1590 között meg is valósult.

A vár építészeti fejlődése grafikai forrásokból is nyomon kísérhető. Ezek közül kiváló fontosságú Ferabosco 1572-ben készült tervrajza,²⁶ a korábbi állapotot feltüntető ábrázolás miatt. Déli felében ott látjuk a várnak azidétt még fennálló részeit: nyugat felől egy román stílusú s apsziszával délre fordított templomot, s mellette keletre két négyzet-alapú épületet, melyek közül az egyik „Landhaus“, a másik „Casa di munizione“ névvel van jelölve. A templomot és a „Landhaus“ nyugati szárnyát egy négyzet alapú és sarkain egy-egy kezdetleges bástyával ellátott védőöv veszi körül, melyet kétségtelenül még Nádasdy építtetett volt. Az ily módon létrejött „ridotto“, melyet látképi ábrázolások²⁷ is igazolnak, alkotta 1526 és 1572 között Kanizsa erősségét, mely tehát e

²⁵ A vár építészeti alakulására részleges adatokkal szolgál: *Pataki*, A XVI. századi várépítés Magyarországon, 17., 25. ll.; *Banfi*, Carlo Theti és a magyar várépítészet, („Hadtört. Közl.“ 1952. évf. 18—19. l.); *Maggiorotti—Banfi*, La fortezza di Giavarino, pp. 74—76.; *u. ö.*, Pietro Ferabosco („Hadtört. Közl.“ 1953. évf. 168—173. ll.); *Makoviczky Gyula*, Nagykanizsa város településföldrajza („Geographica Pannonica“, III.) Nagykanizsa 1954, 6—8. ll.; *Maggiorotti*, Gli architetti militari, v. II, pp. 234—242.

²⁶ *Bécsi Hadi levél*, „Exp. 1572. máj. No. 77—0065. sz. alatt; közli *Maggiorotti*, Gli architetti militari, II. k. 50-ik tábla.

²⁷ Ilyen pl. *Frantz Christoph Khevenhiller*, Annalium Ferdinandeorum tomus II (Leipzig 1721) c. mű 562-ik lapján levő metszet. *Gualdo Priorato*, Historia di Leopoldo Cesare (Vienna 1670), v. II, p. 397 — alaprészével érdekes leírását is adja.

formájában építészeti jellegénél fogva várkastély volt. Alakulása következő szakaszát Feraboscónak egy másik, 1578-ban készült rajza²⁸ szemlélteti. Ezen már nincs meg sem a templom, sem a „Landhaus“; ezeket időközben nyilvánvalóan lerombolták, ellenben a „ridotto“ magyául a „Casa di munizione“ látszik, védőövbé foglalva. Ehhez a változáshoz képest, a Nádasdy-féle védőöv kelet felé meghosszabbítottán, alapjában téglá formát kapott, legalább ideiglenesen hat bástyával;²⁹ ezek közül azonban a hosszabb gátakon levő két középbástya a szóban levő alaprajz készültkor már le volt bontva. A középbástyák ugyanis feleslegessé váltak a második, külső védőöv építése következtében. Ez szabálytalan téglalap formában készült, négy sarokbástyával és a déli kötőgáton egy négyszögű kaputoronnyal. A kanizsai erősség tehát alakulásának ebben a második, 1577 és 1578 közé eső szakaszában is megtartotta várkastély jellegét.

Ferabosco szóban levő rajzai a várkastély további alakulására is értékes felvilágosítással szolgálnak. Így az 1572-i rajz magának Feraboscónak tervét is ábrázolja, mely a várkastély körül egy „cittadella“ építését javasolta, szabályos ötszögű védőöv formájában, a modern olasz rendszer elvei szerint. Az ingovány közepette ily módon alakuló vár, a délre elterülő várossal az ú. n. „chiusa“ révén közlekedett volna, mely elnevezésen a tervező cölöpökre épített s őrtoronnyal ellátott híd-szerű utat értett. Ferabosco e terve azonban a Haditanácsnál élénk ellenzésre talált Carlo Theti részéről.³⁰ Az ennek következtében támadt nézeteltérés³¹ csak Miksa császár halálával ült el, mikor is Rudolf császár Ferabosco javára döntötte el az immár öt év óta húzódó meddő vitát. Valóban, ez építész, második, azaz 1577-ben felvett rajzán már az építés stádiumában látjuk a készülő cittadella két déli bástyáját; elhelyezésük világosan mutatja, hogy azok tényleg egy szabályos ötszögű bástyaöv tartozékai. A két alaprajz tüzetes összehasonlítása azonban azt is igazolja, hogy Ferabosco módosította eredeti tervét, amennyiben az 1577-ben épülő két bástya méretei kb. a kétszeresei az 1572-i

²⁸ *Bécsi Hadi levél*, „Exp. 1578. júl. Nr. 155. sz. alatt; közli *Maggiorotti—Banfi*, La fortezza di Giavarino, p. 77.

²⁹ Ebben az átmeneti formában ábrázolja a védőövet: *Giangiaco­mo de Rossi*, Teatro della guerra contro il Turco (Roma 1686), XVIII. tábláján és *Ercole Scala*, L'Ungheria compendiata (Venezia 1687), 57. lapján levő metszet.

³⁰ V. ö. *Carlo Theti*, Discorsi delle fortificazioni (Venezia 1588), lib. VI, pp. 129—151, ahol mellékelve van Ferabosco tervrajza is.

³¹ Lásd *Kárpáthy—Kraujánszky Mór*: Rudolf uralkodásának első tíz éve (Budapest 1955) c. műve 125, 126, 129. és 191. l.-jain idézett okmányokat.

terven feltüntetett méreteknek. Nyilvánvaló tehát, hogy nem az 1572. évi terv került kivitelre, hanem Ferabascónak az a harmadik, eddigi ismeretlen tervrajza, melyet az 1. melléklet³² szemléltet.

Sajnos azonban, a terv és a valóság, mint általában törénni szokott, ezúttal sem felelt meg teljesen egymásnak. Váratlan török támadás ugyanis félbeszakította az 1577-ben és 1578-ban serényen folyt építkezéseket,³³ melyek akkor a bástyaövnék csupán déli, a várkastélyt nyugat és kelet felől közrefogó két bástyájával és a hozzájuk tartozó kötőgáttal készültek volt el, miért is a várkastély biztosítására észak felől a Zala folyó vizét terelték egy mesterséges mederbe, melyet a veszély elmúltával is meghagytak. Ezen előre nem látott körülmény következtében, a bástyaöv két szakaszban épült fel, s azonfelül formájában is eltorzult. A felépült vár 1600-ban, mikor a törökök kezébe került, már elnyerte volt azt a formát, melyet az 1687-ben készült alaprajz szemléltet. (2. melléklet.)³⁴ Ez az eredeti tervtől meglehetősen eltéréseket mutat, melyeket azonban nemcsak a már említett okok, hanem azonfelül az 1601- és 1604-i ostrom következtében, a törökök eszközölte szabálytalan építkezések is kielégítően megmagyaráznak. Mindazonáltal a várnak 1700-ból való alaprajza az eredetileg elgondolt formában mutatja a kanizsai bástyaövet,³⁵ világos jelölül annak, hogy ez az ábrázolás nem az akkori tényleges állapotot, hanem az eredeti tervrajzot másolta. (3. melléklet.)

Bármiként volt is, bizonyos, hogy a kanizsai vár a XVI. és XVII. század fordulóján kora hadiépítészetének magas színvonalán állott, melyet az akkori ostromtechnika még nem ért volt el, ami már eleve kedvezőtlen befolyással volt az 1601-iki vállalat sorsára.

Az ostromra³⁶ érkezett császári hadsereg szeptember 9-én

³² Karlsruhei nagyhercegi levél, XV. Band, Nr. 29.

³³ V. ö. *Pataki*, id. mű. 25. l. 118. jegyzetben idézett forrásokon kívül: Baldigara 1577 júl. 2-án, 1578 ápr. 9-én és júl. 22-én kelt jelentéseit, idézve *Maggiorotti—Banji*, Pietro Ferabasco, *id.* 9. jegyzeteiben.

³⁴ *Bécsi Hadi levél*, Térkép-oszt. H. III. c. 156.

³⁵ U. ott, Inland, c. Va, Grosskanissa, Nr. 1.

³⁶ A 2-ik jegyzetben felsorolt irodalmon kívül Kanizsa ostromáról szólnak: *Bartolomeo Dionigi da Fano*, Aggiunta alla Historia di M. Giovanni Tarcagnota (Venezia 1617), pp. 474—76; *Niccolò Doglioni*, Compendio storico universale (Venezia 1622), pp. 909—15. Modern feldolgozást ad *Albrecht Stauffer*, Die Belagerung von Kanizsa durch die christlichen Truppen im Jahre 1601, a „Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung“ VII k. (Innsbruck 1886), 265—313. lapjain Peter Casal leveleinek közlésével. Elsőrendű források a Vatikáni könyvtár Urb. Lat. 818. jegyű kódexének 520—24 („Ristretto di progressi intorno all'impresa di Canissa“) és 526—29. lapjain („Raguaglio del successo di

Vízvárnál megállapodván. Gonzaga Medicivel és Galeanival még aznap a vár fekvésének megvizsgálására sietett, s az ő megnyugtató jelentésükre elhatározták, hogy másnap folytatják az előnyomulást a várat környező mocsárig.³⁷ Valóban, 10-én reggel a pápai hadosztályokból alakult elővédet a parancsnokló Ferdinánd főherceg helytartó tábornoka, Vincenzo Gonzaga, a vár alá vezette, hová aznap este megérkezett a császári hadsereg zöme, 11-én pedig a toscanai segélycsapat is. A terep megszállása a törökök állandó tüzelése közepette történt; ez azonban nem akadályozta a császáriakat, hogy a Zala folyón átkelve, a másik oldalt is megszállják, minek következtében 18-án teljessé vált a vár körülzárása. A császári hadsereg állásairól az írott forrásokkal³⁸ megegyező s pontos ábrázolást bírunk Giovanni Orlandi „Il vero disegno della fortezza di Canissa” című rézmetszetében (4. melléklet), mely szerint a vártól északnyugatra és északra a Flaminio Delfini parancsnoksága alatt álló pápai hadosztályok, északkeletre Ferdinánd főherceg, keletre Don Giovanni de' Medici, délre Vincenzo Gonzaga fejedelem, délnyugatra pedig Francesco dal Monte táborai voltak felállítva, úgy hogy a lovasság közvetlenül Medici tábora megett, a Székesfehérvárra vezető út két oldalán foglalt helyet.

Azonban a császári hadseregnek a vár körülzárása folytán lehetővé vált harcképességét jelentékenyen csökkentették a mihamar szembetűnő hibák és fogyatkozások.³⁹ A teljesen erélytelen és minden katonai képesség híjával levő Ferdinánd főherceg a főparancsnoklást helytartójának, a háború mesterségében hasonlóképp járatlan mantovai fejedelem kezébe adta. Ez általános megütközést keltett. Mindenekelőtt Flaminio Delfini sietett kijelenteni, hogy a császár segítségére küldött pápai sereg számára csakis a császár képviselőjétől, magától a főhercegtől fogad el parancsokat. Medici pedig arra hivatkozva, hogy a toscanai nagyherceg személyes képviselője, a mantovai fejedelemével egyenrangú bánásmódot követelt maga számára. Viszont a német zsoldosok részéről Herberstein tábornok kereken felmondta az engedelmességet a mantovai fejedelemnek. Az általános versengés közepette, a tehetetlen bábként álló főherceg bizalmát élvez-

Canissa”) olvasható jelentések, továbbá u. ott az Urb. Lat. 1069. kódexben íevő tudósítások, valamint a Vatikáni levéltár Borghese III. 70 bc., 93 a., 93 b. és 115 bcf. jegyű kódexeibe foglalt, s alább pontosabban idézett jelentések.

³⁷ Alessandro Striggio-nak Kanizsán 1601. szept. 14-én kelt levele a mantovai áll. levt.-ban, „Carteggio d'Ungheria” E. V. 3, busta 553.

³⁸ Urb. Lat. 1069., f. 617: Avviso di Venezia, okt. 6. sz.

³⁹ E tekintetben lásd: Urb. Lat. 818, parte II, ff. 326—329: „Raguglio del successo di Canissa” idevonatkozó részleteit.

ve, a tábornokká előléptetett Orfeo Galeani („colonnello Orfeo“) ravasz számítással magához ragadta a vállalat irányítását. Azonban tekintély helyett a segélycsapatok magasrangú fejei részéről inkább gyűlöletet szerzett magának.

A fejetlenség okozta zűrzavarhoz hozzájárultak még a hadsereg hiányai. A kb. 1.000 főnyi védőőrséggel ellátott, élelmi- és lővőszerrrel bőségesen felszerelt, kiváló erősségű végvár megostromlására érkezett hadsereg kb. 30.000 főből állott.⁴⁰ Az ágyúk számáról eltérően nyilatkoznak a források, s csak hozzávetés alapján állíthatjuk, hogy számuk nem haladta túl a százat.⁴¹ Ezek vontatására állítólag 1.000 ló kellett volna, de csak 300 volt, úgy hogy az ágyúkat csak részben használhatták az ostromra. A tűzéréség mindössze csak 6.000 lövedékkel volt ellátva, de ebből 1.800 darabot tartalmazó ládák a mocsárba veszttek. A műszaki legénység („guastatori“), melyből legalább 1.000-re lett volna szükség, csupán 500 főből állott, de ezek is hamarosan megszöktek, úgy hogy helyettük egyszerű katonákat kellett alkalmazni, akik igen tökéletlenül végezték a szakszerű kiképzést kívánó munkálatokat. Mindezen fogyatkozások betetőzéséül hiányzott a láp feltöltéséhez szükséges homok és rözse kellő mennyisége, melynek nagy távolságból való beszerzése rendkívüli idővesztéssel járt, az ostromműveleteket állandóan akadályozva.⁴²

Ily áldatlan viszonyok következtében csak szeptember 29-én kezdődött a vár lövetése, 30 ágyúval. Ezek három csoportban voltak felállítva, vagyis: a pápai táborban az északi bástya ellen, a császári táborban a délkeleti, a spanyol király küldötte segélyhad táborában a déli várszakasz ellen.⁴³ Egyidejűleg megkezdték a mocsár lecsapolását hevenvében készített csatornák útján,⁴⁴ de a kísérlet mihamar csődöt mondott, mintahogy a tűzéréség is egyelőre teljesen hatástalannak bizonyult a rendkívül tevékeny török ütegekkel szemben, melyek jól irányzott lövéseikkel rengeteg kárt okoztak az ostromló seregben. Mindezek ellenére, még aznap 29-én a pápai segélyhadak — Delfini helytartójának, Vincenzo Santacrocce vezetése alatt — megkísérelték a vár északnyugati kapujához

⁴⁰ V. ö. *Urb. Lat.* 818, f. 520: „Ristretto di progressi intorno all'impresa di Canisa“; *Urb. Lat.* 1069, f. 524.

⁴¹ Az *Urb. Lat.* 1069, f. 532 („Avvisi di Venezia“ szept. 8.) szerint 60, a f. 544 („Avvisi di Roma“ szept. 15.) szerint 50 ágyúja lett volna a seregnek, viszont az előbbi jegyzetben idézett „Ristretto di progressi“ a visszavonulásról szólva azt állítja, hogy az ágyúknak csak kis részét sikerült megmenteni, s 80 a törökök zsákmányául maradt.

⁴² *Urb. Lat.* 818, f. 526: „Raguaglio del successo di Canissa.“

⁴³ *Mantovai áll. lev.* „Carteggio d'Ungheria“ E. V. 3, busta 533: Aless. Striggo levele Kanizsáról 1601 szept. 29-én.

⁴⁴ *Urb. Lat.* 1069, f. 597, Kanizsáról szept. 29-én kelt tudósítás.

vezető cölöphíd elfoglalását, de az eredménytelen kísérlet nagy véráldozatba és a parancsnok életébe került.⁴⁵ Ezt leszámítva az ostrom csak sikertelen tüzelésre és lövészpazarlásra szorítkozott. Ez ürügyül szolgált nyílt lázadásra Orfeo Galeani ellen, akit okt. 2-án orvul megöltek.⁴⁶

Galeani halála némileg enyhítette a vezérek közt lapangó féltékenységet, s így lehetővé vált közreműködésük egységes műveletre. Ilyen művelet célpontjául. az eddigi tapasztalatok alapján, a vár déli szakasza kínálkozott, hol a főkapuhoz vezető híd megkönnyítette a védőművek megközelítését, melyekben az ostromló ütegek máris jelentékeny kárt tettek. Erre az oldalra jutván az ostrom súlypontja, okt. 5-én a pápai segélycsapatok táborából 50 század („insegne”) Flaminio Delfini vezetése alatt átvonult a déli oldalra, s a főkapuval szemben helyezkedett el, minek következtében a spanyol király segélycsapatai és a firenzei segélycsapatok egyesülve, a délnyugati bástyával szemben foglaltak állást. Másnap megkezdődött az ostrom előkészítése a déli szakasz védőműveinek ágyúzásával és az árok feltöltésével. A tűzértséget az elhúnyt Galeani helyére kinevezett Eggenberg Károly ezredes irányította. Cesare Porta hadimérnök közreműködésével,⁴⁷ az árok feltöltése pedig Federico Ghislieri ezredes különös feladata volt, aki e végből saját találmányával⁴⁸ próbálkozott. Sajnos, az időjárás kitartó esőzésre, majd váratlan fagyra és havazásra fordult, s amennyire kedvezőtlen volt az ostromlókra, annyira kedvezett az ostromlottaknak, mert ismételt kirohanásaikkal állandóan tizedelték a zord időjárás következtében borzalmas mértékben apadó keresztény hadsereget.⁴⁹ Csak október 19-én vált lehetővé az ostromműveletek folytatása, minek következtében a tervezett roham

⁴⁵ V. ö. az *Urb. Lat.* 1069. sz. kódexben „Dal campo sotto Canisa” Kanizsáról szept. 29.-én.

⁴⁶ V. ö. az *Urb. Lat.* 1069. sz.-ú kódexben „Dal campo sotto Canisa” okt. 6.-án (ff. 734—5.), 15.-án (ff. 736—7.), 19.-én (ff. 738—9.) és 29.-én (ff. 740—2.) írt becses jelentéseket, melyek szeptember 30-tól naplószerűen ismertetik az eseményeket.

⁴⁷ Cesare Posta kanizsai szerepléséről *Istoánfi* (id. mű 475. l.) ad tudósítást, aki szerint „e Pontificiis cohortibus architectus” lett volna, holott biztosan tudjuk, hogy császári szolgálatban állott.

⁴⁸ Kanizsa ostromáról szólva „Trattato sopra l'espugnazione della Rocella” című értekezésének *Carlo Promis*-tól (*Miscellanea di Storia Italiana*, v. XII, pp. 610—12.) idézett részében, maga Ghislieri mondja: „colà inventai la macchina battezzata in *Fiandra Salsiccion*, ch'era un gabbione di diametro di 15 piedi e lungo altrettanti, ripieno di fascine molto ben ligate in tre parti della loro lunghezza e incrociato in travicelli...” — Kanizsa megvívására elgondolt tervét „Discursus Friderici Ghislieri de modo facile expugnandi arcem Canisam” a római Vallicellikönyvtár 35. számú kódexe őrzi.

⁴⁹ V. ö. a *Fatikáni lept.* Borgh. III. 115 bcf. jegyű kódexében Flaminio Delfini okt. 15- (f. 149.) és 20-án (f. 201.) kelt jelentéseit.

előkészítése 26-án végső stádiumba jutott. E napon a déli kapuval szemben elhelyezett 10 ágyút, két ütegbe csoportosítva, a délnyugati, és a délkeleti bástyákkal szemközt állították fel, Carlo Rossi és Francesco Roberti parancsnoksága alatt, hogy a keleti és az északi bástyákkal szemben Cesare Porta, illetőleg Filippo Pigafetta irányítása alatt, 10—10 ágyúból álló másik két üteggel együtt átvegyék a szót az „ultima conclusione“ megtételére.⁵⁰

Október 28.-án történt a roham, a következő terv szerint: Rossi ütegeinek vezényletét Gonzaga veszi át Ghislierivel, a Robertiét pedig Medici Delfinivel; a négy üteg védelmére egyenként 300 embert rendeltek a vár megközelítése végett készült öt híd, illetve töltés biztosítására, mindegyiknek elején 50—50, végén 150—150 ember foglal állást a számukra kiépített állásokban; a hidak számának és helyzetének megfelelően, öt támadó oszlop fejlődik, mégpedig a délnyugati bástya ellen a spanyol király és a toscanai nagyherceg segélycsapataiból, a déli kapu ellen a pápai hadakból, a délkeleti bástya ellen a Herberstein-vezette szlovén-horvát zsoldosokból, a keleti bástya ellen a Risaccione (?) ezredes vezette császári zsoldosokból, s az északi bástya ellen Ascanio Sforza vezetésével a pápai segélyhadakból. Ehhez a tervhez képest, Sz. Simeon napján hajnalhasadáskor kettős kúrtság adott jelt a rohamra; de még mielőtt az megállapított rendbe fejlődhetett volna, egyfelől az ostromlottak hatásos tüzelése következtében, másfelől a hidak teherbírásának elégtelensége miatt meghiusult. Bár a hidak teljesen hasznavehetetlenné váltak, Flaminio Delfini buzdítására, a pápai zsoldosok legjobbjai, nyakig vízben gázolva, újabb rohamot intéztek, melynek sikertelensége 200 merész vállalkozó hősi halálával tetőződött be.⁵¹ Giacomo Serra⁵² megrendülve írta aznap a pápának: „Io ho visto questa gente andar valorosamente all'assalto ma

⁵⁰ Lásd az imént idézett Borghese-kódex 204. lapján Delfini okt. 27-én kelt jelentését, s az Urb. Lat. 1069. kódex 687. lapján Kanizsáról okt. 27-én írt híreket.

⁵¹ *Casal* („Wie der Sturm vor Kanizsa den 28 october abgangen“, *Mitth. des Oest. Instit.*, VII. 303.) jelentésén kívül lásd az *Urb. Lat.* 1069. sz. kódex 740—42. lapján „Dal campo sotto Caussa li 29 di Ottobre 1601“ írt jelentését, s Delfininek a Borgh. III. 93 b. kódex 6. lapján, valamint a Borgh. III. 115 bef. kódex 206. lapján levő okt. 29-én kelt jelentéseit.

⁵² A táborban állandóan jelen volt pápai főhadbiztos jelentéseit a Vatikáni lev. Borgh. III. 93 a. jelzetű kódexe (ff. 104—214) őrzí, de ezek kevés hadtörténeti érdekekkel bírnak, s inkább a pápai segélyhadak el látására vonatkoznak, melyről Serra állandóan panaszkodik, ami arra bírta a pápát, hogy szóvá tegye a kérdést Ferdinánd főherceghez október 13-án kelt levelében, melynek fogalmazványát l. a Vatik. lev. Arm. XLIV, vol. 45 kódexében a 321. sz. alatt.

l'esito, causato forse da poco governo, fu l'abbattersi assai; voglia Dio che si possa rimettere...⁵³

Valóban, a Sz. Simeon napi roham vereséggel felérő eredménytelensége lesújtó hatással volt az ostromlókra, mindazonáltal nem vette el kedvüket a vállalat folytatásától. A megbetegedett Flaminio Delfini maga köré gyűjtötte a pápai segélycsapatok ezredeseit, s feleskette őket, hogy inkább a tisztos halált választják, mint a gyalázatos megfutamodást: „il morire valorosamente che fuggire vituperosamente”.⁵⁴ A törökök ugyan, ismételt kirohanásaikkal egyre tizedelve az ostromlókat arra törekedtek, hogy eltérítsék őket szándékuktól, de Ferdinánd főherceg immár mit sem változtatott elhatározásán. Fokozott buzgalómmal láttak hozzá új hidak készítéséhez abban a reményben, hogy ha a Dunántúl működő Mátyás főhercegtől idejében segítség érkezik, november közepén új rohamot intézhetnek a vár ellen. Tényleg, november 14-én megérkezett Russworm Hermann Kristóf ezredes 5.000 gyalogossal és 2.000 lovassal,⁵⁵ de a következő éjjel oly kemény fagy támadt, hogy reggelre 3.000-en haltak bele, ami végzetes volt az ostrom sorsára. A nov. 15-én összeült haditanács ugyanis, Flaminio Delfini nagy ellenzésére, elhatározta az ostrom megszüntetését. A szégyenletes határozat kieroszakolását Russworm⁵⁶ a mantovai fejedelem befolyásának tulajdonította, viszont Vincenzo Gonzaga magát az ezredest tette meg bűnbaknak.⁵⁷

Bármiként történt is, mit sem változtat azon, hogy az ostromlóereg nov. 17-én elhagyta Kanizsát, a visszavonulókra ütő törököknek engedve 80 ágyút, sok lővő- és élelmszert. Az elővédet a mantovai fejedelem vezetése alatt az olasz segélycsapatok alkották, Russworm pedig a visszavonulást fedezte, mely inkább gyáva megfutamodásnak látszott. Mikor Delfini december 5-án Marburghban a pápai katonákat meg szemlélhette, mindössze 3.500 főt számlálhatott, kik megtörve s betegen, szálnalmas gyászmenetben kísér-

⁵³ Borgh. III. 95 a, f. 168.

⁵⁴ V. ö. Urb. Lat. 1069. sz. kódex 714. l.-án a Grác-ban nov. 12-én kelt jelentést.

⁵⁵ A. Stauffer, Hermann Christoph Graf von Russworm, kaiserlicher Feldmarschall unter Rudolf II (Freiburg im Br. 1895), II B., S. 88.

⁵⁶ Kapornakon nov. 20.-án Mátyás főherceghez írt jelentésében, melynek kéziratát lásd az Urb. Lat. 818. sz.-ú kódex 408—409. lapján, kiadását pedig a Del Tesoro Politico la parte terza e quarta (Helenopoli 1612) c. mű 3-ik részének 34—37. lapjain.

⁵⁷ Mantovai áll. lev. „Dipartimento Affari-Esteri II“, Istruzioni, doc. XXVI: Istruzione del D. Vincenzo a Federico Gonzaga per la Corte Cesarea, da Gratz 27 nov. 1601. — Lásd még a velencei áll. lev. „Esposiz. Principi“ Reg. 15 c. jegyű kötet 113—114. lapján levő Mantovában 1601 dec. 29.-én keltezett címzés nélküli okmányt.

ték Rómába vezérük, Aldobrandini holttestét. A szerencsétlen végű vállalat unokaöccse s 6.500 katonája életébe, azonfelül 501.664 forintjába került⁵⁸ a pápának, aki az 1601 december 14-i konzisztoriumon Kanizsa szégyenletes ostromáért⁵⁹ legalább a székesfehérvári diadallal vígasztalhatta magát.

*

* *

Gianfrancesco Aldobrandini hadivállalatai, mint látható, szervesen beleilleszkednek abba a tervbe, melyet Rudolf császár és király Haditanácsa dolgozott ki Magyarország felszabadítására a török járom alól. Ezt a tervet ugyan meglékelte 1594-ben Szinán basa Győr elfoglalásával, mindazonáltal Mansfeld Károly lehetségesnek vélte Buda visszafoglalását, melyet Esztergom megvételeivel akart előkészíteni. Az évégből 1595-ben megindult hadjárat közben Mansfeld meghalt, de Aldobrandini első hadivállalata lehetővé tette a cél elérését Esztergom és Visegrád visszafoglalásával. Mégis az 1597-ben kezdett hadjárat, a támogatására második expedíciójával érkezett s Mansfeld tervének folytatását javasló Aldobrandinival szemben, Buda visszafoglalását megkönnyíthetőnek vélte Pápa és Győr felszabadításával, de ezúttal csak Pápa megvétele vált lehetővé. Viszont Győrnek 1598-ban történt elfoglalásával megnyílt az út Buda ostromára, de Kanizsa eleste miatt, az 1601-ben immár harmadik expedíciójára vállalkozott Aldobrandini, hazája érdekében előbbre valónak tartotta „Itália előbástyájá”-nak visszaszerzését. A vállalat sikertelenségét a halál jótékony szemfedője már el-

⁵⁸ Lásd a vatik. lev. Borgh. III. 70 bcf. Kódex 118. l.-án Pigafetta és Borgh. III. 95 b. kódexe 89. l.-án Delfini jelentését, továbbá Serra jelentését a Monumenta Vaticana Hungarica II. sor. III. köt. 53. sz.-a alatt.

⁵⁹ Az ostrom krónikájának kiegészítéseképp megjegyezzük, hogy a vállalat emlékére Vincenzo Gonzaga a mantovai Palazzo ducale egyik termének mennyezetére egy labirintust festetett, e körirattal: *Dum sub arce Canisiae contra Turcas pugnabat Vincentius Mantuae IV et Ferrariae II Dux*; a labirintus közéibe pedig e mottót íratta: *Forse che si, forse che no*, mely eredetileg egy XVI. századi népdal refrénje. Itt olvasta a mottót Gabriele d'Annunzio, aki azt 1910-ben megjelent regénye címéül tette meg, melynek eredetéről és értelméről akkoriban sokat vitatkoztak az olasz irodalomban; megfejtette *Vincenzo Errante* az „Archivio Storico Lombardo” XLII. (Milano 1915) kötetében, a mantovai fejedelem szerepének ismertetésével a kanizsai vállalatban. Szerinte a labirintus a Kanizsa alatt harcoló mantovai fejedelem lelki állapotát jelképezi, aki állandó kétségek közt hanyódvá, az idézett stornello szavaival tételődött az ostrom bizonytalan eredményén. A világhírű regényíró talán maga sem tudta, s még kevésbé sejtették olvasói, hogy az elfeledett népdalnak műve címéül írt refrénje egy magyar város történetének gyászos epizódjára vonatkozik!

rejtette előle. Hasonlóképen csődbe fulladt Budának végre 1602-ben Russworm megkísérelte ostroma.

Ia általános szempontból magukban véve vizsgáljuk az eseményeket, akkor úgy látjuk, hogy Aldobrandini hadivállalatai nem voltak nagy hatással a török félhold járma alatt sinylődő magyarság sorsára. Esztergom, Visegrád és Pápa megvétele, miként a magyar kard bármelyik győzelmes fegyverténye a török igával szemben, egyenként és összesen is csak tiszavirág életű jelenség volt, s csupán viszonylagos jelentőséggel bírt. A török birodalom a XVI. század végén sokkal nagyobb hatalomnak bizonyult, semhogy a királyi Magyarország sikeresen megbirkózhatott volna vele egy olyan korban, midőn a hadviselés súlypontjában a vár állott, s a hadiépítészet vívmányai messze túlszárnyalták az ostromtechnika színvonalát. A sikertelenség okát tehát elsősorban a kor viszonyai közt kell keresnünk; valóban, Magyarország felszabadítására az idő még nem érett volt meg. Mindazonáltal ily körülmények között sem mondhatók meddőeknek Aldobrandini hadivállalatai, mert a három vár megvívásával elért eredmény, a fentebb jelzett okok miatt, viszonylagosan is elvitathatatlan jelentőséggel bírt. Azonfelül még egy különös fontossága is volt Aldobrandini hadivállalatainak: mindenekfelett éreztették a magyarsággal legyőzöttsége, szétszaggatottsága és megalázottsága gyötrelmes napjaiban, hogy Itália minden más nemzetnél jobban viseli szívén sorsát s osztozik csapásában, életöszönnel és reménnyel táplálva jobb jövőbe vetett hitét. Ugyanakkor, midőn csak haszon reményében, az idegen kalandorok légiói népesítették be a magyarországi harctereket. Itália hét év alatt majdnem 32.000 embert állított fegyverbe a magyar nemzet védelmére. Ezek a harcosok a keresztény összetartás nevében, pusztán Krisztus szerelméből, halhatlan önzetlenséggel, a Szentföldért harcoló kereszties lovagok példájára ontották vériüket a magyarság ügyéért. Ezzel a vérel a két nemzet fegyverbarátságának ragyogó és gyászos lapjai írvák a magyar történelemben!

Aldobrandini három expedíciójában a jobb magyar sorsért maga a fővezér s a vele együtt elhullott 24.000 hős olasz adta életét: a nemzet elismeréssel rója le irántuk régi adósságát, s kegyelettel áldozik emléküknél.

(Róma.)

Dr. Banfi Florio.

Hadik András főstrázsamester működése az első sziléziai háborúban (1741—42).

Bevezetés.

Hadik András tábornagy katonai pályafutásával, Mária Terézia háborúiban való szereplésével, a magyar hadtörténeti szakirodalom eddig vajmi keveset törődött. Néhány jelentéktelen, pár lapnyi életírásán kívül, ezek is főleg a Mária Terézia-rendi lovagok életrajzát tartalmazó, általánosan ismert Hirtenfeld-féle munkára támaszkodnak, részletes tanulmányokat, értekezéseket senki sem készített. Csupán az 1757-i berlini vállalkozásnak van külön monografikus irodalma. Hadik többi harcáról, ezredtörténetek, gyűjteményes hadtörténeti munkák legfeljebb néhány sorban emlékeznek meg. A *pragmatica sanctio* kihirdetését követő osztrák örökösödési háborút, hadtörténeti szempontból, a részletekig menő alaposággal és lelkiismeretességgel, csak két külföldi katonai szakmunka dolgozta fel. Az egyik, a volt bécsi Kriegsarchiv (ma Heeresarchiv) hivatalos kiadványsorozata: „Die Kriege Maria Theresias“, illetve ennek „Oesterreichischer Erfolge-Krieg 1740—48.“ című kötetében található. A másik, a német nagy vezérkar hivatalos munkája: „Die Kriege Friedrichs des Grossen“ című sorozat, „Der erste schlesische Krieg“ című kötetében. Mindkettőben gyakran előfordul Hadik neve, de az első sziléziai háború hadieseményeivel kapcsolatban csupán a maltschi zsákmánvoló portyázást írja le — különösen az osztrák munka — részletesebben, bár nem minden vonatkozásban helyesen. Hadik többi, rendkívül érdekes és tanulságos huszáros portyázásáról csak elvétve találunk egy-egy rövidebb-hosszabb megjegyzést. Ez természetes, hiszen ezek a munkák főként a háború felsőbb szervezési, katonapolitikai kérdéseivel és a nagyobb jelentőségű hadműveletek, csaták részletes harcászati fejtegetésével foglalkoznak. Hadik pedig ebben a háborúban még csak mint fiatal huszártörzstiszt vett részt, tehát nagyobb hadvezéri tevékenységet nem fejthetett ki. Működésének hiteles adatai harcijelentések, levelek alakjában, e művek megírásának idejében még nem kerültek napvilágra.

Budapesti kir. Hadilevéltárunk 1935-ben rendkívül értékes hadtörténeti anyag birtokába jutott. Hadik-Barkóczy Endre gróf megértő áldozatkészségéből ez idő óta a Tladilevéltár birtokában van Hadik András tábornagy megmaradt levéltára. Nekem, mint a Hadilevéltár akkori tagjának, jutott az a megtisztelő feladat osztályrésziül, hogy ezt a felbecsülhetetlen tudományos értékű anyagot rendezhettem, átvehettem és kezelhettem. Közel 5000 drb. hadműveleti irat, Mária Teréziának és II. Józsefnek igen sok, Hadikhoz intézett levele, főleg azonban Hadik rendkívül gazdag sajátkezü önéletréírása, harctéri naplója és levélfogalmazványai, megadták a lehetőséget ahhoz, hogy ennek a kiváló huszártisztnek és nagy magyar hadvezérnek 21 hadjárásban végrehajtott haditetteit, csapat- és seregvezető tevékenységét, végre részletesen megismerhessük. Erre, az eddig teljesen felhasználatlan gazdag levéltári anyagra támaszkodva írhattam meg Hadik András szerepét és működését az első sziléziai háborúban. Ezekből a harcokból ismerhetjük meg Hadikot, a vakmerőségig bátor, folyton tevékeny, leleményes és ügyes huszárrvezért. De már ezeknek a kisebbségetű harcoknak, vállalkozásoknak tervezésében is felismerhetjük a későbbi Hadiknak, a hétéves háború jeles tábornokának hadvezéri képét.

Hadik magatartása ebben a rövid háborús időszakban hadtörténeti szempontból azért is rendkívül tanulságos, mert megismerjük a magyar huszárságnak azt a különleges harcmodorát, amely hírnevét európaszerte ismertté tette. Hadik portyázó verekedései, a „Kleinkrieg“, az „aprófékharc“ szemléltető példái. A felderítő, biztosító és meglepetésszerű rajtaütésekre vállalkozó könnyű lovasság ilyen természetű harcmodora sohasem vesztí el jelentőségét s még ma is, a gépesített háború korszakában arra alkalmas térszínen — természetesen a helyzethez és alkalomhoz mért változtatásokkal — időszzerű marad.

I.

Politikai és katonai helyzet a háború kezdetén.

III. Károly 1740 október 20-án bekövetkezett halála után, az 1722—23-i országgyűlésen elfogadott öröklési rend (a pragmática sanctio) értelmében elsőszülött leánya, Mária Terézia (született 1717-ben) lépett örökébe. A királynak még életében sikerült ezt a trónutódlási jogot nagy fáradsággal és sok áldozat árán majdnem valamennyi külföldi hatalmassággal elismertetni. Szemét tehát abban a tudatban zárhatta

le, hogy leányának trónja biztosítva van. De minden szerződés, írásbeli fogadalom csak papírrongy, ha annak tartalmát a szerződő felek nem kívánják őszintén elfogadni.

Mária Terézia zavaros és vígasztalan külpolitikai helyzetben lépett a trónra. Édesatyjától elégedetlen, leromlott hadsereget örökölt, amely még mindig az utolsó évek veszett török háborúinak hatása alatt állott. Az üres állami pénztárból támogatásra alig számíthatott, az ország népe pedig kimerült, elszegényedett. Valóban csodának kellett bekövetkeznie, hogy a fiatal uralkodó, a Habsburg-ház hatalmát megtépázni, területeit feldarabolni kívánó ellenségeivel szemben, ilyen rozoga alapokra támaszkodva, nemcsak jogait tudta érvényesíteni, hanem a monarchia épületét megszilárdítva, országainak, főképen Magyarországnak fejlődését, gazdagodását elősegíthette. Hogy ez sikerült, azt elsősorban látározott egyéniségének köszönhette. Régi szövetségesei cserben hagyták. Atyjának haszonleső minisztereire, tanácsosaira, balkezes hadvezéreire nem számíthatott. Férje, Ferenc István Lotharingiai herceg, becsületes, kényelmes élettársa volt, de hiányzott belőle a képesség és erély ahhoz, hogy feleségét valóban hősiessé küzdelmében és súlyos állami gondjainak elviselésében tevékenyen támogassa. Mária Terézia, egyéniségének közvetlenségével, kitartásával, emberismeretével hamar meg tudta nyerni nemcsak alattvalóinak szívét, de szerencsésen tudta megválasztani tanácsadóit, hadvezéreit. A Habsburg-ház, mely még néhány évtized előtt Európa minden hadszínterén vitézül verekedő hadsereggel rendelkezett, most védtelenné vált. Mária Terézia felismerte a pillanat fontosságát és a helyes utat, amely őt a zavarból kivezetheti. Ez az út Magyarország felé mutatott. Érezte, hogy összes országai között legtöbb segítséget Magyarországtól várhat, bár a Rende, régi sérelmi politikájukhoz híven, eleinte bizalmatlanul fogadták intézkedéseit. De minél tovább uralkodott Mária Terézia, annál inkább bebizonyította, hogy a magyarok iránti vonzalma nem üres szólam. Pálffy Jánosnak nádorrá, majd a magyarországi főhadparancsnokság élére történt kinevezése volt az első lépés ahhoz, hogy a magyar főurak az eddiginél sokkal nagyobb szerephez fognak jutni. A magyar vezéreket, ügyes katonákat, a bécsi udvar többé nem nézte olyan szemmel, mint Zrinyi Miklós idejében és a Rákóczi-felkelés alatt. Az út a magyar katonai tehetségek előtt nyitva állott. Ennek a, mondhatnók magyar katonai újjászületésnek köszönhatték Mária Terézia későbbi jeles magyar vezérei, köztük különösen Hadik András gróf tábornagy fényes pályafutásuk lehetőségét.

A számbajövő európai hatalmak közül egyedül Bajor-

ország nem ismerte el a *pragmatica sancti*ót. Károly Albert bajor választó fejedelem, I. József császár veje, magának követelte a Habsburg-örökséget. Fellépése felbátorította a *sancti*ót már elismerő államok közül Szászországot és Franciaországot. Ezek szívesen segítették volna őt a férfi uralkodó hiányában gazdátlanak tekintett Habsburg-örökség felosztásában. Az első elhatározó lépést ebben az ügyben II. Frigyes, a becsvágyó, erélyes fiatal Hohenzollern király tette meg. Úgy érezte, hogy itt van a pillanat, amikor régebbi jogokra hivatkozva, kérheti Sziléziának békés úton való átadását. Mária Terézia elutasító válaszára II. Frigyes, atyjától örökölt mintaszerű porosz hadserege élén, 1740 december 16-án betört Sziléziába, szövetséget kötött Franciaországgal, mire a bajor választófejedelem nyugatról tört be és a Duna mentén vonult Linz felé.

Mária Terézia látta, hogy a kocka el van vetve. Az oda dobott kesztyűt fel kellett vennie, de Frigyes nagyszerű seregével szemben egyenrangú erőket egyelőre nem tudott felsorakoztatni. A veszély hírére gyorsan útnak indította Magyarországon és az örökös tartományokban pihenő csapatait, de azt nem tudta megakadályozni, hogy Nagy Frigyes Boroszlót el ne foglalja s ezzel további hadműveleteire megfelelő alapot ne szerezzen. A török háború után megmaradt sereg kiegészítése toborzás útján lassan haladt előre, és ezért Pálffy János, mint magyarországi főhadparancsnok, 1741 januárjában elrendelte több dunai vármegye részleges insurrectióját s néhány ezer embert, Beleznay, Halász Péter, gróf Esterházy István alatt „National-Hussaren” néven gyorsan a Kárpátokon át Szilézia felé küldött. Ez a segítség azonban korántsem volt elég. Amikor azután a hadművelet már javában folytak, játszódott le a pozsonyi várban 1741 szeptember 11-én a magyar történetnek az az örökké emlékezetes jelenete, amikor a segítséget kérő királynő és magyar nemzete egymásra talált és a „*Vitam et sanguinem*” felkiáltásban megszületett a Rendekben az a nemzeti és királyukhoz hű akarat, amely egy országgyűlési törvénycikkben, az ország költségén felállítandó, több mint 20.000 gyalogos katonát és néhány lovas csapatot szavazott meg. Mindezek a csapattestek magyar vezérek alatt vonultak hadba. A legalkalmasabb időben jöttek, mikor 1742 elején, Frigyes és szövetségesei közötti nézeteltérések folytán, a hadműveletekben kisebb szünet következett. A bajor választófejedelem 1742-ben VII. Károly néven német császárrá koronáztatta magát, mire Nagy Frigyes 1742 végén Boroszlóban Mária Teréziával egyelőre békét kötött. Azonban mindketten jól tudták, hogy ez a béke nem lesz tartós, mert ezzel egyik szerződő fél sem érthette el azt, amit akart.

Mária Terézia hadserege a háború kitörésekor kb. 80.000 emberből állott, ebből azonban mindössze 6—7000 főnyi katonaság volt Sziléziában Browne Ulises Miksa gróf altábornagy parancsa alatt. Ez a csekély erő, Frigyes 21.000 emberből álló seregével szemben, számbavehető ellenállást aligha tanúsíthatott. 1741 tavaszáig Frigyes serege 40.000 főre, Mária Terézia sziléziai serege pedig kb. 17.000 főre szaporodott; az aránytalanság tehát továbbra is fennállott.¹ De a két sereg harci érték tekintetében is nagyon különbözött egymástól. A monarchia seregét vezető vezérek Savoyai Jenő szellemi örökségéből táplálkoztak: sok elméleti tudással, de nehézkesen vezették seregeiket. Abban az időben a politika és seregvezetés (stratégia) egymásra már igen nagy befolyással volt. Minden hadviselő állam igyekezett olyan politikai légkört teremteni hadvezetése körül, amely lehetővé tette a hadműveletek lassítását, azért, hogy a hadviselő állam külföldi szövetségeseinek ideje legyen a hadszíntérre érkezni. Ezért mind a két félnek legfontosabb feladata az volt, hogy az ellenséges ország határa mentén fekvő térszint elfoglalja, magát a várakba befészkelje, szóval hadműveleteinek széles alapvonalat biztosítson. A személyi és anyagi utánpótlás kérdése is egyre nagyobb szerepet játszott. A lakosságtól harácsolandó ellátásra hadműveleteket megbízhatóan építeni nem lehetett, tehát előtérbe lépett raktárak felállításának szüksége a hadtápterületen. Ebből viszont az következett, hogy a hadműveletek igen fontos része a raktárak körül zajlott le. Mindegyik fél igyekezett ellenfelének raktárait elfoglalni, oda irányuló élés szállítmányait zsákmányolni, szóval a harcoló sereg életet adó ütőereit elvágni. Ez a harci eljárás magyarázza meg, hogy a háború lassan folyt, és főleg várak, megerősített raktárak ostromából állott. A döntést azonban mindkét ellenfél végül mégis a nyílt mezőn való nagyszabású csatában kereste.²

A Savoyai Jenőtől újjáalkotott és lüktetővé tett Montecuccoli-féle tudományos, nehézkes hadvezetés Nagy Frigyes és Mária Terézia háborúiban már elvesztette jelentőségét. A zárt nagy tömegekben való mozgás és harcra kelés ugyan még mindig használható eszköz volt egy rugalmasgondolkodású fővezér kezében, de a lövőfegyverek hatótávolságának fokozásával, ebben a korszakban már mind egyre jobban előtérbe lépett a zárt kötelékek felbontásának, széthúzásának szükségessége. A hangsúly a zárt gyalog osztagok tűzhatásán volt, ezzel kellett az ellenség ellenállását annyira megtörni, hogy megtizedelt soraira zúdulva, a gyalogság szuronyrohama, vagy az oldalról vagy hátból támadó lovasság rohama, végleg eldöntse a harcot. A gyalogság ez ellen úgy védekezett, hogy zárt oszlopok helyett, hosszú — három-négy

sorból álló — vonalakban sorakozott. Így minden ember könnyen tudta lövéfegyverét használni, az ellenség tüze pedig kevesebbet ártott. A hosszú gyalogosvonalak mozgatása másrészt igen körülményes volt, és ez a „Lineartaktik“-nak nevezett nehézkes harcmód igen alapos kiképzést kívánt.

A lovasság századonként hármas, majd kettes sorokban fejlődött ki, a lovasrohamot, hacsak lehetett, tűzzel való előkészítés nélkül, meglepetésszerűen, vágóban hajtották végre. A gyalogság előnyomulása, harcrafejlődése zárt sorokban, fegyelmezett menetben, lépésben történt és ha a két sereg egymással szembe került, mindegyik több vonalban tagozta haderejét és így vonult dobpergés között, zárt sorokban, mint a gyakorlótéren. 150—200 lépésnyire. Ekkor kezdődött zászlóaljanként a sortűz és az első vonal szuronyroham. Ha ez nem járt kellő eredménnyel, akkor a második vonal avatkozott a harcba. A csatát, ütközetet a kézitusa, lovasroham döntötte el.

II. Frigyes felülmúlta Mária Terézia hadvezéreit abban, hogy seregeit gyorsabban mozgatta és rendszerint meglepetésszerűen erélyesen támadt. Ha azonban győzött, a győzelem kiaknázására nem vetett nagy súlyt, hanem megelégedett egy országrész megszállásával és néhány vár elfoglalásával. Mivel nagyobb seregeket nem lehetett télvíz idejében szabad táborokban együtt tartani — hiszen ruházatuk eléggé silány volt és téli élelmezésük sem kielégítő —, a hadműveleteket az ősz végén félbeszakították és a csapatok tavaszig, téli szállásokba, városokba, falvakba vonultak.³

II.

Harcok Sziléziában 1741 febr.—1741 szept.

Browne altábornagy sziléziai seregének sürgős megerősítésére Magyarországról a hadszíntérre küldött csapatok között vonult 1740 utolsó napjaiban a sziléziai határ felé a Dessewffy huszárezred. Soraiban lovagolt Hadik András főstrázsamester, aki 1752-ben lépett mint kornétás (zászlós) az ezred kötelékébe. Az 1756—59-i török háborúban már sokszor kitüntette magát. Előljárói felismerték és méltányolták nemcsak rendkívüli személyes bátorságát és vezető-képességét, hanem nehezebb feladatok megoldására is kiválóan alkalmas egyéb katonai erényeit és hadvezéri rátermettségét is.

A Dessewffy-ezredet november havában Zemplén megyébe küldték s egy 150 lovasból álló különítménye előre-

sietett Sziléziába. 1741 februárjában azután az egész ezred a sziléziai határra érkezett.⁴ A huszárokat egyelőre Sternberg és Leipnik között előőrsszerűen osztották széjjel, hogy a Morvaországban gyülekező haderő felvonulását biztosítsák. A hadrakelt sereg főparancsnokává a királynő Neipperg Reinhard Vilmos gróf tábornagyot nevezte ki, aki az előző török háborúkban csatavesztő vezértársaival együtt (Wallis, Seckendorf) a királynő trónralépésekor kihirdetett közkegyelem révén szabadult ki börtönéből. Hadik szerint Neipperg Mária Terézia jövődő férjének volt bizalmas híve s ennek köszönhette ezt a megbízatást.

Amikor II. Frigyes hadai Glogau környékét birtokukba vették, Browne altábornagy sürgősen összevonta csapatait Neisse vára körül s annak parancsnokává br. Roth Vilmos ezredest nevezte ki.

Hadik főstrázsamester századával és a Ghillányi-huszárezred egyik századával (összesen 200 lovassal) előretolt állásba Zuckmantel községbe került, olyan veszélyes pontra, amely közelebb volt az ellenség előőrseihez, mint saját csapatához. Nehéz feladata volt. A poroszok Neisse várát már körülzárták, járőreik állandóan Zuckmantel környékén portyáztak. Hadik a kis városkát, amennyire lehetett, védelemre berendezte, kijáratait eltorlaszolta. A város lakóiból kis városőrséget toborzott s azután igen ügyesen megszervezte összekötő- és hírszerző szolgálatát. Browne seregének legközelebbi táborai Troppau—Freudenthal vidékén voltak, Zuckmantel pedig a körülzárt Neisse és a császári sereg közti térszín közepén volt. Br. Roth ezredest ügyes kémei tartották fenn az összeköttetést a vár és Hadik között, aki jelentéseiket Brownehoz továbbította. Hadik helyzete állandóan válságos volt, mert erősebb porosz támadásnak ellenállni nem lett volna képes és a poroszokkal rokonszenvező lakosság támogatására sem igen számíthatott. De feladatát kitűnően oldotta meg. Vakmerő portyázásokkal távoltartotta magától a poroszok járőreit és a várost teljesen berendezte védelemre. Valahonnan két öreg ágyút is szerzett, s eke-
talpakra felszerelve, úgy állította fel őket, hogy a poroszok felé vezető utakat kartácssal lövethesse. Éjjel állandóan készségteljesen tartotta csapatának nagy részét és különös gondot fordított arra, hogy a poroszok várható erélyes támadása esetén visszavonulási útja biztosítva legyen. (5. sz. melléklet.)

Az, hogy meddig bírja magát tartani ebben a kőfállal körülkerített városkában, attól függött, hogy meddig tudja félrevezetni a tőle alig 4 kilométernyi távolságban, Ziegenhalsban letelepedett porosz előőrsoket. Mint legmesszebbre

előretolt csapatrészt parancsnokának, neki kellett megállapítani az ott táborozó porosz csapat szándékát és mozgulatait. Ezt a feladatot is igen jól megoldotta. Rendes kémiszolgálatot szervezett.⁵ Legügyesebb kémje, egy Ziegenhalsban lakó Hobaum nevű takácsmester, állandóan tájékoztatta őt a Ziegenhalsban tanyázó porosz katonaság helyzetéről. Két felnőtt fiának segítségével állandóan összeköttetésben volt Hadikkal és Neisse várának parancsnokával. Ha személyesen nem tudott kijönni Hadikhoz, írásbeli jelentést küldött egyik fiával, aki a jelentést kifúrt sétabotjába, vagy egy viaszgyertya belsejébe rejtette.

De Hadik nem elégedett meg csupán ezzel a hírszerző és védekező szolgálattal, hanem vakmerő, rendszerint személyesen vezetett portyázások révén kereste az összecsapást a poroszokkal; ki-kicsalta helyőrségeiket a környező falvakból s így állandóan tájékozva volt a környéken elhelyezett poroszok erejéről. Büszkén jegyzi meg önéletrésztében, hogy a poroszoknak sohasem sikerült őt meglepni, vagy Zuckmantelből kiszorítani.

A sziléziai harctéren működő sereg főparancsnokságát a március 5-én Brünnbe érkező Neipperg gróf tábornagy vette át. Neki azonban egyelőre annyi sok gondja és baja volt, a Magyarországból folyamatosan érkező csapatok besorolásával és az egész hadsereg megszervezésével, hogy a hadműveleteket Sziléziának ezen a vidékén továbbra is Browne vezette.⁶ Roth br. ezredes, a Neisse vára körül folyton szaporodó porosz katonaság miatt, megerősítést kért Brownétól. Browne, aki maga is nagy súlyt vetett Neisse és Zuckmantel birtokára s a helyzetről a helyszínen akart tájékozódni, a Ghillányi-huszárezreddel, 200 dragonyossal és 2 gránátos századdal indult Zuckmantel felé. Kíséretében volt gróf Grünne tábornok. A különítmény vezetését Zuckmantelből tovább a helyi viszonyokkal ismerős Hadik főstrázsamesterre bízta. A két tábornok a városban maradt, Hadik pedig március 5-én önként vállalkozott reá, hogy a megerősítésre szánt gránátos századokkal áttöri a várat körülzáró porosz előőrsvonalat, a századokat a várban hagyja és kihozza onnan azt a két magasrangú porosz államfogyót, kiket Róth báró a főhadiszállásra akart továbbküldeni.

Hadik március 5-én késő este indult el a két gránátos századdal, 60 dragonyossal és 120 huszárjával. A Ghillányi-huszárezred egyelőre Hermannstadtban maradt készenlétben. Hadik kémjei útján jól ismerte az ellenség körülzáró előőrsvonalának minden részletét, az előőrsöket összekötő őrzőutakat útját és időpontját. Kis csapatát olyan ügyesen vezette, hogy sikerült neki az éj leple alatt észrevétlenül átcsúszni a körülzáró vonalon. Reggel 8 órakor, — mint írja. —

a lakosság örömrivalgása között vonult be Neisse várába. Roth ezredes és a városi tanács ünnepélyesen fogadta, megvendégelte őt és merész csapatát. Hogy a poroszok kémeit félrevezesse, Hadik úgy viselkedett, mintha hosszabb ideig akarna a várban maradni. Este 10 órakor azonban csendben felriasztotta huszárjait, átvette a két nevezetes államfogylyot, Arco grófot és Reisewitz bárót és még 24 hadifogylyot, azután visszaindult. Br. Roth figyelmeztette őt arra, hogy a két államfogyly igen veszélyes ember. Ha a poroszok megtámadnák, ne engedje őket visszaszökni, hanem lövesse agyon. Hadik minden porosz mellé 2 huszárt osztott be és azokat magatartásukra kioktatta. De erre az erőszakos eljárásra nem került sor, mert Hadiknak sikerült — ismét az éj leple alatt — bántatlanul visszatérnie és kikerülnie azt a 500 lovast, akiket a poroszok Ziegenhalsból ellene küldtek. Browne és Grüne a sikerült portyázás után Freudentalba tért vissza, mivel Neipperg gróf főparancsnok már odaérkezett. Hadik sikerült vállalkozása után a környező porosz helyőrségek megriadt hangyabolyként hajtották járőreiket és hírszerző különítményeiket Zuckmantel felé. Hadik szerint közel 5000 embert mozgósítottak, hogy Neisse várának újabb megsegítését megakadályozzák. Hadik ügyes takács kémje mindenről pontosan fájékoztatta őt, sőt volt olyan nap, amikor a porosz előőrsök és portyázók számára kiadott útasítások szövegét is el tudta küldeni Hadiknak.⁷

Március 9-én Hadik Weidenau és Ziegenhals között ügyes és eredményes portyázást végzett; Hobaumtól azt az üzenetet kapta, hogy a Ziethen-huszárezred két százada, a porosz király egyik szárnysegédjével és néhány gyengélkedő katonával, lovakkal, poggyással Weidenauban útrakészen áll, hogy ezt a szállítmányt Ziegenhalsba kísérje. Hadik 80 huszárral éjjel útrakelt és hogy valódi szándékát leplezze, kerülő úton lovagolt a Gross-Kunzendorf mellett lévő erdőbe. Ott elrejtőzött, olyan helyen, ahol a porosz csapatnak egy, mocsarak között folyó kis patakon kellett átkelnie. Csikorgó hidegben, mély hóban, félnapig leselkedett Hadik a német szállítmányra, a fákról állandóan hulló hótömegek között. Délután csakugyan közeledett egy 20 lovasból álló porosz járőr Hadik felé, a nélkül, hogy elbújt csapatait észrevette volna. Hadik tovább engedte őket. Ekkor érkezett hozzá egy másik kémje azzal a hírrel, hogy a ziegenhalsi helyőrség valószínűleg megtudta Hadik útját, mert a városkából kivonulva, közeledik az erdő felé, a Weidenauból elindult porosz szállítmány segítségére. Erre a hírre Hadik kirentott rejtekhelyéből. Lovasai egyrészével megtámadta a patakon áthaiadni készülő porosz lovascsapatot, másik részét pedig

járőrökre osztva, szétküldte, hogy híreket hozzanak a közeledő porosz csapatokról. Vakmerő támadása eredményes volt; foglyul ejtette e huszárosztag parancsnokát, Bronikowski porosz lovaskapitányt, még egy tisztet, kb. 45 embert, közöttük a Ziegenhalsba küldött táborig péket és 36 gyönyörű szürkét zsákmányolt. A Ziegenhalsból a poroszok segítségére küldött megerősítés elkésett. Amikor látta, hogy Hadikot megelőzni nem tudja és annak járőrei minden oldalról körülrajzolták, dolgvégezetlenül hazatért, úgyhogy Hadik nyugodtan hazavihette zsákmányát.⁸ A porosz tiszteknél fontos iratok voltak, ezeket Hadik br. Roth útján továbbította Brownehoz. Browne írásban megdicsérte Hadikot s azt az útasítást adta neki, hogy ha túlerővel szemben nem tudná magát tartani, vonuljon vissza Einsiedel felé.⁹ Erre azonban megelőre még nem került sor.

Nagy Frigyes csapatai március 9-én elfoglalták Szilízia egyik hadászati szempontból legfontosabb várát, Glogaut. Az itt felszabadult csapatrészeket Schwerin porosz tábornok Neisse felé küldte, mert a király határozott kívánsága szerint, minél előbb el akarta foglalni ezt a fontos pontot is. Ehhez azonban elkerülhetetlenül szükséges volt Zuckmantel elfoglalása is, mert amíg ez a városka a magyar huszárok birtokában van, a vár megsegítését nem lehetett megakadályozni. Zuckmantel elfoglalására Schwerin, Jeetze tábornokot küldte egy gyalogezreddel és 250 lovassal.¹⁰ Hadik Hobaumtól március 14-én — Jeetze tervezett támadása előtti napon — megkapta a porosz tábornok írásban kiadott részletes támadó tervének egy másolatát. Abból megtudta, hogy a poroszok minden oldalról körül fogják venni a várost, koncentrikus támadással megrohanják Hadikot, hogy az egérfogóból ki ne juthasson, különösen pedig visszavonulási vonalaira küldtek előre erősebb osztagokat. Hadik tisztán látta, hogy 500 huszárával, két rozoga ágyújával és a többékevésbé megbízható felfegyverzett városi őrségre támaszkodva nem lesz képes ezt az erős támadást visszaverni. Ezért legfőbb gondja az volt, hogy a poroszokat feltartóztassa, minél több veszteséget okozzon nekik, huszárajait viszont minél kevesebb veszteséggel ki tudja vezetni a kelepceből. A részletes porosz támadóparancsot ismerte, tehát ehhez szabta igen ügyes intézkedéseit. Huszárajainak zömét 14-éről 15-ére virradó éjjel járőrökre osztva, kiküldte a városból, részben a Ziegenhals felől közeledő poroszok felé, hogy előírsszerű felállításban zárják el Zuckmantel északi kijáratait. Erősebb osztagokat küldött a Zuckmantelből Hermannstadt és Einsiedel felé vezető visszavonulási vonalaira. A két ágyút úgy állította fel, hogy a város felső szélén betörő poroszokat ágyú-

túzzel fogadhassa. A felfegyverzett lakosság egy részének megparancsolta, hogy házaik ablakaiból lövöldözzenek a poroszokra, azután pedig a kertek védelme alatt szökjenek ki a várost környező erdőkbe. 11-én este még 200 huszár erősítést kapott. Ézzel a csapattal éjfélkor kivonult a városból s elrejtőzött Zuckmantel és Ziegenhals között egy erdőben. Rejtekhelyét erős járőrökkel minden oldalról biztosította és nyugodtan várta a poroszok közeledését. A város piacán csak 50 huszárból álló tartalékot hagyott azzal a parancssal, hogy ha a poroszok a városon keresztül vágatnak, hátba támadja őket. Valamennyi kiküldött osztagának és huszárjának pedig lelkére kötötte, hogyha a poroszok elől hátrálni kénytelenek, akkor a város mögötti erdőben egy előre meghatározott ponton fognak valamennyien találkozni és visszavonulni.

15-én hajnalban Hadik 50 lovas élén óvatosan kiment az erdőből s megállapította, hogy kb. 400 gyalogos és 200 huszárból álló porosz csapat közeledik Zuckmantel felé. A városban hagyott 50 huszárt Hadik gyorsan magához rendelte és 60 lovasával a közeledő porosz csapat elővédjére rohant. Ezt rövid küzdelem után visszaverte, széjjelküldött járőrei ezalatt a poroszok főoszlopát nyugtalanították több oldalról. Jeetze tábornok mindebből azt következtette, hogy Hadik egész harcerejével kijött a városból, s így visszavonulási útját biztosítás nélkül hagyta. Főcsapatának zömét tehát gyorsan a város megkerülésével a visszavonulási út elvágására küldte, maga pedig visszaszorítva Hadik járőreit, megkezdte az ágyúzást Ziegenhals északi bejáratára. A huszárok parancs szerint harcolva vonultak vissza a Hadiktól kijelölt helyre Endersdorf felé, ahová Hadik is visszalovagolt.

Ezalatt a poroszok betörték a város kapuját és nagy ágyúzás közben az utcákba rohantak. Itt Hadik két ágyúja és a lakosság puskatüze fogadta őket. Mivel látták, hogy a huszárok már nincsenek a városban, néhány házat felgyújtottak, kiraboltak és Hadik után vágattak. Ezalatt azonban Hadik összegyűjtött huszárjaival már útat vágott magának a Jeetze-től odaküldött porosz lovasságon keresztül és alig egy-két ember veszteséggel elérte Obergrundot. Következő napon csatlakozott Browne tábornok seregének elővédjeihez,¹¹ Hermanstadt közelében.

Március második felében a porosz haderő két nagy csoportban állott. Az első csoport a király parancsa alatt Schweidnitz—Neustadt—Ohlau vonala mögött, Schwerin tábornagy csoportja Jägerndorf—Troppau—Ratibor környékén. Neipperg tábornagy ugyanebben az időben kezdte általános előnyomulását és április első napjaiban elérte a Neisse folyót, Frankenstein vidékén áttörte a poroszok előőrs-

vonulat s ezzel éket vert a két porosz harccsoport között. Ahelyett azonban, hogy teljes erejével a kettéválasztott porosz csapatok valamelyikére vetette volna magát, előnyomulását továbbfolytatta északkeleti irányban, mert az volt a célja, hogy Brieg mellett minél előbb elérje az Odera folyó völgyét. Terve nem sikerült, mert az ellenségtől nem zavart Frigyes király ezalatt seregének egy részét átcsoportosította. Neipperget megelőzte, április 10-én Mollwitz mellett harcra kényszerítette és seregét leverte.

A porosz sereg átcsoportosítása közben Lipót dessau herceg egy lovascsoporthal április 7-én a Neisse partján vonult lefelé; délután elérte Mahlendorf—Grüben vidékét és itt összeütközött Dessewffy gróf alezredes és Hadik főstrázsamester huszárjaival. Amikor ugyanis Neipperg tudomást szerzett a porosz sereg átcsoportosításáról, magához hívatta a Ghillányi- és a Dessewffy-huszárezred törzstisztjeit. Tájékoztatta őket a helyzetről és közölte velük, hogy hírei szerint a porosz király, a császári csapatok közeledtére sürgősen abbahagyta Neisse körülzárását és Brieg felé vonult vissza. A két huszárezred tehát vágtszon utána, a királyt ejtse foglyul és csapatát vágja le. Hadik véleménye szerint: „dass war nun hoch von sich, und geringschätzig vom König gesprochen“. Tiszta pillantásával látta, hogy ez a feladat megoldhatatlan. Ha Neipperg előbb gondoskodott volna előnyomult csapatainak ellátásáról és jobban foglalkoztatta volna az ellenséget, a merész vállalkozás talán sikerül; így azonban csupán két huszárezrednek hebehurgyán való előrehajtása eredménnyel nem járhatott.

A két huszárezred — kb. 800 huszár — elindult s előre küldött járőreitől hamarosan megtudta, hogy a király már előző nap délután a kb. fél mérföldnyire fekvő Mannsdorf községet elhagyta. Ezzel olyan nagy egérutat nyert, hogy a két magyar huszárezred fáradt lovasai a hegyes-völgyes, lovaglásra alkalmatlan vidéken utól nem érhatték. Az éjjelt Ritterswalde közelében töltötték. Másnap reggel (április 7-én) azt a hírt kapták, hogy a király továbbindulásra készen, még Mannsdorfban tartózkodik. A két huszárezrednél mindössze 4 törzstiszt volt, Morócz és Dessewffy alezredes. Hebedanz és Hadik főstrázsamester. Morócz, mint rangban legidősebb, úgy döntött, hogy mivel a lovak fáradtak, a két ezred helyben marad és csak Hadik menjen a legjobb erőben lévő 120 huszárral és lóval a poroszok után és igyekezzék minél több veszteséget okozni nekik. A két ezred ezalatt pihen és megvárja a különítmény visszatérését. Hadik hamar észrevette, hogy a két alezredes a dolog kényelmesebb oldalát választotta, amikor reá, mint a legfiatalabb törzstisztre bízta annak a feladatnak végrehajtását, amelyet

a fővezér parancsa szerint a két huszárezrednek együtt kellett volna megoldania. Őszintén meg is mondta véleményét, de a parancsnak nem akart ellene szegülni és végeredményben úgy érezte, hogy ha ezt a feladatát — legalább részben — sikeresen tudja megoldani, talán alkalma nyílik egy derekas haditett végrehajtására. Dessewffy alezredes, Hadik feljegyzései szerint, rosszakarója volt; még a török háborúk óta irígykedett ottani sikereiért. Az ő kezét sejtette Morócz alezredesnek ebben a döntésében.

Hadik kíválogatta a legjobb tiszteket és legénységet s Mannsdorfba lovagolt. De a poroszoknak már csak utóvédjét látták kb. félórajárásnyira a falun túl. A falut és az ott lévő bárói kastélyt a poroszok kirabolták. Hadik nemsokáig vesztegelt a faluban, lóra ültetett egy urasági vadászt, hogy útközben tájékozódjék a poroszok erejéről és terveiről, azután az ellenség után vágatott. A 16 huszárból álló elővéd után lovagolt kis csapatával, a mindig jobban távolodó porosz utóvéd után, amely az őrizetére bízott poggyász miatti csak nehezen haladt. Előreküldött futárjaitól azt a hírt kapta, hogy a porosz lovasság messze előrelovagolt s az utóvéd a poggyászon kívül csak két gránátos századból állt. Bár a terep lovasrohamra nem volt nagyon alkalmas, elővédjével lövés nélkül megrohanta a menetelő porosz csapatot. Feladatát gyorsan akarta megoldani, hogy a már messzebbre távozott porosz lovasság a küzdelem zajára vissza ne térhessen addig, amíg ő feladatát el nem végzi. De a két porosz gránátos század, egy tó partján harcra fejlődve, hevesen ellenállott és az első kisebb magyar huszárohamot tüzzel visszaverte. Hadik erre 6 embert egy magaslatra küldött, hogy idejekorán értesítsék őt a még távol lévő porosz lovasság esetleges visszatéréséről, azután a lovasrohamra alkalmatlan csatlósokat, patkolókovácsokat, trombitásokat, szolgálakat egy erdő szegélyén rejtett állásba küldte, azzal a feladattal, hogy ha a porosz lovasság visszatérne. — azt nagy lármával, lövöldözéssel oldalba támadják és félrevezessék, mintha ott lenne Hadik csapatainak zöme. Ennek elrendelése után Hadik kétszer egymásután megrohanta a porosz gránátos századokat, de támadása azok vitéz kitartásán és fegyelmezett tüzelésén meghiúsult. Ezután egy hadnagyot küldött 24 huszárral, a tavat megkerülve, a gránátos századok mögé. Amikor azután lovasait harmadszor is rohamra vezette, a hadnagy 24 huszárával egyszerre átgázolt a sekélyvizű tapon (a víz csak a lovak hasáig ért) és hátulról támadta meg a poroszokat. A rövid küzdelem most már Hadikék győzelmével végződött; a gránátos századok nagy része a csataterén maradt. A huszárok 4 tisztet és 44 foglyot vezettek a harc után Hadik elé. Az ő

csapatából 2 hadnagy, 2 huszár és 14 ló pusztult el. Alig-hogy végetért a küzdelem, a helyszínére ért a porosz fő-csapattól odaküldött 400 gyalogos és 60 huszár. Ezt a csapatot a Hadiktól ügyesen elrejtett kis osztag nagy lövöldözéssel és trombitálással csakugyan megtévesztette. A csapat egy erdő szélén, a küzdelem színhelye felett megállt; amikor pedig látta, hogy későn jött s a viadal a magyar huszárok győzelmével már végetért, folytatta útját a visszavonuló porosz menetoszlop után.

Hadik jól végzett munka érzetével lovagolt vissza. Nagv esodálkozására szembetalálkozott az Einsiedelben maradt két huszárezreddel, amelyeket parancsnokaik, Morócz és Dessewffy alezredek — mint Hadiknak váltig erősítgettek — azért vezettek előre, hogy neki a várható küzdelemben segítségére legyenek. A győztesen visszatérő és az addig tétlenül pihent két csapat találkozását Hadik érdekesen írja le. Huszárjai újjongva beszélték derekas harcuk részleteit, a két ezred legénysége pedig bosszúsan morgott és szidta parancsnokait, hogy visszatartották őket egy derekas harctól: „... die Reputation der Regiments Kommandanteu hat andurch ungemein gelitten“.¹² A foglyokat Hadik egy tisztje Neissebe kísérte és személyesen is elmondta az ütközet lefolyását Neippergnek. A fővezér a két kényelmes ezredparancsnokot írásban megdorgálta. Hadikot ellenben hozzáintézett külön levelében megdicsérte: „... habe mit besonderem Vergnüen erfahren, dass Sich, — in einer gegen den Feind geführten Partei sehr wohl signalisiert. Gleichwie nun hierzu von Herzen gratuliere, also wünsche, dass dieselben noch fernerst die Gelegenheit erlangen mögen, dero Bravour darzulegen und sich dadurch noch viele Meriten zu machen. bey jedermann aber sich eine besondere Estime zuwege zu bringen. Womit verbleibe meines hochgeehrten Herrn Obristwachtmeisters dienstgebenster Diener, Neipperg. Molwitz den 8. April 1741.“

Pár nap múlva Baranyav altábornagytól kapott levelet, amelyben tudatta, hogy Hadik jelentéseit a főparancsnokkal közölte, aki „... Kegyelmed reportumát kedvesen vette, tovább is mindeneket Kegyelmed dexteritásába rekomendálom.“¹³

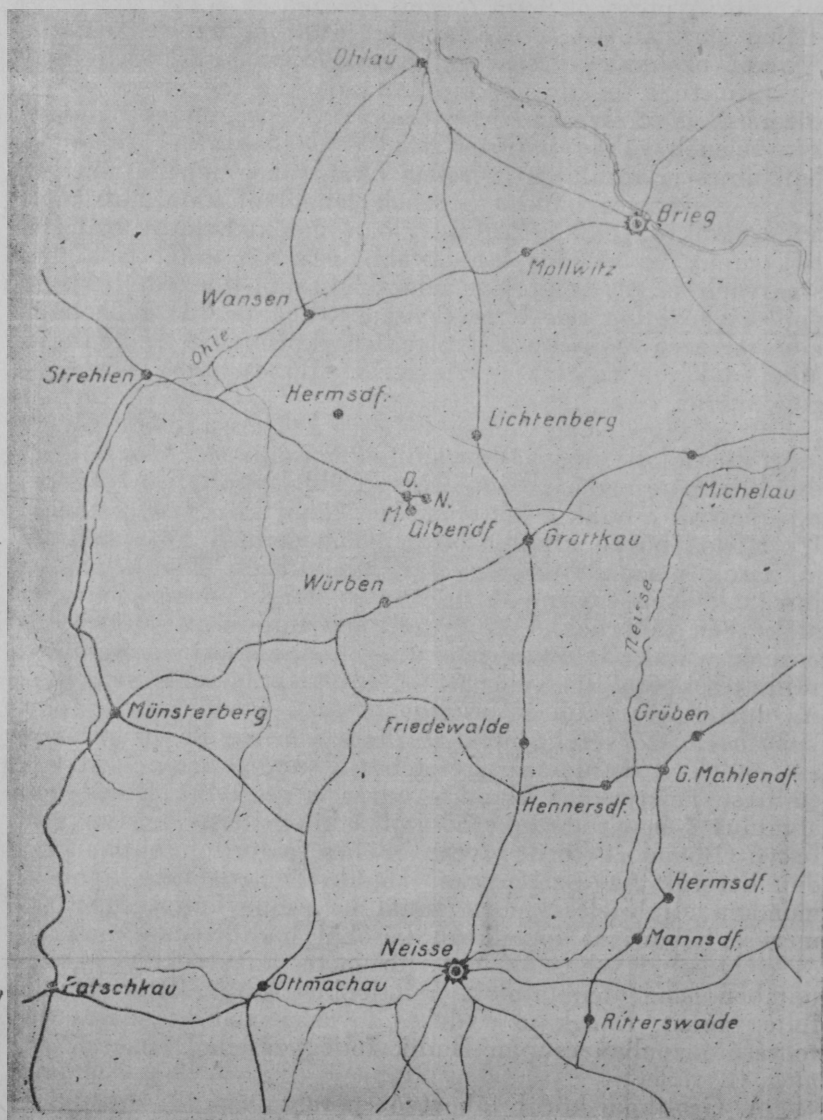
Frigyes király április első napjaiban Michelau környékéig vezette seregét, Neipperg pedig április 8-án Mollwitz környékén állott. A két tábor alig volt 10—15 kilométernyire egymástól, úgyhogy két nap múlva, 10-én, Mollwitz mellett történt az a nagy esata, amely Neipperg vereségével végződött. A Dessewffy-ezred ebben a nagy ütközetben az utolsó vonalban állott és három más huszárezreddel együtt azt a parancsot kapta, hogy a poroszok jobbszárnyát

megkerülve, igyekeztek hátukba kerülni. A lovastámadás sikerült. A poroszok háta mögött egészen az — egy ezred védelme alatt álló — szekértáborig jutott és azt felprédálta. Amikor azonban a császári lovasságot a porosz gyalogság pusztító tüze fogadta s az általános küzdelemben a porosz tűzéréség is erélyesen beavatkozott, Neipperg csapatai is kénytelenek voltak hátrálni. Hadik tevékenységéről a harcban nincs adatunk. A vereség okát, önéletleírása szerint, csakis a vezetés balkezességének lehet tulajdonítani, mert a csapatok kivétel nélkül kiválóan veredtek. A sziléziai háborúnak ez első és legnagyobb csatája után, Neipperg seregének súlyos vesztesége miatt, hosszabb ideig tétlenségre volt kárhóztatva. De Frigyes sem aknáta ki győzelmét, mert seregét Mollwitz és Strehlen környékén pihentette. Mind a két ellenfél a veszteséget pótló csapatok megérkezését várta.

A császári sereg Neisse vára és a Neisse-folyó vonala mögött szállott táborba s a július második felében megindult újabb támadásig csupán gyengébb-erősebb portyázó és járőrharok folytak a két ellenséges tábor közötti térszínen.¹⁴ Ily módon bőven kínálkozott alkalom arra, hogy a magyar huszárok s azok vitéz, ügyes tisztjei között Hadik, szóhoz jussanak. Neisse várának erélyes és derék parancsnoka, az időközben tábornokká kinevezett br. Roth és Festetich tábornok voltak Neipperg marsall főhadiszállásán a huszáros rajtaütésekből álló mozgó háború legtüzesebb szószólói. Az április közepétől július haváig ezen a vidéken lezajlott virtuosus huszárverekedések részletes ismertetése nem tartozik ennek a munkának keretébe. Csupán azokról tesztek említést, amelyekben Hadik András is résztvett. Elsősorban a június 7-én Grottkau városától 5 kilométernyire nyugatra fekvő Olbendorf körül vívott érdekes és fordulatokban gazdag harcról. Az eseményeket Hadik önéletleírása nyomán mondom el; hitelességében annál kevésbé kételkedhetünk, mert e háborúval foglalkozó későbbi hadtörténeti munkák és a Dessewffy-huszárezred története, amelyekre jegyzeteimben ismételtelen utalok, mindenben megerősítik Hadik feljegyzéseit. Ennek az érdekes lovasharcnak részletes lefolyását azonban csupán Hadik feljegyzéseiből ismerhetjük meg. (1. vázlat.)

A Grottkau körül táborozó porosz sereg körzetének egyik szélső pontja volt a három egybeépített és Ober-, Nieder- és Mittel-Olbendorf-nak nevezett helység. Festetich értesülése szerint csak a berlini Ziethen-huszárezred egy százada tartózkodott e nagy községben, a porosz táborhelyek zömétől pár kilométernyi távolságban. Festetich engedélyt kért Neippergtől, hogy egy lovas különítménnyel

1. vázlat.

A Neissetől északra, 1741 nyarán vívott harcok színtere.

Grottkau vidékét végig portyázza s e közben az olbendorfi porosz őrséget széjjelverje. Feladatának végrehajtására, a hadsereg hadrendjébe tartozó Alt-Dessewffy-, Ghillányi-,

Csáky-, Pestvármegyei-, Splényi-, Károlyi-huszárezredből, valamint a magyar insurgensek két huszárezredéből, Pálffy Rudolf és Beleznay János ezredeiből, 1000 lovast választott ki. Ezzel a lovascsapattal indult június 6-ról 7-ére virrado éjjel Grottkau—Olbendorf felé. Az elővédet — 500 huszárt — Hadik főstrázsamester vezette s azt a parancsot kapta, hogy lopózzék az éj leple alatt Olbendorf felé, rejtőzzék el a falut környező erdő szélén s napfelkelte előtt kerítse hatalmába a községet. Hadik kémeket küldött előre. Ezekről megtudta, hogy az ellenség nem sejtí a magyar huszárok közeledését. A porosz huszárság tisztjei a kastélyban laknak, a legénység pedig kis csoportokban széjjelszórva, az uradalom gazdasági épületeiben és a falu házaiban. Hadik jól tudta, hogy támadását a lehető legrövidebb idő alatt kell végrehajtania, mielőtt a kb. ½ óránvira fekvő népesebb porosz táborból a tüzek láttára és a harcizajra odaküldendő segítség megérkezik.

Kémhíreinek figyelembevételével csapatát akként csoportosította, hogy a falu megrohanását Ober-Olbendorf felől kezdte. Itt volt az említett kastély. Hajnalban egy kis huszárcsappal merészen a kastély felé lovagolt. Az azt környező gazdasági udvar kapuja el volt torlaszolva. Hadik nem sokat tétovázott, hanem felgyújtatta az egyik csúrt, ahonnan a tűz hamar átterjedt a major többi épületére is. Kis járőrökre felosztott csapata ezalatt körülrajzotta az egész községet, hogy a házakban alvó poroszokat kizavarja. Ezek közül azonban igen sokan a házak között elrejtőztek és a kerteken keresztül kiszaladtak a faluból a legközelebbi porosz tábor felé. A huszároknak így csak 8 ellenséget sikerült foglyul ejteniök. Amikor a község átportyázása után Hadik egész csapata parancsa szerint a kastélyt körülzárta, annak lakói már talpon voltak és az ablakokból lövöldöztek a magyar huszárokra. A kastélyt vizesárok fogta körül. Hadik nem sokat bajlódott a főkapuhoz vezető felvonóhíd elfoglalásával, mert huszárjai hamar felfedeztek a kertben egy olyan helyet, ahol a vár árkát tápláló patakon könnyen lehetett átgázolni. Hadik erre 60 lóról szállt huszárt küldött a kerten keresztül a kastély felé. Ezek a fák és bokrok mögé bújva, viszonozták az ablakokból feléjük irányított tüzelést. A gazdasági épületek lángtengerében elégett a kastélyba menekült porosz huszárok 50 lova. A kastélyba szorult porosz huszártisztek és legényeik vitéziül védekeztek. Hadik a harcot rövid idő múlva beszüntette, mert belátta, hogy teljes győzelmet aligha lesz képes aratni, mert a faluból kiszökött poroszok már felriasztották a szomszédos táborhelyeket. Ha az idesiető erős csapatok a falut körül fogják, nagyobb erőnek nem tud ellenállni. Hogy visszavonulása

alatt támadás ne érhesse, az időközben odaérkezett Festetich tábornok 500 lovasával harcalakzatban kibontakozott az erdőből és egy széles mezőn a kastély közvetlen közelében felvonult. Pár pillanat múlva már látni lehetett a több kilométernyi szabad látást nyújtó sík mező túlsó végén egy erősebb porosz csapat felvonulását. Gyalogság, lovasság és tűzérőség sietett Olbendorf felé. Festetichnek könnyű volt megállapítania a szembe jövő ellenség hatalmas túleréjét. Gyalogság és ágyúk nélkül bizonytalan harcra nem bocsátkozhatott, azért az erdőbe visszavonta csapatát és Hadiknak azt a parancsot küldte, hogy mint utóvéd kövesse őt.

Hadik főstrázsamester ekkor már abbahagyta a kastély ostromát és követte Festetich elvonuló seregét. A porosz segédcsapat elővédje ezalatt vágatva közeledett a falu felé. Hadik ezt észrevette és egy legelőn lovasharcra alkalmas térszínen úgy gyülekeztette huszárait, hogy a támadást ellentámadással megelőzze. Amikor a poroszok ezt észrevették, hirtelen megállottak. A porosz elővéd 4 ulánuszázadból állott, de lándzsa helyett ezúttal karabélyt hoztak magukkal. Amikor Hadik látta tétovázásukat, kardot rántott és huszárai élén vágatva rontott a poroszokra. Az ulánusok első vonala karabélyát kilötte, azután — úgy, amint az akkor szokásban volt — a századok között lévő térközökön keresztül hátra vágatott, hogy a következő sor tudjon lőni. Hadik huszárcsapatának egy része, gyakorlatlan magyar insurgents lovasokból állott, akik ezt a gyakorlótéren megszokott mozdulatot nem ismerték s azt hitték, hogy az egész porosz lovasság hátrálni kezd. Még nagyobb lelkesedéssel és lendülettel vágattak tehát tovább. Hadik reguláris gyakorlott huszárai pedig szokott fegyelemmel követték őket s így ez a Hadiknak kedvező félreértés meghozta gyümölcsét. A poroszoknak nem volt idejük újból lőni: a husárok lovasrohama teljes eredménnyel járt, 24 ulánus holtan fordult le lováról, a pár percig tartó kézitusaiban több mint tizenhatan foglyul estek, a csapat többi része keréket oldott. Hadik, csapatát rendbeszedve vonult azután Festetich után, s rövid pihenő után vele együtt tért vissza a Neisse mögötti táborba.¹⁵

Az olbendorfi lovasharcból kitűnik, hogy Hadik olyan leleményes és vitéz huszártiszt volt, aki minden helyzetben feltalálta magát és a pillanatnyi helyzetet jól ki tudta használni. Ha tovább vesződik a kastély ostromával, valószínű, hogy nem tud kiszabadulni a közeledő erős porosz sereg karmaiból. Így azonban megakasztotta annak előnyomulását és erélyesen, ügyesen fedezte Festetich tábornok visszavonulását. Hazaérve, parancsnokainak újabb dícséreteiben volt része. De ezzel jár az is, hogy aki minden rábízott fel-

adatot ügyesen tud megoldani, arra szívesen bíznak mindig újabbakat. Hadiknak — feljegyzései szerint — ezután még több portyázásban kellett résztvennie, mert előljárói bizalmukkal még jobban kitüntették és sokszor éltek tanácsaival. A huszárság szolgálata ezekben a hónapokban igen nehéz volt, hiszen Neippergnek állandóan tudnia kellett, hogy mit csinál Nagy Frigyes, nem akarja-e őt a júliusra tervezett előnyomulásban megelőzni. Mivel pedig, mint tudjuk, csak kevés könnyű lovasság állott rendelkezésére, a huszárokkal úgyis éjjel-nappal szolgálatban voltak. Mint Hadik írja, eltelt sokszor 6—7 nap, amíg fehérneműt, ruhát tudtak váltani és jóformán egyetlen pihenőnapjuk sem volt.

Nagy Frigyes időközben Franciaországgal is szövetséget kötött. Amíg ennek a szövetségnek katonai hatása a harctereken érezhetővé válik, Frigyesnek nem volt érdeke, hogy erélyesebb hadműveleteket vezessen. Egy hadtörténeti munka megállapítása szerint: „Es galt nur soweit im Felde und in Kriegsthätigkeit zu bleiben, als England und Österreich vorläufig über dieses (preussisch-französische) Bündniss getäuscht wurden.“¹⁶ De a tétlenséget nem ismerő porosz király nem hagyta nyugodni a vele szemben álló tábor, hanem folytonos portyázásokkal, rajtaütésekkel zavarta annak pihenését és gyülekezését. Neipperg főtáborának, amely a Neisse vonala mögött kitűnő helyzetben, természeti akadályokkal is védve, szinte megtámadhatatlan volt, nem sokat árthatott. De azzal, hogy könnyű lovassága a két tábor közt fekvő 15—20 km széles sávban portyázott és harácsol, megnehezítette Mária Terézia seregének ellátását, amely a nyári időszakban, ezen a jól megművelt és gazdag területen egyébként hátsó raktáraitól függetlenül is jól élelmezhetne volna magát. Hogy a poroszoknak ezt a tevékenységét megnehezítse, Neipperg egy 1500 huszárból álló különítményt tolt előre, Lichtenberg községbe, Grottkau mögé. Ezt a különítményt ismét Festetich tábornok vezette; vele volt Morócz alezredes, a Ghillányi-huszárokból és Hadik főstrázsamester, a Desseffy-huszárokból összeállított csapat. Festetich és Morócz a különítmény zömével a községben helyezkedett el, Hadik mint fiatalabb törzstiszt, vállalta az előrsi szolgálatot és a közel- és messzjáró portyázásokat. Szokásához híven azonnal szerzett ügyes kémeket, úgyhogy a porosz sereg minden mozgolódását előre megtudta. A husároknak nehéz szolgálatuk volt, mert nem múlt el nap portyázás, csatározás nélkül. Mintegy 7 hétig tartózkodtak Festetichék ezen a vidéken s csak akkor voltak kénytelenek főcsapatuk felé visszavonulni, amikor június első napjaiban a porosz sereg egyik része felkerekedett és déli irányban Friedewalde felé vonult. Ezt a mene-

tet Hadik portyázói hamar felfedezték. Festetich ebből azt következtette, hogy Frigyes király dél felől akarja a Neisse folyón keresztül gázolva, a császáriakat hátbatámadni, azért hamar tábort bontott és lassan vonult szintén dél felé, a fő sereghez. A hátvédet ismét Hadik vezette. Június 8-án kezdtek visszavonulásukat. Hadik 500 lovasát 6 kisebb csoportra osztotta, ezek legyezőszerű alakzatban fogták körül és követték Festetich különítményét. Mivel a poroszok nem követték őket, útjuk nem volt sietős, úgyhogy június 20. körül még mindig Grottkau környékén tartózkodtak. 22-éről 23-ára virradó éjjel Hadik portyázói erősebb porosz csapatok gyülekezését figyelték meg velük szemben. Hadik életrajzában nem említi meg utóvédjének pontos tartózkodási helyét, csak általában egy „Dorf“-ról beszél. Ez azonban feltétlenül Grottkau közvetlen közelében lehetett, mert hajnalban vívott harcát az összes későbbi források és munkák a grottkau-i ütközet néven tárgyalják.

Június 23-án, hajnali szürkületkor Hadik meglepetve állapította meg, hogy a vele szemben lévő dombokon kb. 1 ezred gyalogság, 6 század nehéz lovasság, 3 huszár- és 3 ulánusszázad mozgolódik, sőt ágyúkat is vontatnak a dombokra. Ezt a tekintélyes haderőt méltán tekinthette a porosz főszereg elővédjének; ezért sürgős jelentést küldött Festetichhez. A tábornok felriasztotta különítményét és 100 lovasat a Hadiktól megnevezett falu innenső végén állított fel azért, hogy ha Hadik kénytelen lenne visszavonulni, ezen a vonalon friss erő vehesse őt fel. A poroszok széles vonalban harcra bontakoztak és egyelőre nem mozdultak, talán azért, mert közöttük és Hadik kis csapata között egy hosszú mély árok volt. Egyenes támadástól tehát Hadiknak nem kellett tartania, de nem kerülte el figyelmét az a körülmény, hogy a porosz huszárok és ulánusok elszakadtak főcsapatuktól és oldalmenetben kb. 2 ágyúlovásnyire távoztak el tőle, amikor Hadik meglátta őket. Ebből a mozdulatból azt következtethette, hogy ez a lovascapat a hosszú árok végénél akar előretörni s ezzel Hadik állásának hátába jutni. A főstrázsamester összehívta kapitányait és hadnagyait, tájékoztatta őket erről a helyzetről és közölte velük elhatározását. Ez az oldaltvonuló porosz lovasság kb. háromszor erősebb, mint ő, de gyanútlanul halad, mert valószínűleg nem számít arra, hogy egy visszavonuló csapat gyenge utóvédje esetleg megtámadhatná. Ez a mozdulat tehát inkább csak manővrőzítésnek tekinthető, amelynek az a célja, hogy Hadik huszárjait harc nélkül kényszerítse visszavonulni. Ő azonban nem hajlandó kardcsapás nélkül távozni innen, ezért megparancsolta tisztjeinek, hogy szétszórt előőrseiket gyorsan szedjék össze. Azután a huszár-

csapatot két részre osztotta; ezek széles távközzel egymás mögött vonultak a porosz lovasság elé. Hadik úgy vezette csapatát, hogy ne szembe, hanem oldalról kapja a poroszokat, mégpedig olyan helyzetben, hogy csapatának első csoportja az ulánusokra ronthatson. Ha ott rendetlenséget okoz és a porosz huszárok társaik segítségére jönnek, akkor vág közbe huszárcsapatának másik fele.

Az ügyesen vezetett huszárok első csoportjának a felkelő nap sugarainál meginduló fergeteges roham a porosz ulánusokat valóban megzavarta. A támadás váratlanul és olyan közlőrl érte őket, hogy hirtelen azt sem tudták, hogy lándzsával vagy karabéllyal védekezzenek-é. A néhány perc alatt lefolyt lovasharcot Hadik szemléltetően így jellemzi: „Wir hatten sogleich ihre Flanke, und zwei Truppen brachen auf ihre gemachte Bewegung ein, worauf sie sich dem Laufen ergaben. Die Hussaren rennten hin, mein Succurs kame in vollen Lauf herbei, sie fielen also in die Deroute, wir verfolgten, tödteten und fangten sie bis an den Graben“.

Ekkor azonban már a porosz tűzérség is működni kezdett és kartáccsal fogadta az árok felé gomolygó porosz—magyar lovastömeget. Hadik nem akarta a harcot ilyen nagy túlerővel szemben tovább erőszakolni, huszárjait tehát visszarendelte, magával víve 80 porosz huszárt és 7 tisztet, közöttük Seladovskit, Ziethen-ezredbeli alezredest és 250 lovat. Még arra is volt ideje, hogy szekerekre rakassa a küzdelem színhelyén maradt hadiszereket, lándzsákat, karabélyokat és 3, lófarkkal díszített ulánus lobogót. E zsákmány hátraküldése után Hadik széles vonalban felállította huszárságát azon a dombon, amelyről a poroszokat lekergette és várta a további fejleményeket. A lejtő tele volt elesett poroszok holttesteivel. Hadik vesztesége nem volt nagy, mindössze 27 halott és néhány sebesült. Itt is bebizonyosodott az a régi hadtörténeti igazság, hogy — különösen meglepetés-szerű rajtaütéseknél — sohasem a támadó fél szenved a nagyobb veszteséget.¹⁷

A poroszoknak Hadikkal szemben mutatkozott erős csapata nem volt — mint ő hitte — Nagy Frigyes seregének elővédje, hanem csupán egy erősebb különítmény, amelyet Frigyes azért küldött Grottkau—Neisse felé, hogy Neipperg tábornagyot megtévessze és ezzel leplezze seregének a strehleni táborból nyugati irányban való elvonulását. Hadik hasztalanul várta a poroszok támadását; a vele szemben álló különítmény a délelőtt folyamán az árok tulsó partjáról visszavonult az Ohlau felé vezető országúton észak felé. Hadik még vagy két mérföldnyire üldözte őket, azután visszafordult. Régi táborhelyén, Lichtenberg községben töl-

tötte az éjjelt, másnap, június 24-én pedig hazavezette lovasait a Neisse mögötti főtáborba.

III.

A maltschi zsákmányolás 1741 VII. 29.—VIII. 4.

A franciák csatlakozásával Mária Terézia háborújának nyugati hadszíntere kibővült. A francia sereg bevonult Westfáliába, a bajorok pedig veszedelmesen közeledtek Felső-Ausztria felé. Mivel Frigyes értesült arról, hogy a Neisse mögötti táborban gyülekező császári sereg számban és harckészségben gyarapodott, azzal tehát nem lesz többé olyan könnyű dolga, mint a háború kitörésekor a Sziléziában talált gyengébb csapatokkal, ezen a vidéken nem akart nagyobb méretű harcokba bocsátkozni. A francia és bajor előnyomulással egybehangzóan, seregének egy részét Ohlau-Strehlenből Frankenstein felé, másik részét pedig Ottmachau—Warta felé küldte. Úgy látszott, hogy ezzel a két sereggel a sziléziai harcokról elvonulva, Braunau mellett Csehországba akar betörni. Ezt a határszéli cseh-német városkát csak Grünne gróf alezredes őrizte, egy gyalogos zászlóaljjal.

Hadik csak pár napig pihenhetett Neipperg táborában, mert már július első felében újabb megtisztelő kiküldetésben volt része. Neippergtől azt a szóbeli utasítást kapta, hogy ezredének 500 huszárával lovagoljon azonnal Braunauban, legyen Grünne gróf segítségére és portyázóival állandóan figyelje meg a Schweidnitz—Boroszló felé vezető közlekedési vonalakat és Braunau környékét.¹⁸ Egyébként Hadik ügyességére bízta, hogy mindezeket a feladatokat miképpen oldja meg. Pár nap múlva ezt az utasítást írásban is megkapta.

Neipperg írásbeli rendelete már határozottabb utasításokat tartalmaz. Igyekezzenek Festetich tábornok kezére járni, táborhelyét naponta változtassa, akadályozza meg a Schweidnitz felé történő szállításokat. Túlerő támadásánál hátráljon Braunau vagy Trautenau felé. Tartson szigorú fegyelmet, a lakossággal kíméletesen bánjon. Ne akadályozza a kereskedelmi forgalmat, csak a katonaságnak szóló szállítmányokat kobozza el; a zsákmányt feloszthatja. Ha nagyobb pénzkészletet zsákmányol, abból is részesedni fog, de annak javarészét szolgáltassa be.

Hadik a táborban lévő huszárezredek kipróbált, harc-edzett lovasaiból állította össze különítményét s július 17-én jelentkezett Braunauban Grünne alezredesnél. Azonnal hoz-

zákezdett portyázásaihoz, személyesen belovagolta a kijelölt terület minden pontját, úgyhogy az egész térszint hamar megismerte. Itt is tudott azonnal ügyes kémeket szerződtetni: a Tannhausen körül fekvő egyik uradalom erdőkerülőjét, a közvetlenül Schweidnitz melletti Bögendorf község tanítóját és egy Freiburgban lakó embert. Ez a három megbízottja küldte neki a legfontosabb adatokat nemcsak a Schweidnitz körüli helyzetről, hanem még Striegau és Boroszló vidékéről is. Így értesült arról, hogy a porosz király három csoportra osztotta seregét. Frankensteinnél tartózkodik ő maga is, második csoportját Münsterberg, a harmadikat pedig Reichenbachnál táboroztatta.¹⁹

Hadik tisztán látta a helyzetet. Feladata ilyen, a közelben táborozó nagy seregekkel szemben kétszeresen nehéz. Neipperg lelkére kötötte, hogy Braunauba való küldetését necsak Grüne gróf megerősítésének tekintse, hanem legfontosabb feladatának tartsa azt, hogy éberem figyelje a porosz sereg táboraiból a cseh határ felé esetleg közeledő minden ellenséges csapat mozgódását és ha lehet, rajtaütésekkel, portyázásokkal nyugtalanítsa őket. Az a terület, amit Hadiknak ilyen támadó és védő portyázó vállalkozásokkal állandóan szem előtt kellett tartania, — igen nagy volt. Bár szívesen vállalkozott volna akármilyen erélyes lovas támadásra, a szemben álló porosz túlerő ellen ezt nem kockáztathatta. Braunau tartózkodásának első idejében azonban máris megoldotta feladatának egyik részét. Úgyes járőrei, de méginkább az előbb említett 3 kémé révén, egészen pontosan tájékozva volt nemcsak a cseh—sziléziai határhegység előtti területen táborozó porosz csapatokról, hanem még a Liegnitz—Neumarkt—Boroszló vonala mögötti lévő poroszokról is.

De ezzel nem elégedett meg. Egy erőszakos kémszemle terve foglalkoztatta; a maga szemével akart meggyőződni róla, hogy a porosz táborok háta mögött, főleg Boroszlótól nyugatra, milyen csapatok mozognak az Odera déli partján. Szilézia fővárosa felé. Megvárta, amíg az Oderáig küldött kémé visszaérkezett s amikor azt hallotta tőle, hogy a cseh határtól az Oderáig (légvonalban kb. 80—90 km) csak egy-egy faluban és a fontosabb közlekedési csomópontokon vannak kisebb porosz őrségek, csapatok és hogy az Odera egyik kanyarulatában fekvő Maltsh községben jól berendezett raktárak találhatóak, merész gondolat fogamzotti meg agyában. Július utolsó napjaiban ezt a portyázó tervet gondolta ki: 300 válogatott huszárral — főleg éjjeli menetel — igyekszik keresztiül lopódnai a poroszoktól megszállt helységek vonalán; reggel megrohanja a malschi raktára-

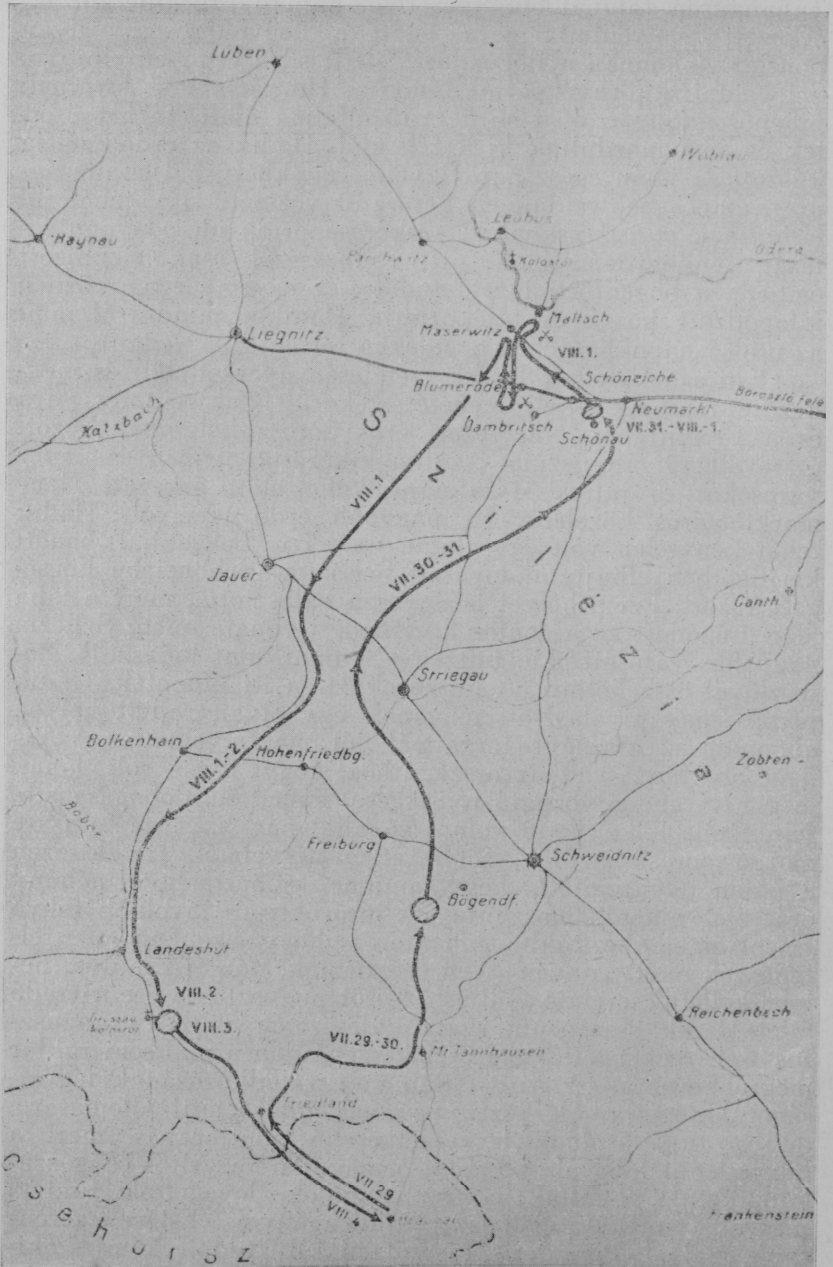
kat, készleteit megsemmisíti, azután más úton sietve hazavágtat Braunauba. Ha ez sikerül neki, akkor nemcsak érzékeny kárt okoz az ellenségnek, hanem — igen nagy területet bekalandozva — megismerheti a jövődő ütközetek térszínét és az ott tartózkodó csapatok erejét. Mivel Neipperg eredeti parancsa szerint Hadik braunaui különítménye közvetlenül Festetich tábornok alá tartozott, tervét ennek az előjárójának bejelentette és engedélyt kért végrehajtásához, mert nem akart egy ilyen nagy felelősséggel járó, talán kissé túl merész portyázást dandárparancsnokának tudta nélkül elindítani. Hiszen számolnia kellett azzal, hogy ez a — legalább is 5—6 napig tartó — ide-oda lovaglása, ellenség kezében lévő területen, ha még olyan ügyesen csinálja is, nem maradhat észrevétlenül. Ha pedig a poroszok meglepetésükből felocsúdva, visszavonulási útját elvágják, és a cseh—sziléziai határhegység szorosai, erdei között, lovas harcra alkalmatlan térszínen feltartóztatják, akkor bátor lovascsapata egy szálig elveszhet.

Festetich maga is vérbeli lovastiszt volt. Tetszett neki a vállalkozó szellemű huszárfőstrázsamester terve és jóváhagyta, annál inkább, mert Neipperg főtábornoka, a porosz király seregének átcsoportosítása folytán, szintén elhagyta helyét és Patschkau—Glatz vidékére vonult. Nagyon fontos volt tehát éppen annak a területnek felderítése, amelyen Hadik merész portyázó útja fog végigvezetni. Neippergnek jelentést is küldött erről, sőt engedélyt kért tőle, hogy mint néző csatlakozhassék Hadikhoz, főleg azért, hogy maga is megismerje ezt az országrészt. Festetich vendégszerepének Hadik nem nagyon örült. Életleírásában őszintén feljegyezi, hogy tábornokának csatlakozását teljesen feleslegesnek tartja. Jól sejtette, hogy a generális főleg azért akart ebben a portyázásban résztvenni, hogy — ha jól sikerül — a dicsőségben és a zsákmányban is részesedhessék. Festetich, Pálffy Rudolf gróf, Gellhorn gróf és Siskovits, magasrangú tiszték kíséretében, július hó utolsó napjaiban Braunauba érkezett, hogy mint „volontair“-ek csatlakozzanak Hadikhoz.

Hadik válogatott különítménye július 29-én. pihent lovakkal, 4 napra való kenyérrel, zabbal felszerelve készen állt. Mivel útját éjjel akarta megtenni s a nappalokat erdőben rejtőzködve pihenni, a környéket ismerő két megbízható vezetőt ültetett lóra. A merész csapat, előkelő vendégeivel, 29-én későn este elindult. Hogy az esetleg Braunau közvetlen közelében leselkedő porosz kémekeket félrevezesse, vargabetűt csinált. Kezdetben északnyugat felé lovagolt Friedlandig, mintha a cseh határ mentén akarna továbbmenni, ott azután — már késő éjjel — jobbrafordult, neki-vágott a hegyes-völgyes-szakadékos határhegységnek és

Tannhausen falunál elkanyarodva, hajnali szürkületkor érkezett Schweidnitz vára felett a hegyoldal egy olyan pontjára, ahonnan a Bögendorf feletti sűrű erdőben elbújva, Schweidnitz környékét jól láthatta. Huszárjainak, lovainak pihenőt adott, azok a sűrű erdő oltalma alatt, tábort ütöttek és nem mozdultak ki a fák alól. Hadik az erdő széléig kúszott és 30-án egész nap figyelte rejtekhelyéből az országutat, amely Schweidnitzen keresztül vezetett, így tehát jól láthatta a porosz csapatok, szekércsoportok ide-odavonulgatását. Különítményének ott rejtőzéséről csak megbízott embere, a bögenforti tanító tudott; ez az ember napközben kilopódzott hozzá és tájékoztatta Hadikot mindarról, ami az utolsó napokban ezen a vidéken történt. (2. vázlat.)

Esti szürkületkor Hadik csendesen nyergeltetett és megkezdte második éjjeli menetét. Sikerült Schweidnitz vára és a Freiburgban elhelyezett erős porosz helyőrség között észrevétlenül átcúsznia. Azután kikerülte Strigau és Jauer városokat és július 31-én napfelkelte előtt érkezett Neumarkt város közelébe. Itt nagyobb erdő nem volt; Hadik tehát kénytelen volt egy fiatal, de sűrű bokrokkal benőtt kis ligetben elbujtatni lovasait Schönau—Schöneiche községek között. Ezt a helyet is ügyesen választotta, mert a lába alatt húzódott az a fontos közlekedési vonal, amely Szilézia nagyobb városait Lietgnitzen—Neumarkton keresztül Boroszlóval összekötötte. A huszárok 31-én itt pihentek, Hadik pedig ismét kiválasztott magának egy olyan rejtett helyet, ahonnan az országút forgalmát jól megfigyelhette. A kis liget oly közel volt az országúthoz, hogy ilyen sok lónak meg nem akadályozható nyüzgése, nyerítése, dobogása stb. feltétlenül felkelthette volna az alig pár száz méternyire mozgó porosz járőrök, földművesek figyelmét. Hadik ezen a bajon úgy segített, hogy amikor különítménye néhány órát már pihent, felosztotta azt járőrökre és távolabb fekvő kisebb ligetekbe küldte pihenni. Nehogy azonban ott felfedezzék őket, minden ilyen csoportnak, pár óra múlva, helyet kellett cserélnie. Július 31-éről augusztus 1-ére virradó éjjel Hadik összevonta egész különítményét, hogy augusztus 1-én reggel teljes erejével készenálljon a maltschi raktár megrohanására. Ez a 31-i nap volt vállalkozásának legvállságosabb napja. Elérkezett céljának utolsóelőtti állomására, de egyúttal útjának legveszélyesebb pontjára is, mert a közvetlenül lába alatt vezető országúton reggeltől estig szakadatlanul vonultak porosz csapatok, lovagoltak tisztek, járőrök, gurultak élelmiszer szállítmányok. Estére szerencsére megtalálta őt egy Liegnitzen túl küldött kémje, akitől azt a jó hírt kapta, hogy Liegnitz környékén még semmit sem tudnak Hadik jelenlétéről, tehát nyugodtan meg-

A malschi zsákmányolás színhelye, 1741 júl. 29—aug. 4.

támadhatja a maltschi raktárakat. E város felől veszély nem fenyegeti.

Augusztus 1-én reggel 6 óra és 7 óra között Hadik huszáraival elhagyta rejtékhelyét és egyenesen Maltsh felé lovagolt. Útközben, szerencséjére, csak egy 8-fogatú nagy társzekerrel találkozott, amely Liegnitzből Boroszló felé vitt élelmet a porosz katonáknak. Ezt a szállítmányt huszárai körülfogták és menetszlopa végén magukkal vitték. De ennél fontosabb fogást is csinált, mert útjába akadt egy katonai futár, aki Berlinből Boroszlóba lovagolt fontos levelekkel. Mint Hadik foglya, ő is a huszárcsapat végére került.

A különítmény reggel 8 óra előtt ért Maltsh határába. A falu közvetlenül az Odera déli partján épült. A túlsó partra komp bonyolította le a forgalmat, az ott sűrű erdők között fekvő Leubus község és kolostora felé. A magyar huszárkülönítmény egyhuzamban lovagolt a Maltstól kb. 3 kilométernyire fekvő Maserwitz községig és ott egy erdőben rövid pihenőt tartott. Hadik itt hagyta egy hadnagyát 50 huszárral, hogy tovább figyelje a Liegnitz—Neumarkt közötti útszakaszt, azután megrohanta a gyanútlan Maltsh községet. Huszárai körülfogták az egész falut, különösen pedig az Odera partján lévő raktárakat, amelyekből éppen akkor szállították az élelmiszerkészletek egy részét a vízen lehorgonyozott tutajokra és hajókra. A maltschi raktár és az élelmiszerekkel megrakott hajók körül foglalkozó emberek a vad huszárhoam láttára ellenállást nem fejtettek ki, úgy-hogy Hadiknak itt könnyű dolga akadt. Az állami sóhivatal pénztárának készletét magukhoz vették, több ezer hordó sót, lisztet, zabot, egyéb élelmiciket az Oderába szórtak, a szénával és élelmiszerekkel megrakott hajókat pedig felgyújtották. Festetich az innenső parton horgonyzó nagy tutajt is el akarta süllyeszteni, hogy a túlsó parton lévő poroszok ne tudjanak a folyón átkelni. Hadik azonban kémeitől már értesült arról, hogy Leubus községben és a kolostorban egy, csupa gyakorlatlan ujoncokból álló lovaszred tartózkodik. A tutajt Festetich parancsa ellenére nem semmisítette meg, azért — mint életrajzában írja —, mert nagyon is örült volna annak, ha a tapasztalatlan porosz lovasok az ő különítményének üldözésére átkelnek a folyón és ő kelepcébe csalhatja őket. Arra biztosan számított, hogy sok portyázásban kipróbált viharedzett öreg huszárai könnyen végeznek ezzel a gyakorlatlan és tapasztalatlan csapattal s akkor a maltschi jól sikerült zsákmányolás és raktárpusztításán kívül még egy derekas lovasgyőzelem dicsőségével is tetőzheti merész vállalkozásának eredményét.

Maltsch megrohanása, felgyújtása, természetesen nem maradhatott titokban. A leubusi kolostorból a lármára odavágtató — Bandemer ezredes parancsa alatt álló — lovas-ezred egy osztaga hamar megjelent a tulsó parton és puskatúzzal igyekezett a magyar huszárokat a faluból kiűzni. De ennek a lövöldözésnek csak egy áldozata volt, egy lengyel nemes, aki mint önkéntes csatlakozott Festetichékhez.

A jól végzett munka után a huszárkülönítmény visszavágtatott a maserwitzi erdőbe. A faluban zabot, szénát harácsolt, megfigyelő őreket állított fel, hogy a Maltsch felől esetleg közeledő poroszok feltűnését idejekorán jelentsék. Festetichnek Bécsbe küldött jelentése szerint,²⁰ az egész lovascsapat azután visszalovagolt Blumenrode és Damritsch községekig és ott, lovastámadásra alkalmas térszínen, egy magaslaton helyezkedett el. Alig értek oda, már vágatva jött a Maltschban hagyott figyelő járőr azzal a jelentéssel, hogy körülbelül 200 porosz lovas, kompokon átkelt a folyón és a magyar huszárok üldözésére már Maserwitzig jutott. Pár perc múlva már Hadik is láthatta a nagy lármával, rendetlenül közeledő porosz újoncokat. Nem sokat tétovázott. A kezeügyében lévő készültséggel eléjük vágatott s amikor a poroszok erre a nem várt ellentámadásra megtorpannak, a huszárkülönítmény többi része is a küzdelem színhelyére érkezett és minden oldalról körülfogta őket. A pár percig tartó küzdelem — mint Hadik jól sejtette — a huszárok győzelmével végződött. A porosz lovasok hanyatt-homlok menekültek az Odera felé, magukkal rántották a maserwitzi erdőig időközben segítségükre előrejött többi porosz osztagot is. Hadik becslése szerint ekkor már az egész Bandemer huszárezred a déli parton lehetett, de amikor Hadik vágatató huszárai élén a megvert poroszokat Maltschig üldözve az Oderához ért, ezek is sietve visszaigyekeztek — kompokon és úsztatva — a folyó tulsó partjára. Egy, 7 tisztből és 50 lovashból álló kis csapat azonban megrekedt a folyó közepén lévő zátonyon: a továbbmenekülő lovasok közül sokan a vízbefúltak. Ezt a csoportot Hadik az épségben maradt komp segítségével a vízből kimentette és a körülbelül 200 fogolyból álló szállítmányhoz küldte.

Hadiknak nem volt oka tovább vesztegelni ezen a vidéken. Azt sem tudhatta, hogy Leubus városából még miféle porosz erők jöhetnek a széjjelvert Bandemer-ezred segítségére. azért rövid pihenő után hazafelé fordította lovait. A 10—12 porosz fogolyból álló csoportokat 2—3 huszár kezére bízta. azután fáradt lovaival kissé hátrább vonult, hogy kikerüljön a liegnitzi országút közeléből. Rövid pihenő után csapatát két részre osztotta és elindult Jauer kikerülésével Bolkenhain felé. Most következett Hadik útjának

legnehezebb szakasza. Sürgősen, úgyszólván megállás nélkül kellett neki hazaérni, mert a maltschi rajtaütés hírére a környéken elhelyezett összes porosz őrségek mozgolódni kezdtek. Most már nem kockáztathatta azt, hogy napközben elrejtőzve pihenjen és csak éjjel vonuljon tovább. Ezen a napon, augusztus 1-én korán reggel indult Maltsch megrohanására, a délelőttöt folytonos ide-odaszáguldozással, verekedéssel töltötte s még előtte volt majdnem 100 kilométeres út, jórészt ellenséggel megszállt területen, amíg a cseh határhegység oltalma alatt Braunauba érkezhettek. Hogy fáradt lovasai le ne maradozzanak, 16 fő elővéd után maga lovagolt csapata élén, azután jöttek a hadifogyók, végül kis távolságra a 30 főnyi utóvéd. Egész délután, jóformán megállás nélkül lovagolt, de esti sziürkületkor még mindig csak Hohenfriedberg és Bolkenhein között volt, tehát sziléziai területen, itt pedig nem akarta az éjjelt tölteni. Továbbhajszolta lovasait, amíg végre augusztus 2-án Landeshuttól délre, a koradélutáni órákban elérte a Grüssau mellett lévő régi kolostort, amely erdős hegyektől övezett védett helyen, már a poroszoktól nem fenyegetett területen volt. A cisztercita rendnek ebben a kolostorában végre pihenőhöz jutott Hadik és vitéz csapata. Ekkor tudta csak számbavenni lovasait és büszkén állapíthatta meg, hogy egyetlen-egy embere sem hiányzott és 300 lóva közül csak 10 pusztult el útközben a nagy fáradalmak miatt. Életleírásában meleg szavakkal emlékszik meg huszárjairól, akik ezekben a fáradságos és nehéz napokban hűségesen kitarítottak mellette és lehetővé tették, hogy azt a vakmerő feladatot, amire maga vállalkozott, ilyen szép eredménnyel végrehajthatta. „Die Liebe und das Zutrauen allein hat Gewalt über die Herzen der Menschen.“

A fogoly porosz tisztektől megtudta Hadik, hogy a huszárok közeledtére a leubusi kolostorba rohanó sóhivatalnokok azt híresztelték, hogy a Maltschot megrohanó magyar huszárok csak hevenyészve összeszedett insurgensek, inkább martalócok, prédára éhes népek és nem rendes katonaság. A Bandemer-ezred újonckatonasága tehát könnyű győzelmet arathatna, ha tűzkeresztsége gyanánt, ezeket a magyar huszárokat Maltschból elkergetné. Ez volt az oka annak, hogy Bandemer ezredes maga nem is sietett Maltschra, hanem ezredének csak egy osztagát küldte előre s a többi részét csak akkor küldte az Oderához, amikor már késő volt. Hadik augusztus 2-án délután és augusztus 3-án a grüsssai kolostorban pihent. Amikor odaérkezése után huszárjait rendbeszedte és lepihentette, maga is végkimerüléshez közel hevert le szabad ég alatt egy zsúp szalmára és másnap dél-

utánig megszakítás nélkül aludt. Augusztus 4-én végre nyugodt utazómenetben hazalovagolt Braunauba.

Ez a gyönyörű portyázás, minden egyéb vonatkozásán, tehát a harcra, éber őrszolgálaton, éjjel-nappali vigyázáson és felderítőszolgálaton kívül — Hadiknak egészen elsőrendű lovasteljesítménye volt. Elindult Braunauból 29-én este. Átkelt 500—600 méter magas hegyeken s ezen az éjszakán 42 kilométernyi utat tett meg. A következő éjszakai lovaglása Bögendorfból Neumarktba, július 30. és 31. között, 50 kilométer volt; 31-én és augusztus 1-re virradó éjjel pihent ugyan, de az ellenség közvetlen közelében, állandó éber készsültségben. Augusztus 1-én indult Maltseh megrohanására, délben harcolt, délután visszavonult és 2-án hajnalig összesen 56 kilométernyi utat járt be. Rövid pihenő után még aznap délben érkezett a grüssai kolostorba, de útközben újból az 500—600 m. magas hegyláncon kellett átkapaszkodnia, egy 28 kilométeres úton. Másfél napi pihenő után 26 kilométernyi út után ért Braunauba. Vagyis: július 29-től augusztus 4-ig — tehát összesen 6 nap alatt — több mint 200 kilométernyi utat tett meg, rendben, fegyelemben; vesztesége nem volt s lovai közül mindössze 10 pusztult el útközben. Bizonyára ez az eredmény volt Hadik vállalkozásának legszebb jutalma; legalább is ő így érezhette, mert életleírásában ismételten megjegyzi, hogy elért sikereiért kapott dícséreteinél, kitüntetéseinél mindig többre becsülte lelkiismeretének szavát és a becsületesen elvégzett munka után azt a megnyugvást, hogy gondjaira bízott legénységét jól vezette, célját elérte és katonáinak kevés veszteséget okozott.

A maltschi portyázásnak azonban kézzelfogható eredménye is volt. Abban az időben még a hadiszokások közé tartozott minden zsákmányolás után a kótvavetye, amikor a zsákmányolt lovakat, szerszámokat, egyéb tárgyakat eladták és az árán a portyázásban résztvettek, pontos szabályok szerint, osztozkodhattak. A maltschi sóhivatal pénztárából 9000 dukátot hoztak magukkal, a Maltseh előtt zsákmányolt társzekéren pedig, gyógyszererek, élelmicikkek közé rejtve, egy ládában 3900 dukátot találtak. A zsákmányolt porosz lovakra vevő nem akadt, ezeket szétosztották a tisztek között, a készpénzt is arányosan felosztották. Festetich tábornoknak és kíséretének, mint Hadik írja, 8 ló és 600 dukát jutott.

Emléksziünk, hogy Hadik nem nagyon örült, hogy Festetich csatlakozott hozzá, amikor kockázattal járó útjára indult. Ahogy most emlékirataiból megállapíthatjuk, igaza is volt. A maltschi szép portyázás minden ezzel a korszakkal foglalkozó komolyabb hadtörténelmi munkában le van

írva, mégpedig mindenütt Festetich tábornok jelentése alapján, amelyet ő, a különítménynek Braunauba való visszatérése után, augusztus 3-án a Hofkriegsrathoz intézett. Ebben a jelentésben Hadik neve egyáltalában nem fordul elő, hanem az egész portyázás úgy van leírva, mintha azt Festetich tervezte és vezette volna. Hadik akkor, mint fiatal törekvő huszártörzstiszt, bizonyára nem akart ujjat húzni előljárójával (akit ő egyébként igen tisztelt), nem akarta személyét előtérbe tolni és ezzel tábornokát meghazudtolni. Mikor azonban 1774-ben, életének 64-ik évében régi jegyzetei alapján összeállította életrajzát, ebben őszintén megírta ennek a portyázásnak történetét és ebből az tűnik ki, hogy a terv az ő fejében született meg, a végrehajtás felelőssége az ő vállán nyugodott és a dicsőség őt, nem pedig Festetichet illeti. Az egymással homlokegyenest ellenkező két adat teljes tisztázása ma már lehetetlen; mégis úgy érzem, hogy Hadiknak van igaza, hiszen Festetich — aki a vállalkozás előtt Neipperg táborában volt — nem ismerhette a viszonyokat oly pontosan, mint Hadik, akit kémei állandóan tájékoztattak mindenről. Valószínű, hogy Festetich is akart egy erőszakos felderítést elrendelni és vezetni és ezéért kapóra jött neki Hadik javaslata. De majdnem bizonyosan mondhatjuk, hogy a maltschi lovas portyázás és rajtaütés minden dicsősége Hadik Andrást illeti.²¹

IV.

Harcok Cseh- és Morvaországban.

1741 szeptember—1742 december.

Szeptember hónapja nagyobb esemény nélkül zajlott le. Neipperg és Frigyes király seregei egymással farkasszemet nézve vonulgattak kissé nyugat felé, de ütközetre nem került sor. Amikor a Frigyeshez csatlakozó bajorok Felső-Ausztriába bevonultak és Csehország déli határai felé közeledtek, Mária Terézia kénvtelen volt Nagy Frigyessel 1741 október 11-én Kleinschellen-Dorfban fegyverszünetet kötni, hogy Sziléziában felszabaduló csapatait a csehországi új hadszíntérre küldhesse. Az egyesült bajor-francia sereg október 26-án, az észak felől szintén odavonuló szászok segítségével, elfoglalta Prágát és megszállta Csehország nyugati felét.

Neipperg Sziléziából odavonuló serege nem lett volna elég erős ennek az új támadásnak elhárítására. Ekkor fordult Mária Terézia a magyarokhoz segítségért. A pozsonyi

országgyűlésen szeptember 11-én megajánlott 21.622 gyalogusból új ezredeket állítottak fel és a nemesi felkelést is felültették. A királynő seregét újonnan csoportosították. Egy, Lobkovitz Keresztély altábornagy parancsa alatt álló hadtest Neipperg seregével egyesült s mind a kettőnek vezetését Mária Terézia férje, Ferenc István toskanai és lotharingiai herceg vette át. Fivérével, Károly herceggel, november első napjaiban érkezett a cseh hadszíntérre. A nagyhercegnek semmi katonai tapasztalata nem volt, nem is született hadvezérnek, ezért a hadjárat vezetésének sorsa főleg Neipperg működésétől függött. De ez a tábornagy — valószínűleg sziléziai eredménytelen működése miatt — bátorságát veszítette. A császári fősereg, amelytől a hadjárat sorsa függött, tétovázva lassan operált és nyomult előre s nem tudta megakadályozni Csehország nagy részének megszállását és Prága elfoglalását.²² Az év végéig Budweis—Neuhaus—Iglau vonala körül táborozott; nagyobb sikereket sehol sem ért el s az év végén kénytelen volt Budweis környékén téli szállásra vonulni. Egy újonnan felállított 5. hadseregcsoport, Khewenhüller Lajos gróf altábornagy alatt, Bécs környékén gyülekezett, s december utolsó napjaiban nyugat felé vonulva, a Duna mentén megkezdte azokat a hadműveleteket, amelyek a következő évben Mária Terézia javára billentették a hadiszerencse mérlegét.

Neipperg seregének Sziléziából való kivonulása folytán. Hadik főstrázsamester braunauai tartózkodása is feleslegessé vált. Szeptember közepén hátrább rendelték, azután pedig megkapta a parancsot, hogy ezredéhez vonuljon be, amely október elején Beneschau környékére, Prágától körülbelül 50 kilométernyire délre érkezett. Itt kisebb lovas harcok folytak szász ulánusok és magyar huszárok között, akik az ulánusokat Pischeli környékén Prága felé visszaszorították. A franciák ezalatt Budweistől északra Tabor—Moldautheyn—Pisek—Neuhaus környékére érkeztek. A Beneschau-nál gyülekező császári sereg ily módon veszélyes helyzetbe került és egyselőre Tabor környékéig hátrált. E közben Hadiknak kellemetlen feladata volt. A hadseregben napról-napra jobban elharapódzó szökések miatt, neki kellett éjjelenként huszájaival a táborhelyeket körülportyáznia és a szökött katonákat visszahoznia. A szökés, az akkori hadseregek gyógyíthatatlan baja, különösen a téli hónapokban éreztette bomlasztó hatását. Hadik szerint nem is lehetett ezen csodálkozni, mert a legénység hiányos ellátása csikorgó téli hidegben, rongyos ruhája és fárasztó szolgálata mindenkét elkedvetlenített. Volt olyan nap, mint írja, amikor több mint 1500 gyalogos szökött meg a császáriak táborából Prága felé. Az ezredeket csak úgy lehetett együttartani,

hogy lovas járőrökkel körülzárt községekben, vagy kőfallyal körülvett városokban táboroztak. De megtizedelte a katonaság sorait a sok nyomorúság okozta betegség is. (6. melléklet.)

Ezekben a napokban, november 10. körül, érkezett Taborba Nádasdy Ferenc gróf tábornok, hogy a magyar lovasság (Splényi-, Ghillányi-, Károlyi- és Dessewffy-huszárezredek) vezetését átvegye. A sereg november 11-én továbbindult Neuhaus felé. Ebben a városkában francia gyalogság és lovasság tanyázott, köztük a híres francia Bercsényi-huszárezred, amelyet Bercsényi Miklós kuruc generális fia, László, a későbbi francia marsall alapított. Nádasdy november 14-én támadásra rendelte huszárjait. Az elővédet Hadik főstrázsamester vezette. Rövid küzdelem után a francia lovasságot széjjelverték, a gyalogság egy ideig még védekezett a város és a vár falai között, azután letette a fegyvert. A huszárok vesztesége 12 ember volt, az ellenségé kb. 100 ember s több mint 350 francia került a magyar huszárok fogságába.

A császári sereg továbbvonult ezután Wittingau felé, onnan pedig Budweis—Frauenberg vidékére, mert a franciák Wodnian—Protiwin—Pisek vonaláig hátráltak. A Dessewffy-huszárezred azután Prága felszabadítására indult, de későn jött, mert oda már Frigyes király szövetségesei bevonultak. Az ezred azután a Moldva nyugati partján, a franciáktól időközben kiürített Protiwin és Lubischitz községekben ütötte fel téli táborát.²³

Hadik ebben az időben már nem volt az ezrednél, mert a Lotharingiai nagyherceg, Neipperg és Festetics ajánlatára, 300 huszárral a főhadiszállásra rendelte, hogy, mint a hadsereg huszárságának egyik legügyesebb portyázótisztje, különleges feladatok megoldására mindig kéznél legyen. Egy alkalommal — december közepén — azt kérdezte tőle, hogy elvállalná-e egy olyan portyázás vezetését, amelynek célja a kenyér nélkül szűkölködő hadsereg élelmezésének megjavítása lenne. Korlátlan hatalmat adna kezébe, hogy nem csak cseh területen, hanem az osztrák és morva határszéleken túl is harácsolhatna. Hadik vállalkozott erre; még 200 dragonyost kért s ezzel az 500 lovassal Krumauba (Budweistől 20 kilométernyire délre) lovagolt. Onnan, mint központból, széjjelküldte járőreit a környéken lévő városokba és falvakba. Nyolc napon keresztül éjjel-nappal mindenütt kenyeret süttetett. Mindent szerencsésen elvégzett s annyi kenyeret szállított a nagyherceg táborába, hogy az egész hadsereg 12 napra el volt látva.

Alig hogy hazaért, a császári sereg Protiwinig, majd

Pisekig ment a visszavonuló francia sereg után. A nagyherceg Wodnianban telepedett le főhadiszállásával. Másnap egy körülbelül 200 emberből álló gyalogoscsapat akarta meglepetésszerűen megtámadni a főhadiszállást. De közeledésük hírére Hadik elibük vágatott; félórai küzdelem után ezt az osztagot széjjelverte, mielőtt a Protiwinból odaküldött segítség a harcba avatkozhatott volna.

1742 január első napjaiban egy lovasságból és gyalogságból álló különítménynek kellett volna az ellenséget Protiwinból kivernie, de amikor Hadik előreküldött csapata a Protiwin—Pisek közötti úton, tehát az ellenség háta mögött mutatkozni kezdett, a franciák gyorsan kiürítették a várost.

Ezekben a napokban Hadikot egy váratlan rendelet érte utól. Levelet kapott Grassalkovits gróftól, amelyben tudatta vele, hogy ő felsége, a királynő Beleznay ezredesnek (Grassalkovits sógorának) megengedte, hogy insurgents huszárezredét reguláris huszárezredé alakítsa át. Kiváló érdemeinek elismeréséül, az abban rendszerezített alezredesi helyet, január elsejei ranggal, Hadiknak adományozta. Igaz, hogy ezzel a kitüntető elismeréssel Hadik végleg elszakadt a Dessewffy-ezredtől, amelynek soraiban kezdte 11 évvel azelőtt katonai szolgálatát, de mégis örült előléptetésének. Nehezen búcsúzott huszárjaitól, hiszen oly sok éven keresztül velük osztotta meg a török és az első sziléziai háború minden veszedelmét és dicsőségét. Azután útra kelt, hogy új ezredét felkeresse. Budweisből Kaplitzon keresztül Mauthausen mellett érte el a Dunát, azután folytatta útját Bécsen át a magyar-morva határszélen és Szokolcán jelentkezett br. Ghillányi János tábornoknál,²⁴ a magyar insurgensekből összeállított seregcsoport parancsnokánál. Mivel Frigyes a kleinschellendorfi titkos egyezmény szerint Sziléziából kivonta csapatait, a hadszíntérnek ezen a részén nagyobb veszélytől nem kellett félni. Ghillányi ezért csak ezzel a gyengébb harcértékű seregrésszel őriztette a jablonkai szoros és Troppau közötti morva-sziléziai határvidéket. Frigyes, arra hivatkozva, hogy a fegyverszünet határozványait Mária Terézia serege nem tartotta meg, s hogy annak határideje különben is lejárt, újból megkezdte a harcot, de hadműveleteinek súlypontját Csehországba helyezte át és csapatainak egy részével Brünn városát zárta körül.

Hadik útközben, Pozsonyban, felkereste Pálffy János gróf tábornagyot, a nagytekintélyű öreg nádort, aki őt mint régi ismerősét, örömmel fogadta. Tájékoztatta, hogy a magyar határ védelmére hívatott Ghillányi-féle hadtest bizony alig használható, fegyelmezetlen csapatokból áll, ezért nagyon szükséges volt az ő (Hadik) idevezénylése. Az ilyen

harcedzett kitűnő törzstisztek talán rendbe tudják szedni ezt a fegyelmezetlen társaságot, amelynek ellenség előtt való viselkedéséről Pálffynak igen rossz tapasztalatai vannak. Gyakran előfordul, hogy 10—12 porosz lovas elől 100 lovasból álló insurgens csoport elszalad s amikor egy alkalommal 800 újoncot küldtek Strazsnicáról a kb. 4000 főből álló Ghillányi-féle csoport megerősítésére, az ellenség láttára visszaözlöttek, sőt sokan közülük még a magyar határon sem állottak meg, csak a Duna tulsó partján és ott rémhíreket terjesztettek.²⁵ Elképzelhetjük, hogy Hadik, aki egy keménykézzel vezetett reguláris huszárezred kötelékéből jött ide, milyen érzelmekkel vette át a reábízott felkelő századot. Ghillányinál való jelentkezésénél tőle is csak ugyanazt hallotta, mint Pálffytól. A kistermetű, de rendkívül erélyes Ghillányi: „... war wütend (den er war ein überaus zorniger Mann) über die Insurgenten, und er sagte mir, dass ein Offizier mit dreissig Pferden, wan derselbe von Weiten eine preussische Patrouille von 2 Mann sahe, — in vollen Lauf zurück komme, und den Feind anzurücken ausschreie... sie plündern allen Orten unsere eigenen Dörfer... kein Gemeiner folgte einem Offizier... der Offizier sagt, er sei ein freier Edelmann und der Gemeine, dass er an Statt und für die Person eines Edelmannes streite, mithin als solcher, keiner strengen Subordination oder Züchtigung unterzogen werden könne“.²⁶

Új csapatának ez a szomorú jellemzése Hadikot nem kedvetlenítette el. Nem kételkedett, hogy mind igaz, amit hallott, de bízott benne, hogy mégis akad az insurgensek között is néhány hazafias érzésű, bátor ember és csapatrészt, ha ezeket jól vezetik, majd megjavulnak, csak nem szabad őket tétlenségben hagyni. A kezére bízott századok Holicson tanyáztak. Hadik, odaérkezésének első napjától kezdve, azonnal keménykézzel markolta meg a vezetés gyeplőjét. Hogy insurgens huszárjai ne lustálkodjanak, sűrű járőrmeneteket rendelt el az ellenség legközelebbi előőrseinek kikémlésére. Amikor körülbelül egy hét múlva már elég adatot szerzett, engedélyt kért, hogy 300 lovasal Austerlitz vidékéig portyázhasson. Vállalkozása sikerült, több helységről kizavarta a poroszokat, a községeket megszabadította a zsákmányoló és pusztító ellenséges lovasság zaklatásától. Majd 24 fogollyal és 48 zsákmányolt lóval hazatért. Hadműveleti szempontból nem tulajdonított maga sem nagy jelentőséget ennek a portyázó útjának, de meg akarta mutatni, hogy az insurgensekkel is lehet harcba bocsátkozni, ha jól és erélyesen vezetik őket. A sok kudarc után Ghillányi nagyon örült ennek a kis eredménynek és készségesen fo-

gadta el tavasz elején Hadiknak egy újabb ajánlkozását: 300 Beleznay-huszárral, egy horvát gyalogos csapattal és egy csoport felfegyverzett környékbeli lakossal (hanákokkal) Troppauig akart előremenni, hogy ott lábát megvesse és megakadályozza a poroszok további portyázásait.

Különítményével Straznicán, Ungarisch Brodon, Meritschen, Neufitscheinon keresztül Fulnek városáig lovagolt; a lakosság útközben nagy örömmel fogadta és élmezte. Különítményének egy részét Fulneken hagyta, maga pedig 1000 emberrel egyszer későn este Fulnekről elindult a nehezen megközelíthető hegyes-völgyes vidéken kb. 20 kilométernyire fekvő Graetz községbe. A mélyebb patakokon való keresztülgázolásnál a horvát gyalogságot a huszárok háta mögé ültette és sikerült neki a Mohra folyó tulsó partján örökdő porosz előőrsök figyelmét kikerülve, a községet megközelíteni. Már előző napokban értesült arról, hogy Kannenberg porosz tábornok a környéken lévő községeket kegyetlenül megsarcolta és sok pénzt is kizsarolt, hogy azt Troppau felé elszállítsa. Graetz előtt egy szűk völgyben csakugyan megpillantott Hadik egy porosz dragonyos csapatot, amely körülbelül 200 szekérből álló szállítmányt kísért a falu felé. Csapatát gyorsan szétosztotta. A gyalogos horvátokat a völgyet környező dombokra küldte. Ő maga pedig 60 Beleznay-huszárral és az insurgens lovasággal kerülő úton a poroszok menetoszlopa elé akart vágatni, hogy azt előlről feltartóztassa. A szűk völgy tulsó oldalán hagyott lovasságának ez alatt hátulról kellett, a poroszok háta mögé nyomulva, a szorosba hatolni, a horvátok pedig a hegyoldalt borító erdő széléről puskatűzzel támadják a poroszokat. Hadik terve nem sikerült. Vállalkozása „durch die Poltronie des ganzen Insurgenten-Schaares“ kátyúba jutott. A harc kezdetén az insurgensek kereket oldottak, a horvátok puskatűzére a poroszok egy része leszállott a lóról és egy töltés mögött elhelyezkedve, puskatűzzel védekezett. Hadik hasztalan próbálta őket 60 Beleznay-huszárral megrohanni. Csak részleges sikert ért el: 45 poroszt ugyan elfogott, de az egész szállítmány bemenekült egy kőfallal körülvett majorba. Ennek védelme alatt a szállítmányt hátrább vitték. Hadik felismerve a helyzetet, az insurgensek elfutása után maradt kevés emberével nem erőltette a további harcot s a remélt nagy zsákmány helyett csupán néhány hadifoglyot és 50—60 lovat tudott csak hazavinni. De legalább elérte azt, hogy porosz csapatok többé nem zsarolták Morvaországuk ezt a részét.

Az első sziléziai háború 1741 nyarán a cseh-morva hadszíntéren befejezéshez közeledett. Khevenhüller gróf sikerei nyugaton a francia-bajor haderőkkel szemben, ennek a had-

színtérnek jelentőségét erősen csökkentették, annál is inkább, mert Broglie francia tábornok nem akart Nagy Frigyes csapataihoz csatlakozni; a szászok is kivonultak Csehországból s így Frigyes és Lipót dessau herceg seregei Csehország területén magukra maradtak. Lotharingiai Károly viszont Morvaország felé nyomulva, kiszorította Olmützből a poroszokat. Ez a seregszert Nagy Frigyeshez csatlakozott és május 17-én Časlau—Chotusitz körül gyülekezett. Itt folyt május 17-én e háború második nagy csatája, amely úgymint a mollwitzi, Mária Terézia seregének vereségével végződött. De Frigyes helyzete még így sem volt rózsás; szövetségeseitől csak lanyhán támogatva, Mária Terézia udvarával békéről kezdett tárgyalni. A királynő, a június 12-én Boroszlóban megkötött és július 28-án Berlinben megerősített békében kész volt Szilézia északi feléről és a glatzi grófságról Frigyes javára lemondani.

Ilyen helyzetben Ghillányi tábornok lovashadtestének már nem sok dolga akad. Május havában a királynő más beosztásba helyezte őt és hadtestét az időközben altábornaggyá előléptetett Festetics József kezére bízta. A Festetics-hadtest harcairól, mivel azokat kis osztagok vívták s az egész hadviselés lazaösszefüggésű guerilla háború volt csupán, pontosabb adataink nincsenek. Ghillányi két magyar nyelvű levele, amelyet Hadikhoz intézett távozása előtt (április 20. és 26-án) még mindig tele van panasszal az insurgensek ellen, Hadikot igen megdicséri s megígéri neki, hogy: „...distingvált jó viselése és fölséges királynőnk szolgálatában előkerült alkalmatosságokban nálam tapasztaltatott attentiója miatt, — úgy bizonyos legyen benne Kegyelmed, hogy locis debitis representálni nem fogom elmulatni“.²⁷

A nap-nap után előforduló kisebb portyázó harcok közül mind az e korszakkal foglalkozó munkák, mind pedig Hadik önéletleírása egy nevezetesebb eseményről számolnak be röviden, mégpedig a Troppau és Ratibor között Zauditz—Kranowitz—Bojanov falvak között lefolyt hevesebb ütközetről. Ennek a harcnak legrészletesebb leírását ismét csak Hadik életrajzában találjuk. Az említett két nagyobb várost összekötő út a poroszok egyik legfontosabb hadtápvonala volt; ezt Hadik kémeivel állandóan szemmel tartotta. Amikor arról értesült, hogy aránylag kevés porosz csapat tartózkodik ebben a vonalban, azt javasolta Beleznay ezredesnek, hogy támadják meg 300 reguláris és 800 insurgens huszárral a Kranowitzban és Zauditzban tanyázó két porosz lovas karabélyos századot és szakítsák meg az összeköttetést Troppau és Ratibor között. Beleznay a javaslatot elfogadta

és maga állt a körülbelül 1400 lovasból összeállított csapat élére.

A 76 éves, de még teljesen frisserőben lévő Beleznay ezredest Hadik érdekesen jellemzi. Fiatal korában már II. Rákóczi Ferenc háborújában tüntette ki magát, mint vitéz kuruc lovastiszt. Félelmetesen bátor és portyázásairól híres ember volt, kitűnően verekedő, nagyszerű huszártiszt, de tanulatlan ember, aki a hadművészet és hadvezetés kérdései iránt nem is igen érdeklődött. A virtuosos verekedések hőse, merész vállalkozásokra mindenkor kész volt, de a reguláris nagy csatákat nem szerette. Ha azonban lovasrohamra került a sor, mindig a legelső vonalban vágatott. Gyengéje volt, hogy igen szerette a zsákmányt. Amikor Hadik egy alkalommal az ő jelenlétében huszárjainak megparancsolta, hogy minden figyelmüket az ellenség szíjjelverésére fordítsák és ne törődjenek a zsákmánnyal, Beleznay a szavába vágott. Kioktatta őt, hogy a zsákmány a legfontosabb dolog, ha az a huszárok kezében van, akkor szükségtelen magukat további veszélynek kitenni.

A régi kurucos portyázó hadviselés öreg képviselőjének — mint említettem — tetszett Hadiknak az a tervé, hogy a poroszokat megrohanják. Május 20-án (Hadik az esemény időpontját tévesen június havára teszi) elindultak Troppau felé. Másnap Smolkau mellett átkeltek az Oppam folyón és Kuchelna környékén megvárták a Kranowitz vidékére előküldött kém visszaérkezését. Ettől azt az értesülést kapták, hogy a troppau helyőrség már megtudta a Beleznay-ezred átkelését az Oppán és a Kranowitz—Ratibor vidékén tartózkodó Anhalt-Dessau hercegnek is megjelentette. Kranowitzban volt Frigyes porosz herceg testőr-vértes ezrede és egy lovas karabélyos század, hatalmas, 18-markos lovakkal. A testőrök pedig mind 17-markos hatalmas legények voltak. Kranowitz községet hevenyészett földsáncokkal vették körül és a lóról szállt karabélyosok heves tüzeléssel fogadták Beleznay közeledő lovascsapatát. Mivel éppen az insurgens lovasság volt elől, Beleznay nem merte a harcot kockáztatni, hanem visszavonult a kuchelnai erdőbe. Innen, Hadik tanácsára, a következő terv szerint nyomult újból előre. Kikerülték Kranowitzot és Bojanow és Wojnowitz között a mocsaras Zinna patakon átkelve, lóról szállva, erős lövöldözéssel d. u. 4 és 5 óra között hátulról megtámadták a kranowitzi sáncot, mert azt akarták elérni, hogy a lármára a szomszédos községek porosz őrsége kijöjjön a szabad mezőre, ahol lovasharcot vívhatnak. Rövid idő múlva csakugyan közeledett két erősebb csapat. Az egyik Kranowitz felől, a másik pedig a Dessau herceg személyes vezetésével, lengő zászlókkal, Ratibor felől. Bojanowban egy falakkal

körülvett erős major állott, Hadik azt hitte, hogy a poroszok először ott fogják magukat befészkelni. A fiatal Dessau herceg ezzel a mozdulatával azt akarta elérni, hogy a Belezna ezrednek ezt a részét elvágja a Kranowitz előtt maradt főcsapattól és azt megsemmisítse. Hadik, csak lovásza kíséretében, bátran Bojanow felé vágatott, hogy az ellenség állását kikémlelje, pár perc múlva követte őt lovascsapatának egy része. A község közelében két lovas pillantott meg, gyönyörű irlandi lovakon; azt hitte, hogy azok sétalovagláson lévő vidéki nemesek. Mivel minden katonai kíséret nélkül lovagoltak, Hadik feléjük vágatott, de ezek hirtelen megfordították lovaikat és a Bojanowba vezető mélyút felé vágattak. Mire Hadik odaért, megdöbbenve látta, hogy körülbelül 80 vértess fekszik az út árkában. Nem volt gondolkodásra sok ideje. Vágatás közben hátrafordult, és mintha csapata már közvetlen mögötte lenne, harsány kiáltással rohamot vezényelt. Szerencséjére ezekben a válságos pillanatokban már odaérkezett Belezna, ezredének legelső századaival. Hadik az elővédet lóról leszállította, egyik részét a mélyút elején vetette harcba, másik részével meg akarta kerülni annak túlsó végét, hogy hátbatámadhassa a major felé igyekvő porosz lovasokat. Merész támadásával nem sokat ért el, mert a mélyút túlsó végén, a majorhoz közel, egy földsáncokkal megerősített hosszú és széles árok megakadályozta a mocsáron keresztül vezető híd megközelítését. Hadik 40 embere, karabéllyal kezében, tehát csak tűzzel üldözhetette a majorba vonuló poroszokat. Ezalatt megérkezett a poroszoknak egy új lovasszázada. Ezek ellen Belezna 300 huszárt küldött. A magyar csapatnak sikerült a poroszok hátába kerülni: Hadik lóról szállt emberei a közeli házakból összeszedeti deszkák és cölöpök segítségével gyorsan hidat vertek a mocsár járhatatlan részén, Belezna lovasai ezalatt minden oldalról körülfogták a sáncokba menekült poroszokat. Ekkor hatalmas eső szakadt le, úgyhogy a porosz karabélyosok lövő fegyverüket nem tudták használni. Amikor látták, hogy majdnem körül vannak fogva és már csak Kranowitz felé szabad az út, kifutottak a sáncból és vágatva igyekeztek Belezna csapatának átkaroló támadása elől kimenekülni. A huszárok ennek láttára még hevesebben támadták őket, úgyhogy a poroszok Kranowitznál sem tudtak megállni, hanem Zauditz felé vágattak tovább. A harc még ekkor sem ért véget, mert a Dessau herceg, ezredének néhány századát még sebtében összeszedve, vágatott a küzdelem színhelyére. De Belezna ezredes sem hagyta abba az eddig eredménnyel kecsegtető harcot, hanem tovább verekedett és csak akkor szüntette be ismételt rohamait, amikor

már látta, hogy a poroszoknak sok veszteséget okozott és hogy egy újabb ellenséges csapat, 4 század porosz dragonyos, készül a harcba avatkozni. Megfigyelői azt is jelentették neki, hogy Ratiborból és Troppau felől is közelednek erős ellenséges csapatok. Gyorsan összeszedte lovasait és elvonult a küzdelem színhelyéről. 22-én ért vissza Fulnekbe. Az eredménnyel meg lehetett elégedve. Vesztesége holtakban és sebesültekben 54 ember volt ugyan, de a poroszok 150 embert vesztek; 210 porosz jutott Beleznay fogásába, huszárjai pedig azonkívül 227 lovat, két lobogót és 5 ezüst trombitát zsákmányoltak.²⁸

Festetits tábornok örömmel számolt be huszárjainak erről a szép haditettéről az Udvari Haditanácsnak. Július 1-én kapta Beleznay ezredes a Haditanácsnak azt a megtisztelő értesítést, hogy a királynő ő felségének is nagy örömet okozott a huszáros verekedés híre, mert jól tudta, hogy a magyar nemzet katonái, az ellenséggel való további harcokban is mindig ilyen szép eredményeket fognak elérni. Egyúttal megparancsolta, hogy azt a két zsákmányolt porosz zászlót, amelyeket Beleznay ezredes, Györky főstrázsamesterrel küldött hódolata jeléül a királynőnek, a magyar nemzet dicsőségére a Pozsony melletti Mária-Thal kolostor templomában helyezték el...²⁹

Festetits altábornagy jól tudta, hogy a derekas verekedésben Hadiknak milyen kiváló része volt. Levélben üdvözölte vitéz alezredesét Sternberg melletti táborából június 8-án: „... valamit contribuálhattam Kegyelmed dicséretes magaviselésének bizonyítására ezen utóbbi szép actionak alkalmatosságával is, azt el nem mulattam a Felséges Fejedelemnek tett relatiómba belétenni“.³⁰

Az 1742. év tavasza sok vitéz portyázó verekedésén kívül más tekintetben is nevezetes volt Hadik életében. Fulnekből, úgylátszik, gyakran átlovagolt a pár kilométernyire fekvő Odrau községbe s ott a pünkösdi ünnepek alatt megismerkedett Lichnowsky gróf idősebb leánvával, Mária Franciskával. Bár, mint életrajzában írja, eddig eszébe se jutott az a gondolat, hogy megházasodjék, mégis elhatározta, hogy megkéri a grófkisasszony kezét. Amikor, a boroszlói békekötéssel kapcsolatban, a Beleznay-huszárezredet a morva-sziléziai határszélről Prága felé küldték, dűlőre vitte a dolgot és távozásuk előtt, július 9-én oltárhoz vezette 19 éves menyasszonyát.

A házasság köré később egy romantikus legenda fonódott. A Beleznay-huszárezred (későbbi 10. huszárezred) történetében azt olvassuk, hogy amikor Hadik Graetz község közelében táborozott és a faluban lévő várkastélyt porosz

támadás fenyegette, az ott lakó fiatal Lichnowsky grófnő Hadikhoz fordult segítségért és a kastély tornyából nézte, hogy Hadik milyen vitézül verekszik és huszárai miképen zavarják el a poroszokat a kastély alól. Amikor Hadik a harc után a kastélyba visszatért, a grófkisasszony lelkesedésben kijelentette, hogy életét szívesen osztaná meg ilyen vitéz katonával. Hadik csakugyan feleségül vette őt s a fiatal asszony a későbbi harcokban mindig hűségesen elkísérte férjét.

Egy másik forrásmű, Hadiknak 1835-ben, németül írott életrajza ugyanezt mondja, azzal a különbséggel, hogy a regényes szerelmi történet színhelyét nem Graetzbe, hanem Odrauba teszi. Hogy igaz-e ez a történet, azt megállapítanom nem sikerült. Hadik csak azt írja életrajzában, amit fentebb elmondtam, a nélkül, hogy a grófkisasszony szemeláttára lejátszódott hősi jelenetről említést tenne. Valószínű tehát, hogy e házasság, minden regényes előzmény nélkül, két, egymásnak rokonszenves lény megismerkedésével kezdődött és bensőséges szerelmével végződött.³¹

A Beleznay-ezred július vége felé Prága alá került, a Lotharingiai herceg hadseregéhez, amely kezdetben Pisek körül táborozott, majd a francia csapatok visszavonulása után Prágáig követte őket. Az ezred azután Baranyay altábornagy lovashadosztályának kötelékében, később pedig Batthyány gróf lovashadtestében, a Prágát körülzáró csapatok vonalában, a Moldva jobbpartján foglalt állást. Ősszel csak kisebb lovasharcokra került a sor. A körülzárást végrehajtó csapatok parancsnoka, Lobkowitz Keresztély herceg lovassági tábornok, csak gyengébb erővel rendelkezett s azokat is kénytelen volt a beállott csikorgó hideg miatt Prágától kissé távolabb lévő községekben elhelyezni. Mint Hadik írja, valószínűleg titkos útasítást kapott, hogy tegye lehetővé a franciáknak Prágából való kivonulását. A francia csapatok december 17-én valóban kiürítették Csehország fővárosát és nyugati irányban, Eger felé visszavonultak. Lobkowitz herceg erre egész huszárságát utánuk küldte s ennek a lovasscsapatnak, főleg pedig a Festetits- és Beleznay-huszárezrednek jutott az a feladat, hogy nyomon kövesse a visszavonuló franciákat. Utóvédharcokban nap-nap után sok foglyot ejtettek, zsákmányt hoztak haza. Az ellenség rövid pihenő után Egernél átlépte a cseh határt és bajor földön, a Nab folyó mögött helyezkedett el. Lobkowitz hadteste követte a franciákat és csapatai az 1743. évre forduló téli hónapokat Amberg—Regensburg vidékén töltötték.

Markó Árpád.

JEGYZETEK.

A Mária Terézia korszakával foglalkozó általánosan ismert magyar történeti munkák felsorolását, amelyeket az általános politikai és történeti helyzet vázolásánál használtam, szükségtelennek tartom részletesen felsorolni. (Hóman—Szekfü, Marczali, stb., stb.) Az osztrák munkák közül ebben a vonatkozásban főként Arneht és Kretschmayr munkáira hivatkozom. A hadtörténeti részletekérdésekben e tanulmányom bevezetésében említett osztrák és porosz munkák adatait fogadtam el. Legnagyobb segítségemre volt Hadik András önéletrajza a m. kir. Hadilevéltár birtokában levő „gróf Hadik András tábornagy levéltára“ jelzésű gyűjteményben. Sajátkezű kézirat, díszes, arany metszésű piros bőrbe kötött könyvben féldoldalasan, néhol egész oldalon keresztülírt kézirat, amelynek 259. oldala után a számozás tévedésből nem 260. hanem 160-nal folytatódik és tart 209-ig, tehát összesen 509 oldalból áll.

A könyv főcíme a kötés külső fedelén: „*Synoptische Lebensbeschreibung des Feld. M. Gr: And: Hadik, von ihm selbst entworfen 1774.*“ A belső oldalon pedig: „*Mein, Andree Grafen von Hadik Synoptische lebens Beschreibung die ich in meinen 64-ten Jahr, und erlangten Hof Kriegs Raths Präsidentenstelle Anno 1774. eigenhändig, so weith als es Gott erlaubet: fort zu führen unternommen habe, A. G. v. Hadik mpr.*“

A rövidség kedvéért későbbi idézeteimben ezt a forrásművet röviden: „*Synopt*“ -al jelölöm meg. Ezen az életrajzon kívül volt Hadiknak még egy naplója, amelyet azelőtt a Ludovika Akadémia könyvtárában őriztek, de amely, alkalmassal a forradalmak idején, nyomtalanul eltűnt onnan. (Lásd Gyalóky Jenő megjegyzését a Hadtörténelmi Közlemények 1951. évfolyamának 7. oldalán).

Hadik András tábornagnak Hadilevéltárunkban őrzött levéltárának felhasználást okmányait ezekben a jegyzetekben „*Hadik-levéltár*“ megnevezéssel jelölöm meg.

* * *

¹ Leitfaden der Allgemeinen Kriegsgeschichte

A volt közös hadügyminiszterium megbízásából készült, a katonai Akadémiák tankönyveként. Wien, 1896. — 58—62. oldal.

² Österreichischer Erbfolge-Krieg 1740—48. Az osztrák Kriegerarchivban készült részletes munka. Wien, 1896. — I. kötet 2. rész 676. és következő oldalak.

³ Leitfaden i. h. 235—41.

⁴ *Alfons von Wrede*: Geschichte der k. u. k. Wehrmacht III. Band, Wien 1901, 242—245 oldalig. Az ezredet Alt-Dessewffynek nevezték (a későbbi 5. huszárezred) megkülönböztetésül egy másik huszárezredtől (a későbbi 8. huszárezred), amely 1755—1759-ig báró Dessewffy Imre tábornok nevét viselte (Jung-Dessewffy).

A 5-as Hadik huszárok története megjelent Bécsben 1895-ban: *Amon von Treuenfest*: Geschichte des k. u. k. Hussaren-Regiments Nr. 5.

Az 1756—1759-iki török háború eseményeinek összefoglaló leírását lásd a „*Kriegs Chronik Österreich-Ungarns*“ könyvben.

Bécsi Kriegsarchiv. 1885. 256—279 oldalon, a Dessewffy-ezred szereplését a Hadik huszárok ezredtörténetében. Ezt a hadjáratot teljesen újszerű feldolgozásban ismertette Dr. Rédway István, a Hadtörténelmi Közlemények 1935. és 36. évfolyamában. Ez a leg-
alaposabb és minden tekintetben legjobb forrásmunka.

Hadik kéziratai közül a háború adatait lásd a Synopt. 26—132 oldaldig és a Magyar Tudományos Akadémia kéziratárában őrzött munkájában „*Der Feldzug gegen die Türken vom Jahre 1759. Beschrieben vom Feldmarschal und Hoff-Kriegs- Praesidenten Andreas Grafen von Hadik, Im Jahre 1784. Von der eigenhändigen Urschrift abgeschrieben Im Jahre 1788.*“

⁵ Hadik huszárok ezredtörténete 61. oldal és Synopt 153—157. oldal.

⁶ Österreichischer Erbfolge-Krieg II. kötet 189. oldal.

⁷ Synopt. 142—143.

⁸ Synopt. 140—141. és Erbfolge-Krieg II. 183. oldal.

⁹ Hadik Levéltár 1741—III.—9. és 12.

¹⁰ Erbfolge-Krieg I. 180—1.

¹¹ Synopt. 145—148.

¹² U. o. 149—154.

¹³ Hadik-Levéltár 1741—IV.—30. és 31.

¹⁴ Synopt. 154. Ezredtörténet 64. old.

¹⁵ Synopt. 155—160. oldal.

¹⁶ Idézi Erbfolge-Krieg 366.

¹⁷ Synopt. 165—167.

¹⁸ Bécsi Kriegsarchiv. Feldakten Schlesien 1741—VII.—28. és Hadik-Levéltár 1741—VII. 17.

¹⁹ Synopt. 168—169. old.

²⁰ Festetés tábornok jelentése. Bécsi Kriegsarchiv, Feldakten Schlesien. 1741.—VIII.—ad 13.

²¹ U. o. és 3. huszárezred ezredtörténete 65—66. oldal. Erbfolge-Krieg II. kötet 403. A német nagy vezérkar hivatalos munkája: Die Kriege Friedrich des Großen. Der erste schlesische Krieg. Berlin, 1893. I. 78. oldal és Mitteilungen des k. u. k. Kriegsarchivs, neue Folge V. Wien 1891. Duncker: Zur Geschichte des ersten schlesischen Kriegs. 251. old. Synopt. 172—180. old

²² Erbfolge-Krieg III. 170—174. oldal.

²³ 5-as huszárezred története 67—68. oldal.

²⁴ Synopt. 180—186.

²⁵ Synopt. 180—181.

²⁶ Synopt. 189—190.

²⁷ Hadik-Levéltár 1742—IV. 2.

²⁸ Erbfolge-Krieg III. 720—22. és Synopt 195—198.

²⁹ A Beleznay-huszárezred parancsnokságának Protokollja. 6. számú jelentés. Kéziratok könyv a Hadik-Levéltárban. Könyvek 6. szám alatt.

³⁰ Hadik-Levéltár 1742. VI.—5.

³¹ Synopt. 198. A Beleznay-huszárezred (későbbi cs. és kir. 10. huszárezred) története. Gustav Ritter Amon von Treuenfest: Geschichte des kais. und königl. Husaren-Regimentes Nr. 10. Wien, 1892. 3. oldal — Maximilian Friedrich Thielen: „Des k. k.

Feldmarschall Lieutenants Andreas von Hadik, Zug nach Berlin 1757.“ Wien, 1835. 15. oldal. Megemlíti ezt a regényes történetet *gróf Desseroffy József* is rövid Hadik életrajzában, a Felsőmagyarországi Minerva (Kassa, 1825. IV. negyed. 395. oldal.) egyik számában. Amikor Hadik Lichnowsky gróf birtokáról a poroszokat elűzte: — „... szemmel látott tanúja lévén a Gróf és leánya a kastély ablakaiból hősi tettének, dobogó szívvel csudálkozó magzatját, a virtust becsülni tudó atya, mind ajánlotta, mind adta néki feleségül. Így jutalmaztatott meg a vitézség, így lett boldoggá a vitéz.

Tűzérésünk Belgrád bevételénél 1915 októberében.¹

Belgrád (fehér vár, a magyar történelemben Nándorfehérvár) már a rómaiak alatt Singidunum nevű város és egy légió állomáshelye volt. A középkorban Alba Graeca-nak hívták. Krisztus után 441 és 447 között a hunok kezébe jutott: 473 és 488 között a keleti gótok pusztították el, 583-ban pedig az avarok szállották meg. 1071-, 1127-, 1182- és 1319-ben, hosszabb-rövidebb időre, Magyarország ragadta el a bizanci császárságtól. A 14. században Belgrád a szerbek birtokában volt: 1455-ban Magyarországhoz került s mint magyar végvárat 1456-ban Hunyadi János vitéz hadával a törökök rendkívül heves támadásai ellen hősiesen megvédté. 1521-ig Nándorfehérvár néven Magyarország végvára volt a félhold ellen: ekkor elvesztettük és 1688-ig a törökök birtokában maradt. Ez utóbbi évben a szövetséges keresztény hadak, Miksa bajor választófejedelem vezetése alatt, felszabadították Belgrádot, azonban már a karlovici békében, 1699-ben, ismét át kellett adni a szultánnak. Ezután következett a Belgrádra olyan nevezetes 1717. esztendő, amelyben Savoyai Jenő herceg itt a törökön fényes győzelmet aratott és visszavonulásra kényszerítette. Belgrád tehát ismét felszabadult: azonban alig 20 év múltán, különböző kellemetlen körülmények miatt, az ott kötött béke értelmében újból török kézre került. 1789-ben Laudon tábornagynak heves támadás árán sikerült ugyan a várat elfoglalnia, de ez a felszabadítás ismét csak átmeneti jellegű volt, mert II. Lipót császár 1792-ben, a kedvezőtlen külpolitikai viszonyok miatt kénytelen volt a várat az ozmánoknak átadni. A 19. század elején vívott szerb szabadságharc folyamán Belgrád az újonnan alapított szerb fejedelemség fővárosa lett: a vár azonban török kézen maradt mindaddig, míg 1867-ben a portát diplomáciai úton arra nem kényszerítették, hogy azt is átadja. Nem sokkal azután, 1882-ben, Belgrád az önálló szerb királyság, 1919-ben Jugoszlávia fővárosa lett s ma lakosainak száma a külvárosokkal együtt kb. 535.000.

¹ A 25-ik évforduló alkalmából.

Belgrád a várból és magából a városból áll. A vár közvetlenül a Száva és a Duna torkolatában terül el és a felső és alsó várra oszlik. A felső vár a Duna felé lankásan lejtő, a Száva felé meredeken (47 m) eső hegyháton épült; régi várfalak és árkok fogják körül, van egy bástya, pajzsgátakkal (ravelin) ellátott főerődje, több laktanyája, kazamatája 500—600 fegyvec befogadására és egy kútja, melyhez több mint 300 kőlépcső vezet le. Az alsó, vízivárnak is nevezett várban sok árúraktár, műhely, a szép, 1719-ben Savoyai Jenő herceg alatt épült, úgynevezett „Károly császárcapu“ és szorosan a Duna mellett emelkedő „Nebojse“- („Ne félj“) torony van. Ez az egyedüli, mely a valamikor nagyszámú ilyen torony közül megmaradt.

Az előbb ismertetett belgrádi várat a 17. és 18. század folyamán több ízben megtámadták. Összehasonlításként ezek közül a három legjelentősebbet röviden ismertetjük:

1688-ban Miksa bajor választófejedelem seregével Zimony alá vonul. Belgrádtól nyugatra, a Cigányszigetnél, hadihídat vernek, az ellenséget onnan elűzik, utána a Száva déli partját elfoglalják és Belgrádot délről körülzárják. Az ozmánok Szemendriára vonulnak vissza, csupán janicsárok maradnak Belgrádban. Csak az ostromtűzés megérkezése után hajtották végre a támadást és foglalták el Belgrádot.

1717-ben Savoyai Jenő herceg seregével Pancsovánál (tehát keleten) átkelt a Dunán, mégpedig egy gyorsan vert hadihídon, mire az ellenség a várba vonult vissza. Minthogy erős török felmentő sereget jelentettek, Jenő herceg csak 1. harcrendjét állította fel a vár déli homlokzata ellen. A 2. harcrendet ezzel ellentétben dél felé fordította és erős sáncokat építtetett. Közben tényleg hatalmas török felmentő sereg hömpölygött Belgrád felé. Jenő herceg egy pillanatra sem habozott; a törököt döntően megverte és délre visszafűzte. Két nappal később a vár megadta magát. Ez a vállalkozás különösen merésznek mondható, mert Jenő herceg seregét csak két híd kötötte össze a hátszázaggal és ezenkívül a vár és a felmentősereg közé ékelve, könnyen váltságos helyzetbe kerülhetett volna.

1789-ben gróf Laudon tábornagy a Száván való átkelést Ostružnicánál hajtotta végre, tehát jóval nyugatabbra, mint Miksa bajor választófejedelem 100 évvel előtte. A várat délnyugatról támadta meg. A törökök abbahagyták a reménytelen küzdelmet. A győzők a várórségnek megengedték a szabad elvonulást, mire a császáriak megszállták Belgrádot.

A hadvezérek mindhárom esetben kitértek az északról jövő közvetlen út elől, mert a két folyam torkolata a belgrádi lövegek hatáskörletébe esett. Csak a világháború ho-

zott ezen a téren is fordulatot és ennek a tanulmánynak az a feladata, hogy a Mackensen-féle szembetámadással, tűzér-ségi szempontból, behatóan foglalkozzék.

A) A tűzérség alkalmazása a folyón való erőszakos átkelésnél.

Bevezetésül legyen szabad megemlítenem, hogy az ebben a fejezetben felsorolt elméleti fejtegetések az 1915. évben uralkodó harcászati nézeteknek felelnek meg, amikor ugyanis a repülőgépek harci tevékenysége még igen szerény volt, a páncélos jároművek (tankok) pedig még alig léteztek.

A folyón való erőszakos átkelés a legnehezebb harcászati feladatok közé tartozik. Ez az utóbbi megállapítás különösen akkor helytálló, amikor hatalmas folyammal kell megbirkózni, a számbajövő ellenfél figyelemreméltó katonai erényekkel rendelkezik és azonkívül jól fel is van szerelve. Mindebből önként adódik, hogy a tűzérség alkalmazására különös gondot kell fordítani.

Folyón való erőszakos átkelésnél sok, egészen különös körülmény játszik közre. Elsősorban az egész vállalkozásnak van egy meglehetősen válságos időszaka: az tudniillik, amikor az átkelő csapatok egy része, többnyire önmagára utaltan, már odaát van a túlsó parton, a második rész a vízen átkelőben, a maradék rész pedig még az innenső parton vesztegel, gyakran tájékozatlanul, nem tudva, hogy elől mi történik. Ezenkívül az egész partváltás az ellenség szeme előtt játszódik le, s ha a védő éber és elszánt, nagy előnyre tehet szert.

Ezért a tűzérségre hármló feladatokat alaposan át kell gondolni és számolni kell a harc minden változó eshetőségével, így visszacsapásokkal is. A tűzérség előkészületeit tehát úgy kell szabályoznunk, hogy az egyik lábával az innenső, a másik lábával azonban már a túlsó parton álló gyalogságunkat mindenkor lehetőleg erős tűzértámogatásban részesíthessük.

Ezekből a fontolgatásokból a tűzérség részére általában a következő feladatok adódnak:

1. Küzdje le a közvetlenül a folyópart mentén, de különösen a kiszemelt kikötő pontok közelében lévő összes ellenséges védőműveket.

2. Semmisítse meg az ellenségnek mindazokat az állásait, melyekből a hajóraszálló, a folyón átkelő, majd később partraszálló erőink hatásos tűzben tarthatók, vagy kiváltképpen oldalozhatók.

3. Rombolja szét a hátrább eső erődítményeket, amelyekben a partról elűzött ellenség újból ellenállhatna, vagy amelyekből friss erővel ellentámadást hajthatna végre.

4. Rombolja szét az ellenség összes akadályait.

5. Semmisítse meg, vagy legalább is fogja le azokat az ütegeket, melyek a gyülekezőhelyeket, a csapatok hajórá- és partraszállását, továbbá a túlsó parton való befészkelést, valamint a szűkebb hídfő eléréséig az előnyomulást zavarhatnák, vagy megakadályozhatnák.

6. Küzdje le vagy rombolja szét az ellenség háta mögött lévő törzseket, táborokat, hidakat, közelítő utakat, stb.

7. Küzdje le az ellenség figyelőhelyeit és a parancsnokságok állásait.

8. Semmisítse meg az ellenség folyami erőit, vagyis felfegyverzett vízijárműveit, továbbá mindama hajóit és uszályait, melyeket átkelő-tagjaink és hídjaink szétrombolása céljából indított el, úgyszintén víziaknáit is.

9. Fogja le az ellenség fényszóróit.

10. Szabályozza a légvédelmet és az ellenség kötött léggömbjeit küzdje le.

11. Támogassa a már áthajózott gyalogságot; kezdetben az innenső partról, később már áthajózott ütegekkel.

12. Pótolja bőségesen az áthajózott csapatok lövészerét.

Ennek a 12 feladatnak teljesítése megköveteli a) a mindenre kiterjedő és igen szabatos parancsolást, b) a végrehajtásban a harcászati parancsnoktól a legapróbb részletekig menő előkészítést és a megingathatatlan állhatatosságot, c) az alapos célfelderítést és az állandó, gondos összeköttetést a legfőbb parancsnokkal, a gyalogsággal és az összes tüzérparancsnokokkal.

Világos, hogy mindezek a feladatok a megszabott elméleti követelményeknek megfelelően összeségükben csak ritkán lesznek megoldhatók. Egyszer túlkevés tűzéség fog rendelkezésre állni, máskor a tűzeri felderítés és figyelés nem lesz mintaszerűen végrehajtható. Az is előfordulhat, hogy azért, mert az idő sürget, az előkészületek egy részéről le kell mondanunk; zivatar rongálhatja meg a távbeszélővonalakat, stb.

Láthatjuk tehát, hogy a legmagasabbfokú teljesítmények esetén is mind a vezetést, mind a gyalogságot, kellemtelen meglepetések érhetik. Ezeket a „válságokat” azonban az első pillanatban a gyalogságnak kell leküzdenie.

Kell, hogy itt rámutassak a folyón való erőszakos átkelés leggyengébb pontjára. Miután az első lépcső a túlsó parton az ellenség partmenti állásait rohammal elfoglalta és azokban berendezkedett, rendszerint további támogatást kell bevárnia, mielőtt támadását folytathatná. Ez a várako-

zás az egész átkelés legválságosabb ideje. A tűzér parancsnokoknak ezért ebben az időben különösen résen kell lenniök, hogy szükség esetén azonnal beavatkozhasanak.

Az alkalmazandó tűzérség számáról és lövegnuméról meg kell jegyezni:

A várható ellenállás foka, azaz a leküzdendő célok száma és kiterjedése határozza meg a lövegek szükséges számát és a lövészer mennyiségét. Az egyes lövegnumék aránya, a különböző öbólnagyságok alkalmazása, valamint a lövészer fajtája azonban a célok minéműségétől függ. Ugyancsak befolyásolja a tűzérség számvetését a térszín, különösen a túlsó part alakulása, valamint a folyó szélessége.

Persze kívánatos, hogy az ellenség egész állásrendszerét, gyalogságának valamennyi védőművét, összes ütegeit és figyelőit, továbbá a parancsnokok harci álláspontjait, stb. egyszerre tudjuk tűzzel elárasztani, mégpedig addig, amíg gyalogságunk az ellenség állásaiba be nem tört. Ezt az eszményi esetet azonban alig fogjuk valaha is elérni. Azonban az ellenség minden egyes ütegeivel szembe kell állítanunk egy-egy ütegiünket. Egves ütegeket ellenőrzőkként kell készen tartanunk, hogy azonnal az ellenség váratlanul fellépő új lövegei ellen irányíthassuk őket. Ezeket az ütegeket — ha főfeladatuknak megfelelő célok nem adódnak — másra is felhasználhatjuk.

Annak kiszámításához, hogy a gyalogság állásainak megtöréséhez mennyi tűzérség kell, ezeknek az állásoknak pontos ismerete szükséges. A földi felderítés egymagában nem elegendő; alaposan fel kell használni a repülőfelvételeket is. Általában a betörés helyének minden 100 méterére és a gyalogság egyéb állásainak minden 150 méterére egy-egy üteget számítunk. Ezenkívül egyes ütegeket az ellenség harci álláspontjainak és figyelőhelyeinek leküzdésére jelölünk ki.

Az alkalmazásra kerülő távolbaható ütegek száma az ellenség mögötti viszonyvoktól függ.

Mindenesetre arra kell törekedni, hogy az ott levő törzsek szállásai, táborok, hidak és menetvonalak legalább is zavarhatók legyenek.

Végül fontos, hogy az így kiszámított adatokat a legkisebb szükségletnél nagyobbra vegyük, mert a helyzet a támadás napjáig hátrányunkra változhat.

A lövészer kiutalására szabály, hogy a tűzérség tüzét, az egyes lövegsövegek részére megengedett legnagyobb tűzgyorsaság és a tűztervben kiszámított idő alapul vételével a rohamig, a roham alatt és egy bizonyos ideig az után is fenntarthassuk.

Ennek megfelelően, a rendes lövészerjavadalmazáson kívül, legyen még további 2—3 napi javadalmazás a tüzelőállásban, vagy annak közelében, hogy a tűzértség mindenképen hosszabb és hathatós tűzharcot folytathasson anélkül, hogy azonnal lövészerpótlásra szorulna.

Az egyes lövegnekem, öblök és lövészerfajták alkalmazásának fejtegetése nem tartozik ennek a tanulmánynak keretébe.

Most pedig térjünk át a Belgrád előtti eseményekre.

B) Események.

A központi hatalmak összeköttetését a Gallipoli-félszigeten nehéz harcban álló Törökországgal, egyrészt Szerbia teljesen megakadályozta, másrészt pedig az ententehez hajló román királyság mindinkább megnehezítette. Ha tehát Törökország legyőzését el akartuk hárítani, szükségessé vált, hogy a hozzá vezető utat szabaddá tegyük. Ez Szerbián és annak elfoglalása után a központi hatalmak iránt jóindulatot tanúsító Bulgárián át vezetett. Ez utóbbi ugyan mozgósított, s ezzel a szerb haderő egy részét lekötötte, a támadással azonban még habozott és csak akkor avatkozott a háborúba, midőn Németország és Ausztria-Magyarország a Duna déli partján már kézzelfogható eredményeket ért el.

Meg kellett fontolni azt is, hogy az entente 1915 szeptemberében Szalonikiben befészkelődött és ott egy keleti hadsereget (Serrail) szervezett, a szerbek közvetlen támogatása végett.

Végül számolni kellett a Balkánon esetleg hamar beköszöntő szigorú téllal is.

Mindezek mérlegelése után, a központi hatalmak elhátározták, hogy Szerbiát minél előbb megtámadják és döntően megverik.

A nehéz, de megtisztelő feladattal az Oroszországban győztes hadvezért, Mackensen német tábornagyot bízták meg, aki a szövetséges hadak körében is a legnagyobb tekintélynek és bizalomnak örvendett. Egy hadseregcsoportot rendeltek alá, azzal az utasítással, hogy a Duna és Száva folyón át, észak-déli főirányban szembe támadja az ellenséget. Ez a hadseregcsoport¹ a Gallwitz tűzértségi tábornok parancsnoksága alatt álló 11. német hadseregből (3 német hadtest) és a Kövess gyalogsági tábornok parancsnoksága alatt álló 3. hadseregből (VIII., XIX. osztrák-magyar hadtest és XXII. német tartalék hadtest) mint tulajdonképeni lököerőből állott. Ehhez járult még: a 62. osztrák-magyar

¹ Vezérkari főnöke Seeckt német vezérőrnagy volt. (Főhadiszállása: Temesvár.)

gyaloghadosztály (Kaiser altábornagy) a Drina mentén, Sorsich altábornagy csoportja a Száva mentén, Haustein vezérőrnagy népfelkelő dandára a 3. és 11. hadsereg között; a 11. hadseregtől keletre Filöp altábornagy osztrák-magyar csoportja Orsováig és végül a cs. és kir. dunai hajóraj.

Térszín dolgában Mackensen főerői a folyók északi oldalán igen kedvezőtlen, ezzel szemben a szerbek Belgrádnál az elképzelhető legkedvezőbb helyzetben voltak. Ugyanis a magyar part teljesen lapos és fedetlen, részben mocsaras is, ellenben a szerbek dombos, 50 méterig emelkedő térszínen állottak.

Rendes körülmények között a Duna Belgrádnál 600—700 m. széles; a Száva pedig szélesebb, mint a Duna Bécsnél. Esős időszakban ezek a folyók gyakran kiáradnak és a környező vidéket kilométerekre elöntik.

A támadás idejében a Duna és a Száva erősen megáradt. Ehhez társult még a minden év őszen fellépő „Kosava” nevű igen kellemetlen keleti szél. Az ennek következtében jelentkező erős hullámverés útászeit kemény próbára tette.

Az átkelésnél a 3. hadsereg előnyomulásának vonalai ezek voltak:

A VIII. hadtestnek (Scheuchenstuel tábornagy) egyenesen Belgrádon át, a XXII. német tartalék hadtestnek (Falkenhayn lovassági tábornok) ettől nyugatra mindkét Cigányszigeten át, a XIX. hadtestnek (Trollmann altábornagy) pedig még nyugatabbra Boljevcinél és Kupinovonál kellett a Dunán, illetve a Száván való átkelést kierőszakolnia. Ennek a három hadtestnek gyülekezését a Dunától keletre Mrazek vezérőrnagy népfelkelő dandárának, Belgráddal szemben a Duna nyugati partján Haustein vezérőrnagy népfelkelő dandárának és a XIX. hadtesttől nyugatra Sorsich altábornagy csoportjának kellett fedeznie.

A felvonulás október elején nagyjában bevégeződött.

A főlövés könnyítése végett, a XIX. hadtestnek, a Sorsich csoportnak és a 62. gyaloghadosztály egy részének egy nappal korábban tüntetőleg előre kellett törnie, hogy ezzel az ellenség tartalékjainak főerőink elleni harcbevételét megakadályozzák.

A VIII. hadtest tűzérségének szervezetszerű parancsnoka, egyúttal a Belgrád előtti összes tűzérségnek feje Haam vezérőrnagy volt. Belgrád várának tervezett megtámadása és egyéb körülmények miatt, a VIII. hadtest szervezetszerű tűzérségén kívül, még egy 62 nehéz és közepes lövegből álló tűzértömeget is alája rendeltek.

A XXII. német tartalék hadtestnek és a XIX. osztrák-magyar hadtestnek aránylag sokkal könnyebb feladatokat

kellett megoldaniok, ezért jóval kevesebb nehéz tűzérsséggel látták el őket.

A VIII. hadtest tűzérsségének csoportosítása ez volt:¹

Összesen 137 löveg. Ezek a harcmező térszínalakulásának és az ehhez szabott csapatelosztásnak megfelelően, az említett három tűzérszakaszra voltak felosztva.

A német XXII. tartalék hadtest tűzérssége, mely Belgrád bevételében szintén résztvett, kb. 140 lövegből állott. Nehéz csoportját Schradin ezredes vezette. Ennek a csoportnak volt: 6 nehéz német meredek lövedékpályájú ütege, 1 — 30.5 cm. mozsaras ütege, 1 — 24 cm. mozsaras ütege, 1 — 15 cm. mozsaras ütege, 1 — 15 cm. 99 M. tarackos és 1 — 10.4 cm. 15 M. ágyús ütege, összesen: 40 közepes és nehéz lövege Surčin-Jakovó területén.

Belgrád megtámadásánál még a cs. és kir. dunai hajóraj kb. 50 lövegével is számolni kellett.

Belgrád ellen hatott tehát: a VIII. hadtest egész tűzérssége, a német XXII. tartalék hadtest nehéz tűzércsoportja és a dunai hajóraj tűzérssége, összesen kb. 250 löveg.

A tűzérsségnek, nagy számbeli fölénye ellenére, igen nehéz feladatokat kellett megoldania. Annál nagyobb lelki ismeretességgel kellett tehát felkészülni.

Első feladat az ellenség erődítéseinek és ütegeállításainak pontos megállapítása és felderítése volt. Számos repülőt küldtek ki, s ezeknek fényképfelvételeit külön térképsztyában dolgozták fel. Az ellenség ütegeinek pontos helyét az északi partról háromszögeléssel még ellenőrizték is.

A légi felderítés alapján Belgrád védőrendszeréről ezt a képet lehetett alkotni:

a) A part mentén többszörös drótakadállyal és retesz-állásokkal ellátott srappnellálló lövészárók húzódtak. A Száva partján egymás mögött több védőállás volt.

b) Egy ugyanígy megépített védővonal húzódtak a vasúti töltés mellett.

c) Két támaszpont volt kiépítve, melyek mind a Kalimegdan, mind a VI. Vračar erődvonalait oldalozva (hosszszant) pásztázhatják. Ezenkívül számos laktanya és ház szintén védelemre volt berendezve.

d) A Kalimegdanon levő erődítések egy része betonból épült. Ezek, valamint a részben sziklába robbantott kazamaták, továbbá a régi sáncok és várfalak 15 cm. lövedékek ellen védtek.

e) A várostól délre a Topčidersko-brdo, Banovo-brdo és Zeleno-brdon át támaszpontokkal ellátott erődvonal húzódtak.

f) Az akadályok a VI. Vračaron és a Banovo-brdon vol-

¹ (Lásd a táblázatot a 209. oldalon.)

A Dunától keletre lévő tüzérszakasz (Adler ezredes)	Devčić őrnagy tüzérsoportja	1—15 cm. 99 M. tarackos üteg 1 - 15 cm. 14 M. tarackos üteg 1—10.4 cm 15 M. ágyús üteg 1—30.5 cm. 11 M. mozsaras üteg	12 löveg	Pancsovától délre
	Radl alezredes tüzérsoportja	2 — tábori tarackos üteg 2 — hegyi tarackos üteg 2 — 12 cm. 80 M. ágyús üteg	24 löveg	Bárányostól (Ovcsa) délre
	Augste alezredes tüzér- csoportja	2 — hegyi tarackos üteg 2 — 15 cm. 99 M. tarackos üteg	16 löveg	Borcsától délre
	Erlér ezredes tüzér- csoportja	5 — tábori ágyús üteg 4 — hegyi ágyús üteg	36 löveg	Uj- Borcsánál
A Dunától nyugatra lévő tüzér szakasz (Falbrecht ezr.)	Coffin százados tüzérsoportja	1—15 cm. 15 M. ágyús üteg 1—15 cm. 14 M. tarackos üteg 1—12 cm. 80 M. ágyús üteg 1—10.4 cm, 15 M. ágyús üteg	11 löveg	Marienhofnál
	Falbrecht ezredes tüzérsoportja	2 — tábori ágyús üteg 2 — hegyi tarackos üteg	16 löveg	Zimoun előtt
Zimonyi tüzérszakasz (Reif alezredes)	Reif alezredes tüzérsoportja	4—30.5 cm mozsaras üteg 1—42 cm. tarackos üteg (osztrák-magyar) 1—42 cm. tarackos üteg (német) ¹	10 löveg	Zimonytól északra és északkeletre
	Chytil százados tüzér- csoportja	3—18 cm, 80 M. ágyús üteg	12 löveg	Zimonynál

¹ A 11. német hadsereg 5. számú „Berta-ütege“ volt.

tak a legerősebbek és legszélesebbek és több sorban húzódtak a támaszpont körül.

g) Ütegalállások a Kalimegdanon, a VI. Vračaron, a Topčidersko-brdon, a Banovo-brdon és a VI. Vračar lejtőjén a temetőnél voltak. A többi jól rejtett ütegalállást a repülőök nem tudták felfedezni.

h) A Kalimegdanon, a Topčidersko-brdon és a VI. Vračaron nagyobb fényszórók voltak elhelyezve.

i) A nagy Cigánysziget északi és déli partja mentén rezeszállásokkal ellátott lövészárók húzódtak. Mindkettőt futóárkok kötötték egymáshoz.

k) A vártüzérség nagyon kevert volt. Korszerű tábori lövegek mellett sok régi mintájú és korszerű mind angol, mind francia nehéz löveg, valamint régebbi rendszerű várloveg állott.

A tüzérségnek kijutó feladatok igen sokfélék voltak. Legelőbb a kikötőpontokat kellett megtisztogatni. Ezért a parti erődítéseket, a műszakilag megerősített vasúti töltést és az ezek előtt levő akadályokat és oldalozó műveket kellett szétrombolni. Azután a kikötőhelyek mögött, a Kalimegdanon, a VI. Vračaron levő védőműveket, a Nebojsetornyt stb., továbbá mindazokat az ütegeket kellett leküzdeni, melyek magát az áthajózást és a már áthajózott csapatokat veszélyeztették. A hátráblévő ütegeket és támaszpontokat, melyek támadásunkat veszélyeztethették, szintén le kellett gyűrni. Hasonlóképen iparkodni kellett a kikötőhelyekhez vezető menetvonalakat és az ott lévő városrészeket tűzbe fogni, nehogy az ellenség ismét harcba vethesse szétugrasztott osztagait, vagy lövegeit. Azonkívül ajánlatos volt a már átkelt gyalogságnak tüzérséggel való támogatásáról is gondoskodni, mégpedig a kikötés pillanatától kezdve, a városba való benyomulásig és azon túl a szűkebb hídfő eléréséig.

A közelharcütegeknek csak a tűzroham pillanatában, azaz fényszóróink működésének megkezdésekor volt szabad a lövést megkezdeniök.

A világítási viszonyok (az általános lövőirány délkelet felé volt) délelőtt nem kedveztek a célmegfigyelésnek. Ezért a belövést délután kellett végrehajtani. Másrészt egy délután a belövésre és hatásos tűzre túlkeves volt. Ennek megfelelően a belövést október 5-én délutánra, a hatásos tüzet 6-ra és az áthajózást 7-én éjjelutánra rendelték el.

A tüzérség részére külön, alaposan megtervezett és teljesen elkülönített távbeszélő hálózatot építettek.

Mivel az ellenség nem szólaltatta meg tüzérségét és mi a szerb lövegek elhelyezéséről repülő- és kötött léggömb megfigyelésünk ellenére is csak igen keveset tudtunk, egy

álmonitort eresztettünk víznek, hogy az ellenfél tűzéréségét lövésre csábítsuk.

Gyalogságunk partra szállását, kb. 500 m-re az ellenségtől, egy páncélozott, géppuskákkal és egy löveggel felszerelt vontatóhajónak kellett volna támogatnia. Ez egyúttal üzö támaszpontul is szolgált volna. Azonban hibás szerkezete miatt nem alkalmazták.

Nem volt könnyű dolog, annyi kísérő körülmény közegette a tűzérési előkészítés után azonnal meginduló áthajózás időpontját és módját meghatározni. Alapelvül szolgált, hogy az éj folyamán annyi csapatot hajózzunk át, amennyi okvetlenül szükséges ahhoz, hogy ez a legrosszabb sorsra utalt erőnk a következő est beálltáig az ellenséges parton kitarthasson.

A lövészerre vonatkozólag ezt kell megjegyezni:

A gyaloghadosztályok könnyű ütegeit annyi lövészerrel látták el, hogy a partváltás után teljes javadalmazással szállhattak harcba. Ezért az erőszakos támadás kezdetekor 4—5 napi javadalmazással szerelték fel őket. A nehéz ágyúk és tarackok 3, a mozsarak 2 napi javadalmazást kaptak. A Pancsovánál álló nehéz tűzércsoportot, feladatának fontossága miatt, valamivel jobban látták el lövészerrel.

Az egynapi javadalmazás ez volt:

Löveg-nem:	Lövegen-ként lövés:	Löveg-nem:	Lövegen-ként lövés:
Hegyi ágyú	500	15 cm. 80 M. ágyú	300
Hegyi tarack	400	15 cm. 99 M. tarack	250
Tábori ágyú	500	15 cm. 14 M. tarack	250
Tábori tarack	400	18 cm. 80 M. ágyú	150
10·4 cm. 15 M. ágyú	180	24 cm. 98 M. mozsár	80
12 cm. 80 M. ágyú	375	30·5 cm. 11 M. mozsár	100
15 cm. 15 M. ágyú	75	42 cm. L/15 tarack	ismeretlen

Nagyon messzire kalandoznánk, ha a 3. hadseregparancsnokságnak a Dunán és a Száván való átkelésben a tűzéréség működését szabályozó irányelveit, a VIII. hadtestparancsnokságnak az erőszakos támadáshoz kiadott tűzter-

vét, továbbá a tűzér-szakasz és tűzercsoportparancsnokok tűzparancsait eredetiben szószerint ismertetnénk. Ezért mindebből csak a legszükségesebbet érintjük. Ezeket az intézkedéseket, melyek nagyjában az első, elméleti részben foglalt alapelveket ölelték fel és természetesen Belgrád különleges esetére voltak alapítva, a hadseregpáncsnokság csak általánosságban fogalmazta meg; a tűzercsoportparancsnokok azonban minden egyes üteg részére a legaprólékosabb részletig kidolgozták.

Ezek szerint az egyes tűzercsoportoknak kiúttalt feladatok ezek voltak (7. melléklet):

Pancsova (Devčić őrnagy): A Samaron, a Miličevobrdon és Liparon levő tűzérség és fényszórók, valamint a VI. Vračaron levő védőművek lerombolása.

Bărănyos (Ovča) — Radl ezredes: A VI. Vračaron levő tűzérség és fényszóró, továbbá a vágóhídnál és a vasúti töltésnél lévő védőművek leküzdése.

Borcsa (Augste alezredes): A partmenti, azaz a vártól délre a vasúti töltés mentén húzódó erődítések lerombolása.

Új-Borcsa (Erlér ezredes): Közelharci célok, a gyalogság támogatása: zavarótűz.

Marienhof (Coffin százados): A Topčidersko-brdon és a Banovo-brdon levő tűzérség és fényszórók leküzdése és a pályaudvarnál lévő védőművek lerombolása.

Falbrecht ezredes tűzercsoportja: Közelharci célok, a gyalogság támogatása; zavarótűz.

Zimony (Reif alezredes): A régi várban (Kalimegdan) az erődítések és a tűzérség, továbbá a partmenti és a vasúti töltésen levő erődítések lerombolása.

Chytil százados tűzercsoportja: A Kalimegdan várfalainak lerombolása.

Schradin ezredes nehéz tűzercsoportjának, mely a XXII. német tartalék hadtestnek volt kiutalva, a nagy Čigányszigeten, a Topčidersko-brdon és a Banovo-brdon levő védőműveket kellett lerombolnia. Ez a tűzercsoport épúgy tudott a VIII. hadtest jobb részének harci területére hatni, mint ahogy ennek a hadtestnek nehéz tűzérsege nagyobbára képes volt a német hadtest harci területére lőni. Ez a lehetőség a szövetségesek tűzérsegeinek hatóképességét jelentősen fokozta.

A legérdekesebb a legnehezebb lövegekkel ellátott tűzercsoport volt, miért is annak tevékenységéről közlünk néhány adatot:

A zimonyi nehéz tűzérszakasz feladata ez volt:

A Kalimegdanban és annak közvetlen közelében mindazoknak a harci állásoknak rombolása, melyek a Kozarszigetről tervezett áthajózásunkat zavarhatnák, mégpedig:

1. A vágóhídhöz vezető vasúti töltésen lévő gyalogsági állások.
2. A keleti arcvonal közelében levő nehéz francia üteg.
3. Az alsó és felső vár keleti arcvonala.
4. A Kalimegdanon levő könnyű, álló (stabil) lövegek.
5. Időnként tüzelő hangar-lövegek.
6. A gyalogsági laktanyában levő könnyű lövegek és géppuskák.
7. A vezérkari épület mögött levő rejtett üteg.
8. Gyalogságunk részére réstörés a keleti arcvonalon.

Rendelkezésre állt: 1 db. 42 cm. osztrák-magyar tarack (a 11. lövés után a tüzelést be kellett szüntetnie), 1 db. 42 cm. német tarack 4 lövéssel, 8 db. 50.5 cm. mozsár és 12 db. 18 cm. 80 M. ágyú, összesen 22 löveg.

Tüzelosztás a lövés első napján: az osztrák-magyar 42 cm. tarack és 2 db. 50.5 cm. mozsár a Kalimegdan keleti arcvonalai és a francia üteg ellen. A német 42 cm. tarack a VI. Vračaron levő védőművek, 12 db 18 cm ágyú és 4 db. 50.5 cm. mozsár a töltésen levő állások, 2 db. 50.5 cm. mozsár időnként a vágóhídi üteg ellen. A 18 cm. ütegek időnként a vezérkari épületnél levő üteg, a székesegyháznál és a Moszkvaszállodánál újonnan fellépő ütegek ellen.

Az ütegek tevékenysége: október 5-én délután belövés, október 6-án hatásos lövés, október 7-én 2 óra 30 perctől 2 óra 40 percgig; nappali célok ellen élénk tűzcsapások: 2 óra 40 perctől 5 óráig; a tüzet 500—1000 méterrel tovább délre kell áthelyezni, hogy a partraszállást megkönnyítsék. Napközben hatásos lövés. Október 8-án az összes mozsarak a Kalimegdanra lőnek.

A tüzelés hatása: A vasúti töltés látható részén sok találatot lehet megfigyelni. A vár keleti arcvonalai nagyterjedelmű rombolásokat mutatnak. Rést nem tudtak törni, mert a rendelkezésre álló idő túlrövid volt. A hosszú lövések nem veszttek kárba, mert lövészárkokat és megerősített városrészeket találtak el. A francia üteg fedezékeit szétlőtték, lövegeit leküzdötték. A gyalogsági laktanyát október 6-án pusztították el. A Kalimegdanon levő könnyű tüzéség október 6-án elhallgatott.

A lövések száma: 50.5 cm. 650, ebből kb. 470 a Kalimegdanra; kereken 120 találatot számláltak. Ezenkívül 15 — 42 cm. lövés és 1550 — 18 cm. lövés.

Zsákmány: 35 drb. ósdi lövegcső; 2 drb. 7 cm. korszerű löveg a Kalimegdanon; ugyanott még 5 nehéz angol és francia löveg; 2 francia löveg a Topčideren; 2 drb. 90 cm. fényező és igen sok lövészer.

A folyami hadról ezt kell megjegyezni: A dunai hajórajnak, mely a belgrádi támadást hatásosan támogatta és

főként a „Körös“, „Leitha“, „Temes“, „Inn“, „Enns“ és „Maros“ monitorokból, továbbá néhány órászadból és felfegyverzett gőzösből állott, ez volt a tűzereje: 13 korszerű 12 cm. hajóágyú, 11 drb. 12 cm. hajótarack, kb. 20 drb. 7 cm. tengerészlöveg és egynéhány 47 mm. gyorstűzelőágyú.

Feladata:

1. Az ellenséges állások lövetése közvetlen közelből, ha a szárazföldi tűzéréség nem lát.

2. Szorult helyzetben levő gyalogságunk megsegítése azzal, hogy

a) a hajók a tüzet magukra terelik,

b) a gyalogságunknak különösen kellemetlen célokat leküzdik.

3. A házakban vagy tornyokban befészkelte lövegek vagy géppuskák közvetlen telitalálattal való megsemmisítése.

4. Tűzéréségünk tűzvezető jeleinek átvétele és továbbítása. Löveghelyesbítések zászlójelzéssel vagy drótnélküli távirón.

Szép példaként említjük meg, hogy a „Körös“ monitor október 8-án 150 m-re közelítette meg a partot és átlöve annak a vasúti töltésnek pereme felett, melyet gyalogságunknak az öldöklő szerb géppuska miatt el kellett hagynia, egy nagy házat rommá lőtt. Gyorstűzzel, egyik találattal a másik után elpusztította a házban levő géppuskákat, melyek derék gyalogságunk előnyomulását mindaddig lehetetlenné tették. Mindez csak néhány perc műve volt s a védő fejesztetten menekült.

Mondjunk még egy pár szót a tűzér harcieszközökhöz tartozó fényszórókról is.

Közülök Belgrádnál ezeket alkalmazták: egy-egy 150 cm., 120 cm. és 90 cm. Zimonyban; egy 120 cm. és 90 cm. Pancsován és egy-egy 90 cm. és 55 cm. Huja szigeténél. Ezenkívül minden gyaloghadosztálynak (57. és 59.) 2 drb. 70 cm. fényszórója volt.

Tevékenységük kezdetben a tűzéréség lőtte célok megvilágításában, később az ellenség fényszóróinak és sejtett figyelőinek vakítása volt.

A nagy tűzesetek folytán keletkezett majdnem nappali viláosság miatt, a fényszórók teljesértékű munkát nem végezhettek.

Ugyane miatt nem sikerült a kikötőhelyeket sem fényükkel vakítani. Meg kell itt jegyezni, hogy az áthajózás műszaki vezetői gyakran túlságosan érzékenyek voltak. Így ismételtelen előfordult, hogy vizijáróműveink azonnal irányt változtattak, mihelyt ellenséges fénycsóvába kerültek. Ebből ugyanis még nem következett az, hogy az ellenség valóban észre is vette pontonjaink közeledését. Ezt csak az ellenség

tüzelése árulhatta volna el. Igen ügyes volt utászainknak az a fogása, hogy azokkal a pontonokkal, amelyek közel voltak, azonnal a Kalimegdan árnyékába eveztek és ezzel a tűzhatásból menekültek.

*

Belgrádot a „háború kapu“-jának nevezték az ozmánok — mert a Nyugat ellen irányuló háborúikat innen indították. Sok erőszakos támadást ért meg, de valamennyi közül talán a legmerészebb és legtalpraesettebb az 1915 október 6-tól 9-ig végrehajtott támadás volt. Nem csoda, hogy a szerbek, elmúlt idők tapasztalataira támaszkodva, ezt a támadást eleinte „tüntetés“-nek vélték.

Az események így folytak le:

Október 5.: A belövést tervszerűen hajtották végre és az esti szürkület beálltakor befejezték. Az ellenség nem válaszolt; tevékenységét csupán repülőink lövetésére korlátozta. Több elkésve érkezett üteg csak az általános belövés után ment állásba.

Az élénk fényszórás kb. éjfélig tartott; ezalatt Belgrád városa is mély sötétségbe borult. Éjfél után álmonitorunkat útnak indították; az ellenség azonban óvatos volt és nem lőtt.

Október 6.: Mivel délelőtt a látási viszonyok kedvezőtlenek voltak, tűzérsegünk a hatásos lövést 14 órakor kezdte meg. Ennek folyamán a régi várfalakat alaposan rombolta; a vasúti töltést is erősen megrongálta és a város gyárnegyedében, valamint a vasúti állomásnál kiterjedt tüzeket okozott. A szerb tűzérseg csak néhány lövéssel válaszolt.

A kirendelt repülők sem magában Belgrádban, sem a várostól délre nem észleltek mozgást. Ebből arra lehetett következtetni, hogy a szerbeket megleptük.

Október 6-ról 7-re virradó éjjelen: Könnyű ütegeink egész éjjel zavarták a parti erődítéseket, a Kalimegdant és az ellenség ismert ütegeállításait. A szerbek által elhelyezett viziaknákat eltávolították.

2 óra 30 perckor kezdődött egész tűzérsegünk tűzzel való orkászzerű rajtaütése; ugyanakkor valamennyi fényszóró is teljes működésbe fogott. A tűztervnek megfelelően, ütegeink egy része 2 óra 40 perckor 200 méterrel, 2 óra 50 perckor további 200 méterrel előbbre vitte a tüzet a város felé.

Itt még közbe kell iktatnunk, hogy:

A VIII. hadtest betörési helyeként a partnak a Nebojsetoronnytól a négyszögletes toronyig húzódó részét választották ki, és ennek megfelelően állapították meg ezen belül a kikötőhelyeket.

Az első áthajózó lépcsőt 4 zászlóalj alkotta; kettő Zimonyról, kettő tőle délre.

Ezzel a tulajdonképeni támadás megkezdődött. Reggeli 3 órakor, amikor mindkét folyamat egyrészt a fényszórók csóvája, másrészt a sok tűzvész megvilágította, még sehol sem lehetett áthajózótagokat megfigyelni. Csak 4 órakor, tehát egy szívszorongató óra elmúltával tűntek fel az első pontonok a Kalimegdan előtt, ahol pusztító tűzzel fogadták őket. A vitéz és elszánt ellenség — mert az volt a szerb — éppen lélegzethez jutott és ezt az áldatlan órát alaposan kihasználva, gyalogságát, géppuskáit, aknavetőit és fedezékben lévő lövegeit ismét állásba vitte. Sok ponton telitalálat következtében a legénységgel együtt elmerült, mások legénységét géppuskatűz pusztította el; így azután az ár kormány nélkül eldortorta a járóműveket. Sok ember partraszállásnál, kézigránát, vagy aknarobbanás folytán pusztult el. Virradatkor az áthajózást a szerb tűzérség miatt be kellett szüntetni.

Október 7.: Mindent megkíséreltek, hogy a szerb partra tett gyalogságot az északi partról támogassák. Ez azonban sokhelyt, az ellenség állásainak közelsége miatt, nem volt lehetséges. De ott is, ahol mindkét vonal egymástól távolabb volt, a segélynyújtástól el kellett állni, mert a két part között nem lehetett távbeszélő összeköttetést teremteni. Jelekkel sem holdogultak, mert a szerb tűzérség a jelzőállomásokat azonnal tűzzel árasztotta el. Napközben tűzérségünk ismét az ellenség ütegeit vette célba.

A Kalimegdanon és a VI. Vračaron kiválóan elhelyezett ütegek leküzdése nem sikerült; pedig éppen ezek ártottak legsúlyosabban napközben már áthajózott gyalogságunknak. Ezen a monitorok enyhítettek némileg azzal, hogy a tüzet a gyalogságról magukra terelték.

Október 7-ről 8-ra virradó éjjel, a megszakított áthajózást folytatták. Mivel pontonjaink nagyrésze elsüllyedt és sok derék utászunk holtan vagy sebesülten kivált a harcból, az áthajózás a második éjjelen kisebb lépcsőkben és sokkal mérsékeltébb ütemben folyt. Mindkét folyam ismét nagyon jól meg volt világítva és a szerb tűzérség ezúttal is bőségesen arathatott. Különösen a gyalogság fáradozott rajta, hogy partratett csapatainkat a vízbe vesse vissza. Azonban tűzérségünknek időközben sikerült a már átkelt gyalogsággal összeköttetést teremteni, az ellenség kellemetlen ütegeit lefogni és a szerb ellentámadást is korlátozni. Így volt lehetséges, hogy annyi csapat hajózott át, hogy végveszélytől már nem kellett tartani.

Október 8.: A tulsó parton lévő gyalogság és az északi parton álló tűzérség között ismételten megszakadt a kábelösszeköttetés s így délelőtt a kedvezőtlen látási viszonyok miatt, mindennemű tűzértevékenység szünetelt. Csak a

monitorok lőttek jó eredménnyel és több telitalálat, valamint tekintélyes veszteség ellenére is, esig állották az ellenség egyesített tüzét.

Délben a tüzérség teljes erővel folytatta a lövést. Gyalogságunknak végre sikerült a monitorok egyikével érintkezésbe jutnia, s ennek tüzét a Kalimegdanon elhelyezett lövegekre irányítani. Sorsuk ezzel meg volt pecsételve.

Mivel a „Körös“ monitor a vasúti töltésen levő szerb gyalogságot hevesen lőtte, az ellenség ott is engedett és Belgrád bevételé most már eredményesen haladt előre.

A XXII. német tartalékhadtestnek mindkét Cigányszigeten, azután a Topčidersko-brdon és a Banovo-brdon át kellett előremennie. A belövés, a hatásos lövés és a tűzroham ugyanúgy folyt le, mint a VIII. hadtestnél. A német hadtestnek sem sikerült a szerb tüzérség tartós megbénítása, ezért az áthajózás és a tulsó parton való megkapaszkodás ott is igen sok veszteséggel járt. Október 8-án a németek elfoglalták mindkét Cigányszigetet, s ekkor a szigetről a déli parthoz vert mindkét híd is sértetlenül a kezükbe került. Ezzel a további átkelés természetesen jóval könnyebbé vált. Miután a német ütegek a Topčidersko-brdon és a Banovo-brdon levő szerb tüzérséget elhallgattatták, Belgrád bevételének semmi sem állott már útjában.

Október 8-ról 9-re virradó éjjelen már néhány hegyi üteget is átvittek a szerb partra a mieink.

Éjjel körül a várparancsnok — Živković altábornagy — a további küzdelem reménytelenségét belátva, elrendelte Belgrád kiürítését és a megviselt védőcsapatokat a várostól délre emelkedő megerősített magaslatokra vitte vissza.

Október 9-én, a kora reggeli órákban a királyi kastélynál vívott rövid harc után, a VIII. osztrák-magyar és XXII. német tartalékhadtest az összeköttetést helyreállította egymás között. Az előretörő járőrök a várat üresen találták.

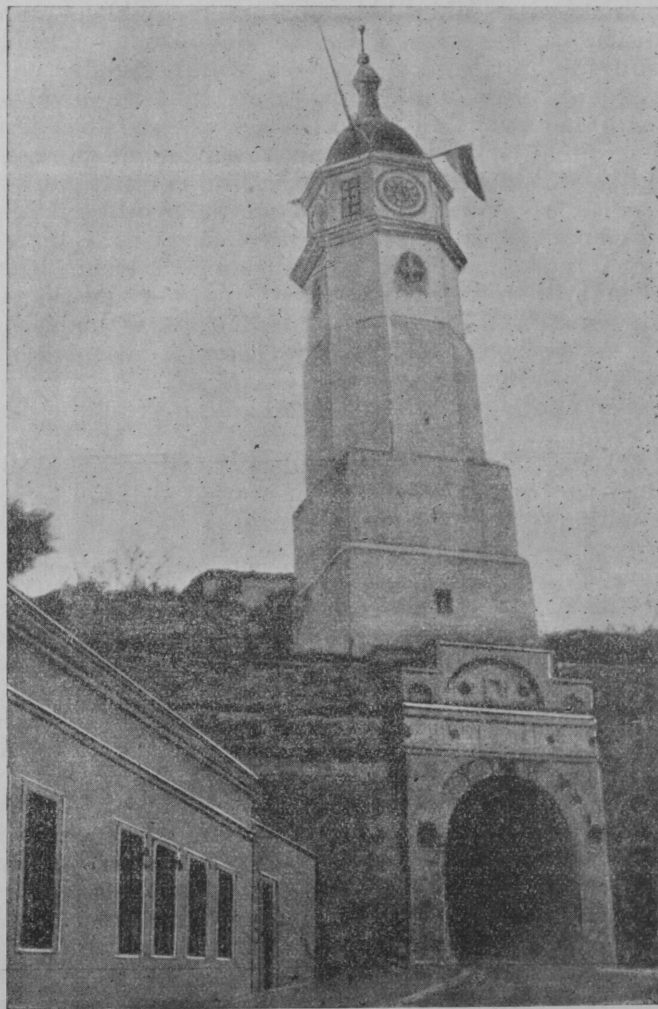
A szerbek a fővárosukért vívott harcban rengeteg veszteséget szenvedtek, mind halottakban, mind sebesültekben. Foglyokban 1700 főt vesztek és sok hadianyagot is el kellett hagyniok. Kezünkre került 22 korszerű löveg, 55 ósdi lövegcső, nagy mennyiségű lővószer és mindenféle felszerelés.

Délelőtt 10 óra körül Belgrád bevételének jeléül, a kónakon és a Kalimegdan régi óratornyán kitűzték a központi hatalmak zászlóit. Azonban harcászati szempontból a várost csak akkor tekinthettük „biztosan a kezünkben levőnek“, amikor tőle délre hídfőszerű állást foglaltunk, tehát egy nappal később.

A város bevételében résztvevő seregtestek vérben és emberéletben hozott áldozata, hála a nagyszerű előkészítés-

nek és a gyalogság, a tüzérség, az utászok és a monitorok kiváló együttműködésének, tűrhető határok között mozgott. Veszteségünk a cs. és kir. 59. gyaloghadosztálynál 1100 em-

A Kalimegdan óratornya.

ber, az 57. gyaloghadosztálynál kb. 600 ember, a XXII. német tartalékhadtestnél pedig kb. 1000 ember volt.

Ez azonban csak azért volt lehetséges, mert az ellenség tüzérségénél jóval erősebb, kiválóan vezetett, s amennyire

az akkori eszközök megengedték, a hajórajjal és a gyalogsággal jól együttműködő, osztrák-magyar és német ütegekből álló hatalmas tűzértömeg egyengette a támadó útját.

A tűzérségnek, a világháború sok dicsőséges napja közül, a belgrádi mindenkor egyike lesz a legszebbeknek és legtündöklőbbeknek.

*

Ennek a fejezetnek végén szenteljünk még néhány szót a bátor, mindenkor bevált útaszoknak és a derék gyalogságnak is.

A VIII. hadtestnek szervezetszerűleg 4 műszaki százada és 5 hadihídoszlopa volt. A belgrádi átkeléshez még beosztottak: 3 árkász- és 5 útasz-századot, 60 ladikot, 14 dereglyét, 15 motorcsónakot és 6 gőzkompot. Már ezek a számok is mutatják, hogy útaszainkra nagy és nehéz feladatok vártak.

Október 7-én 2 óra 30 perckor kellett volna a támadást megkezdeni. Ekkor azonban egészen váratlan nehézségek támadtak. Ugyanis az első lépcső csapatainak a hajóraszállás helyére való érkezésekor kitudt, hogy a járóművek száma nem a zászlóaljak valódi állománya, hanem a szabványos hadilétszám szerint volt kiszámítva. A zászlóaljak azonban sokkal erősebbek voltak, kb. 1000 harcos helyett 1200 volt; soknak 1500 körül járó. néhánynak még ennél is több embere volt. A hajóraszállásra elkészített beosztás tehát nem egyezett a valósággal. A visszamaradtak új beosztásával és eligazításával értékes 20 perc telt el. Ebben utóvégre meg lehetett volna nyugodni. Ellenben az elemek is mintha összeküldtek volna a támadók ellen. Korábbi eszések folytán a Száva estétől kezdve rohamosan áradt és a nagy Hádi-szigettől nyugatra levő Dunaágot erősen visszaduzzasztotta, úgy, hogy az útaszoknak ahelyett, hogy az ár támogatna volna őket, a folyam árja ellen kellett küzdeniök. Mindennek betetőzéséül ellenszél is támadt. A rettegett Kosava jelentkezett, habár még nem teljes erejével. Így lett reggel 4 óra. Mikor aztán csapataink a szerb parthoz közeledtek, az ottani fényszórók lassan előre haladó pontonsorainkra egyesítették fénycsóváikat és a védtelen járóműveket valószínűs fényözönnel árasztották el. Ebbe zúdultak és sisteregtek a szerb tűzérség lövedékei; ebből törtek fel hatalmas függőleges vízoszlopok és súlyedő csónakok, eltűnő pontonok, valamint kormány nélkül az árnak kiszolgáltatott járóművek egészítették ki még harcedzett szemeket is borzalommal eltöltő, megrendítő képpé ezt az éjjeli jelenetet. A becsapódó pokoli tűz ellenére is, a pontonok fölfeljődtek és az elszenvedett nagy veszteséggel nem törődve, a szerb part felé eveztek. Ime — újabb meglepetés! A két folyam áradása a szerbek akadályait elöntötte és a beléjük ütköző

pontonok csak akkor köthettek ki, amikor az árkászokból alkotott rohamjárőrök az akadályokat eltávolították. Ezt viszont aknavetőkkal, puskatűzzel és kézigránatokkal igyekeztek megakadályozni a szerbek.

Ilyen emberfeletti teljesítmények közben útászaink halálosan kimerültek s ezenkívül 14% véres veszteséget szenvedtek. Az anyagi veszteség 40%-ra rugott.

Az átkelés után azonnal megkezdték a hídverést, s a belgrádi hadihídat már október 10-én átadták a forgalomnak. Ez a Száván, a felrobbantott vasúti híd alatt készült: 40 úszóaljon nyugodott és 365 m. hosszú volt. A hadtáphíd, a zimonyi vasúti állomástól a belgrádi Száva-hajóállomásig 3420 m. hosszúságban, főként árterületre épült. Ezen, hadifoglyokkal megerősített négy útásszázad egy teljes hónapig dolgozott.

A gyalogságról szólva, emeljük ki az első fejezetnek azt a részét, amelyben az egész erőszakos átkelés leggyengébb pontjára mutattunk rá és vizsgáljuk meg, hogy ez a válságos pillanat Belgrádnál milyen alakban jelentkezett és milyen kihatással volt?

A gyalogság legelőbb elindult részei, még a partraszállás előtt, állománjuk $\frac{1}{3}$ -át veszítették el halottakban és sebesültekben; majd jóval térden felül érő vízben gázolva kellett előnyomulniok a szerb partig, hogy azután lépésről-lépésre visszaszorítsák az ellenséget a vasúti töltésig.

Ezek a derék harcosok kétségbeejtő helyzetben voltak. Közvetlen előttük a fölényben lévő, vitéz és ádáz ellenség szüntelenül arra törekedett, hogy ismét visszavesse őket a vízbe. Mögöttük az állandóan áradó két folyam mindinkább megsűkítette a keskeny térséget. Azután az idő múltával éhség és szomjúság jelentkezett; senki sem akart a piszkos, gyakran véres folyóvízből inni. Ehhez járult még a hideg és a fenyegető lővőszerhiány. Csődöt mondott minden olyan kísérlet, hogy a túlsó parttal megteremtsek az összeköttetést, mert azokat a pontonokat, melyek közeledni igyekeztek, a szerbek elsüllyesztették.

A vázoltak alapján világos, hogy a harcászati útasításokban rövid józansággal említett „válságos pillanatok“ és „leggyengébb pontok“, a véres valóságban olyan helyzetet teremthetnek, amilyenről különösen hosszabb béke időszakában, helyes fogalmunk alig lehet.

Illő, hogy most kegyelettel áldozunk és fegyvernemkülönbség nélkül, levett kalappal és meghajtott zászlóval emlékezzünk azokról a hősokról, akik annakidején Belgrádnál mindent odaadtak, hogy szövetséges seregeinket dicsőséghez és győzelemhez segítsék.

C) *Megjegyzések a tűzérsegről.*

Belgrád bevétele szembetámadással az erősen megduzadt Dunán és Száván át a harcban edzett, vitéz és még hozzá adáz védő és erősen kiépített, rendkívül kedvező fekvésű állásai ellen, határozottan a katonai tudás fényes teljesítménye volt. Négy nap alatt elfoglalták Belgrádot a szövetségesek. Joggal állítható, hogy ez az átkelés az előkészületek és a végrehajtás dolgában a legszebb, egyúttal azonban a hadtörténelemben valaha följegyzett legnehezebb erőszakos átkelésekhez tartozik.

Itt a tűzérsegnek alaposan ki kellett vennie részét, s ezt becsületesen meg is tette.

Különösen a 3. hadseregnek kellett súlyos nehézségeket áthidalnia és ezeken belül viszont a VIII. hadtestnek, melynek közvetlenül kellett Belgrádot megrohannia. Így tehát a VIII. hadtest tűzérsege volt az, amelyre ebben az óriási küzdelemben a főszerep hárult.

Az átkelés kierőszakolása észak-déli irányban, az előbbi fejezetben vázolt térszínviszonyok miatt, rendkívül kedvezőtlen volt. Az ellenség minden mozdulatunkat megfigyelhette és tűzérsegével legalább is zavarhatta. A szerb part a felrobbantott vasúti hídtól a folyamár irányában teljesen meredek volt. A Kalimegdan hátán épült várfalak és a part mentén húzódó vasúti töltés mintha csak védelemre lettek volna teremtve. Közvetlenül a töltés mögött a térszín a város irányában emelkedik; az itt épült házak ablakiból a szerbek, a vasúti töltés felett ellőve, az egész folyamon uralkodtak.

A tűzérsegre hárult feladatok sokoldalúsága nemcsak nagymennyiségű löveget kívánt, hanem a legkülönfélébb lövegfajtát és öblöt is. Valóban alkalmazásra is került minden lövegem 42 cm-től 47 mm-ig.

Ezeknek a lövegeknek a térszínen való elhelyezése rendkívül nehéz volt. A sok mocsaras terület miatt, az ütegeket könnyebben járható térszínszakaszokon kellett elhelyezni és gyakran zsúfoltan felállítani. A térszín alakulása és a folyamok iránya következtében, a legtöbb lövegnek — a fennálló tűzeralapelveknek ellentmondóan — a hatásos lövőtávolság felső határán kellett a lövést elkezdenie.

Különös nehézségek előtt állott a tűzérseg a lövés megfigyelését illetőleg. Csak a közvetlenül vele szemben és egy magasságban lévő célokat lehetett ütegtávolságból megfigyelnie. A többi cél megfigyelésére hosszas előkészületek voltak szükségesek; ezek fáradságos és időrabló szemrevételezt kívántak, továbbá segédmegfigyelők felállítását és hosszú távbeszélővonalak építését követelték meg. Ez magától érthe-

tően lényegesen megnehezítette a tűzvezetést, mely valóban hol az egyik, hol a másik tűzcsoporthnál rövidebb vagy hosszabb időre megszakadt.

Az ütegek éjjel foglalták el állásukat. Az ütegállásokban és környékükön szükséges munkálatokat, légi megfigyelés ellen gondosan rejtőzve hajtották végre. Egyéb óvatossági rendszabályokhoz is folyamodtak; így a szekerek zörögését tompították, a munkálatokat ellenséges fényszóróvilágítás ellen rejtették stb.

Mivel a szerb tűzérség semmi áron sem akarta elárulni magát, leküzdése nem volt könnyű dolog: ennek további következménye az volt, hogy gyalogságunkat csak nehezen támogathattuk.

A rendelkezésre álló adatokból nem világlik ki eléggé, hogy gyalogságunk elkésett áthajzásáról miért nem értesítették a tűzértséget? Miért vitték tehát ütegeink kelleténél korábban előre tüzüket? Így könnyen érthető, hogy a vasidegeket is megőrlő hatalmas tűzroham sokat veszített pusztító hatásából.

Hogy az áthajzás, habár óriási veszteségek árán, mégis sikerült, elsősorban gyalogságunk és útásaink érdeme.

A hadseregpáncsnokság elrendelte ugyan az oldalozó tűz bőséges alkalmazását, de kellő mértékben mégsem alkalmazták. Így például a szerb parti ütegeket nagyobbrészt csak szembe lőtték, jöllehet oldalozó pástázásuk részint Zimony felől a keleti partrész ellen, részint a Belgrádtól északra fekvő területre a nyugati partrész ellen, jóval előnyösebb lett volna. A lövegek csekély oldalszórása folytán, 100 lövés közül legalább 10—15 találat volt várható a keskeny vasúti töltésen. Ezenkívül a lövések bizonyos százaléka az elől elhelyezett akadályokra és a hátul fekvő házakra esett volna. Ilyen körülmények között az ellenségnek nem maradt volna ideje, hogy tűzrohamunk után idegeit ismét rendbe szedje, gyülekezzen, lövegeit ismét előrehúzza, stb.

A Kalimegdanon ügyesen elhelyezett közelreható lövegeket és géppuskákat is könnyebben érthettük volna el. Ugyanis külön erre a célra kiválasztott lövegeket egészen elől, az első gyalogsági vonalba kellett volna beépíteni. Ezek azután csak az utolsó pillanatban kezdték volna meg a lövést és közvetlen réstalálattal kis távolságról (500—800 m) szétrombolták volna a szerbek közelharci berendezéseit.

Az áthajzótagokat is el kellett volna látni fényjelzőtöltényekkel, hogy a támogatásukra kirendelt ütegeket mindenkor helyzetükről idejében értesíthessék.

A szerb tűzérség lekiüzdése, a már előbb ismertett okoknál fogva, rendkívül nehéz volt. Éppen ezért meg kellett

volna kísérlni, hogy szemeitől megfosszák, vagyis hogy megfigyelőit ártalmatlanná tegyék. Mivel a megfigyelés csakis aránylag magasabban fekvő helyekről lehetett hasznalhajtó, érdemes lett volna több üteget evvel a fontos feladattal megbízni. Ezek a magasabban fekvő házakat, tornyokat stb. tűzbe fogták és ezzel az ellenség figyelőit elűzték, vagy legalább is munkájukban érezhetően zavarták volna. Már ennek a feladatnak részleges megoldása is meg hozta volna a hasznát. A város azon pontjainak megállapítása, ahonnan az egész folyammedret a nagy Hadisziget, a Kosara sziget és a szerb part között át lehetett tekinteni, a többhónapos előkészület közben talán mégis lehetséges lett volna.

A szerb parton történt hídfőállásszerű befészkelődésig a VIII. hadtest 800 nehéz bombát, 9600 közepesöblű és 14.000 könnyű tűzérlövedéket tüzelt el. A vasúti állomástól vasúti állomásig számított kb. 4 km. hosszú szemközt levő célvonalra vonatkoztatva, 5 m-ként egy bomba, 0.40 m-ként egy közepes és 0.28 m-ként egy könnyű tűzérlövedék esett volna; ez egészen elfogadható tűzsűrűségnek mondható. Egy lövegre 25.5 m ellenséges arcvonalt jutott; a megoldandó nehézség feladatokkal számolva, semmiképpen sem túlhatalmas erőkifejtés: ezen még a nehéz és legnehezebb ütegek is csak részben tudtak javítani. Ezeknél a fontolgatásoknál a tűzértségnek a mélységbe való hatása (arcvonal mögötti célok, zavarótűz, stb.) az erre vonatkozó adatok hiányában mérlegelés tárgya nem lehetett.

A tűzérés hatása különösen Belgrád északi részében, a régi várban és a vasúti töltésen igen jónak bizonyult; ámbár, mint előrelátható volt, a lövetés messze kitűzött céljait csak részben érte el. Mindenesetre túlsokat vártak a tűzérésigtől a rendelkezésre álló rövid idő alatt: a rombolás legyen tökéletes, az ellenség lövegei és fényszórói váljanak harcképtelenné, továbbá a betörés helyén és mögötte még oly rövid vonal se maradjon romboló hatás nélkül. Ezenkívül még a kikötőberendezések, a víziharceszközök stb. rombolását is követelték.

A szerbek csak gyengén válaszoltak tüzelésünkre, ami szerény felszerelésük miatt érthető. Hiszen mindössze 75 lövegük volt, ebből határozottan nehéz csak 8 drb. (lásd *D*) fejezetet).

Hogy fogalmat alkossunk róla, miként növekedett idők folyamán a fegyverek hatása, szemléltetés céljából bemutattunk egy példát Jenő herceg átkeléséről. Akkor, 1717-ben, az első áthajózólépcsővel átvittek 27 zászlóalj, 24 gránátos századot, 500 lovas és 50 löveget. A mi átkelésünknel, tehát 200 évvel később, mindössze 14½ gyöngé század volt az az

erő, amely az áthajózás első éjszakáján a szerb parton képes volt megkapaszkodni.

Végül még néhány szót lövegeinkről.

Akkori korszerű 15. M. lövegünk 1915 októberében még gyermekbetegségben szenvedett. Így például az én ütegemnek (15 M. 10.4 cm. ágyú) nem voltak tartalék-ütőszegei. Október 8-án dél felé, tehát akkor, amidőn Belgrád tűzér szempontból már le volt küzdve, mindkét ágyúmnál (ütegem 2 löveges volt) eltört az ütőszeg s ezzel harcraképtelenné váltam. Hogy a „nehéz eset” mindennemű bürokratikus elintézésének elejét vegyem, ágyúmüvesemet azonnal Skodához küldtem Pilsenbe, új ütőszegekért. Továbbá az üteg csak gránátokkal volt felszerelve, melyeknek robbanófellege $\frac{3}{4}$ részben hamuszínű volt és csak $\frac{1}{4}$ részben fehér. Mivel azonban ágyúim, mint örömmel üdvözölt „messzehordók”, csak 8 kilométeren túl kaptak alkalmazást, a megfigyelés rendkívül nehéz volt. Viszont a 40-szeres Zeiss-kettőtávcső kiválóan bizonyult. Egy alkalommal Kragujevac közelében, tiszta levegőben, 16 km. távolságra pontosan megfigyelhettem, miként dolgoznak szerb parasztok egy hátsó védőálláson.

A testvérlöveg, a 15 cm. 15 M. ágyú, Belgrádnál az egyedi, már a 2-ik lövésnél csőrobbanás áldozata lett. A 80 M. és 99 M. anyag kissé nehézkes volt és tűzgyorsaság dolgában az új időkben már nem állta meg a helyét. Ezek a jelenségek azonban különösen Belgrádnál nem számítottak, úgy, hogy a régi anyag becsületesen hangoztathatta „hattyúdalát”. Utoljára hallatta akkor tömegben (44 löveg) érces, parancsoló szavát.

D) Mit jelent a szerb vezérkar?

Belgrád védője és várparancsnoka Živković altábornagy volt; 20 zászlóalj, 2 lovas század és 75 löveg volt alárendelve.

Ez az erő az első pillanatban ugyan elég kevésnek látszik, de ne feledjük, hogy a szerbek akkor már két balkáni háborún és a világháború első évén estek túl, s emberben és anyagban egyaránt nagy veszteségük lehetett.

A tüzérség 24 drb. 75 mm. gyorstüzelőágyúból, 24 drb. 80 mm. várlövegből (Positionsgeschütz), 4 drb. 120 mm. tarackból, 2 drb. 150 mm. tarackból és 4 drb. légvédelmi ágyúból állott. Idegen lövegek voltak: 2 drb. 150 mm. orosz, 3 drb. 140 mm. francia partilöveg és 2 drb. 75 mm. orosz gyorstüzelőágyú, valamennyi beépítve. Továbbá a várhoz tartozott még 8 drb. 220 mm. angol ostromágyú és 2 drb. 57 mm. orosz páncceloságyú.

Október 5-éről a szerb vezérkari mű ezt írja: szokatlanul nagy tevékenység észlelhető az I. hadsereg arcvonalán. Az ellenség felülvizsgálta tűzérési lövőelemeit valamennyi öböl nagysággal; 42 cm. lövegeket is észleltek. Kisebb csapatrészek és vonalak közeledését állapították meg Zimony felé.

Október 6.: 7 órától kezdve az ellenséges tűzérés a vár területét, a Topčider brdot, Čukariát, a topčideri vasúti állomást, a Topčider-folyó mélyvédeseit, a Banovo-brdot, mindkét Cigányszigetet, a Karaburut, a Velki-Vračart a Huja-szigetet, a Duna és Száva partmenti állásait, végül magát Belgrádot lőtte. Összesen mintegy 4000 nagyobbára nehéz lövedék hullott reánk. Tűzérésünk nem felelt. Mindez azt mutatta, mintha az ellenség ettől a vállalkozásától tűzérésünk kihívását remélte volna, hogy azután nehéz lövegeivel romboló tüzet kezdjen.

Október 7.: Igen erős tűzérési előkészítés után, melynek során rengeteg mennviségű lövedéket lőttek állásainkra nehéz és tábori lövegekből is, az ellenséges csapatok nagyszámú pontonon a Dunán a Nebojsetoronynál, és a Dunaparton, a Száván pedig a Cigánysziget alsó részén átkeltek. 3 óráig az összes távbeszélővonalak elromlottak, úgyhogy csakis küldöncök útján lehetett az összeköttetést fenntartani a csapatokkal. Az ellenségnek sikerült kb. egy zászlóaljjal a nagy Cigányszigetre előnyomulnia, a további erősítéseket azonban tűzérésünk távoltartotta. 4 óra 20 perckor kezdődött az ellenség partraszállása a Dunaparton. Mindössze kb. 3 zászlóalj kelt át; a további partraszállást tűzérésünk megakadályozta.

Egy ellenséges osztag kivételével, mely a Nebojsetoronvtól nyugatra kötött ki és melyet azonnal megsemmisítettünk, erősítéseink nem voltak képesek az ellenséget visszavetni.

A belgrádi várparancsnok jól látta, hogy az ellenség átkelőhelyeihez kirendelt erősítések nem lesznek elegendők az ellenségnek partunkról való elűzéséhez. Miután október 7-én reggelig a vár összes tartalékai kimerültek, Živković altábornagy a hadsereg főparancsnokságától sürgős megerősítést kért.

Az ellenség igen erős tűzérésének sikerült a mi egész nehéz tűzérésünket elhallgattatnia.

Az osztrák monitorok 15 óraker váratlanul Zimonyról a Duna keleti ágába jöttek, az alsó várig, és gyors oldalozó tüzet kezdettek: ez csapatainknak erős veszteséget okozott és a támadás megszüntetésére kényszerített bennünket. A veszteség, különösen tisztekben, óriási volt. A legénység kezdett ingadozni.

A sötétség beálltával az ellenség újból folytatta csapatainak megszakított áthajózását és sikerült virradatig 13½ századnyi friss erőt partra szállítania. Sok lövészert is átszállítottak.

A Cigányszigetről visszatért csapatok állapota nagyon zilált volt és erkölcsi erejük az ellenséges tűzéréség hatása következtében jelentősen süllyedt.

Eddig 70 osztrákot és 18 németet fogtunk el.

Október 8.: A kedvezőtlen világítás az ellenségnek nem engedte meg, hogy tűzéréségének egész erejét kifejtse. Ezért monitorai, kora reggeltől kezdve, a nagy Hadisziget és a Karaula-Borčenél levő komphely között cirkáltak. Eközben szembe és oldalozva folyton lőtték állásainkat és a város szélén megszállt házakat. Emiatt csapataink az ellenség áthajózott részeit nem tudták döntően megtámadni. Dél felé az ellenség tűzérésége ismét teljes erejével avatkozott a harcba. Ezalatt a monitorai a Száva déli partján lévő csapatokkal az összeköttetést igyekeztek helyreállítani. Ezeknek kellett volna ugyanis a Kalimegdanon lévő lövegeink ellen irányzott 50.5 cm. mozsarak lövéseit megfigyelni. Ezek a lövegeink nagyon hamar harcra képtelenné váltak.

Az ellenségnek a Dunapartra irányított erős tüze ottani csapataink erkölcsi állapotát megingatta, ellenállását azonban még nem törte meg. De amikor egy monitor az állás előtti házakat pontos tűzzel szétrombolta, csapataink ezt a vonalat kiürítették. Ezzel a vár-szakaszon az ellenség előnyére dőlt el a kétnapos válság.

Az ellenség eddig kb. 20.000 lövést tett; a legpontosabban lőtt, összes távbeszélővonalainkat megrongálta és sok védőárkot betemetett. A szerb parton erélyes ellentámadásaink miatt nem tarthatta volna magát, ha a két tűzéréség között mind minőségileg, mind mennyiségileg nem lett volna olyan nagy a különbség.

Heves utcai harcok után az ellenségnek sikerült 18 óra-
kor a Dušan-cár utcáig előnyomulnia; ott torlaszokat emelt és a 8.-ról 9.-re virradó éjjelt ott töltötte.

Belgrád várparancsnoka *október 9-én* 2 óra 30 perckor ezt a parancsot adta ki:

„Csapatainkat a belgrádi arcvonalon és a Banovo-brdon levő határállásokból kiszorították és most a Velki—Vračar—Dedinje—Majur—Petlovo-brdo—Železnik—Ostružnica vonalon gyülekeznek. Az ellenség éle Zarkovoban, a Topčider-brdon és Belgrádban van.“ Stb.

Egy ellenség sem lett volna képes, dicsőséges tűzéréségünknek és a győzelemhez szokott német tűzereknek fénye-

sebb bizonyítványt kiállítani, mint a szerbek 1915 októberében.

*

Azóta egy negyedévszázad múlt el és Belgrádnál sok víz folyt le. Európa arculata is alapjaiban megváltozott, nem kevésbé az emberek gondolkodásmódja.

„Après avoir fait la paix on est heureux de pouvoir faire l'amitié!“

Lončarević-Syposs Nándor

FORRÁSMUNKÁK:

1. *Edmund von Glaise-Horstenau*: Österreich-Ungarns letzter Krieg, 1914—1918,
  2. *vitéz Nagy Vilmos*: A cs. és kir. 3. hadsereg átkelése a Dunán és Belgrád elfoglalása, (Hadtörténelmi Közlemények: 1926. évf. 301. és k. II.),
  3. *Riedl Lajos*: A tüzérség alkalmazása erőszakos folyamátkelésnél,
  4. *Hugó Kerchmarve*: Ehrenbuch unserer Artillerie,
  5. *Georg Bruchmüller*: Die deutsche Artillerie in den Durchbruchschlachten des Weltkrieges,
  6. *Jacobi Ágost*: A magyar műszaki parancsnokságok, csapatok és alakulatok a világháborúban,
  7. Feldakten des k. u. k. 3. Armeekommandos u. des k. u. k. VIII. Korpskommandos,
  8. Serbisches Generalstabswerk. —
-

Katonai térképezésünk kialakulása.

Húsz évvel ezelőtt, nagy elhatározás előtt állottak a térképezést szívéükön viselő szakköreink. A Monarchia összeomlása a k. und k. Militärgeographisches Institut felszámolását jelentette és a hivatalos térképezést intéző bécsi katonai földrajzi intézet munkakörét és anyagát felosztották az utódállamok között. Nekünk is önálló magyar térképező intézet felállításáról kellett gondoskodnunk. Többféle megoldás terve bukkant fel, sőt olyan javaslat is akadt, hogy a bécsi intézet helyét nálunk ne katonai intézménnyel töltsék be.

Az önálló magyar térképezés gondolata azonban nem most vetődött fel először. Az első lépést Tóth Ágoston honvédezzredes már 1868-ban megtette,¹ amikor az osztrák katonai térképező intézet mellett, önálló magyar intézet felállítását javasolta. A bécsi körök ellenállásán meghiúsult terveivel az önálló magyar hivatalos térképírás XIX. századi története lezáródott. Tóth Ágoston fellépésének mindössze annyi eredménye lett, hogy a címében addig csak osztrák intézet (k. k.) felvette a császári és királyi (k. und k.) jelzöt és ezáltal legalább külsőleg, közös intézmény lett.

A térképkészítés és térképhasználat nagyon régi idő óta fontos része a haditudományoknak.² Térkép nélkül nem lehet elképzelni a hadvezért! A jó térkép felér fél győzelemmel! Már Macchiavelli azt kívánta a hadvezértől, hogy mindenekelőtt jó haditérképekkel lássa el magát. A térképeket a hadvezér felhasználta ugyan, de nem szeretete, ha más is belát kártyájába. Elzárta a nyilvánosság elől, mert félt, hogy az ellenség kezébe kerülnek. Lacy tábornagy írja II. Józsefhez intézett felterjesztésében:³ „Wenn es zum Stich und Verkauf einer solchen Carte kommen sollte... würde man sich in Constantinopel hiermit versehen und gar bald ein jeder Bassa in denen türkische Länder eine dergleichen Carte in der Hand haben“.

A hadvezetőség eleinte nem foglalkozott térképkészítéssel, hanem megbízást adott magánosoknak vagy vállalatoknak, hogy azok céljainak megfelelő haditérképeket rajzoljanak. Így a mohácsi vész (1526) után, a török háborúk ve-

szélye miatt, I. Ferdinánd elkészítette a magyar hadszíntér térképét. Ennek köszönhető hazánk első térképének megjelenése.⁴ A térképek megrendelői geometereket, mérnököket, rézmetszőket stb. szerződtettek, így Liesganigot, Oriani milanói csillagászt, Müller Ignác hadimérnököt stb. Azonkívül várak, erődített helyek, katonai táborok, elszállásolások, menetoszlopok tervét készítették el. A részlettérképezők között azonban kevés volt olyan, akinek igazi kartográfiai érzéke vagy megfelelő rajzolókészsége lett volna, nagyobb területeknek egységes alapon való ábrázolására. Teljesen hibás volt az út, amelyen elindultak. Ugyanis a földrészeknek vagy nagyobb területeknek meglevő térképeiből részleteket nagyítottak meg és ezen az alapon igyekeztek országokról, országrészekről nagy méretarányú térképeket előállítani. Természetesen ilyen alapon torzított lett az ábrázolás.

A magántérképezők és vállalatok által készített térképek között kell keresnünk tehát a katonai térképek elődeit és mintaképeit. Legnagyobb hatása volt a francia Dominik Cassini híres térképének, az országos háromszögelés alapján készült „Carte géométrique de la France“-nak, amely 1744–1787 között készült el 1:86.400 méretarányban. Ez volt az első igazi haditérkép, amely Nagy Frigyes és Mária Terézia országaiban megindult országtérképezések mintaképe lett. Az első kísérletek után, a nagyarányú országfelvételeknél mind több és több szerep jutott a csillagászati helymeghatározásoknak és az előzetes geodéziai felvételeknek, melyek nyomán olyan nagyméretű helyrajzi térképek keletkeztek, hogy azokat már csak több lapon lehetett összeállítani.

Az önálló hadsereg felállításával, a katonaság intézményesen is kezébe vette a térképelőállítás mesterségét. Ezáltal bizonyos nagyvonalúság és gyorsaság került a vállalkozásba, ami termékenyítőleg hatott a térképezés tudományos és technikai fejlődésére. A jó térkép használhatóságát és fontosságát, az ország és a hadvezetőség szempontjából, a 18. század háborúiban végleg kipróbálták és ezzel a topográfiai térképek előállításának előjoga véglegesen a katonaságé lett.⁵

A térképek előállításának a katonaság kezébe való kerülése természetesen felvetett titoktartást kívánt. A nagy költséggel készült állami felvételekből kevés haszna volt a nyilvánosságnak. A katonai felvételek alapján készült, de forgalomba nem került térképek pontosak voltak, mert nem nélkülözték a jó térkép elengedhetetlen követelményét, a csillagászati elemekhez való igazodást és a geometriai alapot. A forgalomba került térképek azonban hibásak voltak, mert

elavult vagy hamis adatok alapján állították össze őket. Az igazi jó és pontos, korszerű térképek katonai térkép-tárakban, jól megőrzött helyen pihentek.⁶

Az első hivatalos katonai térképellátó és megőrző szervezet, a „Depot de la guerre“-t a franciák állították fel 1688-ban, Párisban.

Németországban 1755-ben alapították a „Plankammer“-t, amely Nagy Frigyes híres haditérképeinek megőrző helye volt.

Olaszország 1775-ban Milanóban — a francia Cassini ösztönzésére — intézményt állított fel, amely a Franciaországban meghonosult háromszögelést Lombardiában folytatta. A franciák mintájára 1800-ban „deposito della guerra“ létesült. Amikor pedig 1814-ben az északi tartományokat az osztrákok elfoglalták, „Istituto geografico militare“ néven az intézetet átvették és 1839-ben Bécsbe helyezték át.

Ausztriában a 18. század derekáig a hadvezetőség megbízásából magánosok készítettek térképeket. A hadvezetőség csak 1765-ban vette át a térképezést, amikor a felvételekkel rajzolásban jártas vezérkari- és csapattiszteket bíztak meg. Kisebb méretarányú térképek készítését azonban még sokáig meghagyták magánosok kezében. 1806-ban, Bécsben, a vezérkar topográfiai irodát állított fel, amely később a litográfia bevezetésével a vezérkar topográfiai és litográfiai intézetévé fejlődött. 1839-ben a milánói intézettel egyesítették és ezzel megalapították a k. k. (később k. und k.) Militär-geographisches Institut-ot.⁷

Az első nagy katonai térképezésünk idejében, hazánkról nem volt közforgalomban nyomtatott korszerű térkép. A Müller Ignác-féle, 1769-ben készült 1:360.000 méretarányú térképhez⁸ a katonai körök különös óvatossága folytán, a nyilvánosság nem juthatott: „die gestochene Müllerische Carte von Hungarn durch die besondern Vorsichten, die man genommen hat, unbekannt geblieben ist“.⁹ A katonai körök álláspontját megtudjuk Lacy tábornagy véleményéből, melyet II. József elé terjesztett, mikor a magyar vármegyék vezetői térképek nyomtatásának engedélyezését kérték: „Hungaria ist also das einzige Land, das in diesem Stück noch eben so unbekannt ist, als es die Asiatischen Länder sind“¹⁰ és hozzáteszi, hogy ezt az előnyt semmiképpen sem szabad kiadni a kézről. Mikor II. József mégis megengedte, hogy a legnagyobb óvatossággal, a magyar redukciós térképről¹¹ három kéziratos példány másolat készüljön: külön elrendelte, hogy csak a helységek nevét, a folyóhálózatot és a határokat szabad feltüntetni „ohne aller Bemerkung der Situation und der Beschaffenheit des Terrains“.¹²

A 19. századtól kezdve azonban annyira fellendült a tudományos, gazdasági és technikai élet, a geológiai térképezés, vasút, hajózás, víziutak építése stb., hogy a részletes térképek adatait már nem lehetett sokáig nélkülözni. A titoktartást tehát mielőbb fel kellett oldani. Az igények is egyre nagyobbak lettek, a térképektől a tudományos és gyakorlati élet egyre több pontosságot követelt. Másfelől az előállítás technikája is bámulatosan fejlődött úgy, hogy a sokszorosítás olcsóvá és gyorsá lett és ezáltal a térképek nagyon elterjedhettek.

Az első, nyomtatásra engedélyezett, az eredeti felvételi lapok alapján készült térkép, a Monarchiában Felső-Ausztria térképe, melyet Schütz és Müller térképészek és rézmetszők 1781—1787 között készítettek el. A katonai titok megőrzése végett azonban a terepet nem alaprajzában, hanem csak vázlatosan (perspektivisches Hügelmanier) volt szabad ábrázolniok.¹³

A második katonai felvétel (1806—1869) alapján már több részletes térképet sokszorosítottak. Mint teljesértékű, részletes katonai térkép, Salzburg és Berchtesgaden 1:144.000 méretarányú lapjai voltak az elsők, amelyeket 1811—13. között mindenki részére hozzáférhetővé tettek. Ezzel a fontos lépéssel a részletes katonai térképek titoktartásának elvét — mint teljesen céltalant — az osztrák hadvezetőség is elejtette. Nemsokára egymásután megjelentek a Monarchia országainak és tartományainak 1:144.000 méretarányú részletes térképei (Spezialkarte), 1811—79 között; 1:288.000 méretarányú általános térképei (Generalkarte), 1812—72 között.

A harmadik katonai felvétel (1869—1887) alapján készült térképeknél ma is használatos alaptérképeinkkel találkozunk:

1: 75.000	méretarányú részletes térképek	(Spezialkarte),
1: 200.000	„ általános „	(Generalkarte),
1: 750.000	„ áttekintő „	(Übersichtskarte).

Később az eredeti felvételi lapokat (1:25.000) is forgalomba hozták és 1881-től kezdve, az „Instituts Mitteilungen“-ben a felmérésekre és felvételekre vonatkozó elméleti és gyakorlati alapelveket és módszereket hozzáférhetővé tették tudományos és szakkörök részére. Az intézmény folyóiratának közleményei a monarchiabeli katonai térképezés történetének értékes forrásmunkái.

Az 1896-ban elkezdett negyedik, ú. n. präzisiós katonai felvétel lapjai bennünket kevésbé érdekelnek, mert hazánk területén csak a Magas Tátra és néhány tűzér lövőtér lapjai készültek el.

Nem célunk ez alkalommal, hogy a régi közös katonai föld-

rajzi intézet teljesítményét és módszereit méltassuk, csak azt óhajtjuk rögzíteni, hogy az intézet a régi Monarchia, Itália és a Balkán-államok térképezése terén úttörő munkát végzett. A mai utódállamok még hosszú ideig fognak a k. und k. Militärgeographisches Institut adataiból táplálkozni.¹⁴ Az 1875—1888 között, nem több, mint 16 év alatt, az egész Monarchia 1:75.000 méretarányú lapjainak elkészítése pedig az egész tudományos világ elismert teljesítménye.¹⁵

Nem hallgathatjuk el azonban azt a hátrányos helyzetet, amely az intézmény közös volta miatt hazánkra háramlott. Bár az intézet költségeinek fedezésében a kvóta arányában vettünk részt, a tudományos célokot szolgáló csillagászati és geodéziai mérések helyéül nagyobb részben Ausztriát választották. Szakembereik között magyarokat alig, vagy csak kis számban alkalmaztak, és a magyar kívánságokat ritkán vették figyelembe. Az önálló magyar intézet felállítása folytán tehát hazánkra kár nem származhatott, sőt tudományos mérések céljaira jól felszerelt intézeink és kiváló szakembereink (Oltay, Bodola, Eötvös intézet. Orsz. Háromszögélő Hivatal, stb.) révén, mindjárt kezdetben határozottan előnyös helyzetbe jutottunk.¹⁶

Az 1919-ben, 21 évvel ezelőtt megalakult magyar katonai térképező intézménynek ezeket a hagyományokat kellett átvennie és folytatnia. 21 év előtti lerongvolódásunk zavaros idejében, a trianoni békediktátum gúzsbakötöttségével, úgyszólván semmiből, néhány lelkes szakember kezdeményezésére indultak meg a munkálatok és a fiatal intézet a térképezés tudományának továbbfejlesztésében a régi előd teljesítményeihez méltó munkát végzett. A katonai térkép készítői ma már nemcsak a titoktartást ejtették el, hanem a térképkészítés titkaila is bevezetnek bennüket. Első jubileumát 10 évvel ezelőtt még mint Állami Térképező Intézet, szerényebb keretek között ünnepelte és azzal állított marandó emléket, hogy „Térképészeti Közlemények“ címmel tudományos folyóiratot indított. A bécsi „Mitteilungen des k. und k. Militärgeographischen Instituts“ közleményeihez hasonlóan, nemcsak az intézeti élet eseményeit, személyzeti beosztásokat, hivatalos közléseket örökíti meg, hanem a térképezés történetére, elméletére és módszereire vonatkozó tanulmányokat és szakirodalmat is ismerteti. Mindjárt az első számban¹⁷ az intézet 10 éves történetéről, a megalakulás idejének küzdelmes éveiről találunk értekezést és attól kezdve nyomon követhetjük katonai térképezésünk és a térképezés új módszereinek fejlődése terén történt fontosabb eseményeket. A magyar katonai térképezés megkezdett nagy munkájának megismerése szempontjából, nagyon fontos hívatása

a folyóiratnak, hogy a bécsi közlemények mintájára, a jövőben is megörökítse az ország térképezésének jelentősebb mozzanatait és a kartográfia-történetnek épen olyan értékes forrása legyen, mint a „Mitteilungen.“

Ime, a most rendezett jubileumi kiállításon bemutatta az intézet a térképkészítés titkait és hazánk térképezésének jelenlegi állását. A fejlődő élet minden kívánalmainak megfelelő, a térképészet tudományának legmagasabb színvonalán álló térképeket látunk, amelyek a katonai térképek sokféle követelményein túlmenően, a polgári tudományos intézetek közoktatásunk (iskolai térképek!), cserkészlet turistaság és a gyakorlati élet minden vonatkozásának megfelelnek. A Magyar Honvéd Térképészeti Intézet működésével tehát nemcsak a magyar hadvezetőségnek, hanem a tudományos és gyakorlati kívánalmaknak és ezáltal nemzeti követelményeinknek is, teljesen eleget tesz.

Dr. Borbély Andor.

*

¹ Dr. Irmédy-Molnár László: Tóth Ágoston honvédezdres, etc. (A „Térk. Közl.“ 8. sz. különfüzete, Bp. 1938.)

² Eckert, Max: Die Kartenwissenschaft, I. Bd. 17. old.

³ Bécs, Hadilevéltár, Lacy Acten, 1786, 160. 55.

⁴ Oberhammer, E. und Wieser, F.: Wolfgang Lazius. 37. old.

⁵ Eckert, Max: i. m. I. Bd. 18. old.

⁶ U. o. I. Bd. 443. old.

⁷ Nischer, E.: Österreichische Kartographen. Wien, Bundesverl. 155. old.

⁸ *Mappa geographica novissima Regni Hungariae divisi in suos Comitatus etc.*

⁹ Bécs, Hadilevéltár, Lacy Acten, 1786. 160, 55.

¹⁰ U. o.

¹¹ *Geographische Charte des Königreiches Hungarn, aufgenommen unter der direction des oberst von Neu in den Jahren 1782—84.* 1:192.000, 43 lapon, kézirat.

¹² Bécs, Hadilevéltár, Lacy Acten, 1784. 54, 85.

¹³ *Mitteilungen d. Militärgeogr. Instituts*, I. Jg. 1881. I. Bd. 155. old.

¹⁴ Eckert: i. m., I. Bd. 455. old.

¹⁵ U. o., I. Bd. 469. old.

¹⁶ *Fasching Antal dr.*: A magyar országos felmérések és térképészet átszervezése, stb. Különlenyomat a „Magy. Mérnök- és Építész-Egylet Közl.“ 1918. 51—52. szám.

¹⁷ *Térképészeti Közlöny*, L. köt. 1—2. füzet, 5—14. old.

Memoiren über Bems Feldzug in Siebenbürgen und im Banate, von Ludvig Hauk.

Az ittkövetkező feljegyzések csak csekély töredékei egy nagyobb emlékiratnak, mely — címe szerint — 1849 június 1-ével végződött volna. Valójában csupán az 1848 november 26. és december 19. közötti időről szól, vagyis éppen azon a napon szakad meg, amelyen Bem első támadása megindult.

A szerző — Hauk (helyesen: Hauck) Lajos — 1799-ben született Bécsben. A katonai pályára lépett, de már hadnagy korában megvált a hadseregtől. Az 1848-i bécsi forradalom kitörésekor, „Constitution“ című politikai hírlapot indított, s a császárvárosban lezajlott harcokban is tevékeny részt vett. A mozgalom leverése után Magyarországra szökött s beállott honvédnek. Állandóan az erdélyi hadsereg kötelékébe tartozva, alezredesi rendfokozatot ért el. A szabadságharc bukása után ő is haditörvényszék elé került s Haynau 1850 februárius 18-án kivégeztette. Ő volt a tizenhatodik (Lenkeyt is számítva a tizenhetedik) aradi vértanu.

Nem tudjuk, befejezte-e emlékiratát, vagy pedig valami oknál fogva abbahagyta. A bécsi Hadilevéltárban csak ez a töredék volt található.¹

*
*   *
*

General Baldacci, Obercommandant der ungarischen Streitkräfte in Siebenbürgen, hatte durch die Räumung Klausenburgs das Vertrauen der Regierung verloren und stand bei der ungarischen Bevölkerung im Verdachte der Verrätherei. Schon vor der Übergabe der Hauptstadt an den Oberstlieutenant Urban am 17. November 1848, wurde er als er eben im Begriffe stand nach Pest abzureisen, von der Nationalgarde verhaftet und dankte seine Rettung nur dem kräftigen Auftreten des 11. Honvéd Bataillons.

Baldacci beabsichtigte den 26. November 1848 den Királyhágó zu passieren und sein Hauptquartier von Feketető nach Élesd, 2 Stunden von Grosswardein zu verlegen. Sein Adjutant und Gepäck war bereits dort angelangt und Siebenbürgen dadurch bis auf das Szeklerland faktisch von den ungarischen Truppen geräumt. Der Regierungs-Commissär Hodossy² in Grosswardein, erschreckt über die Folgen welche dieser Rückzug nach sich ziehen musste und von der baldigen Ankunft Bems bereits unter-

¹ *Bécsi Hadilevéltár*: Feldacten des k. k. Armeekorps in Siebenbürgen, 1848, Fasc. XIII. Nr. 3.

² Miklós.

richtet, liess ihn den 27. November in Csucsá verhaften und den 29. nach Pest abführen.

Major Riczkó übernahm nun interimistisch das Obercommando, behielt es aber nur 24 Stunden, denn am 28. November langte die Regierungsdepeche ein, welche dem Major Czetz einstweilen das Commando mit der Weisung übertrug, unverzüglich die Truppen zu sammeln und vorzurücken. Der k. k. General-Wardener rückte am denselben Tage in Bánffy-Hunyad ein.

Den 4. XII. verlegte Major Czetz sein Hauptquartier nach Szilágy-Somlyó, um bei Zsibó zu debouchieren und vomöglich gegen Deés vorzurücken.

In dieser Verfassung erwartete er die Ankunft Bems, welcher von Jedermann mit Ungeduld entgegengesehen wurde.

Während hier wenigstens doch etwas geschah um der regellosen Verwirrung Grenzen zu setzen, welche stündlich mehr überhand nahm, blieb Major Katona Miklós, der sich bei den letzten Vorgängen bloß durch seine Untätigkeit auszeichnete, ruhig in Nagybánya stehen, ohne durch irgend eine Bewegung die durch die feindliche Übermacht gedrängten Truppen zu unterstützen.

Major Tóth stand in Kraszna, mit dem 51. Bataillon und Rittmeister Zsurmay von Wilhelm-Hussaren wurde abgesendet um den Schwall der Flüchtigen in Nagybánya zu sammeln, welches ihm auch in grösserem Masse gelang, als es bei den damaligen Umständen zu hoffen war.

Unter diesen Verhältnissen langte Bem den 9. Dezember 1848, Morgens 8 Uhr in Csucsá ein. Seine erste Sorge war sich über die Stärke der Streitkräfte zu informieren, welche ihm in diesem Augenblicke zu Gebote standen.

Der Standesausweis nach der in dem ersten Tage seiner Ankunft neu angeordneten Aufstellung wies folgendes Resultat:

In Csucsá und Feketeló, unter Major Riczkó:

1 Bataillon Szekler (sehr schwach)	600 Mann
27. Honvéd-Bataillon	1000 „
11. „ „	600 „
	<hr/>
	2200 Mann

1 Division Szekler-Hussaren (Major Kiss)	150 Mann
1 Division Mátyás-Hussaren (Gr. Bethlen Gergely)	140 „
1 Escadron Kress Chev. Leg. (Rittm. Perczy)	75 „
	<hr/>
	365 Mann

11 Geschütze

In Kraszna (Major August Tóth)

51. Honvéd-Bataillon (Mjr. Tóth)	1000 Mann
2 Geschütze	

In Zsibó (Major Br. Kemény Farkas)

1 Bataillon Aranyos ³ Nat. Garde (Mjr. Kemény)	700 Mann
1 „ Maroscher ⁴ „ (Mjr. Tolnai)	1000 „
2 Geschütze	

In Nagybánya (Oberst Gf. Mikes)

55. Honvéd-Bataillon (Major Grubitzky)	800 Mann
Wiener National-Garde	100 „
Zersprengte National-Garden	600 „
	<hr/>
	1500 Mann
1 Esc. Wilhelm-Hussaren (Rittm. Zsurmay)	120 „

	<i>Infanterie</i>	<i>Cavallerie</i>	<i>Geschütze</i>
Csucsá	2200	345	11
Kraszna	1000	—	2
Zsibó	1700	—	2
Nagybánya	1500	120	—
	<hr/>	<hr/>	<hr/>
	6400	465	15

Hiebei muss bemerkt werden, dass Bem sämtliche Bihar National-Garden (5000 Mann) nach Hause entliess, da er in dem ganzen Verlaufe des Feldzuges stets vorzog mit wenigen aber regelten und verlässlichen Truppen zu operieren.

Ebenso darf nicht übergangen werden, dass keine Technische-Truppen vorhanden waren.

Bem glaubte Anfangs mit so geringen Streitkräften den Kampf gegen die wohl organisierte und von der ganzen Bevölkerung unterstützte österreichische Streitmacht nicht aufnehmen zu können, und fasste nach seiner Ankunft in Nagybánya den Entschluss, sich in die Máramaros zu begeben und in Sziget Verstärkungen an sich zu ziehen.

Das mittlerweile erfolgte Zurückweichen des Major Ritzkó von Csucsá nach Báród und Vordringen des k. k. General Wardener gegen Kis Sebes liess ihn in dem Falle, als Oberstlieutenant Urban seine Vereinigung mit ihm bewirken konnte, einen Einbruch in das Bihar-Comitat und selbst drohende Gefahr für Grosswardein befürchten.

Er erkannte daher die dringende Notwendigkeit, selbst unter den ungünstigsten Auspizien und bei den Mangel an den notwendigen Erfordernissen, mit den geringen Streitkräften den Kampf zu beginnen, und entsendete den Befehl zum schleunigsten Einrücken der aus Debreczin und Szathmárer-Comitat im Anmarsche begriffenen Verstärkung. Diese bestand aus:

4. Honvéd-Bataillon	1200 Mann
4 Comp. Kaiser Alexander Infanterie Nr. 2.	500 „
2 Comp. Debrecziner Nat. Garde	600 „
1 „ Szathmárer „	500 „
	<hr/>
	2600 Mann

³ Aranyosszéki.

⁴ Marosszéki.

1	Division	Coburg-Hussaren	180	Mann
1	„	Debrecziner Nat. Garde zu Pferd	120	„
			<hr/>	
			300	Mann

6- und 5-Pfünder Geschütze 18 Stück.

Diese Truppen trafen in Eilmärschen am 17. in Nagybánya ein und die gesamte Streitmacht Bems wurde dadurch auf 9000 Mann Infanterie, 765 Mann Cavallerie und 33 Geschütze gebracht, mit welcher er den 19. December, also 10 Tage nach seinem Eintreffen, die Offensive ergriff.

David Angyal: *Die Regierung Franz Josefs I. in den Jahren des ungarischen Freiheitskampfes*, Különlennyomat a Bécsi Magyar Történelmi Intézet IX. évkönyvéből. Nagy 8° 62 lap. Budapest, 1939.

Ferenc József korának és élettörténetének leghívatottabb kutatója, egyúttal legalaposabb ismerője írta ezt a jeles tanulmányt — úgy véljük — nem szükségtelenül. Malmot hajthatna már az a temérdek tinta, amelyet Ferenc József védői és vádlói elfogyasztottak, és mégis milyen kevesen ismerik néhai nagy királyunk nem is olyan régen sírbaszállott valódi alakját, hat évtizednél hosszabb uralkodói működését. Szinte érthetetlen, hogy igen gyakran a múlt század ötvenes éveinek gondolatvilága tükröződik olyanoknak beszédében és írásában is, akik Magyarországnak a kiegyezést követő fénykorában születtek s így a szabadságharcot s az abszolutizmus vígasztalan éveit már csak közvetve ismerhették.

Ferenc József életének az volt a tragikumja, hogy a végzet éppen az 1848-i forradalmak zűrzavarában, 18 éves korában dobta a történelem színpadára, tehát olyan korban, amidőn a főként katonai nevelésben részesült járatlan fiatalembernek tapasztalt, de rossz tanácsadók folytonos nyomása alatt, el kellett az akkori politikai élet útvesztőjében tévednie. Az utókor — tegyük hozzá: a rosszindulatú utókor — minden felelősséget reá hárított, s azt, ami 1848 decembere és 1849 októbere között történt, az 1867-tel kezdődött 49 év története se tudta feledtetni. Ferenc József találoán mondotta gróf Tisza Istvánnak, 1906-ban: „En mindenkinek megbocsátok, de nekem nem bocsát meg senki.” Hangsúlyozzuk, hogy a királyt elmarasztaló ítéletek legnagyobb része a szabadságharc történetére épült, mert az 1850 és 1867 közötti időét vajmi kevesen ismerik minálunk.

Angyal Dávid helyesen világítja meg az 1848-i trónváltás valódi fontosságát, amely abban nyilvánult meg, hogy olyan főherceg jutott uralomra, akit se eskü, se ígéret, se az osztrák forradalommal való megalkuvás, se az 1848-i magyar alkotmány nem kötött meg. Rossz szelleme herceg Schwarzenberg Felix miniszterelnök volt, kinek hűségében, osztrák hazafiságában és helyes politikai ítélőképességében kelleténél jobban bízott; az ő segítségével vélte a forradalom szellemét letiporhatni s a romlásnak indult Monarchiát ismét Európa leghatalmasabb államai közé emelhetni.

Schwarzenberg kétségkívül azon fáradozott, hogy Magyarországot teljesen a Monarchiába olvassza. De ebben még az osztrák politikusok se voltak egyhangúlag az ő pártján. Így egyik bizal-

mas híve Hübner, továbbá Humelauer udvari tanácsos, sőt maga Metternich se. Az utóbbi meg is írta neki Angliából, hogy Magyarországra nem illik a beolvasztás rendszere. Amde Schwarzenberg nem ismerte Magyarország múltját, még kevésbbé akkori helyzetét. A politikai kérdéseket csak pillanatnyi hatásuk szerint mérlegelte, de távolabbi következményeikre nem igen gondolt. Lehet-e megütközni rajta, hogy származásánál, koránál, katonai és polgári pályafutásánál, végül miniszterelnöki és külügyminiszteri állásánál fogva, olyan nagy hatással volt a férfikor kezdetén még innen levő császárra?

Pedig Ferenc József valóban uralkodásra termett, s amennyire lehetett, már kezdetől fogva a maga lábán igyekezett járni. Mint egyik jószemű megfigyelője írta, az ifjú császár fellépését nemes szerénység jellemezte. Mindamellett, hatalmának minden hívalkodás nélküli tudata olyan formában nyilatkozott meg, hogy ezzel máris lebilincselte mindazokat, akik származásuknál, vagy érdemeiknél fogva a trón közelébe juthattak. De közönséges halandókhoz is mindig udvarias, bár kissé száraz volt. A népszerűséget sohase hajhászta. Isten kegyelméből való uralkodónak érezte magát, s ez volt józan lelkivilágának egyetlen misztikus vonása. Keményen és kíméletlenül parancsolt, ha úgy vélte, hogy akaratának végrehajtása valakinek a mulasztásán feneklett meg. Nagy birodalmának minden ügyes-bajos dolga érdekelte. Uralkodása kezdetén is naponta 11—12 órát dolgozott, de sokféle teendői között már akkor is katonai dolgokkal foglalkozott legszívesebben. Ez, az akkori zűrzavaros, háborús állapotok közepette érthető, sőt az is természetes volt, hogy nagyrabecsülte azokat a katonákat, akik a nagy veszedelem idején trónjának leghívebb támaszainak bizonyultak.

Ilyen volt legelső sorban herceg Windisch-Graetz Alfred tábornagy. Őt már 1848 december 2-án a trón és az alkotmány rendíthetetlen oszlopának mondja Ferenc József. Különös, hogy se az uralkodó, se katonai környezete, nem tette szemrehányás tárgyává a tábornagy első nagy ballépését, azt tudniillik, hogy a schwechati ütközet után elszalasztotta a felsődunai magyar hadtest teljes és végleges szétugrasztására felkínálkozott jó alkalmat. Ferenc Józsefnek a tábornagyba vetett feltétlen bizalma csak 1849 januárius 5. után kezdett ingadozni, akkor, amidőn nem csupán az osztrák kormányférfiak, hanem még az Olmützben megjelent magyarok is lanyhasággal vádolták Windisch-Graetzet, mert tevékenysége inkább a polgári igazgatás megszervezésére, mintsem a honvédsereg megsemmisítésére irányult. A győzelmes, de egyébként hatástalan kápolnai csata se billenthette többé a fővezér javára a mérleget.

Windisch-Graetz már 1849 márciusában elégtelennek látta a kezeügyében levő osztrák hadat, a magyar szabadságharc elfojtására, s már akkor megpendítette az orosz segítség gondolatát. Amde csakhamar a jeles hadtörténetíró és vitéz katona, de gyöngye hadvezér — az öreg báró Welden Lajos tábornagy — orosz támogatás nélkül is vállalkozott Magyarország leverésére. A császár, uralkodói kötelességére hivatkozva, Windisch-Graetzet

felmentette állásától, s a kegyvesztett fővezér — egvébként Schwarzenberg sógora — ekkor mondotta ifjú urának: „Felség, ne feledje, hogy ha én nem lennék, most nem lehetnének ilyen kötelességei se.” Ferenc József itt bizonyította be először, hogy a rokonszenv, vagy ellenszenv, módosíthatja ugyan viselkedését, de se az egyik, se a másik nem térítheti el attól, amit a kötelesség parancsol neki.

Az áprilisi hadiesemények csakhamar alaposan lehűtötték Welden túlzott bizakodását és reményeit. Április 20-án, a nagy-sarlói ütközet hatása alatt, már ő is az orosz segítséget sürgette, azt a beavatkozást, amelynek lehetőségét már 1848 márciusában is emlegette Deák Ferenc. Októberben már mindenfelé beszéltek róla, bárha ez a veszedelem akkor még nem volt közelálló. De egyszerre közelállónak látszott, mihelyt 1849 januárius 31. és februárius 5. között, orosz csapatok szállották meg Brassót és Nagyszebent. Schwarzenberget nagyon bosszantotta, hogy az erdélyi főhadparancsnok az ő jóváhagyása nélkül kérte ezt a segítséget, s bárha hivatalosan eleinte kárhoztatta is, március végén már azt jelentette az udvarnak, hogy egész Erdélyt az oroszok védelmére akarná bízni. De Miklós cár erre nem volt hajlandó.

Azonban Welden kudarcra mindegyre jobban homloktérbe tolta az orosz segítségnél teljesen soha el nem aludt eszméjét. Schwarzenberg április 21-én már azt közölte a minisztertanács tagjaival, hogy az orosz hadaknak Magyarországra való bevonulását fogja kérni. Noha Görgey Komárom felmentése után megállott, s csupán egy hadtestet helyezett előbbre, Győrbe, a katonai tanácsadók elhittették Ferenc Józseffel, hogy Bécs is komoly veszélyben forog. A császár levélben terjesztette a segélykérést a cár elé. Ez már május 7-én meg is ígérte a kívánt fegyveres támogatást, mire Ferenc József 21-én maga is megjelent Varsóban, hogy előszóval köszönhesse meg a cárnak, most már szövetséges-társának, jóindulatát.

Miklós cárnak nagyon megtetszett a fiatal császár, s ezt írta róla: „Magas és jólfejt. Arca, bár nem szép, érdekes és megnyerő; vonásairól sok nyugalmat, bizonyos mélységet és szigorúságot lehet leolvasni. Minél tovább nézem és hallgatom, annál inkább csodálom értelmes, alapos voltát és becsületes felfogását. Szerencsésje Ausztriának, hogy magáénak vallhatja.”

Ferenc Józsefet most, az orosz segítségen kívül, az a remény is biztatta, hogy május vége felé új fővezért állíthatott hadai élére, a hírhedt báró Haynau Gyula tábornagyszemélyében. Az új „Generalissimus” kétségkívül erőskezű katona és akár Windisch-Graetznél, akár Weldennél jobb hadvezér, de egvébként az osztrák hadseregben is általánosan gyűlölt, kegyetlen-természetű ember volt. Közvetlen előljárója, báró Piret altábornagy, már 1847-ben nyugalomba helyezését javasolta. Ámde, az 1848-i váratlan események következtében, mégis csak megmaradt a tényleges szolgálatban, sőt tábornaggyá lépett elő.

Az osztrákok, egyelőre csupán egy orosz hadosztály támogatásával, győztek Perednél és Győrnél. Az utóbbi helyen Ferenc József is kitüntette magát bátorságával. Majd meghiusultak a

felsődnai magyar sereg komáromi áttörő kísérletei is, s miután a temesvári csata nyomán a déli magyar sereg is felbomlott, Erdélyben pedig a nagycsúri ütközet után nem volt többé számottevő ellenállás: Haynauk már csak Komárom várával és az erősen megfogyatkozott felsődnai hadsereggel kellett volna leszámolnia. Azt természetesen senki se mondhatja meg, hogy — kenyértörésre kerülvén a sor — Görgey, avagy Haynau maradt volna-e alul. A mérközésnek bevágta az útját Görgey világosi (helyesebben: szállósi) fegyverletétele, gróf Rüdiger orosz gyalogsági tábornok előtt.

És most következett az a szerencsétlen időszak, a kegyetlen bosszúállás ideje, amely miatt annyi meg nem érdemelt vád és rágalom érte Ferenc Józsefet; mert a méltán elkeseredett nemzeti közvélemény őt, és legtöbbször csakis őt okolta mindazért, ami 1849 augusztus 15-től Haynau bukásáig történt. Hiába bizonyította az elfogulatlan történelmi kritika, hogy egy 19 éves fiatalembert nem lehet felelőssé tenni azért, amit sokkal idősebb és sokkal tapasztaltabb tanácsosai kényszerítettek reá; a vád nem az értelmi szerzőket, hanem az uralkodót érte, s többé-kevésbé rajta is tapadt halála napjáig.

Pedig a legnagyobb hibás nem ő, hanem Schwarzenberg — mint Széchenyi írja: „a sáppadt vampyr” — továbbá belügyminisztere lovag Schmerling Antal és nem utolsósorban Haynau volt. A fővezér már augusztus 24-én nagy vérfürdőt akart rendezni a foglyulesett honvédtisztek között. Egyik részüket az oroszok mentették meg, másik részüket a császár főhadsegéde, gróf Grünne, urának azt a parancsát hozva, hogy végrehajtása előtt minden halálos ítéletet terjesszen a császár elé. A vérszomjas Haynaut módfelett dühösítette hatalmának ilyenén megnyirbálása, és sikerült is — Schwarzenberg segítségével — újabb rendeletet kicsikarnia. Ennek értelmében csupán jelentést kellett tennie azokról, akiket a halálos ítéletet végrehajttatta. Haynau tehát újra szabadkezet kapott, mindaddig, míg az uralkodó — október 26-án — a kivégzéseket meg nem tiltotta. De Haynau, a parancs ellenére, 1850 februárius 18-án felkötötte Aradon Hauk Lajos egykori cs. kir. hadnagyot, később bécsi hírlapírót, aki az erdélyi magyar hadseregben alezredesi rendfokozatot ért el.

Oszt rák történetírók, például Friedjung és Redlich, szintén megállapítják, hogy a kivégzések körül Schwarzenberg lelkén szárad a legnagyobb bűn. Bach Sándor igazságügyminiszter se értett egyet a miniszterelnökkel, de nem mert ujjathúzni vele. Az irgalmat nem ismerő bosszúállás okát tehát nem Ferenc József lelki-világában, hanem a konzervatív politikusok körében uralkodott hangulatban kell keresnünk. Angyal idézi a magyar konzervatívok hangadói közül, báró Jósika Samu és gróf Dessewffy Emil nyilatkozatait. Ezekből az tűnik ki, hogy mindketten akasztófát szántak a forradalom vezetőinek. „Könyörtelen szigorúságot” javasolt ellenük a gróf Apponyi György elnöklete alatt összeült magyar bizottság, 1849 március 25-án.

De felhangzottak ellenkező vélemények is. Így a később „muszkavezető” címmel emlegetett gróf Zichy Ferenc kegyelmet kért a foglyok számára, a kormány útján. Ennél talán több hatása

lehetett volna gróf Coronini altábornagy kérésének — ha el nem késik. Coronini nagyrabecsült katonai nevelője volt Ferenc Józsefnek s így közbelépése, ha idejekorán történik, talán enyhített volna az elítéltek sorsán. Nem használt a cár, Paskievics, továbbá Palmerston angol miniszterelnök és Toqueville francia külügyminiszter figyelmeztetése se. Károlyi Árpád megállapítása szerint, ezeknek a jóindulatú intelmeknek volt ugyan némi hatása Schwarzenbergre, de csak rövid időre! Azokat az okokat, amelyek Ferenc Józsefet arra indították, hogy a felzúdult konzervatívok szájaíze szerint járjon el, Károlyi Árpád is legelsősorban Schwarzenberg és Haynau nagy befolyásában látja.

A szabadságharc leverése után hozott halálos ítéletek rendkívüli hatással voltak a magyarság lelkiületére, úgy hogy — mint mindnyájan tapasztalhattuk — évtizedek békítő munkája se volt reá elegendő, hogy eloszlassa azt a sötét árnyékot, amelyet ez a kegyetlen megtorlás Ferenc Józsefre vetett.

Óhajtjuk, hogy Angyal Dávid kitűnő tanulmánya minél több olvasó kezén forduljon meg s ebben a kérdésben is hozzájáruljon a történelmi igazság diadalához.

Gyalóky Jenő.

Jánossy Dénes: „*Die Ungarische Emigration und der Krieg im Orient*“. Kiadta: Budapesten 1939-ben, a Lukinich I. szerkesztésében megjelenő Ostmitteleuropäische Bibliothek. (19-ik kötet.) 171 oldal, nagy nyolcadrét.

A szó legszorosabb értelmében nevezhetjük hézagpótló munkának Jánossynak ezt az alapos tanulmányát. Kossuthnak az emigráció alatt végzett munkásságáról, külföldi kapcsolatairól, tárgyalásairól, az elmúlt évtizedig jóformán csupán a romantika határán mozgó cikkekből, rövidebb hosszabb dolgozatokból meríthette tudását az a szakember, aki ezzel a kérdéssel részletesebben foglalkozni kívánt. Mai történetíróink azonban már lehiggadt történetiszemlélettel, kellő kritikai érzékkel nyúlnak ehhez a kényes tárgyhoz. Hajnal István munkáján (A Kossuth-emigráció Törökországban) s Kastner Jenőnek a Kossuth és Mazzini közötti kapcsolatról írt tanulmányán kívül, Jánossy foglalkozik már évek óta legbehatóbban ezzel a kérdéssel. A bécsi magyar történetkutató intézet 1937-i évkönyvében, a Napkelet 1928-i kötetében, a Zeitschrift für schweizerische Geschichte XVIII. évfolyamában (1938) részletesen beszámolt Kossuth titkos terveiről egy második magyar szabadságharc érdekében, politikai terveiről az amerikai Egyesült Államokban és a svájci magyar emigráció ottani működéséről. Mindezeket most lényegesen kiegészíti és igen sok homályos kérdésre fényt derít ebben a munkájában, amely Kossuth 1851 és 1856 közötti fáradozásait ismerteti. A munka megírásához a leghitelesebb forrásanyag állott rendelkezésére Kossuth levéltárában, amelyet az Országos Levéltár őriz. Könyvének befejezéséül 6 rendkívül fontos okmányt közöl eredeti szövegében. Munkáját, az említett keleteurópai kiadványsorozat rendel-

tesésének megfelelően, német nyelven írta s ezzel külföldi kutatók számára is hozzáférhetővé tette.

Jánossy munkája Kossuth emigrációs életének kétségkívül legérdekesebb korszakával foglalkozik. A Magyarországból kibujdosott kormányzó előtt csak egy cél lebegett: külföldi segítséggel új szabadságharcra akarta nemzetét buzdítani. Angol és amerikai barátai segítségével széleskörű propagandát fejtett ki ebben az irányban. Meg akarta győzni a nyugati hatalmakat arról, hogy Törökországnak óriási gazdasági jelentősége van az amerikai világkereskedelem terén, tehát érdemes ezt az országot támogatni. Minden követ megmozdított, hogy Angliában és Amerikában olyan államférfiak kerüljenek a kormányra, akik megértik az ő gondolatmenetét. Ha pedig Törökországot Amerika és Anglia megsegíti, akkor a vele geopolitikai összefüggésben lévő Magyarországon is könnyebb lesz a nemzetet a megerősödött Törökország oldalán a Habsburg-ház elleni újabb felkelésre talpraállítani. Angliai és amerikai útazásai közben mindenütt híveket igyekezett szerezni annak a gondolatának, hogy a nyugati demokrata államok hivatása és kötelessége a keleten elnyomott nemzetek megsegítése a középeurópai abszolútizmus ellen indítandó nagy küzdelemben.

De Kossuth nemcsak külföldön igyekezett terveit előkészíteni. Magyarországon Makk József ezredes volt kezdetben titkos megbízottja s amikor ez erre a megbízatásra alkalmatlannak bizonyult, Gál Sándornak kellett volna a felkelést itthon titokban előkészítenie. Jánossy könyvéből látjuk csak, hogy Kossuth mennyire otthonos volt a külföldi nagy politika minden szövevényében, és milyen hihetetlen tettvágygal és még a kudarcok közepette sem hanyatló lelkesedéssel és örökös tervezéssel igyekezett úgyszólván egész Nyugat-Európát megmozgatni a magyar felkelés érdekében. Igen érdekesen jellemzi Jánossy Kossuth és a nagy olasz szabadsághős Mazzini kapcsolatait. Céljuk közös volt, de útjaik szétágtak. Mazzini már 1853-ban akarta dűlőre vinni az újabb szabadságharc ügyét; Kossuth ellenben még várni akart, amíg a Kelet-Európában árnyékukat előrevetítő porosz-osztrák és francia-angol ellentétek nyíltan felszínre nem kerülnek. Ezt az időpontot tartotta volna alkalmasnak arra, hogy Magyarország a törökök oldalán avatkozzék a küzdelemben és a győztes fél segítségével nyerje vissza szabadságát. Törökország azonban olyan súlyos belpolitikai bonyodalmak előtt állott és állami élete már ekkor olyan nagyfokú hanyatlást mutatott, hogy Kossuth számításaiban ez a legdöntőbb tényező volt voltaképpen a legbizonytalanabb. Működésének súlypontját 1852 óta Franciaországba tette át, mert arra számított, hogy ha III. Napoleon bukik, akkor a demokrata irányzat kerül előtérbe, ami neki kedvez. Ha viszont Napoleon győz, akkor Kossuth hajlandó lett volna közeledni hozzá, abban a meggyőződésben, hogy a francia császár helyzetének megerősödése, Ausztriának kellemetlen s a két nagyhatalom közti elhidegülésben előnyösebbnek látszik, ha a magyarok a franciák mellé állanak. Hosszú emlékiratban feltárta mindezeket Napoleon előtt és tagadhatatlan, hogy a császár sokban helyeselte Kossuth terveit Törökországgal kapcsolatban. A dolog mégsem volt olyan egyszerű,

ahogy azt Kossuth elképzelte, mert Franciaország vezető köreiben e kérdésben nézeteltérés állott fenn, s Napoleon sem foglalt határozottan állást, hogy a keleten várható küzdelembe melyik hadviselő fél oldalán fog beavatkozni.

1852-ben Kossuth Amerikában igyekezett az Egyesült-Államok vezető férfiainak figyelmét a kelet-európai kérdésre terelni, de sok eredményt nem ért el. Azután a Balkán szerb nemzetiségeit igyekezett meggyőzni arról, hogy érdekükben lenne a magyar emigráció képviselőivel kapcsolatba jutniok. Sőt a várható török-osztrák háború esetére részletes haditervet is dolgozott ki, amelynek hibája ugyanaz volt, mint sok más külpolitikai tervezésének, vagyis hogy nem számolt a valóságos helyzettel, az erőviszonyokkal és a többi állam különleges érdekeivel.

A felkelés előkészítésében annyira ment, hogy már New-Yorkban és Amerika más városaiban fegyvereket is vásárolt és intézkedéseket tett, hogy miképen jussanak ezek a szállítmányok Konstantinápolyból Erdélybe. Ez is csak tervezgetés maradt, mert sem Kossuth, sem bizalmasai nem tudták azt a legfontosabb kérdést megoldani, hogy miképen szállítsák ezt a 570 láda hadianyagot Amerikából Konstantinápolyba. 1855-től kezdve Kossuth reményei mindig halványabbakká váltak, sőt sokfelé való mozgolódása, — amelyet a bécsi kormány állandóan figyelemmel kísért és annak beszüntetésére az illető nagyhatalmakat fel is kérte, — már az emigrációt vendégül látó országoknak is terhére esett. Amikor az angol parlamentben szóba került ez az ügy, a belügyi államtitkár hivatalosan kijelentette, hogy a brit kormánynak nem feladata és kötelessége külföldi kormányférfiak biztonságáért szavatolni. De még ilyen körülmények között is sikerült Kossuthnak kb. 1,540.000 forint értékű dollárkölcsonnek megfelelő értékpapírt Magyarországra csempésznie.

Amikor a krími háború 1855 október 4-én Oroszország és Törökország között kitört, Kossuth reményei újból feledtek. Igyekezett a törökökkel ismét szorosabbra fűzni kapcsolatait és győzelmük esetén a magyar felkelést lángallobbantani. De ehhez pénze nem volt. Utolsó reménységét a lengyelekbe vetette. Azt hitte, hogy azok, az oroszok harcshakeveredését felhasználva igyekeznek szabadságot kivívni. A lengyeleknek sikerült ugyan a törökkel egy ilyen irányú megegyezést létrehozni, de sok eredményt nem értek el. Kossuth újból széleskörű haditerveket kovácsolt. Ezekben kifejtette, hogy ez a háború a Kaukázustól a svájci határig terjeszthető ki. Ezen a vonalon kell megvívni a nagy küzdelmet a jog és szabadság érdekében. Nagy csalódásban volt azonban része, amikor 1854 elején, a török kormány döntést kérő egyik levelére azt válaszolta, hogy amíg Törökország és Ausztria barátságos viszonyban van egymással, szó sem lehet a magyar emigrációval való kapcsolat szorosabbra fűzéséről. De Kossuth — mint Jánossy kitűnően jellemzi — nem tartozott azok közé a politikusok közé, akik leküzdhetetlen akadályok előtt megtorpannak. Tovább reménykedett. Mást nem tehetett, hiszen emigrációs életének ez volt a tartalma. Szívós makaçsággal igyekezett minden csalódását leplezni csak azért, hogy tovább is fáradozzék

újabb és újabb tervek kövácslásával. Egyik kudarc a másik után érte, a külföldi segítőlégiók toborzása nem sikerült, a Fiumében, Lombardiában és Erdélyben szervezett mozgalmak szintén zsákutcába jutottak. Elkeseredésében az angol kormány ellen is fordult és beszédeket mondott az angol diplomácia kétszínűségéről. Mazzini és Kossuth útjai most már végérvényesen elváltak egymástól. Az olasz szabadságharcosok a maguk erejére támaszkodva készültek az elszámolásra, Kossuth ellenben külső segítség nélkül nem akart megindulni. A krími háború kezdetekor, az 1848-i szabadságharc vezetői közül többen vállaltak szerepet a török hadseregben, de zártrendű magyar emigráns fegyveres csapat felállítása nem sikerült. Jánossy könyvének az a része is különösen érdekes, mert sok magyar szabadságharcos (Klapka, Kmetty, Czecz, Türr, Tüköry, Guyon és mások) életéről tudunk meg eddig ismeretlen adatokat. Kossuth Angliában feszült figyelemmel kísérte az események lefolyását, de belátva terveinek végre nem hajtható voltát, ezután már csak hírlapi cikkekben harcolt a magyar ügyért és a kelet-európai kis nemzetek szabadságáért, a nála megszokott jóhiszeműséggel. Az 1856-i párisi béke azután eltemette minden reményét. Európa népei békére vágytak. Kossuth kiáltványai visszhang nélkül hangzottak el.

Mint minden emigráns, Kossuth is abba a hibába esett, hogy elveszítette ítélőképességét a politikai összeköttetések súlya és jelentősége iránt. A maga ügyét túlértékelte, s a nagyhatalmakhoz intézett kiáltványaiban olyan jelentőséget tulajdonított egy esetleges újabb magyar szabadságharc kitörésének, amely nem volt összhangban a valósággal. A nagyhatalmak viszont külpolitikájukat úgy intézik, ahogy nekik tetszik és nem sokat törődnek egy kis nemzet külföldi emigránsainak kétségtelenül hazafias, jóhiszemű és jószándékú javaslataival, mert céljaikat az ő segítségük nélkül is elérhetik.

Jánossy könyve minden emigráció lélektanának hű tükre, de egyúttal rendkívül találó és éles vonásokkal gazdagítja Kossuth sokrétű egyéniségéről eddig alkotott képünket. Munkáját, tárgyának tökéletes ismerete, az anyag tiszta, világos csoportosítása, logikus feldolgozása jellemzi. Az olvasó elejétől végig kitűnően áttekintheti Kossuth szerepének minden vonatkozását, anélkül, hogy kénytelen lenne a részletkérdések útvesztőiben megakadni. Érdeklődéssel várjuk Jánossy újabb kiadványait ebből a tárgykörből.

Markó Árpád.

Bánlaky József: *A Magyar Nemzet Hadtörténelme.* XIII. rész. Budapest, 1940. Grill Károly kiadása. Nagy 8-adrét fűzve, 540 oldal, 11 melléklettel (térképek, várképek).

Bánlaky altábornagy részletes hadtörténeti sorozatának ez a kötete Ferdinánd és János király küzdelmeinek idejét, azután a török hódítások korszakát — Szulejmán haláláig — ismerteti. A magyar hadtörténetnek tehát azokat a rendkívül viszontagságos éveit, amelyek a mohácsi vésztől Szigetvár elestéig (1526—1566-ig) zajlottak le. A 40 év eseményeit igen célszerűen csoportosítja a következő fejezetekben:

I. A kettős királyválasztás és az ellenkirályok harcai 1529-ig.

II. A török háború Buda elestéig (1540-ig) és János király haláláig.

III. Török hódítások I. Ferdinánd uralkodása alatt 1552-ig.

IV. Magyarország és Erdély háborúi I. Ferdinánd uralkodása végéig (1564-ig).

V. Az erdélyi és török háborúk Szulejmán haláláig (1566-ig).

A két utolsó fejezetben ismerteti a birodalmi hadsereg, a magyar katonaság és a végvárak rendszerének állapotát ebben a korszakban, végül a török hadművészet állapotát és rövid történeti fejlődését.

Bánlaky altábornagy hadtörténeti sorozatának már előbbi köteteinél ismertettük a feldolgozás módszerét és ennek a jelentős hadtörténeti munkának kiváló használhatóságát. Csak ismétlésekbe bocsátkoznánk, ha ezt a kötetet ilyen szempontból újból elbírálnók, mert a szerző ebben a munkában is mind tárgyi, mind alaki szempontból következetes maradt eddigi módszeréhez és ezzel biztosította az egész sorozat egységes voltát, könnyen áttekinthető szerkezetét. Valamennyi eddigi kötete közül ez a legvaskosabb, bizonyára azért, mert Bánlaky altábornagy már régóta különös szeretettel foglalkozott a török hódoltság magyar hadtörténeti kérdéseivel; ebben a korszakban teljesen otthonos és annak kimerítő forrásanyagát jól ismeri. Figyelmét nem kerüli el semmi jelentősebb magyar vonatkozású hadiesemény, ami abban a korban másutt is lejátszódott (pl. a magyar hadak dícséretes szereplése az 1546/47. évi schmalkaldeni háborúban). A szerző nem elégszik meg az események krónikaszerű felsorolásával, hanem beilleszti azokat a nemzet történetének politikai eseményeibe, ismerteti a hadműveletek előkészítését, következményeit és vázolja a seregszervezés, fegyverzet és felszerelés különböző részletkérdéseit. A könyvet befejező két fejezet — a hadművészet állapota nálunk és a törököknél — igen sikerült része e munkának. Szembeállítva felismerjük a különbséget a hadakozó ellenfelek harcmodora, tagozódása között és az azok egymásra való hatását. Ez a kötet a török hódoltság korabeli háborúk első felének valóban részletes leírása. Kitűnő segédkönyv és útmutató mindenkinek, aki e korszak hadműveleteinek egy-egy részletével akar behatóan foglalkozni. Mint legutóbbi kötetének ismertetésénél, most is meg kell említenünk azt, hogy Bánlaky altábornagynak ez a hadtörténeti könyvsorozata hivatva van a ma már alig kapható és különben is szűkszavú Rónai-Horváth-féle Magyar Hadikrónika pótlására. Őszintén kívánjuk, hogy a nagy munka még hátralevő, és mint a szerző mondja, kinyomatásra már készenálló kötetei, minél hamarabb helyet foglalhassanak könyvtárainkban és hadtörténetkutatóink könyvespolcain.

Markó Árpád.

Suhay Imre: *Hadviselés és Hadvezetés.* Singer és Wolfner kiadása, Budapest. 1940. 8° 272 oldal.

A nyugaton dúló háború nemcsak a két szembenálló fél, hanem az összes európai országok és népek sorsát, talán évszázadokra fogja eldönteni. A korszerű hadviselés módjai és eszközei így természetszerűleg minden ember érdeklődésének homlokterébe jutottak. Százezrek, sőt milliók lázas izgalommal várják a napilapok hadijelentéseit és követik az új világháború mindenképen egyedülálló eseményeit.

De mind a nagy események, a politika és a stratégia egymásbakapcsolódásával, mind a számos korszerű fegyver és harci eszköz, nemkülönben az ezek követelte új harci eljárás lényegének felismerése és megértése, még a művelt, de katonailag nem képzett újságolvasónak is nehézséget okoz.

Ezt az ürt áthidalni, a hadviselés és hadvezetés csínját-binját a laikus közönséggel népszerűen megismertetni, ezt kívánja a szerző új könyvével elérni.

Ma a totális háború korát éljük, amely nem csupán a fegyveres erők mérközése, hanem az illető országok és nemzetek létének, vagy nem létének küzdelme is és ezért minden szellemi és anyagi erejük latbavetését követeli. A korszerű háború lényegével nemcsak a katonának és politikusnak, hanem az állam minden polgárának tisztában kell lennie. Ezért írta Suhay Imre, nem a szakembereknek, hanem elsősorban a nagy magyar közönség számára, rendkívül tartalmas és sokoldalú művét.

Bevezetőül rövid áttekintő tájékoztatást kapunk a haditudományokról általában. Ez annál is inkább szükséges, mivel a napi sajtó közlései nyomán nem tud a közönség egyrésze eligazodni; olyan kifejezéseket, fogalmakat emlegetnek és ismételnék ezek a közlemények, amelyeknek valódi lényegével íróik sincsenek tisztában. Pedig mindezekkel a problémákkal és lehetőségekkel, valamint a háború kihatásaival és várható következményeivel, ma mindenkinek tudatosnak kell foglalkoznia. Találó módon ismerteti tehát Suhay a stratégia és taktika alapfogalmait és ezzel kapcsolatban a vasútak, a gépkocsik és a repülőgépek, valamint az erődítések szerepét. Tájékoztat azután, hogy mit követelünk a korszerű hadvezértől és vezérkarától; szól továbbá a hadviselés és a politika egymásra útaltságáról és a katonai siker erkölcsi és anyagi tényezőiről.

Folytatás és kiegészítésképpen a könyv második része a háború különböző neveit ismerteti meg az olvasóval. Megtudjuk, hogy mi a tisztán katonai háború, úgyszintén hogy a ma előtérben álló gazdasági és szellemi háborúnak mik a céljai, módszerei és eszközei. Igen érdekes módon tárul elének a földi, a légi és a tengeri hadviselés tulajdonképeni lényege és hogy mindezeknek mik a főbb eszközei. Felemlíti a szerző, mint ugyancsak időszerű kérdést, a csatahajó és a repülőgép küzdelmét, a harcikocsik szerepét és végül hogy ezeknek együttműködése — a mai háromdimenziós háborúban — milyen nehéz, eddig sohasem ismert feladatok elé állítja a hadvezetést.

Művének harmadik részében a szerző behatóan foglalkozik magával a hadsereggel, mint a hadviselés tulajdonképeni eszközével. Részletesen beszámol a korszerű hadsereg szervezéséről, anyagi felszereléséről és kiképzéséről. Tájékoztat, hogy miben mutatkozik és miféle tényezőkből tevődik össze valamely ország katonai súlya és ütőképessége. Az anyagi eszközök felett áll azonban — és állott mindenkor — az ember, az illető nemzet katonanyagának minősége, élén a tisztikarral. Megtudjuk, hogy milyen hihetetlenül nagyok a követelmények, testi, szellemi és erkölcsi téren, amelyeket a mai tisztikartól megkívánunk.

Majd kimerítő ismertetést kapunk az egyes fegyvernemekről, szervezésükről, feladataikról és teljesítőképességükről. Behatóan jellemzi a szerző a gyalogságot, a gyorsanmozgó alakulatokat, a páncélosokat és a páncélelhárító fegyvernemeket; a tüzérséget, a műszaki és vegycsapatokat, a híradókat, majd pedig a repülőket és tengerészeket.

Külön emlékezik meg a továbbiakban az egyéb szolgálati ágakról, tehát az egészségügyiről, az élelmezésről, a lőszerellátásról, az utánpótlásról és a szállító intézményekről és bár nem az előtérben mozgó, de annál fontosabb, sokszor döntő jelentőségű tevékenységükről. Művének utolsó fejezetében a külföldi nagyobb államok hadseregének igen találó és alapos — amellettt tárgyilagos — jellemzését adja.

A maga nemében valóban páratlan, értékes és sokoldalú könyv kitűzött célját, hogy kielégítse, sőt fokozza a művelt nagyközönség érdeklődését katonai kérdések iránt. — ami a mostani válságos időkben minden magyar hazafinak kötelessége, — az illusztris szerző kétségtelenül a legteltesebben és legteljesebben elérte.

írté: Németh Lajos.

Garay Lajos: *A pécsi magyar királyi honvéd hadapródiskola története.* Pécs 1939. Kiadja a m. kir. „Zrinyi Miklós“ pécsi honvéd középiskolai nevelőintézet parancsnoksága; 8°, 254 lap, több képpel és az iskolaparancsnokok fényképeivel.

Báró Ernő ezredes, a volt pécsi honvéd hadapródiskola mai jogutódának, a „Zrinyi Miklós“ honvéd főreáliskolának parancsnoka, a könyvhöz írt előszavában ezt mondja: „... abban a hitben bocsátom útjára kis könyvünket, hogy nemcsak a volt növendékek forgatják majd szeretettel, hanem mindazok a magyarok, akiket ugyanolyan eszmék éltetnek, mint amelyek jogelődjünket s mai intézetünket éltetik.“

Ezt a célt a könyvecske híven szolgálja a hadapródiskola húszéves élettörténetének nagy szeretettel készült megírásával. Az 1918/19-i megszálláskor a szerbek az iskola teljes felszerelését és iratanyagát elszállították, minek következtében a szerző fáradtságos munkával, másutt felkutatott egykorú írott forrásokon kívül, a még életben levő egykori parancsnokok, tanárok, növendékek és altisztek visszaemlékezésére támaszkodott az adatok, események elmondásánál. Ez azonban nem válik könyvének hátrányára és a fásasztó, száraz adathalmaz helyett, színes, érdekes leírásokban pereg le előttünk a volt pécsi honvéd hadapródiskolának az

1897. évi 25. törvénycikkkel kezdődő rövid élettörténete. Báró Fejérváry Géza honvédelmi miniszter ezzel a törvénnyel az addigi bizonytalan és meg nem felelő honvéd tisztképzést egyszerre helyes mederbe terelte és a Ludovika Akadémiának főiskolai rangra emelésén kívül, két hadapródiskolának és egy katonai főreáliskolának felállításával biztosította a honvéd tisztikar pótlását.

A szerző a továbbiakban a pécsi hadapródiskola élettörténetét az iskolaparancsnokok egymásutánjában mondja el, kiknek sorát Sorsich Béla őrnagy kezdte meg. Az iskola hivatalos megnyitása — az Erzsébet királynének tragikus halála folytán elrendelt országos gyász miatt — 1898 október 4-én a nyilvánosság kizárásával folyt le. Ezzel megkezdődött a csendes, de annál szorgalmasabb, céltudatos munka, melynek apró, belső eseményeit először 1901 szeptember 18-án váltotta fel egy külső nagy esemény: I. Ferenc József király egyórási szemléje az iskolában. Minthogy a király látogatása a tanév kezdetére esett, az újonnan felvett és egyenruhába csak két nap óta öltöztetett elsőévesek fegyver nélkül felsorakozva álltak sorfalat. Ez a tanév volt az első, mely teljes négy évfolyammal indult meg, ebbe esik az intézet első bálja és az évzáró nyilvános tornaünnepély, melyet a későbbi években állandósítottak, végül pedig 1902 augusztus 18-án — a király születésnapján — fényes ünnepély keretében megtartott első avatás is. Összesen 81 honvéd tiszthelyettség avatott végzett növendék lépett ki az alma mater öléből a katonaeltebe.

Az első parancsnokot — Sorsich Béla alezredest — két évi időtartamra lovag Sypniewski György százados követte, kinek ideje alatt a polgári közönséggel való kapcsolat széleskörű ápolása, az intézeti önképzőkör létesítése és ennek nyilvános ünnepélyei új korszakot kezdtek a hadapródiskola életében, mely kedvezően illeszkedett be a magyar szellemnek, az 1904 évvel a közös hadseregben fokozódóan érvényesülő irányzatába. Igaz viszont, hogy ezzel az örvendetes jelenséggel szemben, magukat mellőzöttnek érzett horvát nemzetiségű kisebbségünk izgatásai és az ezidőtájt erősen magyarelles bécsi hangulat, kellemetlen esemény középpontjába állította a pécsi honvéd hadapródiskolát. Ezúttal a horvát növendékekkel volt baj, kik a magyar himnusz éneklését megtagadták. A vihar lassan elült; amikor pedig a következő tanévben a honvédelmi miniszter a pécsi hadapródiskolában horvát osztály felállítását rendelte el, a nemzetiségi sírlódás végleg megszűnt az intézet falai között.

A következő hat éven keresztül Nónay Dezső őrnagy, majd alezredes s végül ezredes állt a hadapródiskola élén. Ő volt leg hosszabb ideig az intézet parancsnoka. Schnetzer Ferenc vezérkari alezredesnek, a katonai képző- és nevelőintézetek munkájának fejlesztését szolgáló, korszakalkotó átszervező-, nevelő- és oktatóreformjai voltak a Nónay korszak legkiemelkedőbb mozzanatai. Közülök ezen a helyen csak az új tantervnek 1908. évben történt bevezetését, a tanulmányvezető intézmény, a tanári-pedagógiai tanfolyam felállítását említem meg, melyek mind a tanári kar, mind a honvéd tisztképzés fejlődésére a legszebb reményekre jogosítottak. A király 1908 november 15-án kelt legfelsőbb elhatá-

rozásával a hadapród-tiszthelyettesi rendfokozatot zászlóssá változtatta át s ettől kezdve Pécssett is zászlósi rendfokozattal avattuk a végzett növendékeket, mégpedig első ízben 1909-ben 62 főt. Nónay nevéhez fűződik hadapródiskolánknak az orosz-japán háború eseményeit szemléltető, úgynevezett „japán szoba“ megteremtése, mely a maga nemében egyedülálló volt.

A világháborúig tartó három esztendő alatt, Csermák Mihály őrnagy, később alezredes volt az intézet parancsnoka; azután a marosvásárhelyi 22. honvéd gyalogezred élén ment ki a harctérre és Uzsoknál hősi halált halt. Iskolaparancsnoksági idejét semmi feltűnő esemény sem zavarta meg. Különleges és értékes szervezeti újítása volt az úgynevezett növendékbajtársi-választmány felállítása 1912 tavaszán, Ez igen hasznosnak bizonyult és az évfolyamszellemet magas szintre emelte. Az 1912/13. tanév nevezetes eseménye volt, az immár tizenötödik tanévét kezdő hadapródiskola első növendékeinek tízéves találkozója, melyet az 1902. évben avatott hadapród-tiszthelyettesek, majd a következő évben az 1903-ban avatottak tartottak meg. A hadapródiskola 1914 június 29-én, a szokásos évváró ünnepélyre készült, amikor az egy nappal előbb Szarajevóban meggyilkolt trónörökös pár halálhíre, majd egy hónappal később a szerb hadüzenet és a háború kitörése, elemi erővel nyúlt bele a nyugodt iskolai életbe.

A harctérre távozott iskolaparancsnok helyét Petrás Mihály helyialkalmazású alezredes, az iskola tanára foglalta el; a negyedéveseket már augusztus 1-én felavatták, a nyári szabadság elmaradt s az új negyedéveseket azonnali kiképzésnek vetették alá, azután még ugyanezen év október 15-én felavatták. Alig hogy ez megtörtént, az északi hadszíntér eseményci következtekben, a nagyváradi hadapródiskolát kórházzá alakították át és 290 főnyi növendéke, valamint 9 tisztje 1914 november 11-én a pécsi hadapródiskolában helyezkedett el, ahonnan csak 1916 július 1-ével tért elhagyott helyére vissza. A második háborús évben, 1915 március 15-én folyt le mindkét intézet harmadéveseinek felavatása. A következő évben a harmadéves növendékeket a Ludovika Akadémián helyezték el s a pécsi hadapródiskolában — igaz, hogy erősen felemelt létszámmal — csupán két évfolyam kapott kiképzést. A nagyváradi testvérintézet kiválásával lassan újra a régi kerékvágásba zökkent a nevelés, bár még mindig csak három évfolyam állt kiképzés alatt. Ferenc József király halála s az új uralkodóra — IV. Károly királyra — történt eskütétel után, 1916 december 17-én a pécsi honvéd hadapródiskola utolsó parancsnoka, Riffel Sándor őrnagy került az intézet élére. Azonban a világháború egyre súlyosbodó viszonyai, a nélkülözések, a gazdasági és erkölcsi következmények, nehéz feladat elé állították Riffel őrnagyot. Röviden felsorolva az eseményeket: 1916 december 30-án az iskola díszszázaddal vett részt IV. Károly király koronázásán; 1917 május 18-án az önképzőkör nagy ünnepélyvel újra megnyitotta az intézet kapuit a nagy nyilvánosság előtt; 1917 augusztus 17-én — Károly király születésnapján — folyt le a végzett növendékek utolsó felavatása.

Az 1918 kritikus esztendő súlyos gondjai közepette, május

20-án a szabadkai 6. közös gyalogezred zendülése volt a kezdődő felbomlás első komoly eseménye, melynél az intézet növendékei a lázadást leverő 19-es honvéd menetszázad legénységének töltényrel való ellátásában segítettek, később pedig a városban járőrszolgálatot teljesítettek. A nyári szabadság alatt az intézet növendékei mint cséplési és gazdasági ellenőrök segítettek; a felavatás elmaradt, az új tanév is megkezdődött és október 28-án az intézet hősi halottainak emlékére tervezett múzeum tárgyában kibocsátott felhívás volt az utolsó ténykedés.

Október 31-én kitört a gyászos őszirózsa forradalom, melynek első folyományaként a katonai karhatalmi erő omlott össze; a városban a közbiztonsági és rendőri őrszolgálatot nagyrészt az intézet növendékei látták el; közülük csupán a horvát növendékek távoztak el hazájukba.

November 11-én villámcsapásként érte a várost a budapesti kormány távirata, mely a fegyverszüneti feltételek értelmében Pécs azonnali katonai kiürítését rendelte el és amelyet, a kiürítésre megállapított nyolc nap helyett, már három nap múlva, a szerb csapatok bevonulása követett. A hadapródiskolát ilyenformán nem tudtuk kiüríteni és ennek a körülménynek később az intézet egész felszerelése áldozatul esett. Az iskola végzete gyorsan közeledett. Riffl alezredes megkísérelte még az iskolát azzal megmenteni, hogy — a magyar hadügyminisztériummal egyetértve — Szigeti Országúti Állami Főreáliskola néven, állami tanintézeté alakította át. Élére, mint igazgató, dr. Simon Béla ny. állami reáliskolai tanár került, Riffl alezredes pedig adminisztratív vezetőként maradt a helyén. Az amúgy is eltávozni kényszerült tiszt tanárok helyett polgári tanárok jöttek az intézetbe, a növendékek századbecsztatását évfolyamkeretekre alakították át. Ezzel sikerült az intézet életét karácsonyig meghosszabbítani. Mikor azonban Pandurovics László dr. ügyvéd — 1919 január 27-én — szerb támogatással főispánná lett, az ellentétek a lakosság és a szerb megszállók között napról-napra jobban kiéleződtek. Hadapródiskolánk végzete sem várattott sokáig magára. Már a főispáni beiktatás után szerb csendőrök költöztek be az iskola legénységi épületébe; egyre több szerb katonát vontak be őrszolgálatukba és csak az ürügyre vártak, hogy az intézetet minden felszerelésével együtt birtokukba vegyék. Amikor, a megszálló csapatok túlkapásaival szemben, február 22-e után általános sztrájk tört ki, a szerb katonai parancsnokság március 4-én az iskolának 36 óra alatt végrehajtandó teljes kiürítését rendelte el. A pécsi magyar királyi honvéd hadapródiskola utolsó 400 növendéke 1919 március 6-án, a szerb őrség sorfala között — csupán saját holmijával — kivonult a halálra ítélt, dicső múltú intézetből, hol az átadáshoz csak a parancsnok és egy épületkezelő altiszt maradt vissza. Hadapródiskolánk 21 évi fennállása után megszűnt s már másnap húsz fuvaros szekérrel megkezdtek a szerbek az iskola gazdag felszerelésének Szerbiába szállítását.

Az üres, kifosztott falak közé szerb katonaság hurcolkodott be és hosszú három év múlva, 1921 március 22-én vonult ki onnan,

a visszacsatolás boldog örömnépén. Az igazság napjának felvirradását már csak az egykori honvéd hadapródliskola üres ott-hona érte meg, de benne rövidesen új életre kelt az a szellem, melyet semmiféle erőszak, vagy megpróbáltatás nem ölhetett ki falai közül.

A könyvecske végső lapjain, az intézet hősi halottainak, tisztii és tanári karának, végül felavatott növendékeinek névsorát közli a szerző időrend szerint, s forrásmunkáinak taglalásával fejezi be az igen szép képekkel díszített, tetszetős kiállítású könyvet, melyért a „Dunántúl” pécsi egyetemi könyvkiadó és nyomda r. t.-ot is dícséret illeti.

Seléndy Andor.

Bachó László: *Gyöngyös-város 1918/19-ben, a forradalmak alatt.* 8°, 224 l., Gyöngyös megyei-város támogatásával kiadta Polóny Zoltán, nyomta a váci Kapisztrán-nyomda.

A szerzőnek immár ötödik, Gyöngyös város történetét tárgyaló kötete fekszik előttünk. A Rákóczi-féle és az 1848—49. évi szabadságharcról írott kötetait méltattuk ezen a helyen s most annál nagyobb örömmel emlékezünk meg erről a kötetről is, mert tudomásunk szerint, Kelemen Bélának a szegedi forradalomról és ellenforradalomról írott munkája óta, ez az első várostörténeti munka, amely a rosszemlékű forradalmak eseményeit vidéki viszonylatban tárja elénk. A könyv rendkívül érdekes, pedig a gyöngyösi események nem ütnek el túlságosan azoktól, melyeket a fővárosban átéltünk. Gyöngyösön 1906-ban alakult meg a szabadkőműves páholy. A háborúban ez és egyes nemzetietlen politikusok, illetőleg újságírók a forradalom útjára terelték az elégedetlenkedőket. A szabadkőművesek bomlasztó munkája ma már a valószínűtlenség látszatával hat az olvasóra. Pedig a szerző minden leírt sorát eredeti oklevelekből: a páholy lefoglalt irataiból vette. A bőséges statisztikai-adattárból kiragadjuk a következőket: 1918-ban Gyöngyösön a városi képviselőtestület 80 tagja közül 62, 23 póttag közül pedig 15 volt zsidó. De a nemzsidó tagok közt is sok volt a szabadkőműves. A szerző megjegyzés nélkül írja le az ilyen adatokat. Általában, amennyire lehet, tartózkodik attól, hogy politikai színezetet adjon írásának. Történelmet akar írni. Ez a becsületes törekvés minden sorából kiérzik. Hogy könyvéből mégis vádirat lett, annak valóban nem ő az oka.

Bennünket főként az a fejezet érdekel, melyben a szerző az ellenforradalmi vállalkozásokról számol be. A május 1-i nagy győzelmi ünnepség díszletei még a város utcáin éktelenkedtek, mikor elterjedt a híre annak, hogy a románok megrohanták a szolnoki hídfőt s hogy a vörösök sietve menekülnek a székesfőváros felé. Kenyeres János százados, a gyöngyösi ellenforradalmárok vezére, május 1-én felfegyverezte jórészt fiatal tartalékos tisztekből álló, mintegy 40 főnyi csapatát. Másnap az ellenforradalmárok a nagy lovassági laktanyában gyülekeztek. Délután már 4—500 felfegyverzett ember várta Kenyeres százados parancsát a város

megszállására. Ennek a napnak, május 2-ának délelőttjén egy ellenforradalmi járőr lefegyverzett egy kommunista főembert. A lefegyverzést végző ellenforradalmár katona a kommunistától elvett fegyvert egy mellette álló zsidó polgárnak, Welt Ignác közti tiszteletben álló gyöngyösi kereskedőnek adta át. Ez az ember később életével fizetett azért, mert a vörös vezető embert „lefegyverezte”, noha a kezébe adott puskát azonnal beszolgáltatta a vörös parancsnokságnak. Weltről mindenki tudta ugyan, hogy a vörösök tobzódását elítéli, de a cselekvő ellenforradalmiság vádjával csak a kommunisták tudták illetni.

Délután megkezdődött a vörösőrségek lefegyverzése, eltávolítása és a város megszállása. A vörösök — mint később kiderült — időnyerés okából alkudozni kezdtek Kenyeres századossal, ki jóhiszeműen meg is egyezett velük. Az emberek egyre nagyobb számban gyülekeztek a nemzetiszínű zászló alá s már-már úgy látszott, hogy az ellenforradalom győzedelmeskedik. Csipkay Albert százados, a 14. és 15. közös huszárezred Gyöngyöshalászon állomásozó pót századainak parancsnoka, hét altiszt élén elvette a pót századok géppuskáit az őrzésükkel megbízott zsidó altisztól s ezeket Gyöngyösre szállíttatta. Május 3-án már a környező falvakban is végbement a vörösök elűzése. De ezalatt a város vörös parancsnoka sem télenkedett. Budapestre szökött s előbb itt, majd Gödöllőn embereket toborzott a gyöngyösi ellenforradalom leverésére.

Közben a románok előnyomulása Szolnok előtt elakadt s a vörösök legvéresebbkezű terror-alakulatai sorjában verték le más városok tiszavirágéletű ellenforradalmait. Ezek a hírek a gyöngyösi ellenforradalmárok önbizalmát erősen megnyírbálták, viszont a vörösézelmeűekétt annál inkább megduzzasztották. Május 5-én Isekutz százados, a gyöngyösi ellenforradalom parancsnoka, hasztalanul szőlította fegyverbe az ellenforradalmárokat; csupán a csendőrség és még egy-két ember ment be a laktanyába. Sok ellenforradalmár már 4-én elmenekült a városból Szamuely Tibor közeledő terroristái elől. A vörösőrség emberei újból megjelentek Gyöngyös utcáin. 5-én este a vörös városparancsnok toborzott terroristái élén külön vonattal Gyöngyösre visszaérkezett. Másnap megalakult a véstörvényszék s megkezdődött a letartóztatások és kínzások ideje. Csipkay Albert századosot a vörösök elhúrcolták lakásáról, a városházán agyba-főbeverték, kirabolták, majd május 7-én délután 4 óraker kivégezték. Holttetemét néhány óráig a lámpavason hagyták s csak azután szállították ki a temetőbe.

A két vértanún: Csipkay Albert századoson és Welt Ignácon kívül, még sokan szenvedtek börtönt és súlyos megaláztatást nemzeti érzésükért.

Igen szomorú fejezete a könyvnek az, amely legnagyobb nemzeti megaláztatásunkkal, a román megszállással foglalkozik.

A könyv a magyar tiszt, a magyar katona nemzeti szellemének apoteozisa, mégis azt szeretnők, ha ilyen eseményeket magyar krónikásnak soha többé nem kellene feljegyeznie.

Ajtay Endre.

Nyakas János: Sorsdöntő száz nap 1849-ben. A magyar szabadságharc bukásának okai. Kiadta: Fodor Ferenc Veszprémben. Nagy nyolcadrét, 90 lap, 2 külön térképmelléklet.

Érdekes feladatra vállalkozott Nyakas János veszprémi felsőkereskedelmi iskolai tanár, amikor felveti azt a kérdést, vajjon nem lehetett volna-e elkerülni az 1848—49-i szabadságharc szomorú befejezését? Lelkiismeretes levéltári kutatásokra támaszkodva igyekszik bebizonyítani, hogy a szabadságharc utolsó 100 napját, a mozgalom vezérférfiai nem használták ki kellően, mert ha ezt megteszik, a honvédsereg életét még újabb 100 nappal meghosszabbíthatták volna. Ha pedig az osztrák seregre mért súlyos csapások révén a háborút ennyi idővel meghosszabbítják, ősz végén a két császár csapatai eredménytelenül lettek volna kénytelenek az országból kivonulni. Leginkább Duschek Ferenc pénzügyminisztert hibáztatja, sőt határozottan az ő fukarságában és a honvéd sereget bomlasztó működésében látja szabadságharcunk bukásának főokát. A Görgey és Kossuth közötti ellentét, az alvezérek engedetlensége és a tábornoki kar viszálykodása szintén súlyosan esett latba. Hivatkozik Görgey egy levelére, melyben írja, hogy, ha Kossuth legkésőbb aug. 8-án közli vele, hogy Dembinszky nem Arad, hanem Temesvár felé vonult, akkor ő éjjeli menettel három lovashadosztályát szintén oda küldi. Ez a huszártömeg megakadályozhatta volna, Haynau diadalát. Bár elismeri Görgey érveléseinek helyességét, nem fogadja el azt a magyarázatot, hogy a rossz hadászati helyzet, élelem, pénz, lőszerhiány stb. tette indokolttá a világosi fegyverletételt. A szerző noha kétségtelenül alaposan ismeri és behatóan tanulmányozta a szabadságharc hadtörténetét, gyakran esik abba a hibába, hogy az eseményeket egyéni színezetű derülattással ítéli meg és kifogásolja azt, „ha az ész győz a bátor szív felett”. Már pedig a hadtörténelem számos példája bizonyítja, hogy a hadvezérnek gyakran kell eszére, mint szívére hallgatnia.

Nyakas kétségtelenül túlértékeli a honvédsereg harci erejét s nem tulajdonít elegendő fontosságot annak az el nem vitatható körülménynek, hogy a nyári hadjáratban az osztrák hadak sokkal jobbak voltak, mint a tavasziban s hogy a magyar sereg minősége — a kényszerűségszülte nagyfokú felhígítás következtében — inkább romlott, mint javult.

A legutóbbi finn-orosz háborúval való összehasonlítás nem szerencsés gondolat. Ugyanis, a finneké bár nem nagy, de már békében alaposan megszervezett, jólfegyvelmezett állandó hadsereg, nem pedig minden nélkül szűkölködő rögtönzés volt. A finnek jólépült erős védőállásokban küzdöttek, ellenben a magyar szabadságharc legnagyobb része mozgóháború volt.

Bárha nem minden állításával értünk egyet, ez a munka a szabadságharc hadtörténeti irodalmának érdekes és figyelemreméltó gyarapodása. Azoknak, akik az utolsó száz nap katonai eseményeivel behatóan akarnak foglalkozni, ezt a könyvet is okvetlenül át kell tanulmányozniok. Megrendelhető a szerzőnél (Veszprém, Széchenyi utca 2.). Ára 2 pengő 80 fillér.

Markó Árpád.

Carlo Montù: *Storia dell'Artiglieria Italiana*. VI. kötet. (1870—1914.) Nagy 8° 1065 lap. 647 képpel és vázlattal, továbbá két táblázattal. Róma, 1940. A „Rivista d'Artiglieria e Genio” kiadása.

1870 és 1914 között nagyon fellendült a tűzértechnika. Francia- és Németország, az Osztrák-Magyar monarchia, úgyszintén Itália is, igyekezett a lövészerszámok gyors fejlődéséből folyó taktikai követelményekkel számolni, s fokról-fokra megalapozni a tüzérség harctéri alkalmazásának azokat a szabályait, amelyekre az 1914-ben kitört világháború támaszkodott.

A szerző — nagyon helyesen — az 1870 és 1914 között lefolyt háborúk rövid összefoglalásával kezdi ezt a kötetet, hogy kellően megvilágíthassa a fegyvertechnikának és a tüzértaktikának ebben a korszakban észlelhető kölcsönhatását.

Az 1870-ben egyesült olasz királyság kezdetben nem használhatta fel kellőképpen a külföldi háborúk tanulságait, mert egyrészt az ország pénzügyi helyzete nem volt eléggé szilárd, másrészt pedig a piemonti, toscanai, nápolyi és Garibaldi-féle kontingensekből összerótt hadsereg még nem forrott eléggé össze. Az 1870-ben kezdődött reformkorszak elsősorban az ország termelőerejének fokozását, tehát a gazdasági megerősödést szolgált. Senki se foglalkozott valamely nagyobb háborúnak közeli lehetőségével, s ez az irányzat kedvezőtlenül hatott a hadsereg fejlődésére is. A szervezés — főként a tüzérségé — nem tartott lépést a kor követelményeivel, különösen abban, hogy kezdetben oda nem tartozó elemeket is meghagyott a tüzérség kötelékében, tudniillik a hídászokat és a szekerezéseket.

Ezen a téren csak 1875-ban történt üdvös változás, amidőn a hídászok kiváltak a tüzérség keretéből. Ugyanekkor újjászervezték a tüzérséget s 10 táborig és 4 vartüzér-ezredbe osztották be. Majd 1882-ben két új táborig és egy vartüzér-ezredet alakítottak. Ezenkívül két lovas- és két hegyi-tüzérszázadot is szerveztek. Ekkor tehát az olasz hadseregnek mindössze 120 táborig, 4 lovas és 8 hegyiütege volt. Később — 1887-ben — a táborig tüzérezredek számát 24-re emelték, a lovas- és hegyi ütegeket pedig egy-egy ezredbe foglalták össze. A táborig ütegek száma 186, a lovasoké 6, a hegyieké 9 volt.

Még nagyobb szaporítás történt 1910-ben, amidőn a táborig tüzérezredek számát 56-ra növelték. Mindegyiknek 6 ütege volt. Ezenkívül, háború esetére, 24 táborig üteget a mozgó milícia számára tartottak fenn. Alakult továbbá 2 nehéz táborig tüzérezred és 15 új vartüzér század is. Nagyobb változás a világháború kezdetéig nem is történt.

Barázdáltfúratú hátultöltő ágyúk 1870-ben már mindenütt voltak; így Itáliában is. Visszacses csupán Angliában mutatkozott, amennyiben a már 1858-ban befogadott hátultöltő ágyút 1884-ben előltöltővel cserélték fel.

Az öntöttvas és bronz csöveket több-kevésbé minden állam acélcsővel igyekezett pótolni. Ámde Olaszország, fejletlen fémipara következtében, nem térhetett át rögtön erre az újításra. Franciaországban már 1898-tól kezdve kísérleteztek hátrasikló-

esővű, acélpajzsos ágyúkkal is. Olaszországban eleinte nem tulajdonítottak nagy fontosságot ennek az új rendszernek, s ennél fogva csak 1904-től fogva történtek ezen a téren komolyabb kísérletek. Végül mégis elfogadták a hátrasiklócsővű ágyút; ugyanakkor megszervezték a nehéz tábori tüzérséget s a legújabbrendszerű géppuskák is helyet kaptak a hadseregben.

A szerző igen részletesen és szakszerűen ismerteti az olasz tüzérség harctéri alkalmazásának 1870 és 1914 között kialakult szabályait, de ezeknek behatóbb fejtegetését szűkreszabott terünk nem engedli.

A könyv XXVIII. fejezete Olaszország gyarmati háborúit tárgyalja, 1887 és 1912 között, természetesen a tüzérség szerepére vetve a fősúlyt.

1884 december 31-én Anglia kijelentette, hogy nem gátolja, ha olasz csapatok szállják meg Eritreában Massaua városát. Ennek alapján 1885 februárius 5-én megérkezett Saletta ezredes csapatainak első része s megszállotta Massauát. Majd 1887 januárius 10-én első ízben szólaltak meg az olasz ágyúk Afrika földjén, amidőn Ras Alula nagy erővel, de hiába támadta meg a Massaua közelében levő Saati váracskát. Az olasz tüzérséget mindössze egy váltűzér század és egy hegyi ágyússzakasz alkotta. Januárius 26-án Dogalinal került újabb harcokra a sor.

Mivel a helyzet továbbra is nagyon bizonytalan volt, Saletta elhatározta Massauának és közvetlen környékének erődítését. Bőséges tüzérségről is gondoskodott, amelyben különféle ágyúkon kívül golyószórók is voltak. 1893 december 21-én Agordatnál, majd 1894 július 17-én Cassalánál jutott nagyobb szerephez a tüzérség.

Különös fontosságú volt az 1895—96-i háború, amelyben Baratieri tábornok az Adua—Adigrat—Macalle alkotta háromszögben harcolt Menelik négus hadai ellen. Az Aduánál 1896 március 1-én vívott csata az olaszok súlyos vereségével végződött. Talán nem fölösleges megemlíteni, hogy voltak nálunk sokan — közöttük katonák is — akik az 1955-ben megindult olasz-abesszin háború eshetőségeit is, az aduai csata balsikere alapján mérlegelték.

A szerző részletesen, semmit se szépítve, írja le ezt a harcot, amelynek balsikeréhez Valenzano vezérkari ezredes súlyoskövetkezményű tévedése is hozzájárult. Nagy hibák történtek. A tüzérség egyik része sebtében, kellő előkészítés nélkül, egyetlen állásba zsúfolva volt kénytelen megkezdeni a harcot, az ellenség hatásos puskatűzésében. Az útegek, hősieles kitartásuk ellenére se menthették meg a tarthatatlan helyzetet.

Az olasz-szómáliai tüzérség megszervezése 1905-ben kezdődött, amikor egy, 4 darab 75. M. bronz ágyúval ellátott, bennszülött tüzérszázad alakult.

Még bővebb leírást kapunk az 1911—12-i olasz-török háborúról, amelynek eredményeként Libia Olaszország birtokába jutott. Szakszerű, de mindamellett könnyen érthető előadásban vonulnak el előttünk a háború legfontosabb eseményei: a Derna (1911 okt. 18.), Bengasi (1911 okt. 20. és 1912 márc. 12.), Ain-Zara (1911 dec. 4.), Sidi-Abdallah (1912 márc. 5. és szept. 14.), Psitos (1912 május

16.), Zanzur (1912 jún. 8.) és Misurata (1912 júl. 8. és aug. 3.) mellett vívott csaták és ütközetek, sok más érdekes mozzanattal együtt.

A szokatlan térszínviszonyok addig nem ismert nehézségek elé állították az olasz hadsereget, főként pedig a tűzértséget. A rendszer lovasfogatú ütegek vagy egyáltalán nem, vagy csak nagy ügyel-bajjal mozoghattak a sivatag homokján. Más megoldáshoz kellett folyamodni. Így például a 75. M. tábori ágyút és taligáját, kerék helyett külön-külön szánra szerelték. A hegyi ütegeket teveháton szállították, s evégből különleges málhás nyeretet és szerszámot kellett szerkeszteni. Ott, ahol valamivel könnyebb volt a közlekedés, a taligára kapcsolt hegyiágyúkat egymás elé fogott két öszvérrel vontatták. A nehéz ágyúk kerékfalpa köré széles korszorút erősítettek, hogy a homokba ne süllyedjenek, stb. stb.

Mind az eritreai, mind a libiai háborúnak Montù altábornagy tollából eredő hiteles leírása azért is fontos és mindenkinek ajánlható érdekes olvasmány, mert magyar nyelven se az egyikről, se a másikról nem jelent meg hivatalos adatokra támaszkodó szakzerű feldolgozás.

A XXIX. fejezet a tűzérség iskoláiról, tudniillik a torinói katonai akadémiáról s az ugyanottani tűzér és műszaki továbbképző iskoláról, továbbá a modenai és casertai tűzér szaktanfolyamról szól, kegyelettel emlékezve meg az egykori parancsnokok és tanárok érdemeiről.

A torinói akadémia növendékei közül, 1865 óta, igen sokan értek el az olasz hadseregben magas állást és rendfokozatot. Ime egynehány a hosszú sorozatból: Cadorna Lajos tábornagy, Pecori-Giraldi Vilmos tábornagy, Zupelli Victor tábornagy, hadügyminiszter, Diaz Armand tábornagy Caviglia Henrik tábornagy, Albricci Alberico tábornagy, hadügyminiszter, Baistocchi Frigyes tábornagy, államtitkár, Badoglio Péter tábornagy, Gazzera Péter tábornagy, hadügyminiszter.

Ezzel a nagy alapossággal megírott és rendkívül tartalmas kötettel lezárul az olasz tűzérség világháború előtti története. Kíváncsian várjuk a most sajtó alatt levő VII. kötetet, amely már arról az időről számol be, amelyben a végzet ellenségül állította egymással szembe a magyar és az olasz tűzért.

Gyalóky Jenő.

Bollettino dell'Istituto Storico e di Cultura dell'Arma del Genio. 11. füzet; 8° 136 lap, számos képpel. Róma, 1939.

Ugo Santa Maria százados „Vigliena“ című tanulmányá, egy erről a nápolyi váracsokról már régebben megjelent cikk kiegészítéséül, részletes és szakszerű leírása a részben még most is meglevő erődítménynek. A szerző pontosan megállapítja keletkezésének körülményeit s építőiül Changi (talán Chanzy), Nouille és Segre francia várépítőket nevezi meg. Az erőd életének három nevezetes mozzanata volt: születése (1707), kibővítése (1742) és pusztulása (1799).

A váracska alapidoma szabálytalan ötszög. A tengerre néző két homlokzat mindenike 33,9 méter, a hozzájuk csatlakozó két

szárny pedig egyenkint 2055 méter hosszú volt. A homlokzatokat egy-egy kis bástya csatolta a szárnyakhoz. Az erőd torkát kötőgát és két félbástya zárta el; a kapu elé pedig pajzsgát épült, amelybe 7 méter hosszú csapóhíd vitt. A váracskát 9 méter széles árok fogta körül. A contrescarpe falazva volt s az árok előtt glacis húzódott. A falak anyaga nagyjából tufa, kisebb részben keményebb terméskő.

Enrico Clausetti tábornok „Architetti italiani in Francia, durante il Rinascimento” című tanulmánya, a renaissance idejében Franciaországban működött olasz építészekről szól. Ezek közül egész csapatot vitt magával VIII. Károly király, 1494-i itáliai betörése után. Egyikük Fra Giocondo volt; ez, részben VIII. Károly, részben XII. Lajos szolgálatában, Amboise, Burry és Gaillon várkastélyokat építtette.

1495-ben ment Franciaországba Domenico da Cortona. Különféle polgári jellegű építkezéseken kívül, Tournay, Ardres és Chambord várkastélyokon is dolgozott. Az I. Ferenc király parancsára 1519-ben megkezdett chambordi várkastély a francia renaissance legnagyszerűbb és legfényesebb alkotása.

1550 körül Gerolamo della Robbia vándorolt ki Franciaországba s I. Ferenc parancsára fényes palotát építtet a boulognei erődben. De hadiépítéssel is foglalkozott, amennyiben Cognacban, az ottani várkastélyon dolgozott.

1541-ben Sebastiano Serliot hívta meg Fonteneblaub a király. Úgy látszik, hogy nem vett közvetlen részt valami nagyobb építkezésben, de mint elméleti és gyakorlati szakembernek és írónak nagy tekintélye volt. Ő ismertette meg a franciákkal Bramantenak és tanítványainak elveit.

II. Henrik király 1547-ben kizárta az olasz építőket Franciaországból, de halála után Medici Katalin királyné — ha rövid időre is — visszahívta őket.

Guido Battelli „Una famiglia d'architetti militari italiani in Portogallo” című cikkében a Torriani-család portugalliai működésével foglalkozik. A cremonai Leonardo Torriani hadiépítész már 1584-ben alkalmazta II. Fülöp, Spanyolország és Portugália királya. Az olasz mester legfontosabb alkotása a Tago torkolatában épült Torre do Bugio nevű vár volt. Két fia közül Giovanni már 18-éves korában belépett a Bencések közé s egyházi építéssel foglalkozott. A fiatalabbik — Diego — hadimérnök lett s ebben a minőségében nem csupán Portugalliában, hanem Flandriában is dolgozott.

Carlo Cansacchi gróf, ezredes „Armi, armati e castellani di Pio II, Paolo II e Sisto IV” címen az egyházi államnak több mint 50 váráról vagy várkastélyáról közöl érdekes és fontos adatokat. Többek között a római Angyalvárról, Civitavecchiáról, Ostiáról, Viterboról, Todiról, Assisiról, Tivoliról, Orvietoról, hogy csak az ismertebbeket említsük. A szerző valamennyinél felsorolja az 1458 és 1484 közötti várnagyokat. Viterbo középkori körfalát, továbbá Ronciglione, Bieda és Proceno várkastélyát képen is bemutatja.

Celestino Coppelotti alezredes az albániai védhető házakról ír. „La Kulla, fortilizio familiare albanese” címen. Megállapítja,

hogy az északalbániai „Kulla“ elszigetelten álló építmény, amelyből mindenfelé szabadon lehet lőni. Mindíg emeletes és ablak helyett csak lövőrései vannak, de ezek is csupán az emeleten találhatók, amelyre nagyon szűk lépcsőn lehet feljutni. Az egyetlen bejárat fölé, padmaly nyúlik ki. A kullának néha körfala is van. Ezen belül találjuk a kútát. Ha veszedelem készül, az asszonyokat, gyermekeket és a háziállatokat az épület földszintjén helyezik el.

A délalbániai kulla annyiban tér el az északalbániaiától, hogy jóval nagyobb s rendszerint egy egész falu népségének szolgál menetsvárul.

Gyalókay Jenő.

XLII. ÉVFOLYAM.

HADTÖRTÉNELMI
KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT

A MAGYAR
HADI TÖRTÉNETÍRÁS FEJLESZTÉSÉRE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
HADTÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁNAK
MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

GYALÓKAY JENŐ

R. TAG

III.—IV. FÜZET.

A GRÓF VIGYÁZÓ SÁNDOR- ÉS FERENC-VAGYON
JÖVEDELMÉNEK FELHASZNÁLÁSÁVAL
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA. BUDAPEST, 1940.

A M. KIR. ORSZ. LEVÉLTÁR
KÖNYVTÁRA

TARTALOM.

	Oldal
<i>Banfi Florio dr.:</i> Gianfrancesco Aldobrandini magyarországi hadivállalatai (III. és bef. közlemény)	145
<i>Markó Árpád:</i> Gróf Hadik András főstrázsamester az első sziléziai háborúban	157
<i>Lončarević-Syposs Nándor:</i> Tűzérségünk Belgrád bevételénél, 1915 októberében	201
<i>Borbély Andor dr.:</i> Katonai térképezésünk kialakulása	228

Hadtörténelmi Okmánytár.

Memoiren über Bems Feldzug in Siebenbürgen und im Banate von Ludvig Hauk	254
--	-----

Hadtörténelmi Irodalom.

<i>David Angyal:</i> Die Regierung Franz Josefs I. in den Jahren des ungarischen Freiheitskampfes. (Ism. Gyalóky Jenő)	258
<i>Dénes Jánossy:</i> Die ungarische Emigration und der Krieg im Orient (Ism. Markó Árpád)	242
<i>Bánlaky József:</i> A magyar nemzet hadtörténelme, XIII. rész (Ism. Markó Árpád)	245
<i>Suhay Imre:</i> Hadviselés és hadvezetés (Ism. v. Németh Lajos)	247
<i>Garay Lajos:</i> A pécsi m. kir. honvéd-hadapródiskola története (Ism. Seléndy Andor)	248
<i>Bachó László:</i> Gyöngyös 1918—19-ben, a forradalmak alatt (Ism. Ajtay Endre)	252
<i>Nyakas János:</i> Sorsdöntő 100 nap 1849-ben (Ism. Markó Árpád)	254
<i>Carlo Montù:</i> Storia dell'Artiglieria Italiana, VI. kötet (Ism. Gyalóky Jenő)	255
<i>Bollettino dell'Istituto Storico e di Cultura dell'Arma del Genio:</i> (Ism. Gyalóky Jenő)	257

Szerkesztőség: Budapest, XII., Böszörményi-út 3/B. V. 2.
Kiadóhivatal: Budapest, V., Akadémia-utca 2.
(Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó hivatala.)

Felelős kiadó: Gyalóky Jenő.

A nyomdáért felelős: Wessely Károly igazgató.

17873
XLI. ÉVFOLYAM.

HADTÖRTÉNELMI
KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT

A MAGYAR
HADI TÖRTÉNETÍRÁS FEJLESZTÉSÉRE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
HADTÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁNAK
MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

GYALÓKAY JENŐ

R. TAG

I—II. FÜZET.

A GRÓF VIGYÁZÓ SÁNDOR- ÉS FERENC-VAGYON
JÖVEDELMÉNEK FELHASZNÁLÁSÁVAL
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA. BUDAPEST, 1940.

TARTALOM.

Oldal

<i>Gyalókey Jenő</i> : A boroszlói hadjárat 1474-ben	1
<i>Markó Árpád</i> : A magyar véderő eszméje Gróf Zrinyi Miklós munkáiban	20
<i>Ajtay Endre</i> : A m. kir. 5. honvéd lovashadosztály a dobronoutzi ütközetben, 1915 jún. 25.	46
<i>Lovag Bialoskurski Ödön</i> : Alexejev, Évert, Bruszilov és az 1916-i nagy orosz hadisikerek	60

Hadtörténelmi Okmánytár.

Dessewffy Dénes 1866-i naplója (Közli Dr. Dessewffy Sándor) . . .	87
Adatok a XVIII. század végének török hadseregéről (Közli: Dr. Rédvay István)	124

Hadtörténelmi Irodalom.

<i>Magyar művelődéstörténet</i> I. II. kötet (Ism. Ajtay Endre)	128
<i>Doromby József és Reé László</i> : A magyar gyalogság (Ism. Á. B.) .	152
<i>Bánlaky József</i> : A magyar nemzet hadtörténete, XII. rész (Ism. Markó Árpád)	153
<i>Bodnár István</i> : Béri Balogh Ádám (Ism. M. Á.)	154
<i>Magyar vitézi tettek gyűjteménye</i> (Ism. Dr. Rédvay István) . . .	156
<i>Magyar Könyvészet</i> 1936. (Ism. Seléndy Andor)	158
<i>Edmund Vasváry</i> : Lincoln's Hungarian Heroes (Ism. Danubianus) .	159

Szerkesztőség: Budapest, I., Böszörményi-út 3/B. V. 2.
Kiadóhivatal: Budapest, V., Akadémia-utca 2.
(Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó hivatala.)

Felelős kiadó: Gyalókey Jenő.

A nyomdáért felelős: Wessely Károly igazgató.

